

Akademia Nauk Stosowanych w Nowym Sączu

Joanna Jachimowicz

**Różnorodne perspektywy człowieczeństwa
w aspekcie jednostkowym i społecznym.
Badawcze odniesienia komunikacyjne
do źródeł z uwzględnieniem rapu**

Nowy Sącz 2025

Redaktor Naukowy
dr Joanna Jachimowicz

Recenzje
prof. dr hab. Bożena Muchacka
dr hab. Katarzyna Wojtanowicz, prof. UPJP2

Redaktor Techniczny
dr Tamara Bolanowska-Bobrek

© Copyright by Akademia Nauk Stosowanych w Nowym Sączu
Nowy Sącz 2025

ISBN 978-83-67661-56-0

Wydawca
Akademia Nauk Stosowanych w Nowym Sączu
ul. Staszica 1, 33-300 Nowy Sącz
tel.: +48 18 443 45 45, e-mail: sog@ans-ns.edu.pl
www.ans-ns.edu.pl

Adres redakcji
Wydawnictwo Naukowe Akademii Nauk Stosowanych w Nowym Sączu
ul. Staszica 1, 33-300 Nowy Sącz
tel.: +48 18 443 45 45, e-mail: wn@ans-ns.edu.pl, tbolanowska@ans-ns.edu.pl
wydawnictwo.ans-ns.edu.pl

Druk
Wydawnictwo i drukarnia NOVA SANDEC s.c.
Mariusz Kałyniuk, Roman Kałyniuk
ul. Lwowska 14, 33-300 Nowy Sącz
tel.: +48 18 441 02 88, e-mail: biuro@novasandec.pl

Spis treści

Początek wstępu – wyrwane z kontekstu	5
Wstęp	6
I. Perspektywa teoretyczna w aspekcie tematu projektu badawczego	8
I.1. Terminy ważne dla tematu podjętego projektu badawczego.....	8
I.2. Komunikacyjne perspektywy człowieczeństwa w odniesieniu do wybranych aspektów prawa edukacyjnego w Polsce w kontekście projektu.....	21
I.3. Badawcze źródła wykorzystania rapu w pespektywie edukacyjnej człowieka.....	24
II. Podstawy metodologiczne projektu własnych badań	30
II.1. Paradygmaty edukacyjne we własnym projekcie badawczym.....	30
II.2. Cel i przedmiot własnego projektu badawczego	33
II.3. Problematyka badań.....	33
II.4. Opis projektowanej grupy badawczej.....	34
II.5. Metody, techniki, narzędzia zastosowane w projekcie badawczym.....	35
III. Część badawcza projektu badań – perspektywa własna	41
III.1. Perspektywy komunikacji pionowej i poziomej podmiotów edukacji dotyczącej aspektów różnic i podobieństw występujących między ludźmi doświadczanych przez nich jednostkowo i grupowo	41
III.2. Perspektywy komunikacji pionowej i poziomej podmiotów edukacji dotyczące opisywania aspektu sumienia doświadczanego jednostkowo i grupowo.....	58
III.3. Perspektywy komunikacji pionowej i poziomej podmiotów edukacji dotyczące społecznego i osobistego doświadczania związanego z życiem w ojczyźnie i walką o nią.....	72
III.4. Perspektywy komunikacji pionowej i poziomej podmiotów edukacji dotyczące opisywania aspektu spełniania własnych marzeń.....	96
III.5. Perspektywy komunikacji pionowej i poziomej podmiotów edukacji dotyczących opisywania możliwości budowania bliskich relacji, głównie w małżeństwie/związku w aspekcie szansy, zagrożeń, poczucia bezpieczeństwa.....	119

III.6. Perspektywy komunikacji pionowej i poziomej podmiotów edukacji dotyczące opisywania Miłości jako cnoty i wartości w życiu człowieka	147
III.7. Perspektywy komunikacji pionowej i poziomej podmiotów edukacji dotyczące opisywania aspektu przemijania w ludzkim życiu.....	156
III.8. Perspektywa komunikacji pionowej i poziomej podmiotów edukacji opisująca aspekt Nadziei w społecznej i jednostkowej przyszłości	171
III.9. Podsumowanie perspektyw komunikacji pionowej i poziomej doświadczane przez podmioty edukacji w ich człowieczeństwie z uwzględnieniem aspektu indywidualnego i społecznego w przebiegu życia.....	190
III.10. Wskazówki praktyczne związane z organizacją i ewaluacją projektu badań.....	193
Zakończenie	198
Koniec zakończenia – wyrwane z kontekstu	199
Bibliografia	200

Początek wstępu – wyrwane z kontekstu

Autorka: Mam dla Was książkę do przeczytania.

Pedagodzy: Czy ona jest obowiązkowa?

Autorka: Nie, nie jest, to tylko propozycja.

Pedagodzy: To nam się nie chce czytać.

Autorka: To przynajmniej skoncentrujcie się na tym, czego trzeba wysłuchać, co trzeba zrobić i obejrzyjcie obrazy* [obrazy umysłowe, rysunki – dopisek Autorki] stworzone do niej.

Pedagodzy: A czy to będzie męczące?

Autorka: Myślę, że może być bardzo ciekawe. Mam nadzieję, że można tę książkę przeczytać oporowo¹, a nie opornie.

Pedagodzy: To czytamy.

Autorka: Zapraszam do lektury.

---

¹ „oporowo” – jedno z młodzieżowych słów roku 2023, oznacza tu: „najlepiej, do końca”.

Wstęp

Autorka, poddając refleksji różnorodne perspektywy człowieczeństwa w aspekcie jednostkowym i społecznym, odnosi się do komunikacji interpersonalnej na drodze życiowej. Zastosowane perspektywy ujmują odniesienia do jednostek i społeczności/grup społecznych, w których funkcjonują podmioty edukacji: pedagodzy, nauczyciele, wychowankowie, uczniowie. Sposób konstruowania procesu badawczego i prezentacji jego wyników ma wieloaspektowe odniesienia: do doświadczeń osobistych oraz grupowych, rozumianych w znaczeniu relacji ludzkich i transcendentalnych. Autorka, dokonując interpretacji komunikacji interpersonalnej jako tej, która zachodzi nie tylko pomiędzy osobami ludzkimi, ale ma miejsce również między Osobami Boskimi i między Nimi a człowiekiem, chce: podkreślić nierozzerwalność ludzkiego doświadczenia indywidualnego i społecznego/życiowego, które łączy w sobie nie tylko wymiary doczesne, ale też te transcendentalne, mające odniesienia moralne oraz ukierunkowane na wartości. W interpretacji metodologicznej takie podejście jest, w rozumieniu Autorki², utożsamione z założeniami orientacji hermeneutycznej i paradygmatów: konstruktywistycznym, a także partycypacyjnym (w jego odsłonie partycypacyjno-podmiotowej) i przez to uzasadnione merytorycznie.

Przedstawiona czytelnikowi publikacja zawiera: spis treści, rozdział I poświęcony perspektywie teoretycznej w aspekcie tematu podjętego projektu badawczego, który składa się z 3 podrozdziałów. Pierwszy z nich odnosi się do ważnych terminów podjętych w temacie niniejszego projektu badawczego. Kolejny dotyczy komunikacyjnych perspektyw człowieczeństwa projektu w odniesieniu do wybranych aspektów prawa edukacyjnego w Polsce. Trzeci podrozdział poświęcony jest badawczym źródłom wykorzystania rapu w perspektywie edukacyjnej człowieka. Rozdział II to odniesienie Autorki do podstaw metodologicznych prezentowanego projektu badań. Metodologiczne podstawy badań własnych są tak zaprojektowane, by zaplanować projekt edukacyjny, którego realizacja pozostaje częściowo otwarta (opis realizacji projektu nie jest zakończony, co Autorka uzasadnia przyjętym paradygmatem partycypacyjnym). Główny problem badawczy projektu brzmi: *Jakie są perspektywy komunikacji pionowej i poziomej doświadczane przez podmioty edukacji w ich człowieczeństwie z uwzględnieniem aspektu indywidualnego i społecznego w przebiegu życia?* Został on doprecyzowany do 8 problemów szczegółowych. Ich eksploracja została dokonana dzięki odesłaniom do następujących metod badawczych: metody autoetnografii (technika tworzenia dokumentów i analiza dokumentów cyfrowych) oraz metody analizy dokumentów (technika – analiza dokumentów zastanych pisanych). Dodatkowo w ramach metody autoetnografii wykorzystano technikę wywiadu zbiorowego (pogadanki wstępne, wprowadzające nowy materiał, podsumowujące, dyskusje), mającego elementy wywiadu narracyjnego (Zbróg, 2013, s. 53). W rozdziale III Autorka opisuje własną perspektywę części badawczej projektu badań. Prezentuje zebrany przez siebie materiał badawczy w 8 kolejnych podrozdziałach III rozdziału – ich tytuły są

---

² Dokonując osobistych odniesień, Autorka niniejszego opracowania stosuje zapis słowa *Autorka* z wielkiej litery, by uniknąć niejednoznaczności w tekście przy powoływaniu się na innych autorów. Takie rozwiązanie wynika jednocześnie z zastosowania w publikacji odniesień do konstruktywizmu komunikacyjnego.

odpowiednie do problematyki szczegółowej. Pracę wieńczą: podrozdział 9 rozdziału III poświęcony odpowiedzi na problematykę główną projektu i podrozdział 10 dotyczący wskazówek praktycznych związanych z organizacją i ewaluacją projektu badań (zawiera on ponadto narzędzia ewaluacyjne). Autorka ostatecznie konkluduje swoje rozważania w zakończeniu. Pracę zamykają spisy bibliografii z netografią.

Autorka pragnie zaznaczyć, że forma prezentacji niniejszej publikacji jest próbą odniesienia do interdyscyplinarnego charakteru podjętej dziedziny naukowej. W procesie badawczym oraz opisie łączy ona język naukowy i elementy języka młodzieżowego (co jest związane z analizowanymi dokumentami). W publikacji, ze względu na intertekstualny charakter rapu (którego utwory są poddawane analizie), powstała okazja do wyeksponowania elementów komizmu i humoru, który Autorka stara się połączyć z językiem naukowym. Zabiegi te są próbą odwołania do dwóch zjawisk: istnienia blendu w utworach muzycznych oraz zamieszczania easter eggów w grach (czy tekstach cyfrowych skierowanych do młodzieży). Autorka ma nadzieję, że blend języka młodzieżowego i naukowego oraz ten oparty na połączeniu perspektywy społecznej z transcendentalną są w niniejszej publikacji udane. Odnosi się z wiarą również do tego, że odbiorcy odszukają jak najwięcej easter eggów w tekście i będą się dobrze bawić przy odkrywaniu ich znaczeń (czytelnicy, szczególnie ci będący nauczycielami religii, z pewnością w prezentowanych utworach rapowych odnajdą więcej tych odniesień niż sama Autorka). Niezależnie jednak od liczby odszukanych przez odbiorcę easter eggów w niniejszej publikacji, zgodnie z intencją Autorki wszystkie one mają być odczytywane z uwzględnieniem ich humorystycznego charakteru i powinny być interpretowane jako zagadki intelektualne, a w żadnym z nich celem nie było deprecjonowanie kogokolwiek czy też generowanie treści nacechowanych negatywnymi wartościami edukacyjnymi.

I. Perspektywa teoretyczna w aspekcie tematu projektu badawczego

Pierwsza część niniejszego projektu badawczego obejmuje wprowadzenie do jego tematyki pod względem teoretycznym, uwzględniając jedynie wąski zakres pojęć, bezpośrednio wynikający z brzmienia tematu, jego znaczenia i ujęć teoretycznych ogólnych założeń praktycznych/metodycznych odnoszących się do całości publikacji.

I.1. Terminy ważne dla tematu podjętego projektu badawczego

Odwołując się do brzmienia tytułu niniejszej publikacji, podjęto w niej temat różnorodnych perspektyw człowieczeństwa w aspekcie jednostkowym i społecznym. Praca ta odnosi się do problematyki indywidualnego oraz grupowego/społecznego doświadczenia opisywanego z różnych perspektyw, typowych dla podmiotów edukacji: Autorki, uczniów/wychowanków i nauczycieli jako podmiotów uczestniczących w życiu szkół oraz placówek oświatowych, ale również członków rodzin, grup rówieśniczych, zawodowych czy innych grup formalnych oraz nieformalnych w środowiskach lokalnych. Zaproponowany sposób realizacji projektu badań ukazuje konieczność wzajemnej wymiany poglądów, perspektyw związanych ze zjawiskami, procesami oraz rozmowy o nich w trakcie spotkań (na zajęciach edukacyjnych) nacechowanych interakcjami wynikającymi z komunikacji interpersonalnej. Autorka w toku realizacji projektu badań odwołuje się do faktu, że komunikacja interpersonalna jest interdyscyplinarna, dlatego w toku rozważań możliwe jest odwoływanie się do wiedzy z różnych dyscyplin naukowych, a sam projekt badawczy może być adresowany do pedagogów będących wychowawcami, pedagogami w placówkach edukacyjnych czy nauczycielami różnych przedmiotów nauczania.

W publikacji tej istotne jest adekwatne interpretowanie słowa *perspektywa*. Zgodnie z internetowym *Słownikiem języka polskiego* PWN, jest sześć możliwych sposobów rozumienia tego pojęcia, więc *perspektywa* może być rozumiana jako:

1. «rozległy widok»
2. «to, co się daje przewidywać w przyszłości»
3. «odległość w czasie umożliwiającą właściwą ocenę zdarzeń»
4. «punkt widzenia, z jakiego coś jest przedstawiane lub oceniane»
5. «przedstawienie trójwymiarowych przedmiotów na płaszczyźnie, tak aby patrzący na rysunek miał wrażenie głębi»
6. «metoda odwzorowania figury geometrycznej na płaszczyźnie za pomocą prostych rzutujących o wspólnym wierzchołku» (<https://sjp.pwn.pl/sjp/perspektywa;2499421.html>, dostęp: 14.12.2024).

W odniesieniu do podjętego tematu odpowiednie jest zastosowanie dwóch sposobów rozumienia spośród 6 podanych: „2. «to, co się daje przewidywać w przyszłości»” i „4. «punkt widzenia, z jakiego coś jest przedstawiane lub oceniane»” (<https://sjp.pwn.pl/sjp/perspektywa;2499421.html>, dostęp: 14.12.2024). 2. rozumienie

znaczenia słowa *perspektywa* odnosi się do zastosowania słowa przewidywać. W aspekcie niniejszego projektu badawczego ma ono znaczenie „1. «przeczuć, domyślić się co będzie, co może nastąpić»” ([https://sjp.pwn.pl/slowniki/przewidywa %C4%87.html](https://sjp.pwn.pl/slowniki/przewidywa%C4%87.html), dostęp: 14.12.2024). Tego rodzaju ujęcie perspektywy ma podkreślić edukacyjne ukierunkowanie projektu na realizację jego celów w przyszłości poprzez ukazywanie w toku podejmowanych w jego trakcie zadań przez zaangażowane w niego podmioty (Autorkę, pedagogów/nauczycieli, uczniów/wychowanków). Wyznaczanie i analiza perspektyw jest tu więc istotna jako odniesienie do przyszłości, a nawet istniejące w końcowej części opracowania narzędzia ewaluacyjne nie zamykają całościowo konieczności ciągłej ewaluacji realizowanych celów projektu (przy jego kontynuacji) na dalszych latach edukacyjnego życia zaangażowanych w niego ludzi.

Ważne jest także odniesienie do słowa *różnorodne* występującego w tytule niniejszego opracowania. Znaczenie tego wyrazu podawane przez internetowy słownik PWN wskazuje, że słowo *różnorodny* oznacza «złożony z rzeczy, osób itp. różnego rodzaju». Takie ujęcie znaczeniowe wskazuje na możliwe otwieranie się na różnice w wypowiedziach, przyjmowanych perspektywach dziewcząt i chłopców oraz kobiet i mężczyzn jako wychowawców/nauczycieli, występujące w trakcie realizacji projektu badawczego, dostrzeganie oraz akceptowanie ich ewentualnego wystąpienia. Kolejną możliwością jest odwołanie się do synonimów podawanych w odniesieniu do słowa *różnorodny* i wyodrębnienie ich grup za słownikiem, które znajdują odniesienie do niniejszej publikacji.

Spis najbardziej znanych grup tematycznych dla wyrazów bliskoznacznych podanego terminu:

- » różnorodny – w kontekście fizycznym
- » różnorodny – w kontekście obrazowości wyrażania czegoś (...)
- » różnorodny – jako określenie urozmaicenia czegoś
- » różnorodny – w odniesieniu do wielorakości czegoś
- » różnorodny – odnośnie różnorodności czegoś
- » różnorodny – w odniesieniu różnobarwności czegoś
- » różnorodny – w odniesieniu do różnorodności czegoś (...)
- » różnorodny – w odniesieniu do wszechstronności czegoś
- » różnorodny – odnośnie do czegoś pełnego komplikacji (...)
- » różnorodny – jako określenie czegoś urozmaiconego
- » różnorodny – jako określenie odmienności czegoś lub kogoś
- » różnorodny – odnośnie różnorodności czegoś
- » różnorodny – jako określenie czegoś różnego rodzaju
- » różnorodny – w odniesieniu do określenia różności czegoś
- » różnorodny – jako określenie czegoś niejednolitego
- » różnorodny – odnośnie różnorodności
- » różnorodny – w odniesieniu do czegoś co nie jest takie samo
- » różnorodny – jako określenie czegoś, co ma wiele postaci
- » różnorodny – w odniesieniu do wielopostaciowości czegoś
- » różnorodny – odnośnie wielowymiarowości czegoś
- » różnorodny – w kontekście dużego urozmaicenia czegoś
- » różnorodny – odnośnie szerokiego zakresu usług
- » różnorodny – w kontekście wielobarwności czegoś

» różnorodny – odnośnie do czegoś, co obejmuje wiele aspektów (<https://synonim.net/synonim/r%C3%B3%C5%BCnorodny>, dostęp: 19.12.2024)³.

Oprócz podanych wyżej kategorii wyróżnionych odniesień synonimicznych, możliwe jest wyprowadzenie odmiennych znaczeniowo interpretacji, ale wymaga to zmiany w zapisie słowa *różnorodne*. Autorka proponuje interpretować je również jako *różno-rodne* (starając się to robić odważnie i z duszą na ramieniu, gdyż nie jest z wykształcenia medykiem, teologiem ani nauczycielem biologii czy katechetą), akcentując w nim różne sposoby rodzenia się człowieka i to zarówno z perspektywy biologicznej, jak i religijnej. Taki zapis jest oparty o zdekomponowane słowa i jest np. jedną z technik perswazyjnych używanych w reklamie. Pozwala on dodać do sensu znaczeniowego podanego słowa dodatkową informację, wciąga odbiorcę w grę językową, podnosi atrakcyjność tekstu, jego oryginalność i ułatwia jego zapamiętanie (Wójcik, 2016, s. 117). Różne rodzaje rodzenia w perspektywie biologicznej (naturalne i przez cesarskie cięcie) oczywiście w społeczeństwie istnieją, lecz na zajęciach w szkołach i placówkach edukacyjnych wychowankowie nie odnoszą się zazwyczaj do tego, jak każdy z nich przyszedł na świat (choć zarysowanie tego aspektu mogłoby otworzyć nowe pola do dyskusji o tolerancji w grupie rówieśniczej). Komentując z kolei możliwe ujęcia tego tematu z perspektywy teologicznej, np. religii katolickiej, to powołując się na Katechizm Kościoła Katolickiego, można stwierdzić, że „KKK 1277 Chrzest jest narodzeniem do nowego życia w Chrystusie” (KKK, s. 310). Takie dwojaki ujęcie: biologiczne i teologiczne daje odmienne spojrzenie na *różno-rodność* ludzką i pozwala dodatkowo uzasadnić wykorzystanie scenariuszy proponowanych w ramach projektu badawczego na zajęciach np. z edukacji zdrowotnej czy religii.

Warto też podjąć tematykę człowieczeństwa jako kolejnego ważnego dla tej publikacji terminu. W kontekście zaakcentowanej w projekcie badawczym problematyki pojęcie to ma istotne znaczenie w rozumieniu człowieka jako istoty komunikującej się – ze sobą oraz innymi w mniejszych lub większych grupach społecznych formalnych i nieformalnych, jak też z (co wynika z przyjęcia możliwości ujęcia teologicznego) Bogiem (w perspektywie religii katolickiej Bogiem występującym w trzech Osobach).

Dokonując analizy tego zagadnienia, skorzystano z dwóch paradygmatów – konstruktywistycznego i partycypacyjnego (z ukierunkowaniem w metodologii na jego postać partycypacyjno-podmiotową), których założenia w rozumieniu Autorki wcale nie muszą sobie przeczyć, ale które mogą się dopełniać i tworzyć wspólną perspektywę całości, umożliwiającą generowanie wiedzy podmiotów edukacyjnych.

W odniesieniu do rozumienia komunikacji ludzkiej odwołano się do paradygmatu konstruktywistycznego, nazywanego też konstruktywizmem. Jest on komentowany np. przez H. Zboroń. Ma on związek z pojęciem wiedzy w ramach tego paradygmatu, który H. Zboroń interpretuje, odnosząc się do filozoficznych poglądów Kanta, pisząc:

To formy zmysłowości i kategorie intelektualne stosowane w poznaniu przez człowieka mają decydujący wpływ na to, jak prezentuje się mu rzeczywistość. To świat dostosowuje się do możliwości poznawczych człowieka, który pozostając aktywnym uczestnikiem owego procesu, „stwarza” przedmiot poznawany. [...] Jego konsekwencją jest przyznanie,

---

³ Autorka proponuje odbiorcom posługującym się testami na rozumienie słów przeczytać komentarz pod przypisem dolnym nr 48 na s. 171 niniejszego opracowania.

że poznawalne są jedynie zjawiska (nazywane przez zwolenników przedstawianej tu koncepcji konstruktami), natomiast rzecz sama w sobie – noumen – zdaniem Kanta pozostaje poza naszym zasięgiem poznawczym. Mówiąc inaczej – rzeczywistość w swoim obiektywnym istnieniu (jako noumen) jest nieosiągalna dla człowieka, możemy jedynie tworzyć na podstawie poznania jej subiektywny (intersubiektywny) obraz (file:///C:/Users/Dell/Downloads/Prakseologia_149_2009_s.63_87.pdf, dostęp: 20.12.2024).

Na podobne wyróżniki wiedzy w konstruktywizmie zwraca uwagę Z. Zbróg (2019), stwierdzając:

Wiedza to byt umiejscowiony w umyśle i tworzony przez umysł w postaci struktur pojęciowych. W nim dokonuje się przetwarzanie informacji i kategoryzowanie – ulega więc nieustannej ewolucji, jest bytem ulotnym, nie do końca uchwytnym. Wiedza ma charakter subiektywny – powstaje podczas negocjowania znaczeń w trakcie procesu poznawania, podczas komunikowania się z innymi ludźmi i nabywania doświadczeń (http://www.aps.edu.pl/media/3000017/wiedza_pedagogiczna_przyszlych_e-book.pdf, dostęp: 21.12.2024).

Warto też uwypuklić poglądy E. von Glasersfelda, dokonującego zwięzłej rekapitulacji cech konstruktywizmu i wiedzy w jego obrębie, bez względu na jego odmianę:

1. Wiedza nie reprezentuje świata.
2. Radykalny konstruktywizm w żadnym razie nie zaprzecza istnieniu rzeczywistości.
3. Nie ma powodu, aby utrzymywać istnienie bytów niezależnych od postrzegania.
4. Ludzka wiedza jest ludzką konstrukcją.
5. Wiedza może być tylko skuteczna, ale nie prawdziwa.
6. Żaden rodzaj wiedzy nie ma charakteru wyjątkowości, zawsze możliwe jest rozwiązanie alternatywne.
7. Radykalny konstruktywizm jest – zgodnie z powyższym – również tylko jednym z rozwiązań zagadnień teoriopoznawczych, którego wartość musi zostać wykazana w praktyce (Wendland, 1990, s. 281; za: 2011, s. 23-24).

Można zatem stwierdzić, że konstruktywizm akcentuje wiedzę subiektywnie tworzoną, płynną, zmienną, powstającą w umysłach podmiotów edukacyjnych, która ustawicznie ewoluuje dzięki komunikacji zachodzącej między tymi podmiotami i innemu doświadczeniu. Jest ona indywidualna, niedostępna dla obserwatora (jeśli nie zostanie ujawniona). Nie da się również jednoznacznie potwierdzić tożsamości/zgodności wiedzy z rzeczywistością, gdyż absolutnie pewne poznanie rzeczywistości jest niemożliwe, umysły podmiotów edukacji zawsze poznają nowe informacje przez konstrukty już posiadane wewnątrz swoich struktur poznawczych (choć istotne jest podkreślenie niezaprzeczania samego istnienia rzeczywistości w ramach konstruktywizmu poznawczego). To stwierdzenie generuje kolejne – niemożność absolutnego potwierdzenia prawdziwości wiedzy, można jedynie stwierdzać jej skuteczność. W tym kontekście specyficznego znaczenia nabiera ujęcie perspektywy jako punktu widzenia związanego z przedstawianiem czegoś lub dokonywaniem oceny. Konstruktywizm będzie zatem akcentował odmienną indywidualnych perspektyw, choć nie będzie wykluczał

możliwości ich wspólnego uzgadniania w oparciu o wspólne doświadczenia komunikacyjne oraz inne. Zawsze jednak ta wspólna perspektywa edukacyjnej wiedzy budowana jest przez podmioty edukacyjne jako podobieństwo istniejących indywidualnie w umysłach jednostkach perspektyw. Ważne jest ponadto podkreślenie, że nawet dość radykalnie brzmiący punkt 3. nie zaprzecza zarysowanej przez Autorkę możliwości przybrania perspektywy teologicznej w aspekcie odwieczności i pozaczasowości, wynikających z dogmatu istnienia Trójcy Świętej mającej relacyjny charakter, w której istota i odniesienia Osób Boskich do siebie wzajemnie konstytuowane jest poprzez wzajemne odniesienia oraz postrzeganie (za: <https://www.katedra.uksw.edu.pl/suma/suma1.pdf>, s. 1, dostęp: 25.12.2024). Zaakcentowanie niemożności ostatecznego potwierdzenia prawdziwości ludzkiej wiedzy i dotarcia do *nagich faktów* generuje konieczność otwierania się podmiotów edukacyjnych na powstające alternatywne obrazy wiedzy. Jest to ważne w kontekście odniesień do zajęć edukacyjnych odbywających się w placówkach oświatowych – indywidualne perspektywy uczniowskie/wychowawcze mogą prezentować odmienne, alternatywne doświadczenia i przez to źródła osobiście gromadzonych faktów. Komentowanie zagadnienia zawartego w punkcie 4., odwołującego się do ludzkiego charakteru wiedzy, nie przeczy również perspektywie teologicznej, gdyż ujęcie każdej prawdy (nawet prawdy wiary) dokonuje się poprzez umysł i w umyśle, czyli za zgodą człowieka oraz poprzez jego poznawcze możliwości i działanie – choć Autorka uznaje obecność daru łaski Bożej poznania wlanego (Ibidem, s. 146), co wpływa na zapowiedzianą już (s. 3 niniejszego opracowania) konieczność połączenia paradygmatu konstruktywistycznego z partycypacyjnym. Daje to podstawę do reprezentowania postawy tolerancji, niedyskryminowania osób i wiedzy wszystkich podmiotów edukacji (choć zawsze jest możliwość konfrontowania tej indywidualnej wiedzy z wiedzą grupy, zbiorowości). Ważne jest też odwołanie się do punktu 7., w którym podkreśla się względność prawdziwości perspektywy zbudowanej w ramach radykalnego konstruktywizmu. Istotne jest zauważenie, że zaakcentowana wcześniej niemożność wyjścia człowieka poza swój własny umysł, w znaczeniu uniezależnienia swojego myślenia od posiadanych w nim konstruktów pojęciowych i wiedzy, akcentuje potencjalną podważalność wszystkich generowanych przezeń tez naukowych, sądów, również tych dotyczących samego konstruktywizmu, co otwiera drogę do polemiki i naukowych dyskusji. Warto jednak ponownie zaakcentować, że w perspektywie teologii chrześcijańskiej moment otrzymania chwały nieba, a w szczególności chwila śmierci ciała, rozwiązuje ten problem (1 Kor, 13,12) i daje nadzieję na ostateczne nabranie bardziej pełnego poznania, choć dalej nieuwolnionego od spersonalizowanej, indywidualnej perspektywy właściwej każdemu człowiekowi (https://www.katedra.uksw.edu.pl/suma/suma_1.pdf, s. 132-133, 141-143, dostęp: 25.12.2024). Można byłoby rozwinąć interpretację teologiczną konstruktywizmu poznawczego (by uzasadnić jego przydatność na zajęciach z religii), jednak Autorka nie chce już nadmiernie tego czynić, by zaledwie nie wychodzić za linię swojego formalnego wykształcenia oraz posiadanych kwalifikacji. Poza tym owo odniesienie teologiczne we wspomnianym aspekcie zostało dogłębnie i wyczerpująco zsumowane oraz opisane w licznych tomach (Ibidem, s. 123-146, dostęp: 25.12.2024).

W tym kontekście wprowadzone jest również znaczenie *komunikacji* jako aktywności właściwej człowiekowi. Precyzuje ten pogląd M. Wendland, pisząc: „komunikacja, jako zjawisko specyficznie ludzkie, stanowi jedno z najważniejszych

narzędzi, za pomocą których ludzkie zbiorowości konstruują swoje wyobrażenia i/lub pojęcia świata, i za pomocą których konstruują one poszczególne elementy tego świata” (2011, s. 10). M. Wendland, formułując kwintesencję konstruktywizmu komunikacyjnego, we wstępie do książki *Konstruktywizm komunikacyjny* odwołuje się (na podstawie poglądów H. Lenka dotyczących interpretacjonizmu) do dwóch jego zasadniczych elementów: słowa i jego interpretacji w ludzkim umyśle. Przywołuje dwa teksty je opisujące. Jednym z nich jest początek ewangelii św. Jana: „na początku było słowo (*sic!*)”. Warto jednak zaznaczyć, że zamiana Słowa (odwiecznego, drugiej Osoby Trójcy Świętej) na *słowo* odejmuje odwieczny sens przekazu temu Słowu, choć pozwala odnieść je do wszystkich słów wypowiedzianych przez ludzi kiedykolwiek w komunikatach. Autor w przywołanym fragmencie tekstu H. Lenka zachowuje jego zaakcentowany pogląd, że wyrażenie „na początku” nie odnosi się do czasu, „W związku z tym powinniśmy raczej mówić: „Podstawą są interpretacje i konstytuowanie” (Lenk, 1995, s. 9; za: Wendland, 2011, s. 11). Przytaczając to zdanie, M. Wendland nie akcentuje bezpośrednio istnienia ponad- i pozaczasowego Słowa, ale je pośrednio zaznacza przez uwzględnienie pozaczasowego odniesienia do źródeł i podstaw komunikacji ludzkiej.

W kontekście konstruktywizmu komunikacyjnego M. Wendland odwołuje się do istoty „komunikacyjnego konstruowania świata” i do sedna samego rozumienia pojęcia *świat*, pisząc:

W niniejszych analizach świat rozumiany będzie jako rzeczywistość społeczno-kulturowa. Świat, wobec powyższego, to świat zamieszkiwany, poznawany, eksplorowany, interpretowany, przetwarzany, a nade wszystko – konstruowany przez człowieka (a precyzyjniej – przez dowolnego rodzaju zbiorowość ludzką) (Ibidem, s. 15-16).

M. Wendland, komentując naturę konstruktywizmu komunikacyjnego, powołuje się na twierdzenia M. Heideggera, dotyczące świata jako domu, do którego człowiek nie tyle wprowadza się jak do czegoś gotowego, ale jak do konstrukcji, którą musi sam zbudować i umeblować. Świat jest zatem ontologicznie zależny od człowieka i jego wyobrażeń, tych generowanych indywidualnie, a następnie zbiorowo (Ibidem, s. 16). M. Wendland odwołuje się też do poglądów H.G. Gadamera przyjmującego językowy charakter istnienia człowieka w świecie i nawet identyfikującego językowość samego świata w aspekcie ontologicznym, zaznacza jednak, że komunikacyjne konstruowanie świata odbywa się nie chaotycznie czy przypadkowo, ale podlega regułom i odbywa się w zbiorowości, jest konstytuowane wspólnotowo. M. Wendland podkreśla, że we współczesnej humanistyce decydujące dla obrazu świata jest to, co może być subiektywnie zakomunikowane, odwołuje się do poglądu, według którego nie ma bytu tam, gdzie nie ma słowa. Wskazuje on też na dwukierunkową zależność między tym, co komunikowalne a tym, co rzeczywiste: to, co komunikowalne jest rzeczywiste, a to co rzeczywiste jest komunikowalne (Ibidem, s. 18). Autor ten, odwołując się do prac innych (np. J. Simona), przywołuje dosłowną zależność między obrazem rzeczywistości posiadanym przez daną społeczność a językiem, jakim się ona posługuje – odwołuje się on do przykładu braku używania w danej kulturze słów *góra* i *kamień*, który to generowałby faktyczny brak kulturowo-realnego istnienia tych bytów (Ibidem, s. 18). Istotne jest również zaznaczenie, że konstruktywizm komunikacyjny nie przeciwstawia obrazów świata (lub *obrysów*) w ludzkich umysłach

jego istnieniu zobiektywizowanemu – w *sobie*. Raczej przyjmuje, że te obrazy, perspektywy są światem. Przywołując zdanie H.G. Gadamera, M. Wendland pisze: „Rozmaitość takich światooглядów nie oznacza relatywizacji „świata”. Raczej to, czym sam świat jest, nie różni się od obrazów, w postaci których się on prezentuje” (Ibidem, s. 16-17; za: Gadamer, 2004, s. 601-602). Takie spojrzenie rodzi w sposób nieuchronny pluralizm światów, który istnieje w umysłach pojedynczych ludzi – jest on częściowo indywidualny, częściowo zaś wspólny dla osób, które brały udział w jego konstruowaniu. Rozpatrując to zagadnienie z perspektywy edukacyjnej, warto podkreślić, że światy indywidualne tworzone przez podmioty edukacyjne w ich umysłach będą się spotykały w aspektach realizacji celów edukacyjnych, np. na zajęciach w placówkach oświatowych. Operowanie słowami z zakresu języka potocznego, znanego wszystkim uczestnikom procesu nauczania-uczenia się, będzie musiało odwoływać się do powszechnie uznanych znaczeń poszczególnych słów, zwrotów. Należy jednak podkreślić, że każdy z uczestników komunikacyjnych interakcji będzie w inny sposób rozumiał, przyswajał znaczenia słyszanych słów ze względu na odmienne doświadczenia indywidualne posiadane z każdym z nich. W ten sposób te same treści, nawet, jeśli zostaną tak samo przekazane i w sposób techniczny tak samo przyswojone (ze względu na sprawne narządy zmysłów), mogą zostać inaczej zrozumiane przez każdego odbiorcę w procesie komunikacji⁴. Proces ten doprowadzi do utworzenia odmiennych światów w umysłach każdego z odbiorców, które, choć oparte o te same źródła, będą odmienne i na wskroś indywidualne, gdyż tworzone na drodze komunikacji intrapsychicznej każdego z uczestników komunikacji z samym sobą wewnątrz jego własnych konstruktów umysłowych.

Znamienne jest też podjęcie tematu *języka* jako środka do konstruowania świata w toku komunikowania się podmiotów. M. Wendland, pisząc o języku jako istotnym elemencie ujęcia konstruktywistycznego, charakteryzuje go następująco: „Mówiąc najogólniej – język rozumiany tu będzie w taki sposób, w jaki ujmują go językoznawcy i logicy, a więc jako słownik plus system reguł semantycznych i syntaktycznych, a także reguł fonetycznych” (2011, s. 19). Powołując się na zdanie innych autorów (Kmita, 1998; Anusiewicz, 1991), ujmuje on język jako dziedzinę, składnik kultury, instrument, środek, dzięki któremu przyswajamy kulturę danej grupy (Wendland 2011, s. 20). Istotne w konstruktywizmie komunikacyjnym jest też ujęcie języka z poziomu istniejących w nim relacji oznaczania, w odwołaniu do znaków. Można skomentować tę relację za poglądami J. Buczkowskiej:

język jest systemem znaków, stanowi punkt wyjścia większości współczesnych rozważań dotyczących języka. Wyrażenia językowe są znakami, i to znakami szczególnego rodzaju, takimi, które odnoszą się do reprezentowanych przez siebie treści na podstawie ogólnie przyjętej konwencji (Buczkowska, 2002, s. 15; za: Wendland, 2011, s. 21).

---

⁴ Istotne jest podkreślenie faktu, że zazwyczaj każde ze słów w języku polskim ma wiele znaczeń, adekwatnie identyfikowanych jedynie w zależności od kontekstu językowego i sytuacyjnego. Należy jednak pamiętać, że, co Autorka ujawniła np. na przykładzie słowa *różnorodne*, wybór przez odbiorcę właściwego znaczenia, tego identyfikowanego przez nadawcę komunikatu może wymagać od odbiorcy wysiłku.

W zakresie relacji oznaczania istotne są rozróżnienia semantyczne, umożliwiające dokonywanie rozróżnień i przyporządkowania znaków do tego, co oznaczają. Ważne jest zwrócenie uwagi, że rola kontekstu językowego sprawia, iż dla każdego z uczestników komunikacji dany znak (w tym przypadku będący słowem) będzie miał nieco inne znaczenie (będzie inaczej interpretowany), w zależności od indywidualnych doświadczeń z nim nabywanych w toku życia (porównaj znaczenie pojęcia *kontekst językowy*; za: Nęcki, 2000, s. 92). M. Wendland komentuje (za: Goodmanem, 1997), że język służy (dzięki słowom, znakom) do konstruowania obiektywnych kulturowo faktów, wydarzeń, procesów, a także ich opisu (choć może on być adekwatny lub nie, prawdziwy lub nie, utylitarny lub nie). Odwołując się do mocy słowa w konstruowaniu świata ludzkiego, M. Wendland stwierdza, że:

Słowo powołuje rzecz do obiektywnego (czyli – intersubiektywnego) istnienia, nie czyni tego jednak w sposób zupełnie dowolny, przypadkowy – nie ma bowiem czegoś takiego, jak język prywatny [...]. Słowo powołuje rzecz do istnienia w obszarze rzeczywistości społecznej zgodnie z językowo-kulturowymi, respektowanymi, a przynajmniej akceptowanymi regułami (2011, s. 22).

Tak zaznaczone słowne konstruowanie istnienia rzeczy w rzeczywistości społecznej akcentuje ich obiektywny byt w perspektywie subiektywnej, osobistej, tworzonej jednostkowo, ale jednocześnie we wspólnie akceptowanej przestrzeni językowej, kulturowej, społecznej.

W ramach konstruktywizmu komunikacyjnego niezmiernie ważne jest podkreślenie roli nauczyciela, edukacji i uczenia się. Ramach konstruktywizmu nadrzędną tezą jest stwierdzenie, że uczący się tworzą swoją wiedzę na fundamencie wiedzy już posiadanej, która jest podstawą dla wszystkich konstruktów tworzonych w toku uczenia się. Zagadnieniem konstruktywizmu w edukacji zajmowała się np. D. Klus-Stańska (choć w toku swoich badań poruszała też wielokrotnie problematykę różnorodnych paradygmatów edukacyjnych) (2020). Komentuje ona, że w istocie konstruktywizmu edukacyjnego porusza się charakter przekazu wiedzy, kładąc nacisk bardziej na działanie, a przeciwstawiając go wyjaśnieniu (2020, s. 12). Komentując istotę wiedzy o konstruktywizmie dla wdrażania edukacji konstruktywistycznej w praktyce przez nauczycieli, wspomniana autorka powołuje się na M.R. Matthews, pisząc: „Jest jasne, że najlepsza edukacja konstruktywistyczna może być rozwijana bez konstruktywistycznej epistemologii” (Matthews, 1997, s. 48; za: Klus-Stańska, 2020, s. 13). Zwraca ona uwagę, że nawet nauczyciele praktycy w rzeczywistości edukacyjnej bez kompleksowej wiedzy o konstruktywizmie doskonale wdrażali w praktyce jego założenia, chociaż czynili to intuicyjnie (sięga nawet do przykładów starożytnych, np. Sokratesa).

D. Klus-Stańska podkreśla, że w ramach paradygmatu konstruktywistycznego nauczyciel jest przewodnikiem, a w centrum edukacji konstruktywistycznej jest wiedza powstająca w umyśle uczniów, ich sposób myślenia i działania (2020, s. 11). Korzystając z poglądów S. Dylaka, na które powołuje się M. Gogolik (<http://www.pedkat.pl/images/czasopisma/pk8/art10.pdf> s. 110-111, dostęp: 31.12.2024), można sformułować zasady postępowania nauczyciela konstruktywisty. Wśród nich istotna jest ta odwołująca się do stosowania problemów adekwatnych dla uczniów i organizowania kształcenia

wokół podstawowych pojęć. Ważne jest też uwzględnienie punktu widzenia uczniów: ich wiedzy już posiadanej z ich przekonaniem oraz punktem widzenia na poruszane zagadnienia. Kluczowe jest też odwoływanie się do autonomii uczniów i stymulowanie ich do przejmowania odpowiedzialności za swoje postępowanie. W trakcie stosowania metod pracy dydaktycznej nauczyciel konstruktysta odwołuje się do technik dialogu: stosuje pytania, stawia ucznia w sytuacji sprzeczności. S. Dylak rekomenduje stosowanie w procesie dydaktycznym komunikatów opartych o polecenia: klasyfikuj, zanalizuj, zinterpretuj, porównaj, uogólnij; dowiedz, wyjaśnij, sprawdź, sformułuj wniosek. Wskazuje on także na możliwości stosowania eksperymentów, stawiania hipotez, określania zmiennych. Podkreśla również wartość cyklicznego uczenia się, mającego 3 kroki. Pierwszym z nich jest faza odkrywania, w której ujawnieniu ulegają: wiedza uczniowska, poglądy, wartości już posiadane oraz wszystkie dylematy i posiadane sprzeczności. Drugim krokiem jest tworzenie nowych reguł, tez, zasad, definicji, znaczeń w odniesieniu do postawionych wcześniej przez uczniów dylematów, pytań, hipotez. Kolejnym etapem jest zastosowanie proponowanych odniesień, wyprowadzenie praktycznych wniosków dla życia uczniów w kontekście postawionych wcześniej pytań, podjętych kwestii, dylematów. W odniesieniu do stosowanych środków dydaktycznych nauczyciel konstruktysta posługuje się tekstami źródłowymi, obiektami, często stosuje surowy materiał, jego opracowanie zostawiając uczniom. Postawę nauczyciela konstruktystycznego ujawnianą względem uczniów cechuje cierpliwość, pielęgnowanie naturalnej ciekawości uczniów, a na podstawie innych wymienionych cech można powiedzieć, że jest on akceptujący dla ich poglądów, otwarty, inspirujący (<http://www.pedkat.pl/images/czasopisma/pk8/art10.pdf>, s. 111-112, dostęp: 31.12.2024). Poglądy S. Dylaka wykorzystuje M. Gogolik, by zaakcentować w pracy nauczyciela więź oraz relacyjny układ nauczyciel-uczeń występujący na zajęciach edukacyjnych, podmiotowe traktowanie uczniów przez nauczyciela, tworzenie atmosfery dialogu, budowanie postawy ciekawości i odpowiedzialności. M. Gogolik podkreśla ponadto wykorzystanie konstruktystyki na zajęciach z religii, zaznaczając jego walory dla realizowania treści kształcenia typowych dla tego przedmiotu (<http://www.pedkat.pl/images/czasopisma/pk8/art10.pdf>, s. 111, dostęp: 31.12.2024). Choć wspomniany autor pisze o zajęciach z religii i katechezie, to jednak słusznie zauważa, że „analizowanie, interpretowanie, konfrontowanie oraz stawianie własnych wniosków i tez” (Ibidem, s. 112) dokonujące się w toku dociekań konstruktystycznych na zajęciach (w tym przypadku z religii) jest środkiem do budowania własnej wartości uczniów, ich samodzielności i budowania autorytetu nauczyciela. M. Gogolik zaznacza, że postawa nauczyciela konstruktysty ma znaczenie komunikacyjne w aspekcie komunikacji wspólnotowej (uczestnicy zajęć edukacyjnych) i transcendentalnej (człowiek/uczniowie-Bóg) (Ibidem, s. 112). Ujęcie zalet konstruktystyki w komunikacyjnym aspekcie, zarówno tym ludzkim, jak i w ujęciu Bóg-człowiek, daje możliwość odniesienia tego aspektu omawianego paradygmatu edukacyjnego do jego znaczenia komunikacyjnego w aspekcie jej form: komunikacji poziomej oraz pionowej. Komunikacja pozioma (horyzontalna) odbywa się między osobami reprezentującymi te same lub podobne pozycje. Komunikacja pionowa (wertykalna) ma miejsce wówczas, gdy komunikują się osoby o różnych pozycjach (Sztejnberg, 2001, s. 16). Na zajęciach edukacyjnych komunikacja pozioma będzie zachodzić między uczniami/wychowankami, a pionowa będzie ujmowana w relacji komunikacyjnej nauczyciel/wychowawca-uczniowie/

wychowankowie (w obu zarysowanych perspektywach: ludzkiej i transcendentalnej). Istotne wydaje się też uwypuklenie możliwości komunikacyjnego scalania jednostek we wspólnotę komunikującą się i konstruowanie wspólnotowej płaszczyzny odniesień do własnych obrazów światów posiadanych w umysłach osób biorących udział w komunikacji. Taka wspólnotowa płaszczyzna odniesień daje możliwość budowania komunikacyjnego dialogu, wymiany doświadczeń, poglądów w oparciu o wspólne konstrukty oraz rozumienie reguł i znaczeń, co zostało zaznaczone przez M. Wendlanda (2011, s. 22). Choć w konstruktywistycznym paradygmacie edukacyjnym doniosłą rolę odgrywa głos uczestników – tu uczestników procesu edukacyjnego (głównie uczniów), to nie neguje on istnienia i budowania autorytetu nauczyciela, który może czuć nad respektowaniem reguł, zasad i odniesień do intersubiektywnie uznawanego rozumienia znaczeń, sensów, faktów (np. istniejących w udostępnionych tekstach źródłowych). Nauczyciel⁵ respektujący wytyczne tego paradygmatu nie będzie zatem negował osobistych poglądów, doświadczenia ucznia, jeżeli tylko nie zawierają one sprzeczności, np. z ogólnoludzkimi normami postępowania respektowanymi powszechnie przez wszystkich, zasadami, np. moralnymi, kultury osobistej czy celami edukacyjnymi realizowanymi w ramach nauczanego przedmiotu. Nauczyciel ma zatem dbać o zachowywanie przede wszystkim norm ogólnoludzkich, związanych z zasadami postępowania wynikającymi z konstytucji, statutu szkoły, podstawy programowej nauczanego przez siebie przedmiotu czy innych obowiązujących ucznia/wychowanka oraz jego dokumentów. W pozostałym zakresie zachowanie ucznia, jego poglądy, uzewnętrzzniane opinie powinny być akceptowane jako uprawnione źródło wiedzy i perspektywy jednostkowej, indywidualnej, którą uczeń zechciał podzielić się na zajęciach z resztą jego uczestników.

Kolejnym istotnym aspektem ważnym dla ujęcia teoretycznego podjętego tematu projektu jest edukacyjny paradygmat partycypacyjny. Jest on niezbędny dla pełnego zrozumienia zapisu „w aspekcie jednostkowym i społecznym”, widniejącego w tytule niniejszej publikacji. *Aspekt jednostkowy* odnosi się do każdej jednostki biorącej udział w realizacji projektu badanego: zarówno badacza, jak też każdego badanego, których wiedza dostępna w umyśle będzie współtworzyć efekty osiągnięte w ramach realizacji badań. Przytoczona fraza (jej fragment i słowo *społeczny*) ma również odniesienie do grupy badanych, która jest postrzegana jako poszczególne jednostki mające wiedzę indywidualną, ale również wspólną dla grupy – opartą o wspólne koncepcje, poglądy, zasady, normy postępowania. Warto podkreślić, że w koncepcji wiedzy w odniesieniu do paradygmatu partycypacyjnego nieco inaczej będą rozpatrywane poszczególne osoby (i Osoby) i rzeczywistość.

Jak wyjaśnia John Heron (1996, s. 11; za: Sławecki, 2011, s. 81), jeden z twórców omawianego podejścia, rzeczywistość rozumie się jako subiektywną, dostępną jako wiedzę skonstruowaną w umyśle jedynie w takiej formie, w jakiej przedstawia ją umysł. Jednocześnie jednak jest obiektywna, ponieważ ludzkiemu umysłowi jawi się dana rzeczywistość/dany kosmos jako określona harmonijna całość. Rzeczywistość więc współtworzą umysł i dany kosmos (Zbróg, 2019, s. 76).

---

⁵ W tym i kolejnym zdaniu Autorka z rozmysłem rozpoczęła je od słowa „Nauczyciel”, by napisać je z wielkiej litery i nie musieć długo wyjaśniać znaczenia tego słowa w różnych wymiarach.

Jak podkreślają badacze, wiedza w tym paradygmacie jest płynna, negocjowana społecznie, otwarta, stale zmieniająca się. Podlega przemianom w toku myślenia i mówienia, a także w trakcie innych działań podejmowanych przez podmioty ją nabywające. Rzeczywistość (nie tak jak w konstruktywizmie) jest obiektywna, ale dostępna naszemu umysłowi jedynie subiektywnie w formie wiedzy o niej (choć ten obiektywny kosmos bierze udział w konstruowaniu subiektywnej wiedzy o nim). Wiedza nie jest tu rozumiana jako byt statyczny, ale jako coś stale podlegającego przemianom (gdyż jest subiektywna w perspektywie poznających i wytwarzających ją podmiotów), jest to „akt wiedzenia, wiedzy-w-procesie, poznawania, rozumowania” (Ibidem, s. 77). Z. Zbróg podkreśla różnicę pomiędzy wiedzą w konstruktywizmie komunikacyjnym a wiedzą paradygmacie partycypacyjnym w aspekcie faktu, że w tym pierwszym jest ona bytem, a w obrębie paradygmatu partycypacyjnego nie jest bytem, a występuje „w kontekście” „konstruuje się ją w trakcie dziania się” (Ibidem, s. 77, warto odnieść do Łk 21,17; J 19, 25-27).

W konkluzji można dokonać złączenia i pogodzenia dwóch paradygmatów badawczych konstruktywistycznego oraz partycypacyjnego, tworząc ich syntezę i twierdząc, że w perspektywie edukacyjnej paradygmaty te mogą się uzupełniać i być zintegrowane, wzajemnie się uzupełniając.

Jak zaznacza S. Palka, powołując się na definicję T. Hejnickiej-Bezwińskiej:

Frazem „paradygmat pedagogiczny” stosuje się wtedy, kiedy chodzi o modele uprawiania pedagogiki jako dyscypliny naukowej. Paradygmat rozumiany jako model badań naukowych zawiera natomiast następujące elementy; (1) przyjęty zbiór założeń (ontologicznych, aksjologicznych, epistemologicznych), (2) zbiór podstawowych teorii i twierdzeń opisujących i wyjaśniających badany fragment rzeczywistości, (3) instrumentarium badawcze, (4) zastosowania osiągniętych wyników badań (Hejnicka-Bezwińska, 2007, s. 463; za: Palka, 2010, s. 37).

D. Kubinowski odwołał się w aspekcie wieloparadygmatyczności pedagogiki do opisu założeń różnych paradygmatów (stosując kilka ich podziałów). Odwołując się do podziału Y.S. Lincoln oraz E.G. Guby (1985), proponuje opracowanie własne opisujące założenia paradygmatów: pozytywistycznego, postpozytywistycznego, teorii krytycznej, konstruktywistycznego i partycypacyjnego. Warto zaznaczyć, że w odniesieniu do źródeł aksjologicznych S. Palka w stosunku do paradygmatu konstruktywistycznego zaznacza jego główny cel ukierunkowany na emancypację, która jest wartościowa w swej istocie (poznanie jest wartościowe instrumentalnie), zaś w paradygmat partycypacyjny uzewnętrznia jako cel harmonię kooperacji, autonomii i hierarchii w kulturze aktualizujące się w praktycznym działaniu (poznanie praktyczne) (Kubinowski, 2010, s. 40). Warto podkreślić, że aksjologiczne rozróżnienie tych wartości (poznanie emancypujące i praktyczne) nie musi się wykluczać, ale może dopełniać, dając wszystkim podmiotom edukacji szansę na pełny rozwój w różnych wymiarach i perspektywach (nawet choćby ujęcie Ga 5, 1) konstruowanie wiedzy w relacji oraz działaniu (Łk 21,17 i J 1, 14 czy chociażby Mt 21,28-31), w którym istotne są słowa *pośród*, *wśród* (choć ważna jest także możliwa interpretacja *wewnątrz*), co we wspomnianych fragmentach daje akcent na jego dyskrecję (która niejednokrotnie jest bardzo ważna) (Lisiecki, 2017, s. 128-129). Takie utworzenie

aksjologicznego wymiaru daje szansę w połączeniu słusznych działań ukierunkowanych emancypacyjnie, wyzwalać na jednostki i zbiorowości z jednoczesnym ujęciem ich osobistych działań. Można zatem wnioskować, że połączenie i próba pogodzenia perspektywy aksjologicznej tych paradygmatów akcentuje zaangażowanie podmiotów, podejmowanie inicjatywy i odpowiedzialności. D. Kubinowski podkreśla też różnice w odniesieniu do fundamentalizmu obu paradygmatów: konstruktywizm jest antyfundamentalistyczny, a paradygmat partycypacyjny – niefundamentalistyczny (w obu przypadkach Autorka proponuje odnieść to stwierdzenie np. do Mt 16,5; Mt 23, 13-33, absolutnie nie zaś do: kkk 857-864 i 1Kor 3,11). Rozróżnia on też kryteria trafności. W odniesieniu do paradygmatu konstruktywistycznego wymienia kilka grup poszerzonych kryteriów trafności (Kubinowski, 2010, s. 41). W ramach paradygmatu partycypacyjnego odnosi się do trafności odniesionej do działania. Dla aspektu łączącego te paradygmaty istotne jest, że w obu następuje odwrót od fundamentalizmu oraz literalnego, pełnego rygoryzmu trzymania się reguł i zasad. Dopuszczają one zaś negowanie (głównie konstruktywizm) i uzgadnianie, określanie tworzonych reguł, zasad. W odniesieniu do podobieństw S. Palka w podobny sposób opisuje oba paradygmaty w kategorii *trafność*, kiedy to badanie w obrębie obu tych paradygmatów uznaje się za niekompletne bez działania z udziałem uczestników, dozwolone są elementy szkoleniowe w działaniu politycznym. W obu paradygmatach dopuszcza się ponadto tekstualną reprezentację z elementami problematyki (Ibidem, s. 40-41).

D. Kubinowski (2010) w obu paradygmatach rozróżnia ponadto aspekty, których opisy rozróżnia, ale są one zbliżone jakościowo. W aspekcie kontroli nad przebiegiem procesu badawczego w obu opisach procesu badawczego autor ten zaznacza podział wstępujący między badaczem a badanymi, z tym, że w odniesieniu do paradygmatu partycypacyjnego jest on podzielony w różnorodnym stopniu (jest to istotne w kontekście projektu Autorki). W podobny sposób (choć rozróżniony) S. Palka opisuje *reprezentacje tekstualne, głos i refleksyjność*. W obu paradygmatach nacisk jest położony na wymieszanie głosów w toku tworzenia refleksyjnych odniesień, ale w paradygmacie konstruktywistycznym dobitniej uwypuklona jest dominacja głosu uczestników, choć w paradygmacie partycypacyjnym położenie nacisku na krytyczną subiektywność i samoświadomość również pośrednio jest podkreślone (Ibidem, s. 41). Można zatem skonkludować, że mimo rozróżnienia obu paradygmatów istnieje pole do dialogu między nimi i stworzenia perspektywy, w której będą one mogły dać ogłęd na wiedzę ludzką i świat (w zależności od kontekstu sytuacyjnego) uczestnika komunikacji w edukacji. W perspektywie teologicznej perspektywa konstruktywistyczna ujmuje Boga jako trójosobowego Uczestnika komunikacji z człowiekiem (jednym lub wieloma), który tworząc świat, zaprasza człowieka do tworzenia jego świata w jego własnym umyśle (np. Księga Rodzaju; J 1, 1; Ap 21,3; Łk 17,21 interpretacja „w”, J 14, 20; J 14, 23). W perspektywie partycypacyjnej Bóg ujmowany jest z jednej strony jako współtwórca procesu komunikacji z człowiekiem, z drugiej jako (1) twórca obiektywnego kosmosu, (2) niezgłębiony do końca w odniesieniu do ludzkiego poznania trójosobowy Byt, w którym człowiek może co najwyżej współuczestniczyć (np. Łk 17,21; interpretacja „pośród”; J 19, 25-27; Mt 19, 16; Mk 10, 50; J 3, 2, szóstą prawdę wiary, Ef 2,8-10, 2 Kor, 6, 1; KKK 973, choć również Łk 1,38).

W odniesieniu do perspektyw indywidualnej, grupowej i zbiorowej istniejącej w aspekcie społecznym widocznym na zajęciach edukacyjnych można odnieść je do relacji i interakcji utożsamianych z formami organizacyjnymi procesu kształcenia ze względu na liczbę uczniów (forma jednostkowa, grupowa, zbiorowa), w trakcie których dokonuje się komunikacja ucznia z samym sobą, z innymi w mniejszych grupach lub na forum całej klasy czy grupy edukacyjnej. Te interakcje komunikacyjne poruszają więc różne obszary komunikacji bezpośredniej – dokonujące się z uwzględnieniem kontaktu jego uczestników odbywającego się twarzą w twarz. H. Retter wymienia, że formami komunikacji bezpośredniej są: dialog w cztery oczy, rozmowa, dyskusja oraz wykład (2005, s. 14). W odniesieniu do uczniów/wychowanków ze szkół ponadpodstawowych wykład nie będzie uwzględniany, zaś rozmowa będzie traktowana jako pogadanka (jej trzy techniki) lub szerzej – jako «wzajemna wymiana myśli za pomocą słów» (<https://sjp.pwn.pl/sjp/rozmowa;2516765.html>, dostęp: 06.01.2025). Komunikacja pośrednia „mająca charakter techniczny” (Retter, 2005, s. 14) będzie też stosowana w niniejszej publikacji poprzez propozycję użycia środków dydaktycznych, jakimi będą teledyski z platformy YouTube włączone do scenariuszy zajęć i stosowanie autorskich załączników oraz proponowanie pedagogom innych form pisemnego/graficznego obrazowania do wykorzystania na zajęciach. Istotne wydaje się także w obliczu wprowadzenia rozróżnienia między formą grupową a zbiorową w tematyce komunikacji codziennej rozumianej jako ta, która opiera się o wzajemne oczekiwania uczestników (formułowane w oparciu o znajomość standardów, wzorów zachowań), bezpośredni kontakt, niewielki dystans przestrzenny występujący między uczestnikami komunikacji, zakłada niewielką liczbę uczestników (optymalnie 2-3), wzajemne spostrzeganie, istnienie meritum komunikacji ustalone przez strony komunikacji i istniejący (wspólnie tworzony) horyzont oczekiwań związany z codziennością osób komunikujących się, kontekstów specyficznych dla danej sytuacji (w rodzinie, miejscu pracy, innych środowiskach życia) (Ibidem, s. 15). Można zatem stwierdzić, że praca na zajęciach w formie grupowej jest komunikacją bezpośrednią i codzienną, zaś ta odbywająca się w formie zbiorowej jest bezpośrednią, ale nie zalicza się do codziennej (gdyż uwzględnia zbyt dużą liczbę uczestników). Ponadto H. Retter w sposób dobitny zaznacza, że w komunikacji ważne jest to (powołuje się przy tym na J. Habermasa), iż istota komunikacji zawsze odnosi się przede wszystkim do woli, ukierunkowana jest na prawdziwe *porozumienie* oraz że ma swoje źródło w sytuacjach odbywających się *twarzą w twarz* (Ibidem, s. 16). Akcentuje on tym samym fakt, że choć w ramach komunikacji interpersonalnej jest stosowana komunikacja pośrednia, to jest ona wtórna, a jej początkiem, źródłem jest komunikacja bezpośrednia, oparta o osobiste spotkanie uczestników i ich obecność w bliskości przestrzennej. Komunikacyjny kontekst edukacyjnych zajęć oznacza zatem budowanie komunikacyjnego porozumienia w trakcie interakcji odbywających się z założenia twarzą w twarz, choć z możliwością wykorzystania przekazu odbywającego się na odległość. Jest on ukierunkowany na aktualizowanie intencji komunikacyjnej zbieżnej z osiągnięciem celów edukacyjnych adekwatnych do podstaw programowych, obowiązujących kierunków rozwoju polityki oświatowej, innych dokumentów placówki oświatowej (czy tych bardziej ogólnych, jak np. Konstytucji RP).

I.2. Komunikacyjne perspektywy człowieczeństwa w odniesieniu do wybranych aspektów prawa edukacyjnego w Polsce w kontekście projektu

Odnosząc niniejszą publikację do kierunków rozwoju polityki oświatowej, można odnieść jej cele do trzech niżej wymienionych w dokumencie opracowanym przez Ministerstwo Edukacji Narodowej dnia 28 maja 2025 roku:

2. Szkoła miejscem edukacji obywatelskiej – kształtowanie postaw patriotycznych, społecznych i obywatelskich, odpowiedzialności za region i ojczyznę, dbałości o bezpieczeństwo własne i innych. [...]
3. Promocja zdrowego trybu życia w szkole – kształtowanie postaw i zachowań prozdrowotnych, wspieranie aktywności fizycznej uczniów. [...]⁶
8. Wspieranie aktywności poznawczej i poczucia sprawczości ucznia poprzez promowanie oceniania kształtującego i metod aktywizujących w dydaktyce (file:///C:/Users/Dell/Downloads/20250528_Podstawowe_kierunki_realizacji_polityki_o%20oświatowej_pa%20stawa_na_rok_szkolny_2025_2026.pdf, dostęp: 30.06.2025).

W kontekście zacytowanych celów istotne jest w szczególności ujęcie szerokiego zdrowia jako dobrostanu człowieka z ukierunkowaniem na wiele sfer jego funkcjonowania. W kontekście celu dotyczącego proponowanego wspierania aktywności poznawczej Autorka w podjętej pracy akcentuje szczególnie odwołania do tych elementów oceniania kształtującego, które mają formę opisową i może w ich formułowaniu uczestniczyć uczeń. (Autorka we własnych propozycjach nie ujmuje wprost elementów oceny, ale pośrednio odwołuje się do prób dokonywania przez uczniów samooceny ich aktywności/pracy na zajęciach, które mogą być elementami formułowanych ocen nauczycielskich.)

W załączniku do Rozporządzenia z dnia 28 czerwca 2024 r. zmieniającego podstawę programową kształcenia ogólnego dla liceum ogólnokształcącego, technikum oraz branżowej szkoły II stopnia znajdują się cele kształcenia ogólnego w liceum oraz technikum. Cele badawcze tej publikacji mieszczą się i odnoszą do czterech spośród nich. Istotny dla tej publikacji jest cel zapisany w podpunkcie 2, brzmiący „2) doskonalenie umiejętności myślowo-językowych, takich jak: czytanie ze zrozumieniem, pisanie twórcze, formułowanie pytań i problemów, posługiwanie się kryteriami, uzasadnianie, wyjaśnianie, klasyfikowanie, wnioskowanie, definiowanie, posługiwanie się przykładami itp.” (<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20240001019/O/D2024101.pdf>, s. 3, dostęp: 18.01.2025). Kolejny kluczowy cel (4) brzmi: „zdobywanie umiejętności formułowania samodzielnych i przemyślanych sądów, uzasadniania własnych i cudzych sądów w procesie dialogu we wspólnocie dociekającej” (Ibidem, s. 3). Dwa wymienione cele są ważne w znaczeniu komunikacyjnym i umożliwiają odniesienie edukacji formalnej do otwierania

---

⁶ Autorka ma tu na myśli połączenie tematów niektórych scenariuszy z dobrostanem człowieka, szczególnie odnosi się do szerokiej definicji zdrowia proponowanej przez WHO „zdrowie jest pełnią dobrostanu fizycznego, psychicznego i społecznego, a nie tylko brakiem choroby i niedomagania” (https://www.wbc.poznan.pl/Content/72029/Maszczak_T.pdf, s. 74, dostęp: 30.06.2025).

młodych ludzi na istnienie zróżnicowanych perspektyw w postrzeganiu rzeczywistości i ich komunikowanie na forum społecznym. Kolejne cele to „łączenie zdolności krytycznego i logicznego myślenia z umiejętnościami wyobrazeniowo-twórczymi” oraz „rozwijanie wrażliwości społecznej, moralnej i estetycznej” (Ibidem, s. 3). Są one odpowiednio 5 i 6 celem kształcenia ogólnego na tym szczeblu szkolnym. O ile w dwóch celach wymienionych najpierw akcentowano głównie umiejętności komunikacyjne, o tyle w tych podkreśla się wagę umiejętności warunkujących formułowanie wniosków, które mogą być materiałem podlegającym komunikowaniu. Cel ukierunkowany na zdolności logicznego i krytycznego myślenia podkreśla głównie intelektualne ukierunkowanie edukacji, rozwijanie umiejętności dokonywania konkretnych operacji umysłowych o charakterze poznawczym, intelektualnym. Cel związany z wrażliwością społeczną, moralną, estetyczną wskazuje na możliwość rozwijania sfery emocjonalno-wolicjonalnej wychowanków/uczniów. Można zatem stwierdzić, że wartościowe edukacyjnie będzie proponowanie treści kształcenia o charakterze estetycznym, moralnym, ważnym społecznie, które mogą pobudzać młodzież do logicznego oraz krytycznego myślenia, formułowania sądów w oparciu o osobiste (osobowe, jednostkowe) i społeczne doświadczenie.

Tematyka niniejszej publikacji jest powiązana również z zadaniami szkoły ponadpodstawowej, będącej liceum bądź technikum. W załączniku nr 1 do podstawy programowej tych typów szkół podkreśla się, że istotne jest „rozwijanie u uczniów postawy dbałości o zdrowie własne i innych ludzi oraz umiejętności tworzenia środowiska sprzyjającego zdrowiu” (Ibidem, s. 5). To zadanie ma w odniesieniu do niniejszej publikacji znaczenie w aspekcie przedmiotów takich, jak edukacja zdrowotna, edukacja dla bezpieczeństwa (tylko wybrane tematy) czy religia (Łk 5, 31). Ważne jest również ukierunkowanie zadań szkół licealnych i techników na rozwój postaw. Są one we wspomnianym dokumencie ministerialnym opisane następująco:

uczciwość, wiarygodność, odpowiedzialność, wytrwałość, poczucie własnej wartości, szacunek dla innych ludzi i środowiska przyrodniczego, ciekawość poznawcza, kreatywność, przedsiębiorczość, kultura osobista, gotowość do uczestnictwa w kulturze, podejmowania inicjatyw oraz do pracy zespołowej. W rozwoju społecznym bardzo ważne jest kształtowanie postawy obywatelskiej, postawy poszanowania tradycji i kultury własnego narodu, a także postawy poszanowania dla innych kultur i tradycji (<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20240001019>, s. 5-6, dostęp: 18.01.2024).

Ukazane wyliczenie kształtowanych w toku realizacji zadań liceów i techników postaw uczniów wskazuje na ich uniwersalność oraz zróżnicowanie. Są one tak sformułowane, że uzewnętrznianie ich na zajęciach jest możliwe np. w procesie komunikacji interpersonalnej. W kontekście podjętego tematu projektu badawczego i realizacji jego celów istotne jest, że w każdym – niezależnie od tematu zajęć – mogą one znaleźć odzwierciedlenie w wypowiedziach uczniów/wychowanków czy ich komunikatach niewerbalnych. Doprecyzowanie tytułu niniejszej publikacji do aspektu indywidualnego i zbiorowego ukierunkowuje możliwości realizacji procesu komunikacji na działania jednostkowe i zbiorowe. Ważne wydaje się też sformułowanie pobudzania młodzieży do podejmowania inicjatyw, które Autorka rozumie jako

aktywizowanie woli młodych ludzi do podejmowania działań zogniskowanych na cele w trakcie trwania zajęć edukacyjnych, ale też takich, których efekty mogą zostać zaimplementowane do osobistego i społecznego życia uczniów/wychowanków.

Warto podkreślić, że tematyka scenariuszy projektu nie zawiera wprost zapisów z podstawy programowej ani nie przenosi zapisów z przedmiotowych celów ogólnych kształcenia (choć je rozwija i uszczegóławia). Nauczyciele uczący: filozofii, historii, muzyki, edukacji dla bezpieczeństwa, etyki, edukacji zdrowotnej, religii⁷ mogą (zależnie od przedmiotu i realizowanych treści kształcenia) zdecydować się na pełną mądrości implementację scenariuszy do własnej pracy z młodzieżą. Autorka ma świadomość, że realizacja treści kształcenia będzie wymagała zintegrowania realizacyjnego celów ogólnych proponowanych w ramach projektu z celami ogólnymi wynikającymi z treści programowych. Nauczyciele pozostałych przedmiotów też są zaproszeni do realizacji projektu badawczego, np. na godzinach wychowawczych, a wybranych tematów – wedle możliwości – na lekcjach przedmiotowych.

Ważne jest również odniesienie podjętego projektu badawczego do kompetencji kluczowych. Zostały one sformułowane jako zalecenia przez Radę Unii Europejskiej w 2018 roku. Są one następujące:

W ramach odniesienia ustanowiono osiem kompetencji kluczowych:

- kompetencje w zakresie rozumienia i tworzenia informacji,
- kompetencje w zakresie wielojęzyczności,
- kompetencje matematyczne oraz kompetencje w zakresie nauk przyrodniczych, technologii i inżynierii,
- kompetencje cyfrowe,
- kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się,
- kompetencje obywatelskie,
- kompetencje w zakresie przedsiębiorczości,
- kompetencje w zakresie świadomości i ekspresji kulturalnej ([https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604\(01\), s. 7-8](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604(01),s.7-8), dostęp: 24.01.2025).

Tematyka niniejszej publikacji odnosi się szczególnie do kompetencji „w zakresie rozumienia i tworzenia informacji”, którą niniejszy dokument wyjaśnia jako:

rozumienia i tworzenia informacji to zdolność identyfikowania, rozumienia, wyrażania, tworzenia i interpretowania pojęć, uczuć, faktów i opinii w mowie i piśmie, przy wykorzystaniu obrazów, dźwięków i materiałów cyfrowych we wszystkich dziedzinach i kontekstach. Zakłada ona zdolność skutecznego komunikowania się i porozumiewania się z innymi osobami, we właściwy i kreatywny sposób (Ibidem, s. 8).

Kolejne są „kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się to zdolność do autorefleksji, skutecznego zarządzania czasem i informacjami, konstruktywnej pracy z innymi osobami” (Ibidem, s. 10). W wyjaśnieniu dotyczącym

---

⁷ Autorka ma świadomość specyfiki autonomii nauczycieli religii/katechetów w odniesieniu do niniejszej propozycji metodycznej wynikającej z innego organu nadzorującego ich pracę dydaktyczną i realizację celów edukacyjnych (Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 kwietnia 1992 r. w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach (<https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/warunki-i-sposob-organizowania-nauki-religii-w-publicznych-16794677>, dostęp: 12.07.2025).

kompetencji społecznych zamieszczono informację, że istotne jest kształtowanie tych spośród nich, które odnoszą się do udanych relacji międzyludzkich, rozwijania znajomości zasad postępowania i porozumiewania się, tych, które są powszechnie przyjęte w środowiskach i społeczeństwach z uwzględnieniem ich różnorodności (Ibidem, s. 10). Można zatem stwierdzić, że przygotowanie młodych ludzi do sprawnego komunikowania z ukierunkowaniem na osiągnięcie porozumienia w relacjach, rozwijanie świadomości zasad życia społecznego (w tym komunikacyjnych) powinno być nieodłącznym elementem edukacji bez względu na tematykę zajęć, przedmiot nauczania. Cele edukacyjne związane z kompetencjami kluczowymi są zarysowane tak szeroko, iż można ich realizację wdrażać na wszystkich przedmiotach nauczania w toku edukacji formalnej, a także na innych zajęciach edukacyjnych, wychowawczych niezwiązanych z realizacją podstawy programowej konkretnego przedmiotu nauczania (np. na godzinie wychowawczej).

I.3. Badawcze źródła wykorzystania rapu w perspektywie edukacyjnej człowieka

Niniejszy projekt badawczy zogniskowany jest na zastosowaniu odwołań do przekazu muzycznego, a konkretnie utworów zaliczanych do rapu, w toku zajęć edukacyjnych, by zilustrować prezentowane treści kształcenia wynikające z podstawy programowej (lub będące jej rozwinięciem). Autorka zdecydowała się na wybór rapu, a w jego ramach konkretnych utworów ze względu na osobiste preferencje, kierowała się również danymi dotyczącymi aktywności młodych ludzi w świecie wirtualnym. Powołując się na raport Państwowego Instytutu Badawczego NASK z listopada 2023 roku można stwierdzić, iż: „W cyklicznym badaniu „Nastolatki 3.0”, które badacze z NASK przeprowadzili już piąty raz, młodzi ludzie deklarują, że w Internecie szukają przede wszystkim rozrywki – słuchanie muzyki 75%, oglądanie filmów oraz seriali 59%, granie w gry online 46% i interakcje społeczne – kontakty ze znajomymi 64%, korzystanie z serwisów społecznościowych 42%” (<https://www.nask.pl/pl/aktualnosc/5316,Co-robia-nasze-dzieci-w-sieci-czyli-Raport-z-najnowszego-badania-NASK-Nastolatki.html>, dostęp: 20.01.2025). Z zaprezentowanych danych ogólnopolskich wynika, że Internet jest dla wielu młodych ludzi polem aktywności rozrywkowej, a słuchanie muzyki plasuje się wysoko w wymienionych przez nastolatki aktywnościach, w które na jego polu się angażują. Warto odnieść się do badań dotyczących tego, jakiej muzyki słucha młodzież, by móc przypuszczać, czego mogą słuchać nastoletni uczniowie, korzystając z Internetu. W świetle prowadzonych ogólnopolskich badań Polacy (zróżnicowana wiekowo grupa) słuchają bardzo zróżnicowanej muzyki:

Najczęściej słuchanymi gatunkami są: pop (36%), rock (34%), muzyka klasyczna (23%), disco polo (19%), rap, hip-hop (17%), dalej plasują się jazz, metal, elektronika, dance, muzyka dawna, blues czy filmowa. W muzyce klasycznej częściej gustują kobiety oraz osoby starsze, wśród młodych króluje rap, pop i rock (<https://ruchmuzyczny.pl/article/4653-czego-i-jak-sluchaja-polacy>; nck.pl (opr. M. Ciupka), dostęp: 8.12.2024).

Odnosząc się zaś do upodobań muzycznych typowo nastoletnich odbiorców, aktualne badania przeprowadził portal DlaNastolatek.pl. Poddano badaniom w ich toku 100 osób w przedziale wiekowym 13-23 lata. Badania objęły zagadnienia dotyczące

tę, jak często młodzi ludzie słuchają muzyki, w jakiej formie to robią, czy lubią coś jeść podczas słuchania muzyki, jaką wolą muzykę – polską czy zagraniczną, z kim i gdzie słuchają najczęściej muzyki, jakie gatunki muzyki szczególnie lubią słuchać i z jakiego powodu oddają się słuchaniu muzyki. Badani mogli także podać tytuły ulubionych piosenek oraz ich wykonawców, a także wymienić nazwy ulubionych wykonawców/zespołów. Z perspektywy publikacji Autorki niniejszego projektu najistotniejsze są odpowiedzi młodych dotyczące słuchanego gatunku muzyki – 35% słucha pop, 22% rap, 21% rock (pozostałe gatunki uzyskały wskazania poniżej 10%, disco i jazz po 1%). Twórcy portalu i autorzy opracowania wytypowali spośród odpowiedzi respondentów 7 najczęściej podawanych przez nich ulubionych utworów muzycznych – 2 spośród nich to utwory rapowe: *Piękny świat* artystów o pseudonimach Gibs i Kielas (Mateusz Przybylski i Łukasz Kielczewski) oraz *Na okrągło* artysty – Kuban (Jakub Kiełbiński). Wśród ulubionych zespołów pojawia się Bitamina, zespół grający rap (ale nie tylko) (artykuł z dnia: 23.06.2023, <https://www.dlanastolatek.pl/jakiej-muzyki-lubi-sluchac-mlodziez/>). Przedstawione badania pokazują, że rap jest jednym z gatunków słuchanym przez znaczącą grupę młodzieży, choć nie musi być źródłem ulubionego utworu czy wykonawcy. Nieco inaczej przedstawiają się wyniki badań M. Groen z portalu trojmiasto.pl (data ukazania się materiału 23.11.2023). Przywołano w nim badania „Młodzi i muzyka”, przeprowadzone w 2023 roku przez bileterię Biletomat.pl we współpracy z firmą badawczą. Ciekawość (na próbie 600 osób, będących w grupie wiekowej 18-24 i 25-34 lata). Wyniki tych badań wskazują, iż w pytaniu (zapewne wielokrotnego wyboru) dotyczącym rodzaju słuchanej muzyki 75% osób odpowiedziało, że słucha popu, 57% – rapu, 50% – rocka, 47% – dance, 34% – disco polo. Muzyka dla 59% badanych była związana z wywoływaniem silnych emocji. Wśród ulubionych wykonawców wymieniono artystów, takich jak: Sanah, Bedoes, 2115 (jest to grupa), Sobel, Young Leosia, Mata, Dawid Podsiadło, The Weekend (<https://www.trojmiasto.pl/rozrywka/Zmiany-w-podejsciu-do-muzyki-Disco-polo-juz-tak-nie-boli-mlodych-n184072.html>, dostęp: 22.01.2025). W gronie tych artystów: Bedoes, 2115, Mata to artyści tworzący głównie rap, zaś Sobel, Young Leosia, The Weekend również wykonują utwory w tym gatunku, choć tworzą też w innych gatunkach muzycznych. W analizie wyników badań udostępnionych w cytowanym materiale odniesiono się też do tego, że według deklaracji 74% badanych słuchają oni muzyki minimum kilka razy w ciągu dnia. W grupie badanych 18-24 lata 10% lubi słuchać muzyki z przyjaciółmi, a aż 72% woli czynić to samotnie. Młodzi dorośli wskazali, że takie decyzje dotyczące słuchania muzyki mają związek z tym, iż muzyka jest dla nich związana z relaksem, odcinaniem się. Zwracali uwagę również na to, że słuchanie muzyki w większym gronie rodzi napięcia wynikające z różnych gustów muzycznych. Dla podjętego projektu badawczego ma znaczenie również poruszenie w badaniach tematyki źródeł, z jakich młodzi czerpią muzykę. Młodzi wskazali na media społecznościowe jako bazę do czerpania muzyki i nośnik do jej przekazu znajomym. Wśród konkretnych wskazywali na „trzy kanały social media: YouTube (99% z niego korzysta) z uwagi na darmowy dostęp, Facebook (97% osób z niego korzysta) i Instagram (82% badanych korzysta z platformy)” (<https://www.trojmiasto.pl/rozrywka/Zmiany-w-podejsciu-do-muzyki-Disco-polo-juz-tak-nie-boli-mlodych-n184072.html>, dostęp: 22.01.2025).

Z przedstawionych badań wynika, że posłużenie się muzyką do prezentowania treści kształcenia może być cenne, ponieważ młodzi ludzie stosują ją w celach rekreacyjnych, zajmuje ona ważne miejsce w ciągu ich dnia (częste słuchanie), mają z nią pozytywne skojarzenia (relaks). Można zatem przyjąć, że zastosowanie na zajęciach utworów muzycznych z gatunku rap, hip-hop może przynieść pozytywne edukacyjne efekty ze względu na fakt odnoszenia się do rodzaju przekazu znanego odbiorcom i akceptowanego przez nich. Warto przywołać na dowód tego twierdzenia utwór kabaretu OT.TO *Rap Tadeusz* (<https://www.youtube.com/watch?v=kpF9BTQ5CY>, dostęp: 22.01.2025), w którym Wojciech Piekarczyk i Wojciech Wiśniewski śpiewają: „to, co już umiem, to zapomnę po dziesięciu minutach, po co mi to wszystko i za co ta pokuta, ale słyszę za ścianą MC Hammer – trzeba trafiać i odkryłem, że można, że tylko trzeba rapu. Wtedy wszystkiego można się nauczyć na pamięć” (30 sek. filmu: https://youtu.be/kpF9B_TQ5CY?t=29, dostęp: 22.01.2025). Myślę, że jeśli pomimo wszystko odbiorca ma wątpliwości dotyczące kwestii wykorzystania rapu w edukacji, chcę odpowiedzieć, iż *wiem, o czym mówię* (a raczej piszę) i odwołam się do argumentu z tekstu piosenki kabaretowej: „potem mówię już na głos, więc pokażcie mi papier, kto powiedział i kiedy, że Mickiewicz to nie raper!” (3 i 45 sek. filmu: https://youtu.be/kpF9B_TQ5CY?t=220, dostęp: 22.01.2025). Mimo poruszenia tematyki satyrycznej, Autorka zaznacza, że zupełnie poważnie (nie dla żartu) uznaje przydatność rapu na zajęciach edukacyjnych i jest przekonana, iż jego zastosowanie może wzbogacić lekcje o dodatkowe walory artystyczne, estetyczne i przełożyć niektóre treści edukacyjne na bliższy młodzieży język. Dodatkowo warto nadmienić, że pogląd polegający na tym, iż nawet o sprawach tak poważnych jak religia/Bóg (w aspekcie wykorzystania rapu na lekcjach religii) można mówić różnymi środkami wyrazu, został już podsumowany w licznych tomach (i niejednym *Tomie*) na gruncie teologicznym. Uwidacznia to poniższy cytat:

Stanie zaś na stanowisku, że w wypowiedziach o Bogu należy koniecznie używać jedynie tego języka i wyrażań, jakie Pismo św. do Boga stosowało i nam je przekazywało, prowadziłyby do niedorzecznego wniosku, że nikt nigdy nie mógłby mówić o Bogu innym językiem, jak tylko tym, w którym pierwotnie Pismo św. Starego i Nowego Testamentu zostało nam podane (<https://www.katedra.uksw.edu.pl/suma/Suma%203.pdf>, s. 23, dostęp: 20.01.2025).

Można też odwołać się w tym aspekcie do teologicznego założenia noszenia i tworzenia w sobie obrazu Boga, przywołać tekst Jr 15, 19⁸. Podjęty temat badawczy, co uwidoczniło w powyższym akapicie niniejszej publikacji (mimo szacunku dla jego doniosłości i treści przekazu), będzie prezentowany z nutami komizmu (które, być może odbiorca dostrzeże)⁹. Zastosowanie wypowiedzi nacechowanych humorem

---

⁸ Teraz Autorka zachęca odbiorców do: 1. Przetłumaczenia imion św. Tomasza i autora cytowanej księgi starego testamentu na język angielski. 2. Złożenia przetłumaczonych imion w tytuł bajki Disneya. 3. Obłożenia się dziełami św. Tomasza i wspomnianą księgą prorocką w trakcie oglądania tej bajki (jej odcinki są np. na YouTube). 4. Poświęcenia tyle samo czasu na czytanie zgromadzonych wokół siebie dzieł co na oglądanie bajki.

⁹ Autorka zdaje sobie sprawę z odwołań do śmiechu w wymiarze religijnym dokonanych przez św. Franciszka Salezego (danych jako przykład rozróżnienia między grzechem a niedoskonałością) (np. za: https://www.ultramontes.pl/salezcy_i_14.htm, dostęp: 17.01.2025) jednak tu ma na myśli raczej możliwe interpretowanie przez odbiorcę śmiechu/radości w kontekście Łk 10,21. Ma nadzieję, że żaden czytelnik nie połączy aluzji do śmiechu w niniejszej publikacji z 4 wersetem psalmu 2.

w zamyśle Autorki nie ma osłabić powagi prezentowanych treści, ale wprowadzić dodatkowe walory, które zogniskują uwagę odbiorców na niektórych treściach, ułatwiając ich zapamiętanie. Mając na względzie zróżnicowaną wrażliwość ludzi na komizm, dowcip i jego zastosowanie, warto nadmienić, że zabiegi o charakterze komicznym mają swoje umocowanie w teorii naukowej (Tokarz, 2006, s. 82-87). Komizm wykorzystany w niniejszej publikacji związany jest z zastosowaniem analogii i metafor oraz wieloznacznych słów, które w zależności od przedmiotu nauczania, kontekstu sytuacyjnego, tematu zajęć mogą unaocznic dodatkowe znaczenia treści zawartych w materiałach dydaktycznych skierowanych do nauczycieli w ramach opracowanego projektu badawczego. Nauczyciele/pedagodzy w toku realizacji zajęć dzięki takiemu zastosowaniu komizmu mogą dowolnie z niego korzystać, ujawniając jego istnienie lub ignorując go (jeśli nie mają poczucia humoru adekwatnego do tego posiadanego przez Autorkę), według własnej decyzji. Mając świadomość dowolności wykorzystania odniesień humorystycznych przez odbiorców, można odwołać się też do poglądu J. Koniora, twierdzącego, że „Myślenie przez analogię jest jedną z pierwotnych i bodaj najpowszechniejszą formą zachowań poznawczych człowieka” (2004, s. 67). Na tej podstawie można mieć nadzieję, że zastosowanie wspomnianych humorystycznych odwołań analogicznych nie zniechęci odbiorców (i nie będzie dla nich negatywnym zaskoczeniem), ale zmotywuje ich do dalszej lektury niniejszego opracowania.

Kolejne odniesienie badawcze dotyczy możliwości przeniesienia rapu do edukacji. Jego opisem na grupie studentów i umocowaniem teoretycznym wykorzystania rapu w edukacji zajmuje się M. Pryszmont-Ciesielska (aktualnie publikująca pod nazwiskiem M. Pryszmont) i J. Golonka-Legut. Autorki poruszają tematykę wykorzystania rapu, utworów z tego gatunku muzycznego, a także teledysków rapowych w edukacji. Odwołując się do sięgania po teledyski jako środki wyrazu, piszą one: „z jednej strony zainteresowane światem społecznym opisanym za pomocą obrazu, z drugiej strony realizowane z użyciem wizualnych strategii i metod badawczych – stanowią interesującą praktykę społeczną” (Pryszmont-Ciesielska, 2016, s. 68; za: Golonka-Legut, Pryszmont-Ciesielska, 2018, s. 90). Wspomniane autorki zwracają też uwagę na różne sposoby wykorzystania teledysku w praktyce badawczej, dając 3 główne odniesienia: „(1); jako materiał zastany powiązany z materiałami wywołanymi, np. narracjami (2); jako dowód podpierający wnioski, lub ilustracja dla wniosków uzyskanych z badań (3)” (Ibidem, s. 90). Istotne z punktu widzenia zajęć edukacyjnych z młodzieżą wydaje się szczególnie istnienie 2 możliwości, kiedy to ekspozycja teledysku jest łączona z opiniami, refleksjami nauczycieli i uczniów/wychowanków odnośnie do treści utworów w kontekście ich własnej percepcji znaczeń ujętych w prezentowanym materiale. Autorki, powołując się na poglądy M. Jezierskiego i U. Jareckiej, wyjaśniają, że teledysk jest formą umiejscowioną na pograniczu filmu i muzyki, nie należy go traktować jako jedynie formę ilustracji do muzyki, ale autonomiczne dzieło obejmujące obraz, muzykę, tekst lub muzykę i obraz (Ibidem, s. 91). Autorki prezentują na przykładzie utworu *The Last Refugee* Rogera Watersa możliwość analizy i interpretacji teledysku (odnoszą się do analizy tego utworu w gronie studentów). Ukazują w tym celu nie tylko metodologię pracy z tworem, ale również prezentują narzędzie pomocne do tego celu w formie tabeli. Taka propozycja daje podstawy do przeniesienia sposobu pracy metodologicznej w procesie badawczym na metodyczny tok postępowania w trakcie zajęć edukacyjnych. Ukazane przez autorki możliwości naukowego opracowania

teledysków dzięki autorskim narzędziom analizy i interpretacji w toku badań naukowych pozwalają w poprawny merytorycznie sposób tworzyć metodycznie przydatne narzędzia analizy i interpretacji teledysków na potrzeby edukacyjnej. W ten sposób tok postępowania metodologicznego może być połączony z tokiem pracy na lekcji/zajęciach, a metodologia naukowa z metodyką (w tym przypadku z tworzeniem środków dydaktycznych).

Istotne jest też to, że M. Pryszmont podkreśla wartość przekazu istniejącego w rapie. Odwołuje się ona do negatywnych konotacji, wskazując, że utwory tego gatunku muzycznego łączone są często „z buntem i sprzeciwem, sprzyja łamaniu przyjętych standardów społecznych, a nawet kulturowych i estetycznych” (Pryszmont, 2023, s. 56). Rapowanie jako rytmiczne wypowiedzianie słów do podkładu muzycznego połączone jest z innymi zjawiskami społecznymi i stosowaniem różnych technik muzycznych tworzenia utworów. Rap jest powiązany z terminem „kultura hip-hopowa”, która to zaczęła w Polsce rozwijać się w latach 90. jako pokłosie zmian systemowych. Istotne jest to, że w utworach rapowych ich autorzy odwołują się do swoich osobistych przeżyć, a poprzez muzykę, obraz i słowo przekazują swoje osobiste doświadczenie, poglądy (Ibidem, s. 56). Niezmiernie istotne jest również odwoływanie się w rapie do wartości ważnych dla twórców tego gatunku (Pryszmont, 2020; Jachimowicz, 2023). Mimo źródeł rapu w kulturze ulicznej i częstego łączenia tego gatunku z buntem, jego propagatorzy i twórcy dokonują ekspresji własnych postaw i istotnych dla nich idei, którymi niejednokrotnie są: tolerancja, szacunek dla różnorodności i dialogu, przyszłe życie, marzenia, najbliżsi, sens życia. Dostrzega się w utworach rapowych również niebezpieczeństwo płynące z życia pełnego intensywnych przeżyć, konsumpcji i uciech, a także konieczność unikania tych, które są negatywne (Pryszmont, 2020, s. 76-77; Jachimowicz, 2023). M. Bieńkowska ukazuje natomiast w przekrojowym zestawieniu utworów rapowych tematy związane z pozytywnymi wartościami, jakimi zajmują się raperzy w swoich utworach, a są to: patriotyzm (ogólnopolski i lokalny), rodzina jako naczelna wartość, wartości etyczne-moralne (do których włączono bezpośrednio adresowanie utworów do Boga, odnoszenie się w tekstach utworów do jednej lub kilku Osób Boskich oraz poruszanie tematu religii), np. istnienia Boga, utożsamiania się i odbiorcy z Bogiem¹⁰, grzechu, zbawienia itp. (Bieńkowska, 2018, s. 462-465). W kontekście twórczości rapowej o typowo religijnych odniesieniach warto wspomnieć o działalności ks. Jakuba Bartzaka, Bęsiu (Łukasza Bęsia), Tau (Piotra Kowalczyka), Dj Jonasa (Jonatana Blanka) oraz ich akcji odbywającej się w 2014 roku pn. *Pokój nauczycielski*, promowanej przez klip i utwór „Wspólny Mianownik” (<https://www.popkiller.pl/2014-06-08%2Cvideo-dnia-pokoj-nauczycielski-tau-ks-bartczak-besiu-wspolny-mianownik>, dostęp: 28.01.2025). Był to ogólnopolski cykl imprez związanych z promocją płyty i koncertami o tematyce ewangelizacyjnej oraz wspólnotowej. Warto też przywołać cykliczną akcję „Nie zmarnuj życia” –

¹⁰ M. Bieńkowska powołuje się m.in. na utwór Paktofoniki *Jestem Bogiem*, cytując fragment jego refrenu „Bo ja jestem Bogiem, Uświadom to sobie, Ty też jesteś Bogiem, Tylko wyobraź to sobie” jako przykład autoafirmacji uzewnętrznionej przez artystów (2018, s. 465). Odnosząc się do tego utworu, warto podkreślić, że Autorka niniejszej publikacji i podjętego projektu podziela w wymienionym zakresie zdanie M. Bieńkowskiej i zaznacza, iż nie ma intencji dokonywania żadnych negatywnych, aluzyjnych odniesień do redemptorystów. Podziwia ich za refleks i umiejętności udzielania ciętej riposty z zachowaniem zimnej krwi. Poza tym poleca, poza oficjalnym teledyskiem z serwisu YouTube (za: https://www.youtube.com/watch?v=u3_HeJFr01T0, dostęp: 12.07.2025), również ten z 30. koncertu POL'AND'ROCK FESTIVAL z 2024 rejestrowanego przez kręciołatv (za: <https://www.youtube.com/watch?v=X52ha7KhWa8&t=4s>, dostęp: 12.07.2025).

RYMcerze w szkołach, której twórcami są Bęsiu i Dj Yonas, którzy od 2013 roku odwiedzili już ponad 2000 szkół w ramach projektu, poprzez który realizują cele związane z pozytywnymi wychowawczo wartościowymi. Są to:

- profilaktyka uzależnień;
- uświadomienie zagrożeń związanych z używkami;
- zmiana postawy u młodzieży;
- zachęcenie do rozwijania swoich zainteresowań;
- przedstawienie uniwersalnych wartości;
- wzmocnienie autorytetu Grona Pedagogicznego (<https://rymcerze.pl/>, dostęp: 29.01.2025).

Autorzy proponują w trakcie realizacji działań projektowych interesujące oraz nowatorskie aktywności, obejmujące zajęcia edukacyjne trwające 2 godziny lekcyjne, spotkanie Bęsia, Dj Yonasa z młodzieżą, miniwykłady profilaktyczne i wykonywanie utworów muzycznych RYMcerzy, interakcje z młodzieżą – w tym konkurs freestyle (z nagrodami). Organizatorzy oferują ponadto pomoce metodyczne dla nauczycieli pod postacią 15 scenariuszy lekcji rozszerzających tematykę projektu (Ibidem, dostęp: 29.01.2025). Zaprezentowana oferta edukacyjna i wartości poruszane w projekcie realizowanym poprzez muzykę raperów uwidaczniają ich zogniskowanie na wartościowe z punktu widzenia rozwoju młodego pokolenia cele edukacyjne, bez względu na ich późniejsze wybory życiowej edukacyjnej drogi bądź też aktualnie nauczanego przez nauczyciela przedmiotu.

Zaprezentowane treści z zakresu badań nad słuchaniem muzyki przez młodzież i wykorzystaniem rapu w edukacji pozwalają dostrzec dwoiste oblicze tego gatunku muzycznego. Jest on (według większości badań) drugim w kolejności najczęściej słuchanym gatunkiem muzycznym w gronie młodych odbiorców. Choć ma korzenie lokujące go w przestrzeni miejskich blokowisk i prozie życia, to bardzo często używany jest do wyrażania osobistych, biograficznych odniesień związanych z uzewnętrznianiem pozytywnych wartości życiowych. Warto również zauważyć, że w aspekcie źródeł rapu jako gatunku wywodzącego się z buntu i kontestowania rzeczywistości, warto – w kontekście celów edukacyjnych i utworów rapowych promujących pozytywne wartości – interpretować te utwory jako niezgodę na współczesne zapomnienie o owych pozytywnych celach dążeń ludzkich i walkę o nie. By zakończyć teoretyczne rozważania wprowadzające, kieruję Czytelników do utworu *Pęka lustro*¹¹ Buki – Mateusza Danieckiego (za: <https://www.youtube.com/watch?v=bld1uhJxvW4>, dostęp: 25.01.2025) (wersja płyty „Po drugiej stronie lustra” z dnia 28 lipca 2011 roku).

Zatem zapraszam Czytelników na drugą stronę kartki, lustra i do poszukania innych stron lub perspektyw rzeczywistości... Zachęcam do przeczytania tej publikacji z myślą przewodnią, by kreatywna komunikacja edukacyjna w perspektywie naszego człowieczeństwa i odnajdywanie w niej aspektu oryginalności stale odradzały w nas chęć sięgania do oryginałów literatury/źródeł. Zważywszy na intertekstualny charakter rapu, na podstawie teledysków i tekstów utworów (wykorzystując też wieloznaczność słów stosowanych w języku polskim) można w niniejszej publikacji doszukać się odwołań do publikacji i utworów, które nie zostały uwzględnione w bibliografii. Drogi Czytelniku, bądź jak Harrison Ford, pomóż Autorce odnaleźć zaginione źródła...

---

¹¹ Słów z tekstu piosenki brzmiących: „Dzisiaj pęka tu lustro” Autorka nie utożsamia w perspektywie religijnej/komunikacji transcendentnej wyłącznie z momentem czytania tej publikacji ani czasem teraźniejszym.

II. Podstawy metodologiczne projektu własnych badań

Osadzenie niniejszych paradygmatów badawczych dokonano z perspektywy orientacji hermeneutycznej:

Hermeneutyczne poznanie wywodzi się z przeżywania życia, natomiast przyrodnicze jest poznaniem obiektywizującym świat w kategoriach przedmiotowych, które poddają się operacjonalizacji. Dilthey zauważa, że nie każde przeżycie jest przesłanką poznania naukowego, ale każde poznanie humanistyczne ma swoje źródło w przeżyciu rzeczywistości (file:///C:/Users/Dell/Downloads/smiszczak,+%7B\$userGroup%7D,+119-138+adamska.pdf, s. 123; za: Dilthey, 2004).

Opierając rozważania teoretyczne na ujęciu hermeneutycznym interpretowania doświadczenia ludzkiego z perspektywy: rozumienia, języka, komunikacji, a także wykorzystanych w komunikacji słów, zdecydowano się uszczegółowić tę orientację do konkretnych parametrów metodologicznych. Ujęcie hermeneutyczne daje bardzo elastyczne możliwości podejścia badawczego w jego wymiarze teoretycznym oraz empirycznym, zarówno w odniesieniu do metod, technik, jak też narzędzi, co stało się powodem jego wyboru. Zasadniczo w jego ramach dominować będzie akcent na hermeneutykę metaforyczną, odnoszącą się do różnych znaczeń komunikacji osobowej/Osobowej (którą na zajęciach z religii można połączyć z zastosowaniem hermeneutyki biblijnej), co Autorka zaznacza pod koniec wcześniejszego rozdziału, stosując analogię do utworu *Pęka lustro* Mateusza Danieckiego. Hermeneutykę dosłowną stosuje Autorka jedynie w kontekście metody autoetnografii jako opis własnych doświadczeń (Autorka proponuje odnieść się do przypisu: Kasperczyk, 2014, s. 37), które były jej udziałem poprzez uczestnictwo w nich lub ich obserwacje w życiu społecznym.

II.1. Paradygmaty edukacyjne we własnym projekcie badawczym

Niniejsza praca w aspekcie metodologicznym oparta jest łącznie o założenia paradygmatu konstruktywistycznego oraz partycypacyjnego (w jego odmianie partycypacyjno-podmiotowej). Wykorzystano założenie triangulacji, którą jest „Łączenie różnych perspektyw metodologicznych w badaniu jednego obiektu, zjawiska czy procesu” (Dziwiątkowska-Kozłowska, Ulanowska, 2022, s. 150). Jak zaznacza Autorka, związane jest to z: możliwością optymalizacji procesu badawczego, bardziej holistycznego spojrzenia na badanie zjawiska, ujmowanie poznawanych zjawisk z różnych perspektyw, w różnorodnych aspektach. Badaczki uważają, że zastosowanie triangulacji wiąże się z ograniczonością poznawania zjawisk z perspektywy wyłącznie jednego podmiotu badanego (lub grupy podmiotów) oraz poprzez jedno narzędzie badawcze.

Przyjęcie w niniejszym projekcie badawczym perspektywy paradygmatu konstruktywistycznego zakłada „powstawanie w procesie interakcji instytucji społecznych i systemów wiedzy, a więc utrwalonych struktur, które również poprzez interakcje są podtrzymywane lub modyfikowane” (Zduniak, 2017, s. 287). Co więcej,

owe struktury wiedzy tworzone są trójstopniowo, w trakcie: „eksternalizacji – czyli artykułowania subiektywnych doświadczeń oraz znaczeń, obiektywizacji – procesu przetwarzania tego, co wyartykułowane, w rzeczywistość dostępną również dla innych, a więc we „wspólny świat znaczeń”, a także internalizacji – przyswajania przez jednostkę tego, co zostało już społecznie zobiektywizowane” (Ibidem, s. 288). W niniejszych badaniach konstruktywistyczna perspektywa obejmować będzie zatem wszystkie podmioty edukacji (i Osoby) zaangażowane w proces tworzenia znaczeń i ich obiektywizowania, by z kolei mogły one podlegać internalizacji jako materiał edukacyjny, poprzez który mogą być realizowane cele edukacyjne wynikające z założeń projektu. (W perspektywie teologicznej Autorka proponuje interpretować Osoby Boskie jako Byt należący do wspólnoty, w nią włączony i komunikujący się w niej (np. J 1,14; Ap, 21, 3) na 3 sposoby).

Kolejnym istotnym dla projektu jest paradygmat partycypacyjny, ujęty w jego odsłonie partycypacyjno-podmiotowej. W paradygmacie tym „proces badawczy jest procesem dialogicznym, wszystkie uczestniczące w nim strony uczą się wzajemnie od siebie, wnoszą nową wiedzę i umiejętności, a rezultat badania wyłania się we współdziałaniu” (Pushor, 2008; za: Bielska-Prus, 2013, s. 35). Istotne jest również to, że w procesie badawczym podkreśla się wpływ badacza na współtworzenie wyników badań, nie tylko polegający na opracowaniu wyników badań, ale wynikający z jego biografii, pozycji, osobistego doświadczenia (Bielska-Prus, 2013, s. 32). W ramach niniejszych badań Autorka akcentuje podmiotowe traktowanie uczestników procesu badawczego w trakcie całego jego trwania i ich aktywny w nim udział, choć w ramach różnych ról i z różnymi możliwościami kształtowania tego procesu na poszczególnych jego etapach. Badacz jest traktowany nie tylko jako twórca i projektujący proces badawczy, ale jego aktywny uczestnik, którego poglądy i sposób postrzegania świata mają wpływ na prezentację materiału badawczego oraz jego realny kształt.

Akcentuje też rolę obiektywnego *kosmosu* – zewnętrznego odniesienia jako konieczności obiektywizowania w świetle przyjętych naukowo kryteriów dokonywanych osobistych odniesień uczestników – za ich dokonywanie będzie odpowiedzialna badaczka (w części wstępnej poświęconej przekrojowej analizie źródeł dotyczących podjętych zagadnień dokonywanych z perspektywy Autorki) oraz nauczyciel w trakcie realizacji zajęć. Paradygmat ten zakłada zaangażowanie uczestników w proces badawczy. Pozwoli to w działaniu wytworzyć wiedzę w oparciu o decyzje podejmowane w trakcie zajęć edukacyjnych, uwidocznione jako aktywności podmiotów, czyli ich konkretne działania edukacyjne.

Interesujące uszczegółowienie paradygmatu partycypacyjnego do jego podmiotowo-partycypacyjnej odsłony opisują M. Ciechowska i M. Szymańska, powołując się na zdanie K. Wojtyły, który podkreśla osobowy charakter jednostek będących badaczami i badanymi. Cytując K. Wojtyłę, piszą: „Człowiek jako osoba „przez swoje wnętrze i życie wewnętrzne (...) tkwi w świecie przedmiotowym (...) tkwi w nim w sposób dla siebie właściwy i znamieny” (Ciechowska, Szymańska, 2018, s. 43; za: Wojtyła, 2001, s. 24), a także podkreślają fakt, że w tym paradygmacie badacz i badany tworzy „odniesienie do własnego «ja»”, stanowiące istotny element samostanowienia” (Ciechowska, Szymańska 2018, s. 43; za: Wojtyła, 2000, s. 154) w trakcie nawiązywania relacji ze światem i innymi osobami, w tym przypadku w procesie komunikowania się w trakcie edukacji. Autorki podkreślają, że paradygmat

ten zakłada podmiotowe traktowanie siebie w procesie dyskusji, z pełną otwartością, a także odnoszą się do tego, że pewne zobiektywizowanie poznania w jego obrębie ma doprowadzić do tego, by rzeczy były ujawniane w prawdzie, w zgodzie z ich istotą. Zachowanie tych wymogów spoczywa na nauczycielu oraz jego przygotowaniu merytorycznym i odwoływaniu się do niepodważalnych prawd naukowych oraz Objawienia (dotyczy głównie religii, choć z perspektywy nauczycieli chrześcijan to się niewątpliwie zazębia znaczeniowo). Istotne jest w tym paradygmacie również podkreślenie wolności podmiotu dokonującego wyborów i podejmującego decyzje. Wspomniane autorki, odwołując się do konkluzji K. Wojtyły i M. Czerpaniak-Walczak, zaznaczają: „człowiek – osoba – posiada wolną wolę, jest też panem samego siebie” (Wojtyła, 2001, s. 26; za: Ciechowska, Szymańska, 2018, s. 44), co kształtuje w nim odpowiedzialność, odwagę, rozumność, godność i uczy odnoszenia do konsekwencji własnych działań i podejmowanych decyzji. Autorki, poruszając w opisie paradygmatu partycypacyjno-podmiotowego rolę osoby samego badacza, piszą:

Cokolwiek podejmuje badacz w zakresie swojej pracy, zawiera to element subiektywny. Zawsze dokonuje on jakiegoś wyboru; zawsze pojawia się jakiś dylemat moralny stanowiący przedmiot refleksyjnej odpowiedzi na nurtujące badacza pytania, chociażby najprostsze dotyczące celu, problemu badawczego i obszaru badań; zawsze to badacz musi podjąć decyzję, nikt bowiem nie może tego uczynić za niego (Ciechowska, Szymańska, 2018, s. 44).

Badacz w tym paradygmacie nie jest zatem jedynie osobą „przedstawiającą dane naukowe” w sposób neutralny, ale aktywnie się do nich odnoszącą, interpretującą je przez pryzmat własnych doświadczeń, własnego postrzegania, podejmującą w procesie tak zbierania danych, ich przygotowania i opisu decyzje, w tym również moralne (i dokonującą najpierw adekwatnych osądów moralnych). Można zatem wręcz zaryzykować zdanie, że w odniesieniu do tego paradygmatu badacz współtworzy opisywaną przez siebie rzeczywistość poprzez wybór np. metod i technik opisu, słownictwa, poziomu generalizacji, przyjętych odniesień teoretycznych, etycznych, moralnych, itp.

W kontekście możliwości zastosowania komizmu w sposobie prezentowania treści będzie on elementem perspektywy Autorki, z której odbiorca będzie mógł skorzystać. Istotne jest to, że publikacja skierowana jest do: nauczycieli, wychowawców czy szerzej – pedagogów mogących wykorzystać jej treści w prowadzonych przez siebie zajęciach edukacyjnych, co sprzyja przekazaniu idei wykorzystania elementów komizmu w tworzeniu zajęć z uczniami/wychowankami.

Takie rozłożenie akcentów ukierunkowuje obraz badań edukacyjnych jako dialogu osobowych podmiotów posiadających własne samostanowienia, perspektywy w odnoszeniu się do istoty danej przez „kosmos” (w tym Objawienie) prawdy, uaktualniających się też w działaniu będącym wolnymi wyborami dokonywanymi z uwzględnieniem pojawiających się stale dylematów, także tych natury moralnej.

II.2. Cel i przedmiot własnego projektu badawczego

Głównym celem badań jest poznanie perspektyw komunikacji pionowej i poziomej podmiotów edukacji w ich człowieczeństwie z uwzględnieniem aspektu indywidualnego oraz społecznego w przebiegu życia. W ramach celu uwzględnione jest poznanie perspektyw komunikacji pionowej podmiotów edukacji dotyczących:

- aspektów różnic oraz podobieństw występujących pomiędzy ludźmi, doświadczanych przez nich jednostkowo i grupowo;
- opisywania aspektów sumienia doświadczanych jednostkowo i grupowo;
- społecznego i osobistego doświadczania związanego z życiem w ojczyźnie i walką o nią;
- opisywania aspektu spełniania własnych marzeń;
- opisywania możliwości budowania bliskich relacji, głównie w małżeństwie/ związku w aspekcie szans, zagrożeń, poczucia bezpieczeństwa;
- opisywania Miłości jako cnoty i wartości w życiu człowieka;
- opisywania aspektu przemijania w ludzkim życiu;
- opisywania aspektu Nadziei w społecznej i jednostkowej przyszłości.

Wyróżnione elementy celu Autorka pragnie zrealizować jedynie częściowo (i to jest zamierzone ze względu na paradygmat partycypacyjny). Aby umożliwić kompletne urzeczywistnienie celu projektu badań zgodnie z założeniami paradygmatu partycypacyjno-podmiotowego, Autorka dokona: opisu procedury badawczej, jej podbudowy teoretycznej – w odniesieniu do każdego z problemów badawczych. Zaproponuje też metody badań, których wykorzystanie przez czytelników niniejszej publikacji/odbiorców będących pedagogami pozwoli włączyć ich w proces badawczy i sprawi, że staną się oni pomocnikami badacza i będą mogli wygenerować wśród uczniów dalszą część grupy badawczej. Na koniec zostaną zaprezentowane narzędzia ewaluacyjne, które umożliwią każdemu z odbiorców/pomocników badacza odniesienie się do treści projektu i sposobu jego wykorzystania we własnej praktyce edukacyjnej. W ten sposób element partycypowania podmiotów edukacji – pedagogów wychowanków/ uczniów w projekcie badawczym zostanie uwypuklony w maksymalny sposób. Odbiorcy, zgodnie z zasadą samostanowienia, mogą kształtować własne zaangażowanie w realizację projektu i zdecydować, czy, w jakim zakresie i kiedy chcą się zaangażować w jego realizację. Takie ujęcie celu badań pozwala ulokować je w badaniach jednocześnie diagnostycznych i stosowanych.

Przedmiotem badań w niniejszym projekcie badawczym są perspektywy komunikacji pionowej oraz poziomej doświadczane przez podmioty edukacji w ich człowieczeństwie z uwzględnieniem aspektu indywidualnego i społecznego w przebiegu życia.

II.3. Problematyka badań

W trakcie opracowania procedury projektu badawczego został sformułowany problem główny i wyprowadzono z niego 8 problemów szczegółowych. Problem główny brzmi: *Jakie są perspektywy komunikacji pionowej i poziomej doświadczane przez podmioty edukacji w ich człowieczeństwie z uwzględnieniem aspektu indywidualnego i społecznego w przebiegu życia?*

Problemy szczegółowe, do jakich został on doprecyzowany, są sformułowane następująco:

1. Jakie są perspektywy komunikacji pionowej i poziomej podmiotów edukacji dotyczące aspektów różnic i podobieństw występujących między ludźmi doświadczanych przez nich jednostkowo i grupowo?
2. Jakie są perspektywy komunikacji pionowej i poziomej podmiotów edukacji dotyczące opisywania aspektów sumienia doświadczanych jednostkowo i grupowo?
3. Jakie są perspektywy komunikacji pionowej i poziomej podmiotów edukacji dotyczące społecznego i osobistego doświadczania związanego z życiem w ojczyźnie i walką o nią?
4. Jakie są perspektywy komunikacji pionowej i poziomej podmiotów edukacji dotyczące opisywania aspektu spełniania własnych marzeń?
5. Jakie są perspektywy komunikacji pionowej i poziomej podmiotów edukacji dotyczące opisywania możliwości budowania bliskich relacji, głównie w małżeństwie/związku w aspekcie szans, zagrożeń, poczucia bezpieczeństwa?
6. Jakie są perspektywy komunikacji pionowej i poziomej podmiotów edukacji dotyczące opisywania Miłości jako cnoty i wartości w życiu człowieka?
7. Jakie są perspektywy komunikacji pionowej i poziomej podmiotów edukacji dotyczących opisywania aspektu przemijania w ludzkim życiu?
8. Jakie są perspektywy komunikacji pionowej i poziomej podmiotów edukacji dotyczących opisywania aspektu Nadziei w społecznej i jednostkowej przyszłości?

II.4. Opis projektowanej grupy badawczej

Grupa badawcza ma charakter otwarty i jest tworzona w toku badań przez czytelników/odbiorców niniejszej publikacji – wynika to z przyjęcia paradygmatu podmiotowo-partycypacyjnego. Autorka projektuje grupę badawczą, ale dopuszcza jej modyfikację – występuje w niniejszej publikacji w podwójnej roli: badacza oraz osoby badanej. W skład grupy badawczej w niniejszych badaniach wchodzi: Autorka, pedagogzy/nauczyciele/wychowawcy będący adresatami tej książki, wychowankowie/uczniowie (poprzez fakt realizacji przez nauczycieli materiałów dydaktycznych oraz scenariuszy na zajęciach edukacyjnych). Choć docelowo Autorka kieruje swoją publikację do pedagogów (jako jej adresatów), zdaje sobie sprawę, że nie tylko oni mogą w praktyce okazać się odbiorcami treści opracowania. Problematyka badawcza pozwala uczynić z osób niebędących pedagogami również część grupy badawczej – każdy człowiek jest przecież podmiotem edukacji (podlega samokształceniu oraz edukacji permanentnej w toku swojego życia).

Autorka rezygnuje ze stawiania hipotez badawczych z racji wyboru paradygmatów konstruktywistycznego i partycypacyjno-podmiotowego jako podstaw projektowania niniejszych badań. Założenie zostawienia projektu w „fazie tworzenia” uniemożliwia ich aktualną, ostateczną weryfikację. Ponadto Autorka chciałaby ukierunkować realizację projektu badawczego głównie na perspektywę jakościową, co dodatkowo uzasadnia rezygnację z tego elementu procedury badawczej.

II.5. Metody, techniki, narzędzia zastosowane w projekcie badawczym

Uwzględniając założenia triangulacji, Autorka powołuje się na stanowisko K. Dziewiątkowskiej-Kozłowskiej i T. Ulanowskiej, twierdzących, że:

istotą i jednocześnie niebywałą zaletą modelu eklektycznego jest założenie, że każda z metod, z uwagi na swoją specyfikę czy zastosowanie, daje możliwość otrzymania odrębnego rodzaju danych, co ważne – równie wartościowych (Dziewiątkowska-Kozłowska, Ulanowska, 2022, s. 150; za: Campbell, Fiske, 1959; Klus-Stańska, 2016; Mazurek-Łopacińska, Sobocińska, 2018; Urbaniak-Zajac, 2018).

Podobne zdanie do przytaczanego powyżej reprezentuje też Z. Zbróg (2013). Autorka w niniejszym opracowaniu proponuje stosowanie strategii jakościowej badań (jednak dopuszcza ewentualną analizę ilościową zebranego materiału badawczego uzyskanego od innych badaczy). Jest ona widoczna w subiektywnym ujmowaniu perspektyw komunikacyjnych badanych (z uwzględnieniem tych posiadanych przez badacza oraz jego współpracowników – pedagogów, co jest charakterystyczne dla paradygmatu podmiotowo-partycypacyjnego). Ewentualne zastosowanie strategii ilościowej uwidocznione jest w tym projekcie w możliwym liczbowym zestawianiu odpowiedzi uczniowskich udzielanych w trakcie zajęć edukacyjnych w formie zliczanych odpowiedzi ustnych (jeśli nauczyciele zechcieliby to notować) i pisemnych wypowiedzi na załącznikach do zaproponowanych scenariuszy zajęć (jeśli nauczyciel zechciałby je skserować i zbierać – notatka z zajęć jest przecież własnością ucznia), ilościowym opracowaniu odpowiedzi nauczycieli uzyskanych za pośrednictwem ankiety ewaluacyjnej. Strategia jakościowa w niniejszym projekcie jest uwypuklona: w działaniach Autorki, możliwych działaniach nauczyciela i uczniów podejmowanych na zajęciach (posiadających na mocy elastyczności metodycznej znaczącą dowolność), a w trakcie ewaluacji jako jakościowa analiza odpowiedzi udzielonych na pytania otwarte ankiety. Zaprezentowane powyżej rozważania oparte są na metodologii prezentowanej przez Z. Zbróg (2013, 2019) odwołującej się do perspektywy jednostkowej w badaniach jakościowych i możliwego jej ujęcia na tle społecznym z zastosowaniem różnorodnych metod i technik badawczych (Zbróg, 2013, s. 53).

Zastosowanie triangulacji na gruncie badań mających charakter projektu podkreślają K. Dziewiątkowska-Kozłowska i T. Ulanowska (2022, s. 152):

Obejmuje tym samym różnorodne perspektywy podmiotów (biograficzne, aksjologiczne czy poznawcze) oraz liczne rozwiązania czy rezultaty (Klus-Stańska, 2016). Jednym z istotnych przykładów wykorzystania strategii triangulacji są między innymi szerokie projekty ewaluacyjne, w szczególności zorientowane na wieloletnie, zaawansowane programy. One istotnie wymagają wielopłaszczyznowego punktu widzenia, współpracy wieloobszarowej, interdyscyplinarnej.

Odwołują się one do twierdzenia Z. Konckiego (2000), sugerującego, że triangulacja w badaniach pedagogicznych jest widoczna „w metodach i technikach badawczych; źródłach danych, uwzględnionych w perspektywach badacza oraz liczbie osób uczestniczących w badaniu” (Dziewiątkowska-Kozłowska, Ulanowska, 2022, s. 150). Podkreślają one zatem istnienie triangulacji metod, technik i badaczy.

W nomenklaturze metodologicznej zaproponowano: analizę dokumentów, metodę autoetnografii (z uwzględnieniem autoetnografii ewokatywnej/ewokacyjnej/ emocjonalnej) (Ciechowska, Szymańska, 2018, s. 204). Metodę analizy dokumentów doprecyzowano do techniki – analiza dokumentów zastanych, pisanych. Ze względu na występowanie triangulacji badaczy (w ramach metody autoetnografii, propozycja porównania z przypisem Kasperczyk 2014, s. 37) można uszczegółowić wykorzystanie analizy dokumentów intencjonalnie tworzonych. Inni badacze, stosując ją, skorzystają z: techniki analizy dokumentów cyfrowych (wkomponują wykorzystanie gotowego utworu cyfrowego w realizację scenariusza zajęć), techniki wywiadu zbiorowego (w jego ramach były to: pogadanki wstępne, wprowadzające nowy materiał, podsumowujące, dyskusje), mającego elementy wywiadu narracyjnego (Zbróg, 2013, s. 53). Wykorzystano też triangulację badań: Autorka wykorzystuje elementy badań teoretycznych i empirycznych. Dając wytyczne dla innych badaczy w podrozdziale *Wskazówki praktyczne związane z organizacją i ewaluacją projektu badań*, proponuje triangulację badaczy. Autorka zdaje sobie sprawę, że włączenie jednej z technik metody analizy dokumentów oraz techniki rozmowy kierowanej do scenariuszy będących w kontekście tego projektu badań analizą dokumentów intencjonalnie tworzonych może budzić pewne wątpliwości, jednak ma świadomość, że takie rozwiązanie wynika z uprawomocnienia decyzyjnego (w przeprowadzaniu, wyborze czy ewentualnej modyfikacji zastosowanych metod i technik badawczych) innych badaczy, co jest elementem założeń przyjętego paradygmatu badawczego. Ponadto według innych badaczy analiza dokumentów cyfrowych byłaby nazwana hermeneutyką dialektyczną, jednak ze względu na korzystanie z typologii zaproponowanej przez Z. Zbróg nie jest to dalej akcentowane w niniejszej publikacji.

Autorka ponadto proponuje połączenie podziału metod badań stosowanych w ramach metodologii z metodami nauczania – jest to związane z faktem, że nauczyciele/pedagodzy, którzy wezmą udział w projekcie, będą jednocześnie badanymi oraz pomocnikami badacza. Wspierając się klasyfikacjami metod nauczania dokonanymi w ramach dydaktyki ogólnej, skorzystano z klasyfikacji metod nauczania W. Okonia (2003, s. 245-274). W niniejszej książce skorzystano z metod należących do: metod asymilacji wiedzy, samodzielnego dochodzenia do wiedzy, waloryzujących oraz praktycznych. W tworzeniu scenariuszy z metod asymilacji wiedzy wykorzystano: pogadankę (wstępną i utrwalającą), dyskusję (odmiany: „za i przeciw”, dyskusja bez wyszczególnienia techniki), pracę z tekstem (w jednym przypadku uszczegółowioną do zaproszenia) – u W. Okonia nazywanej pracą z książką (2003, s. 260). Choć W. Okoń nie zamieścił w swojej klasyfikacji tych metod, wykorzystano jeszcze: wyjaśnienia, opis i pokaz. Znajdują się one w klasyfikacji T. Nowackiego (za: Bitner, 2016, s. 202) i Cz. Kupisiewicza (2012, s. 135, 133). W obrębie metod samodzielnego dochodzenia do wiedzy zastosowano w scenariuszach: klasyczną metodę problemową (do której dobrano techniki aktywizujące na podstawie typologii innych autorów); giełdę pomysłów – tu nazywaną burzą mózgów, (klasyczną i z techniką odwróconej burzy mózgów); metodę przypadków; gry dydaktyczne, do których – korzystając ze sformułowania W. Okonia, iż wspólna cechą gier „stanowi obecność pierwiastka zabawy” w nich (2003, s. 265) – zdecydowano się w niektórych sytuacjach włączyć zabawy, gdyż, wielu dydaktyków interpretuje „zabawy jako gry dydaktyczne” (2003, s. 266). Metodą waloryzującą wykorzystywaną w scenariuszach wychowawczych

jest głównie metoda impresyjna, choć skorzystano też z metody ekspresyjnej. Została ona wzbogacona o techniki aktywizujące według opisanych poniżej pozycji. W ramach metod praktycznych skoncentrowano się szczególnie na implementacji do praktyki metody ćwiczeniowej i metody działań wytwórczych.

Dokonując uszczegółowienia metod badawczych (w tym przypadku utożsamianych z metodami nauczania) do technik, skorzystano z typologii metod aktywizujących dokonanej przez M. Jąder-Taboń (2018). W ramach metody ekspresyjnej wykorzystano: mapę myśli. Do technik dyskusyjnych dobrano, poza wspomnianymi wcześniej: piramidę priorytetów, słoneczko (2018, s. 100, 107; https://odn.zgora.pl/pdf/warto/metody_aktywizujace.pdf, s. 28, dostęp: 20.08.2025). W ramach dramy identyfikowanej, zgodnie z pojęciem K. Witerskiej (2011), włączono ją do technik metody ekspresyjnej. W jej ramach wykorzystano dodatkowo pantomimę, którą wspomniana autorka zalicza do dramowych technik symbolicznych. Wykorzystując podejście typologiczne B. Kubiczek, wykorzystano dodatkowo: techniki relaksacyjne (tu też utożsamiono je z technikami wizualizacyjnymi i włączono do nich również elementy treningu uważności) (2009, s. 117) zaliczone do grupy technik wspomagających uczenie się, ale w odniesieniu do klasyfikacji W. Okonia identyfikowane z metodą ekspresyjną. Korzystając z propozycji A. Czepiżak oraz M. Wądołowskiego (za: http://www.zet.edu.pl/sites/default/files/metody_aktywizujace.pdf, dostęp: 20.08.2025), do technik metody ekspresyjnej włączono również: rybi szkielet i plakat jako techniki graficznego zapisu (Ibidem, s. 4). Skorzystano też z technik: kosz i walizeczka oraz tarcza strzelecka, oceny procentowe, termometr uczuć jako technik ewaluacyjnych metody problemowej w ramach klasyfikacji W. Okonia. Do technik ewaluacyjnych zaliczono rundkę (jest to jedna z technik stosowana w socjoterapii, ma wiele zastosowań, tu jako elementy ewaluacji) (Sawicka, 1999, s. 105). Również w oparciu o wspomniane zestawienie technik aktywizujących wykorzystano metodę trójkąta, którą nazwano techniką, w kontekście włączania jej do klasyfikacji W. Okonia (Ibidem, s. 25-26) w ramach metody problemowej. Poza wspomnianymi zestawieniami do metody problemowej według W. Okonia zaliczono także odwrócony akrostych (propozycja własna) i metodę Kiplinga 5W+ H (Chojnacka, 2024; za: <https://ptezielonagora.home.pl/zj.pdf>, s. 70, dostęp: 20.08.2025). Do tej metody zaliczono też technikę kontraktu i technikę sądu (przez część teoretyków, np. M. Łobockiego, uważane za metody wychowania, ale w kontekście możliwości realizacji wspomnianych scenariuszy na zajęciach z etyki, religii czy przez pedagogów ramach wychowawczych zajęć nie tylko w szkole, ale również w innych placówkach edukacyjnych ich zastosowanie jako metod nauczania jest uzasadnione). Z metod często stosowanych w wychowaniu wykorzystano też szeregowanie rangowe (Wosik-Kawala, 2018, s. 19), które w ujęciu praktycznym zastosowanym przez Autorkę bliskie jest aktywizującym technikom ewaluacyjnym. W ramach metody działań wytwórczych wykorzystano metodę projektu i kampanii reklamowej (https://www.tibum.pl/shop/wp-content/uploads/projekty1.pdf?srsItd=AfmBOooIYhhjKnaIhF0WfhXIv4nnzDhCfC_co_a2_m0CwCoeQxhyEK1, dostęp: 20.08.2025). Stworzono również autorskie techniki, które zaklasyfikowano do metody problemowej: „Piorunującą zapalniczkę isker”, „Moje kolejne stopnie Miłości” (ta druga zaliczana jest do techniki hierarchizacji), a technikę termometru uczuć w jednym przypadku autorsko nazwano Procentowym Wyskalowanym Miernikiem.

Kolejnym krokiem w projektowaniu badań było stworzenie narzędzi badawczych. W ramach elementów metody autoetnografii z analizą dokumentów opracowano autorskie scenariusze dla pedagogów. W projekcie zaproponowano ich 38 z możliwością realizacji na 39 godzinach lekcyjnych. Ważną uwagą jest to, że w scenariuszach (co nie jest typowe dla tego rodzaju opracowań) zamieszczono elementy treści kształcenia z *ważnymi uwagami metodycznymi*, które Autorka uważa za niezbędne do ich realizacji tak, aby nie było wątpliwości dotyczących źródeł wyboru opracowań czy komentarzy (istotnych z perspektywy nauczyciela) niezbędnych do realizacji kluczowych elementów zajęć. Te części zajęć, treści przedmiotowe, do których nie zamieszczono źródeł, Autorka pozostawia wyborowi nauczyciela (częściowo ich wybór będzie związany z treściami zawartymi w podręczniku przedmiotowym).

Są one oparte o zastosowanie w części właściwej zajęć (oprócz innych metod) metody impresyjnej uwzględniającej pokaz i analizę jakościową treści teledysku/ utworu muzycznego (z drobnymi wyjątkami) z gatunku rap. Jest on rozumiany z punktu widzenia metodyki jako środek dydaktyczny, a w aspekcie metodologicznym traktowany jako narzędzie badawcze metody analiza dokumentów. Posłużono się 31 utworami. Dodatkowo 2 wykorzystano jedynie w treści publikacji bez scenariusza – jeden jako zakończenie wprowadzenia, a 1 jako zakończenie podsumowania niniejszej publikacji. Mają one tworzyć ogólne ramy interpretacyjne dla tego opracowania, ich uszczegółowienie tworzą utwory w konkretnych scenariuszach, w odniesieniu to celów poszczególnych przedmiotów nauczania, na których będą omawiane. Wykorzystano utwory: Pawła Ryszarda Mikołajuwa (Popek); zespołu Rootmans (jego skład wchodzi: Piotr Świdorski – śpiew i teksty, Paweł Świdorski – perkusja, Mariusz Świdorski – instrumenty perkusyjne, Adrian Rał – gitara, Bartek Bednarek – gitara basowa, Bartłomiej Zieliński – instrumenty klawiszowe); Mateusza Pawła Schmidta (Matheo); Daniela Morawskiego (Moro), Mateusza Przybylskiego (Gibbs) i Łukasza Kiełczewskiego (Kiełas); Tomasza Maryckiego (K2); grupy Dix37 złożonej z Pawła Marcina Grabeusa (Kafar), Damiana Oskara (Rest) i Krzysztofa „Michrus” Michrowskiego (Michrus) z Tomaszem Mioduszewskim (Jamal); Patryka Bielewicza (MC Sobieski); Mateusza Danieckiego (Buki), Sebastiana Salberta (Rahima) i Aleksandry Agaciak (Lilu); Huberta i Konrada Płachro (Aron i Krux), Łukasza Dziemińskiego (Kucę 2115), Łukasza Stępnia (Kleszcza), Dariusza Szlagora (Vix.N), Jakuba Bireckiego (B.R.O.); Piotra Kowalczyka (Tau); Łukasza Paluszaka (Paluch); Jerzego Ledzińskiego (EKS); Katarzyny Wilk, Bartosza Wojciecha Zielonego i Leszka Mejera (Mezo); Mateusza Szpakowskiego (Szpaku) z Jonatanem Chmielewskim/ Mateuszem Przybylskim/ Mateuszem Decem, Damiana Bajorka (Bajorsona) oraz Roberta Wiewióry, Kamila Rutkowskiego (Zeus), Jakuba Ośrodka (Skor), Michała Moszczyńskiego (Mati).

Do scenariuszy zajęć opracowano autorskie środki dydaktyczne – w kontekście niniejszej publikacji będące narzędziami badawczymi zaliczanymi do dokumentów intencjonalnie tworzonych. Są one dołączone do scenariuszy jako ponumerowane załączniki. Oto ich lista:

1. Wspomagacz Ducha „Co nas łączy?”
2. Refleksja Ducha „Co różni ludzi między sobą?”
3. PS 1. – Drzewko decyzyjne „Dwie drogi”
4. „Budujemy mosty” – tabelka,

5. RozRADowany pomocnik budowniczych mostów – kontra na trudności,
6. Tabela poszukiwania dobra w naszych uczynkach względem siebie i innych,
7. „Głęboko zakorzeniony Autonomiczny Kompas Moralny”,
8. Opuszczający Ojczyznę Trójkąt- RATUJ!,
9. Arkusz dla Komisji Rekrutacyjnej Cichociemnych,
10. Samoocennik cichociemnego rekruta,
11. Arkusz samooceny naszej paczki,
12. Na tropie NIEDASIÓW. Zwalczy je!,
13. Moje piramidalnie złe nawyki (modyfikacja piramidy priorytetów),
14. Moje piramidalnie dobre nawyki (modyfikacja piramidy priorytetów),
15. Wspomagacz Refleksji,
16. Strategia walki – instrukcja,
17. Nie tak dawno temu, teraz, cały czas... (tekst do analizy tekstu),
18. Demaskator broni przeciwników Króla,
19. Zwolennicy królewscy – ich nazwy (lub ksywki) i kompetencje,
20. W pogoni za gwiazdą – Jak realizować marzenia? (wykorzystanie wywiadu dziennikarskiego i metody gwiazdy dziennikarskiej),
21. Podziękowanie dla Naczelnej Słabości,
22. Czujnik relacyjny,
23. Planer osobistych przemian,
24. Moja Miłosierna Wybawicielka z choroby,
25. Ściągawka Opiekuńcza dla Miłosiernej Opiekunki i Ratowniczkich Chorych,
26. Dobra posiadane i pożądane przeze mnie,
27. Notatnik wyobrażeń rodzinnych,
28. Kontrakt ze sobą – potrzeby w mojej przyszłej rodzinie,
29. Karta samooceny relacyjnej,
30. Przypadek szaf Estery i Patryka,
31. Nie-firmowa reklama sprzątania szaf,
32. Niebieska linia – pomocy!,
33. Metoda Kiplinga na przebaczenie (zadaniem uczniów jest wymyślenie nazwy),
34. „Markuj Miłość”,
35. Kierunkowskaz dla szerokich perspektyw rozwoju – analiza SWOT,
36. Zrelaksowany powrót do przeszłości – LUZAK,
37. Moje spotkania z dziadkami – NOTATNIK Z AUTOREFLEKSJĄ,
38. Kapitalnie za3maj ich kapitał!,
39. Moc uskrzydlających myśli,
40. Skrzydła myśli ku pozytywnej przyszłości,
41. Zaproszenie – złota rocznica ślubu,
42. Spotkaniowe refleksje z Nadzieją,
43. Nasze rodzinne rozmowy pełne Nadziei,
44. Mapa myśli – „Oczekiwane momenty życiowych przemian”.

Dodatkowe narzędzia do metod autorskich o takich samych tytułach, co metody:

45. „Piorunująca zapalniczka iskiei”,
46. „Moje kolejne stopnie Miłości”.

Metoda wywiadu zbiorowego z elementami wywiadu narracyjnego ujęta jest w scenariuszach jako zapis konkretnych pytań do pogadarek oraz dyskusji, które prowadzący zajęcia może zadać w ramach prowadzonych zajęć.

Podsumowując, do przygotowania projektu wykorzystano: 38 osobiście opracowanych scenariuszy na 38-39 godzin lekcyjnych (zależy od tempa pracy uczniów), 33 utwory muzyczne (głównie rapowe), 44 autorskie załączniki do scenariuszy, 2 narzędzia do autorskich metod nauczania – czyli łącznie zaproponowano 46 autorskich narzędzi badawczych. Wypełnienie ich na zajęciach edukacyjnych pozwoli na uzyskanie materiału badawczego o charakterze jakościowym, nie wyklucza to jednak późniejszego jego opracowania w strategii ilościowej.

III. Część badawcza projektu badań – perspektywa własna

Każdy z problemów badawczych został poddany analizie z odwołaniem do tekstów – jest to element analizy dokumentów zastanych pisanych i cyfrowych. Wyniki analizy tekstów pisanych będących elementem badań teoretycznych – istotnych z perspektywy Autorki w odniesieniu do podjętej problematyki szczegółowej – zostaną przedstawione w formie opisowej jako tekst ciągły. Analiza dokumentów cyfrowych – utworów muzycznych (najczęściej rapowych), a także technika rozmowy kierowanej zostaną włączone do autorskich scenariuszy (jak zaznaczono na s. 37). Istotne wydaje się zaznaczenie, że będzie to jednak próba dokonania przez Autorkę odniesienia do biografii uczestników zajęć edukacyjnych, które mogą być zarejestrowane przez innych badaczy.

III.1. Perspektywy komunikacji pionowej i poziomej podmiotów edukacji dotyczącej aspektów różnic i podobieństw występujących między ludźmi doświadczanych przez nich jednostkowo i grupowo

Opracowanie w ramach podjętego projektu niniejszego problemu badawczego jest ujęte w odniesieniach teoretycznych i 4 scenariuszach opartych o interpretację 2 teledysków rapowych. Pierwszy z nich to: *Różni nas wiele* – Pawła Ryszarda Mikołajuwa (Popka) i zespołu Rootzmans (współtwórcą tekstu utworu i wokalu jest Piotr Świdorski), a drugi to *Każdy z nas* Pawła Ryszarda Mikołajuwa (Popka) oraz Mateusza Pawła Schmidta (Matheo).

Aspekty różnic między ludźmi rozpatrzono z perspektywy komunikacyjnej w odniesieniu do tych istniejących w komunikacji jednostkowej i zbiorowej ludzi oraz różnych aspektów z nią powiązanych.

W procesie komunikowania się ludzi bariery, trudności komunikacyjne są nieodłączne, gdyż ich źródłem niejednokrotnie są niedające się zniwelować różnice międzyludzkie. Można rozpatrywać je w oparciu o modele procesu komunikacji. Jednym z wartych uwagi jest model SMCR opisany przez D.K. Berlo, do którego odniosła się J. Jachimowicz (2018). D.K. Berlo przedstawia w nim komunikację międzyludzką jako proces zachodzący między źródłem (tu utożsamianym z nadawcą) i odbiorcą, analizowany z uwzględnieniem komunikatu, kanału. W aspekcie różnic komunikacyjnych (tego, co różni osoby komunikujące się) istotne jest podkreślenie elementów przypisanych w tym modelu nadawcy i odbiorcy, którymi są: umiejętności komunikacyjne, wzajemne postawy, wiedza, system społeczny i otaczająca kultura (Jachimowicz, 2018, s. 26). Oznacza to, że osoby komunikujące się, niezależnie od tego, czy pochodzą z tego samego czy różnych państw, środowisk lokalnych, mają odmienne wewnętrzne odniesienia, oparte o ich wiedzę, doświadczenia zdobyte w toku życia nabytego w otoczeniu społecznym oraz kulturowym. Powoduje to, że w toku komunikacji będą w sposób nieodłączny występowały różnice w sposobie interpretowania oraz rozumienia znaczeń komunikatów, które w odniesieniu do każdego uczestnika komunikacji trafiają na jego indywidualny, osobisty *świat*, skonstruowany z osobistych doświadczeń (co w perspektywie nauczania religii nie wyklucza, a wręcz uprawomocnia

istnienie w tym świecie Boga jako Istoty ważnej i konstytuującej kształt tego świata) (Księga Rodzaju, J 1,14). Konieczne wydaje się też wspomnienie o teoriach konfliktu zaczerpniętych z zarządzania organizacją (ale znajdujących odzwierciedlenie w relacjach w ramach organizacji i mających odniesienia komunikacyjne), których istotną konkluzją jest stwierdzenie, że konflikt (czyli różnica) może być pozytywny, jeśli będzie konstruktywnie rozwiązany i wykorzystany w ramach organizacji (szkoła, placówka edukacyjna też jest organizacją). M. Parker Follet, badaczka konfliktów w organizacji, sformułowała pojęcie „konflikt konstruktywny” i opracowała zasady pracy z konfliktem. Stwierdziła ona również, że konflikt jest czymś nieodzownym w obrębie organizacji, naturalnym, wręcz nie wolno go unikać, a jego rozwiązywanie ma prowadzić do wzrostu potencjału organizacyjnego oraz jego rozwoju (Korombel, 2016, s. 188). Z tej perspektywy różnice międzyludzkie występujące w poglądach, postawach, wartościach, wiedzy, pochodzeniu, statusie społeczno-ekonomicznym czy innych czynnikach mogące generować konflikty w obrębie systemu edukacyjnego czy grup społecznych rozpatrywane są jako potencjał rozwojowy, a nie jedynie przeszkody i bariery organizacyjne. Wszystko zależy od spojrzenia na te różnice, ich umiejętne wykorzystanie i dostrzeżenie w nich pozytywnych wartości.

Aspekt różnic w odniesieniu do kontekstu kulturowego opisują J. Jachimowicz i Z. Załona, powołując się na definicję tego terminu w rozumieniu Z. Nęckiego (Nęcki, 2000, s. 92-97; za: Jachimowicz, Załona, 2022). Pisząc o komunikowaniu się osób z różnych kultur, zwracają uwagę na to, że między nimi występują różnice w implementacji języka, co implikuje konieczność zwrócenia uwagi, „jak zaistniałe różnice umożliwiają utworzenie wspólnoty przekonań między nadawcą i odbiorcą w interakcji komunikacyjnej” (Ibidem). Zwracają one ponadto uwagę na to, że istnienie „jakiegokolwiek” wspólnoty przekonań, wartości, poglądów pomiędzy uczestnikami komunikacji jest konieczne, by mogło zaistnieć porozumienie. Wyrażają zatem istotną implikację – wszelkie różnice są potencjałem komunikacyjnym i mogą być niezwykle wartościowe, ale nie mogą być całkowitymi antagonizmami, muszą być oparte o rozumienie swoich wzajemnych punktów widzenia.

Rozpatrując różnice występujące pomiędzy ludźmi w postrzeganiu świata, posiadanych cechach, sposobie funkcjonowania często podnosi się problematykę płci. Pomijając całkowicie aspekt medyczny, fizyczny w rozwoju dziewcząt, chłopców, kobiet/mężczyzn, warto wspomnieć na istnienie w literaturze akcentów sugerujących mocniejsze występowanie pewnych cech u kobiet niż u mężczyzn i odwrotnie (oczywiście w odniesieniu do badań ilościowych, wobec poszczególnych osób to rozróżnienie może okazać się nieprawdziwe). Jak przytacza E. Mandal (2005): „Wskazywano tu na dwa skupienia cech: ciepła i ekspresyjności – opisywanych jako kobiece, oraz kompetencji i racjonalności – jako należące do męskiego stereotypu, czy na dychotomię: orientacji na działanie i orientacji na ludzi, a także instrumentalności i ekspresyjności” (Bakan, 1966; za: Mandal, 2005, s. 25; Broverman i in., 1972; Constantinopole, 1973). Odwołując się z kolei do badań 1974 roku E. Maccoby i C. Jacklin, E. Mandal zaznacza, że kobiety wykazały większe wskaźniki niepokoju niż mężczyźni, a asertywność okazała się być większa u mężczyzn, ponadto mężczyźni wykazali bardziej wewnętrzne poczucie kontroli niż kobiety (Maccoby, Jacklin badania z 1974 roku; za: Mandal, 2005, s. 26). Autorka wskazuje, że głęboko zakorzenione społecznie określanie cech kobiet i mężczyzn w taki sposób wpływa na istnienie

w społeczeństwie określonych standardów męskości i kobiecości oraz wyzwala u osób będących kobietami i mężczyznami określone ich myślenie o nich samych oraz sposób ich zachowania. E. Mandal nazywa takie myślenie jednak stereotypowym i wskazuje, że może być ono błędną przesłanką do opisywania siebie. Co więcej, zaznacza ona, że oczekiwanie od siebie występowania cech wynikających z tak pojmowanych stereotypów płciowych „wydaje się silniejsze u mężczyzn niż u kobiet” (2005, s. 25). Według przytoczonych przez autorkę poglądów oraz badań, chłopcy wcześniej i silniej niż dziewczynki wykształcają cechy (i zachowania) charakterystyczne dla własnej płci (zwraca uwagę na typowe dla chłopców zabawy przejawiane w wieku 3 lat). Pisząc o okresie szkolnym, E. Mandal stwierdza: „W wieku szkolnym chłopcy i dziewczynki, opisując własną osobowość, dostosowują się do stereotypów związanych z płcią” oraz „W okresie dojrzewania pojawia się większe podobieństwo samoopisów do cech i zachowań społecznie określanych jako typowe dla własnej płci” (Donelson, 1977; Basow, 1986; za: Mandal, 2005, s. 25). Autorka wskazuje, że w wieku dojrzałym na opis własnych osobowości i posiadanie cech bardzo silny wpływ mają takie zmienne jak status małżeński, rola zawodowa czy posiadanie dzieci. E. Mandal, po dokonaniu analizy wyników własnych badań odnośnie do cech kobiet i mężczyzn, potwierdza istnienie nieznacznych różnic między płciami, zgodnych z istniejącymi stereotypami – wskazuje na orientację ekspresyjną u kobiet oraz instrumentalną u mężczyzn. Wskazuje też na spójność wyników analiz z innymi, np. z wyższymi wynikami kobiet w zakresie empatii w pomiarach samoopisowych. Warto jednak zauważyć, że sama badaczka zaznacza konieczność uwzględnienia faktu, iż jej wyniki badań oparto o kwestionariusze i samoopisy, które rzutują na jakość uzyskanego materiału badawczego (Mandal, 2005, s. 32).

Aspekt różnic jest istotny również w gronie rówieśniczym, np. w relacjach przyjacielskich. Chociaż badania z różnych perspektyw naświetlają problematykę podobieństwa cech między przyjaciółmi, to warto wspomnieć, że jednym z poglądów jest ten, iż „przeciwieństwa się przyciągają” (Dryer, Horowitz, 1997; Kristof-Brown, Barrick, Stevens, 2005; za: Paniotova, 2017, s. 53), wskazując, że szukamy przyjaciół losowo i niejednokrotnie „Wybieramy sobie przyjaciół o cechach, których nie mamy, i w swoim przyjacielu odnajdujemy uzupełnienie własnych deficytów” (Paniotova, 2017, s. 49). Wspomniana autorka zaznacza jednak, że istotne jest posiadane realnych oczekiwań wobec przyjaciela i jego realistycznego obrazu, gdyż rozdźwięk między obrazem przyjaciela posiadanym w umyśle a jego obrazem realnym może prowadzić do utrudnionego powstawania relacji przyjacielskiej (i, co wyraźnie zaznacza, utrudnia powstawanie relacji międzyludzkich w ogóle) (Ibidem).

W odniesieniu do relacji komunikacyjnych ważne jest też uświadomienie podobieństw występujących w komunikowaniu się ludzi między sobą. Przede wszystkim wszyscy ludzie komunikują się w znaczeniu porozumiewają się, czyli rozumieją się wzajemnie (Wendland, 2008; za: <https://repozytorium.amu.edu.pl/server/api/core/bitstreams/83554404-6fa4-4eea-9ae7-a0e78d960d3f/content>, s. 19, dostęp: 24.01.2025). Wspólne dla wszystkich ludzi jest w odniesieniu do komunikowania uwzględnienie wszystkich jego elementów zaznaczonych w modelach procesu komunikacji. Odwołując się do wspomnianego wcześniej modelu SMCR opisanego przez D.K. Berlo, można stwierdzić, że każdy człowiek, komunikując się, doświadcza tych samych elementów procesu komunikacji: źródła, komunikatu, kanału, odbiorcy. W odniesieniu do źródła

(nadawcy) i odbiorcy istotne są: umiejętności komunikacyjne, wzajemne postawy, wiedza, system społeczny i otaczająca kultura (Jachimowicz, 2018, s. 26, jak zaznaczono na s. 42 tego opracowania). W aspekcie podobieństw ważne jest zaakcentowanie, że choć występujące różnice w wartościach przypisanych tym elementom rozumianym jako zmienne, to jednak są one wspólne dla wszystkich ludzi. W kontekście komunikatu ważne jest też występowanie w każdym z nich: treści, kodu, struktury, traktowania – rozumianego jako „decyzje podejmowane przez źródło w celu selekcji i uporządkowania zarówno kodu, jak i treści komunikatu” (Sztejnberg, 2001, s. 54). Kanał w interpretacji tego modelu (jak zresztą dość często spotyka się w teorii komunikacji) interpretowany jest z systemami sensorycznymi (zmysłami): widzenie, słuchanie, dotykanie, wąchanie, smakowanie.

Oprócz takiego zestawienia podobieństw komunikacyjnych występujących pomiędzy ludźmi nie wolno zapominać o innych podziałach komunikacji, które wskazują na występowanie jej różnorodnych form u wszystkich ludzi w relacjach społecznych, a są to: komunikacja pozioma i pionowa, pośrednia i bezpośrednia, werbalna i niewerbalna czy inne (np. pisemna). Bez względu na wielość przyjętych typologii, określeń, charakterystyk czy podziałów komunikacji międzyludzkiej, warto z perspektywy podobieństw podkreślić, że choć każda z nich będzie indywidualnie kształtowana w odniesieniu do konkretnego człowieka, to każdy z ludzi będzie miał zdolność/potencjał do wyrażania się poprzez komunikację w określonej formie (choć oczywiście mogą być ograniczenia wynikające np. z niepełnosprawności).

Kolejnym aspektem wartym poruszenia w odniesieniu do podobieństw jest kobiecość oraz męskość. E. Mandal zaznacza, że badania nad cechami męskimi i kobiecymi dotyczą zazwyczaj dzieci, młodzieży oraz młodych dorosłych, a rozwój osobowości trwa całe życie i pisze, że: „Wysoka ocena typowości płciowej w okresie dojrzewania i młodości, w wieku średnim przesuwają się w stronę dostrzegania i akceptowania u siebie cech typowych dla płci przeciwnej” (2005, s. 26). Odnosząc się do wieku senioralnego, powołuje się na badania J. Mikulskiej (1996): „W okresie starości, w szczególności mężczyźni zdają się coraz bardziej postrzegać u siebie cechy kobiece, ale i dosyć znaczna grupa kobiet zauważa u siebie cechy męskie (Mandal, 2005, s. 26; za: Miluska, 1996). Uwzględniając korelaty cech, wykazano, że:

Niektóre badania pokazują, że kobiety aktywne zawodowo uzyskiwały niższe wyniki w skali psychicznej kobiecości niż kobiety niepracujące [...] Z kolei partnerzy kobiet pracujących zawodowo uzyskiwali niższe wyniki w skali męskości niż mężczyźni pozostający w związku z kobietami niepodjętymi pracy zawodowej (Mandal, 2005, s. 26; za: Cunningham, Antil, 1984; Basow, 1986).

Uwzględniając przytoczone powyżej stanowiska badawcze, E. Mandal wskazuje na brak możliwości wnioskowania o charakterze przyczynowym, ale nie zmienia to ogólnego wydźwięku badań, że dychotomiczny podział cech osobowości na męskie oraz kobiece jest umowny, gdyż w rzeczywistości natężenie tych cech jest różne u poszczególnych jednostek. Obraz tych cech w grupie mężczyzn i kobiet może tworzyć raczej pewne kontinuum, na którym każdy może się lokować. Co więcej, zmienność cech u poszczególnych osób (nawet jeśli są to cechy rejestrowane tylko w opisach

badanych) wskazuje na możliwość przesuwania się każdej osoby na linii tworzącej wyobrażenie owego kontinuum występowania danej cechy w grupie mężczyzn czy kobiet (od miejsc o nikłym nasileniu do miejsc o bardzo mocnym nasileniu danej cechy osobowości). Interesujące wyniki badań przedstawia też D. Dobosz, pisząc o cechach charakteryzujących współczesne kobiety i współczesnych mężczyzn z perspektywy grup zróżnicowanych pod względem płci. Elementem wyników jej badań jest stwierdzenie, że „Cechy wymienione w odpowiedziach respondentek sugerują odejście od tradycyjnego modelu kobiecości w stronę stereotypu kobiety skoncentrowanej na karierze zawodowej. Natomiast, atrybuty wskazane przez mężczyzn stanowią połączenie stereotypu kobiety – obiektu seksualnego oraz kobiety – kariery” (Dobosz, 2022, s. 75). Pisząc o kobiecości w aspekcie współczesnego jej postrzegania, zaznacza ona:

Ponadto, analizując otrzymane wyniki, można zauważyć, iż współczesny obraz kobiecości, w opinii respondentów obu płci, wzbogacił się o wiele elementów tradycyjnie przypisywanych płci męskiej. Chodzi o takie cechy, jak: agresywność, aktywność, ambicja, bezpośredniość w wyrażaniu myśli, chłód, ciekawość świata, dominacja, kompetencja, koncentracja na pracy zawodowej, konkretność, łatwość podejmowania decyzji, niezależność, odwaga, pewność siebie, przebojowość, radzenie sobie w trudnych sytuacjach, czy świadomość swojej wartości (Ibidem, s. 75-76).

Pisząc o męskości oraz jej współczesnym ujęciu w odniesieniu do opinii badanych, D. Dobosz zaznacza: „Cechy wymieniane w charakterystykach mężczyzny współczesnego wskazują na przesunięcia w opiniach obu płci w stronę stereotypu mężczyzny – partnera życiowego, który jest zaangażowany w codzienne obowiązki i bierze czynny udział w wychowaniu dzieci” (Ibidem, s. 78). D. Dobosz pisze też o współczesnych mężczyznach: „W obecnym obrazie męskości duże znaczenie miały takie cechy, jak ambicja, aktywność, zaradność, pewność siebie, koncentracja na pracy zawodowej, ale też cechy powszechnie kojarzone jako kobiece, jak: emocjonalność, czułość, delikatność, łagodność, uczuciowość” (Ibidem, s. 78). Mówiąc o podobieństwach występujących w postrzeganiu obu płci, trzeba zaznaczyć, co czyni również wspomniana D. Dobosz, że w obrazie obu płci cechy współcześnie uważane za typowo męskie i typowo kobiece mieszają się. Wciąż część cech uznawanych za stereotypowo kobiece i męskie wchodzi w obraz współczesnego mężczyzny i współczesnej kobiety, jednak nie są to tylko te cechy, które z tymi stereotypami są łączone. D. Dobosz zaznacza szczególnie podkreślanie przez badanych cechy „zadbany/na” u obu płci jako istotnej we współczesnym obrazie zarówno kobiety, jak i mężczyzny.

Interesujące odniesienia do podobieństw można podnieść też w kontekście przyjaźni występującej między ludźmi (w tym również w grupach rówieśniczych, np. w klasie szkolonej). D. Paniotova (2017), pisząc o zhierarchizowanych typach przyjaźni, powołując się na Arystotelesa, zaznacza, że może ona przybierać 3 zasadnicze motywy. W pierwszej, rozpatrywanej jako typ *użyteczny*, jest ona traktowana instrumentalnie, pod kątem spodziewanego pożytku z nią związanego. Kolejny typ przyjaźni nazwany jest hedonistycznym. Taka przyjaźń ma włączony w siebie element przyjemności oraz uczucia, jest doskonalsza niż użyteczna, gdyż zawiera czynnik emocjonalny, który dominuje w niej nad intelektualnym. Najdoskonalszym typem

jest *prawdziwa przyjaźń*, motywowana wartościami etycznymi, która wymaga posiadania dyspozycji etycznych oraz moralnych, postępowania zgodnie z prawami moralnymi, przyjaciele w niej chcą nawzajem swojego dobra, opierają swoją relację na swoich cechach, a nie innych względach. Prawdziwa przyjaźń jest trwała, ale zdarza się rzadko (Paniotova, 2017, s. 50; za: Arystoteles, 2007). Rozważania te i powołanie się wspomnianej autorki na dzieła Arystotelesa prowadzi do stwierdzenia, że choć minęło ponad 2300 lat od napisania tych rozważań (w oryginale), są one wciąż aktualne tak samo jak wówczas, dziś również ludzie mają trudności z prawdziwym, etycznym motywowaniem przyjaźni. W aspekcie podobieństw w wyborze przyjaciela podkreśla się funkcjonalna bliskość terytorialna, która może zwiększać prawdopodobieństwo wzajemnych kontaktów – można nazwać ją podobieństwem lokalizacji miejsca zamieszkania (Ibidem, s. 51). Do potwierdzonych badawczo czynników zewnętrznych mających znaczenie w wyborze przyjaciela (poza już wspomnianym) zalicza się atrakcyjność fizyczna i status ekonomiczny (jednak D. Paniotova nie rozpatruje tych czynników w charakterze podobieństw przyjaciół do siebie wzajemnie). Pisząc o podobieństwach w cechach osobowościowych, czyni to następująco:

Wielu badaczy podejmowało kwestię podobieństwa, starając się odpowiedzieć na pytanie: „Czy podobieństwo rodzi sympatię, czy sympatia rodzi podobieństwo?” (Byrne, 1961; Hensley, 1994; Klohnen, Luo, 2003; McCroskey, McCain, 1974; Schug, Yuki, Horikawa, Takemura, 2009). W swoich eksperymentach doszli oni do wspólnego wniosku, że to podobieństwo rodzi sympatię, a nie odwrotnie. Wyniki pokazały bowiem, że im więcej badani mieli podobieństw w poglądach, zainteresowaniach, postawach i wartościach, tym większa była szansa, że takie osoby będą przyjaciółmi oraz że ich związki będą trwałe i mocne (Paniotova, 2017, s. 53).

Takie rozważania dotyczące podobieństw w przyjaźni można skonkludować tym, że w procesie komunikacji międzyludzkiej nawiązuje się i realizuje różne relacje międzyludzkie, które tworzą się w grupach społecznych. Jedną z nich może być relacja przyjaźni nawiązana w grupie rówieśniczej, w klasie szkolnej czy grupie wychowawczej. Jej realizacja i nawiązanie jest dokonywane w odniesieniu do każdego wychowanka indywidualnie, wymaga jednak podobnych wyzwań, posiadania odpowiednich kompetencji moralnych, etycznych czy dyspozycji instrumentalnych. Autorka zaznacza, że powołanie się na piśmiennictwo dotyczące badań nad przyjaźnią, a nie nad relacjami koleżeńskimi w grupach klasowych/wychowawczych, jest z ukierunkowaniem badań na to zagadnienie w aspekcie tej bardziej wymagającej relacji międzyludzkiej. Ze względu na perspektywę społeczną i teologiczną można wspomnieć o badaniach dotyczących podobieństw i różnic występujących między kobietami i mężczyznami w związkach małżeńskich (jest to istotne w kontekście faktu, że rodzina jest uznawana za podstawową komórkę społeczną). Nie bez znaczenia są uwarunkowania związane z wymienionymi jednostkowymi czynnikami mogącymi wpływać przed zawarciem związku małżeńskiego na jego trwałość – autorzy (wymieniają takie czynniki, które są wspólne dla wszystkich ludzi, ponieważ każdy człowiek posiada jakąś wartość danego czynnika, istotne jest tylko to, czy ta wartość

będzie dla perspektywy związku rokowała pozytywnie czy negatywnie. Do tych czynników komunikacyjnych zaliczono: wydawanie trafnych sądów oraz ocen o rzeczywistości, co umożliwiła modyfikowanie własnych zachowań na przyszłość, posiadanie przez osoby dojrzałe osobowości (co uzewnętrzniane będzie w autonomicznym podejmowaniu decyzji, umiejętność modyfikowanie własnej terażniejszości na podstawie wnioskowań o przeszłości, posiadanie realistycznego – nie życzeniowego – stosunku do świata, posiadanie umiejętności wychodzenia poza własne potrzeby w aktywności nadającej życiu sens). Poza tymi czynnikami podkreśla się także konieczność posiadania rozwiniętych uczuć wyższych: miłości, etyczno-moralnych, a także odpowiedniego poziomu rozwoju intelektualnego i społecznego (Dakowicz, 2014, s. 79; za: Chlewiński, 1991). Pisząc o czynnikach wspólnych dla małżonków oddziałujących na nich po zawarciu związku małżeńskiego, A. Dakowicz zwraca uwagę na to, że:

wytwarzaniu pozytywnego klimatu życia małżeńskiego sprzyja u obojga małżonków wyższy poziom: ekstrawersji (optymizm życiowy, pogodny nastrój, przyjacielskość, rozmowność, poszukiwanie stymulacji i skłonność do zabawy), ugodowości (pozytywne nastawienie do innych oraz skłonność do udzielania pomocy), sumienności (motywacja do działania i wytrwałość w realizacji podjętych celów, dokładność, obowiązkowość, punktualność, rozważa, rzetelność w pracy) i niższy poziom neurotyzmu wyrażając się w emocjonalnej stabilności, spokoju wewnętrznym, umiejętności zmagania się ze stresem bez doświadczania obaw, napięć i rozdrażnienia (Dakowicz, 2014, s. 83; za: Zawadzki i in., 1998; Plopa, 2005b; Pankiewicz, Majkiewicz, Krzykowski, 2012).

Można zatem stwierdzić, że zarówno w odniesieniu do relacji przyjaźni, jak i w miłości występują, udokumentowane badaniami, implikacje dla praktyki edukacyjnej, co dodatkowo podkreśla wagę celów edukacyjnych związanych z życiem społecznym i budowaniem w nim silnych relacji wewnątrz grup nieformalnych, tj. rodzin i grup rówieśniczych.

Kolejnym aspektem, który w zwięzły sposób warto skonkludować, jest ten dotyczący konieczności dokonywania odniesień do powszechnie obowiązującego prawa w komunikacyjnych odniesieniach podmiotów edukacji, dokonywanych na zajęciach edukacyjnych w celu skutecznej argumentacji własnych poglądów, realizowania treści kształcenia, np. z wiedzy o społeczeństwie, historii czy innych przedmiotów. Autorka, uwzględniając potrzeby niniejszej publikacji i konieczność uznania uniwersalności scenariuszy, powoła się jedynie na Konstytucję Rzeczypospolitej Polskiej, mając świadomość, że każdy obywatel Polski powinien z niej korzystać i wspomagać się jej treścią w rozstrzygnięciu dylematów postępowania, gdy jest to konieczne.

Dokonując podsumowania poczynionych rozważań, należy stwierdzić, że komunikowanie się podmiotów edukacji na zajęciach edukacyjnych w aspekcie różnic oraz podobieństw występujących między ludźmi doświadczanych przez nich jednostkowo oraz zbiorowo jest ustawicznie komunikowane w ich wypowiedziach werbalnych, niewerbalnych, pisemnych na zajęciach edukacyjnych. Każda wypowiedź, każdy komunikat generowany na zajęciach jest wyrazem indywidualnego, jednostkowego świata posiadanego przez komunikujący go podmiot. Wypowiadane

na zajęciach kwestie (i uzewnętrzniane komunikaty) będą podstawą do dostrzegania w nich różnic i podobieństw, co – oprócz istnienia w zaproponowanych scenariuszach tematyki różnic i podobieństw – da podstawy do podejmowania analiz badawczych związanych z problemem badawczym, uwzględniając wskaźniki niewyszczególnione w załącznikach scenariuszy. Istotne wydaje się również zaakcentowanie konieczności czynienia tego w sposób otwarty i pełen życzliwości na drugiego człowieka, tak by budować na zajęciach edukacyjnych mosty do siebie nawzajem oraz burzyć mury wzajemnego niezrozumienia¹².

Scenariusz 1

Temat: *Różni nas wiele* jako obywateli RP – w utworze Pawła Ryszarda Mikołajuwa (Popka)¹³ i zespołu Rootzmans (Piotr Świdorski – śpiew i teksty)

Klasa: I-IV liceum lub technikum

Czas: 45 min

Cele ogólne¹⁴:

- pogłębienie wiedzy i rozumienia perspektyw komunikacji pionowej i poziomej podmiotów edukacji dotyczących aspektów różnic i podobieństw występujących między ludźmi doświadczanych przez nich jednostkowo i grupowo związanych z gwarantowanym przez konstytucję RP prawem do życia;
- rozwijanie umiejętności komunikowania posiadanych perspektyw komunikacji pionowej i poziomej przez podmioty edukacji dotyczących aspektów różnic i podobieństw występujących między ludźmi doświadczanych przez nich jednostkowo i grupowo związanych z gwarantowanym przez konstytucję RP prawem do życia;
- wyrabianie gotowości do komunikowania posiadanych perspektyw komunikacji pionowej i poziomej przez podmioty edukacji dotyczących aspektów różnic i podobieństw występujących między ludźmi doświadczanych przez nich jednostkowo i grupowo związanych z gwarantowanym przez konstytucję RP prawem do życia.

Cele operacyjne:

- uczeń/wychowanek adekwatnie do wieku zna i rozumie perspektywy komunikacji pionowej i poziomej podmiotów edukacji dotyczących aspektów różnic i podobieństw występujących między ludźmi doświadczanych przez nich jednostkowo i grupowo związanych z związanymi prawami i obowiązkami obywatela RP w odniesieniu do utworu Pawła Ryszarda Mikołajuwa (Popka) i zespołu Rootzmans *Różni nas wiele*;

---

¹² Jest to aluzja do tytułu książki o komunikacji J. Stewrata: *Mosty zamiast murów. Podręcznik komunikacji interpersonalnej* (2000, 2005, 2008) Warszawa: PWN.

¹³ <https://www.google.com/search?client=firefox-b-d&q=popka+u+zurnalisty+#fpstate=ive&vld=cid:73630b25,vid:yCqGFiEvSd8,st:0> wywiad tylko dla osób 18+; według Autorki obowiązkowo dla nauczyciela; link do minut: <https://youtu.be/yCqGFiEvSd8?t=4419> do minuty 16 i 11 sek., dostęp: 14.11.2024.

¹⁴ Sformułowania celów ogólnych i operacyjnych we wszystkich scenariuszach zostały zapisane w oparciu o Polską Ramę Kwalifikacji i zawarte w niej efekty kształcenia. Autorka zwraca uwagę nauczycieli na zapis „adekwatnie do wieku”. Pewne reakcje młodzieży nauczyciel powinien przewidzieć i uwzględnić ich pojawienie się jako naturalnie w danym wieku rozwojowym (za: <https://kwalifikacje.gov.pl/images/Publikacje/Polska-rama-kwalifikacji.pdf>, dostęp: 22.01.2025).

- uczeń potrafi adekwatnie do wieku komunikować perspektywy komunikacji pionowej i poziomej podmiotów edukacji dotyczących aspektów różnic i podobieństw występujących między ludźmi doświadczanych przez nich jednostkowo i grupowo związanych z związanymi prawami i obowiązkami obywatela RP w odniesieniu do utworu Pawła Ryszarda Mikołajuwa (Popka) i zespołu Rootzmans *Różni nas wiele*;
- uczeń adekwatnie do wieku wyraża gotowość do komunikowania perspektyw komunikacji pionowej i poziomej podmiotów edukacji dotyczących aspektów różnic i podobieństw występujących między ludźmi doświadczanych przez nich jednostkowo i grupowo związanych z związanymi prawami i obowiązkami obywatela RP w odniesieniu do utworu Pawła Ryszarda Mikołajuwa (Popka) i zespołu Rootzmans *Różni nas wiele*.

Metody nauczania: pogadanka wprowadzająca, analiza tekstu z pokazem, metoda impresyjna z analizą tekstu, metoda ćwiczeniowa, dyskusja.

Formy organizacyjne procesu kształcenia ze względu na liczbę uczniów: jednostkowa, zbiorowa.

Środki dydaktyczne: wydruki artykułów 31 Konstytucji RP dla każdego ucznia, tablica multimedialna lub inny sprzęt umożliwiający odtworzenie teledysku (<https://www.youtube.com/watch?v=XNNG9E4cFIA>, dostęp: 22.01.2025). Ksera załączników: 1, 2, 3 (tyle kopii, ilu jest uczniów) i tekstu teledysku z linku: https://www.tekstowo.pl/piosenka,popek_x_matheo_x_rootzmans,rozni_nas_wiele.html#google_vignette (dostęp: 22.01.2025).

Przebieg lekcji

I. Część wstępna:

1. Przywitanie nauczyciela z uczniami.
2. Pogadanka wstępna – forma zbiorowa.

Nauczyciel zadaje uczniom pytania:

- Gdzie są zapisane prawa i obowiązki człowieka/obywatela RP?
- Czy pamiętacie, jakie macie prawa i obowiązki jako obywatele RP?
- Kto potrafi wymienić (choć wybrane) prawa i obowiązki obywatela RP?

*Ważna uwaga metodyczna: scenariusz może być rozpatrywany w kontekście niezwykłych praw człowieka zapisanych w konstytucji RP. Warto tak zrealizować ten temat. Konstytucja RP rozdział II, WOLNOŚCI, PRAWA I OBOWIĄZKI CZŁOWIEKA I OBYWATELA, art. 30-80. Szczególnie istotne jest skorzystanie z artykułu 31. Jego brzmienie z wnioskiem zamieszczono w załączniku 3.

Po odpowiedziach uczniów nauczyciel podkreśla, że w Rzeczypospolitej Polskiej prawa i obowiązki jej obywateli zapisane są w konstytucji. Rozdaje uczniom załącznik nr 3. Przypomina, że obywatelami Rzeczypospolitej Polskiej mogą być ludzie różnych narodowości, o bardzo różnych osobowościach, znacznie różniący się od siebie. Mówi też o tym, że łączy nas wspólny kraj, prawa, obowiązki wynikające z tego, iż mieszkamy w tym samym państwie.

II. Część właściwa:

1. Metoda impresyjna z elementami pogadanki wprowadzającej nowy materiał – forma zbiorowa

Nauczyciel udostępnia na tablicy multimedialnej teledysk utworu *Różni nas wiele* – Pawła Ryszarda Mikołajuwa i zespołu Rootzmans. Po jego obejrzeniu zadaje uczniom pytania o jego treść:

- Jak rozumiecie tytuł utworu w kontekście treści teledysku?
- Jak interpretujecie treść utworu?
- Co zapamiętaliście z treści utworu?

By ułatwić uczniom i sobie analizę treści utworu, nauczyciel może wydrukować dla każdego ucznia jego treść z podanego w spisie środków dydaktycznych linku.

2. Metoda ćwiczeniowa, forma jednostkowa

Nauczyciel w odniesieniu do podobieństw i różnic między ludźmi żyjącymi w naszej ojczyźnie daje polecenie uczniom indywidualnego wypełnienia załącznika nr 1. Wspomagacz Ducha „Co nas łączy?”. Uczniowie uzupełnią załącznik. Po zakończeniu pracy wskazani uczniowie (np. 2 osoby) odczytują swoje odpowiedzi.

3. Metoda ćwiczeniowa, forma jednostkowa

W kolejnym etapie lekcji nauczyciel daje uczniom polecenie uzupełnienia załącznika nr 2. Refleksja Ducha „Co różni ludzi między sobą?”. Po indywidualnym wpisaniu swoich odpowiedzi, wskazani przez nauczyciela uczniowie (np. dwoje) dzielą się na forum klasy swoimi odpowiedziami.

III. Część podsumowująca:

1. Dyskusja za i przeciw – forma zbiorowa

Nauczyciel dzieli uczniów na 2 grupy. Informuje, że będą brać udział w dyskusji na temat: „Czy różnice międzyludzkie można zniwelować?”. Jedna z grup ma w trakcie dyskusji podawać argumenty na to, że różnice międzyludzkie można znieść, a druga ma wymyślać kontrargumenty. (Autorka proponuje arbitralny przydział do grup, co utrudni wymyślanie argumentów uczniom i zwiększy nacisk na ćwiczenie umiejętności komunikacyjnych.)

*Ważna uwaga metodyczna: pożądanym wnioskiem z dyskusji jest stwierdzenie, że wielu różnic międzyludzkich nie można zniwelować (np. patrz rozważania teoretyczne przed scenariuszem, s. 42-43 niniejszego opracowania), zatem należy nauczyć się żyć w zgodzie pomimo nich, będąc świadomym otaczającej nas różnorodności.

2. Pożegnanie z uczniami.

Załącznik nr 1. Wspomagacz Ducha „Co nas łączy?”

Co łączy wszystkich ludzi?	Jakie są niezbywalne prawa wszystkich ludzi? (na podstawie analizy tekstu ze strony https://www.prezydent.pl/prawo/konstytucja-rp/ii-wolnosc-prawa-i-obowiazki-czlowieka-i-obywatela , dostęp: 20.10.2024)

Zródło: opracowanie własne.

Załącznik nr 2. Refleksja Ducha „Co różni ludzi między sobą?”

Co różni ludzi między sobą?	Jakie są źródła różnic międzyludzkich?

Źródło: opracowanie własne.

Załącznik nr 3. Artykuł 31 Konstytucji RP

Art. 31.

1. Wolność człowieka podlega ochronie prawnej.
2. Każdy jest obowiązany szanować wolności i prawa innych. Nikogo nie wolno zmuszać do czynienia tego, czego prawo mu nie nakazuje.
3. **Ograniczenia w zakresie korzystania z konstytucyjnych wolności i praw mogą być ustanawiane tylko w ustawie i tylko wtedy, gdy są konieczne w demokratycznym państwie dla jego bezpieczeństwa lub porządku publicznego, bądź dla ochrony środowiska, zdrowia i moralności publicznej, albo wolności i praw innych osób. Ograniczenia te nie mogą naruszać istoty wolności i praw.**
Wniosek: nikomu nie można odebrać samowolnie jego praw gwarantowanych konstytucją RP.

Źródło: opracowanie graficzne i wniosek: własne.

Scenariusz 2

Temat: Przestrzeganie praw każdego obywatela RP jako nasze komunikacyjne podobieństwa i różnice w kontekście utworu Pawła Ryszarda Mikołajuwa (Popka) i zespołu Rootzmans (Piotr Świdorski – śpiew i teksty) *Różni nas wiele*

Klasa: I-IV liceum lub technikum

Czas: 45 min

Cele ogólne:

- poszerzanie wiedzy o przestrzeganiu praw każdego obywatela RP jako perspektywy komunikacji pionowej i poziomej podmiotów edukacji dotyczące aspektów różnic i podobieństw występujących między ludźmi doświadczanych przez nich jednostkowo i grupowo;
- rozwijanie umiejętności dotyczących przestrzegania praw każdego obywatela RP jako perspektywy komunikacji pionowej i poziomej podmiotów edukacji dotyczące aspektów różnic i podobieństw występujących między ludźmi doświadczanych przez nich jednostkowo i grupowo;
- wyrobienie gotowości do przestrzegania praw każdego obywatela RP jako perspektywy komunikacji pionowej i poziomej podmiotów edukacji dotyczące aspektów różnic i podobieństw występujących między ludźmi doświadczanych przez nich jednostkowo i grupowo;

Cele operacyjne:

- uczeń wykazuje wiedzę adekwatną do wieku o przestrzeganiu praw każdego obywatela RP jako perspektywy komunikacji pionowej i poziomej podmiotów edukacji dotyczące aspektów różnic i podobieństw występujących między ludźmi doświadczanych przez nich jednostkowo i grupowo w kontekście w utworu Pawła Ryszarda Mikołajuwa (Popka) oraz zespołu Rootzmans (Piotr Świdorski – śpiew i teksty) *Różni nas wiele*;

- uczeń wykazuje adekwatne do wieku umiejętności związane z przestrzeganiem praw każdego obywatela RP jako perspektywy komunikacji pionowej i poziomej podmiotów edukacji dotyczące aspektów różnic i podobieństw występujących między ludźmi doświadczanych przez nich jednostkowo i grupowo w utworze Pawła Ryszarda Mikołajuwa (Popka) i zespołu Rootzmans (Piotr Świdorski – śpiew i teksty) *Różni nas wiele*;
- uczeń adekwatnie do wieku wyraża gotowość do przestrzegania praw każdego obywatela RP jako perspektywy komunikacji pionowej i poziomej podmiotów edukacji dotyczące aspektów różnic i podobieństw występujących między ludźmi doświadczanych przez nich jednostkowo i grupowo w utworze Pawła Ryszarda Mikołajuwa (Popka) i zespołu Rootzmans (Piotr Świdorski – śpiew i teksty) *Różni nas wiele*.

Metody nauczania: pogadanka wstępna, metoda impresyjna z dyskusją, klasyczna metoda problemowa, techniki: drzewo decyzyjne z metodą przypadków, (opcjonalnie: metoda problemowa, technika szeregowania rangowego); metoda problemowa – technika termometr uczuć (w podsumowaniu opcjonalnie – klasyczna metoda problemowa, technika dyskusji).

Formy organizacyjne procesu kształcenia ze względu na liczbę uczniów: zbiorowa, grupowa, jednostkowa.

Środki dydaktyczne: Załącznik PS1 Drzewko decyzyjne „Dwie drogi” (ksero tyle razy, ilu jest uczniów, tablica multimedialna lub inny środek dydaktyczny złożony, cyfrowy umożliwiający odtworzenie teledysku *Różni nas wiele*). Teksty utworu *Różni nas wiele* – tyle razy, ilu jest uczniów (https://www.tekstowo.pl/piosenka,popek_x_matheo_x_rootzmans,rozni_nas_wiele.html, dostęp: 22.01.2025), długopisy w 1 lub 2 kolorach (powinien mieć każdy uczeń).

Przebieg lekcji:

I. Część wstępna:

1. Przywitanie z uczniami.
2. Pogadanka wstępna – forma zbiorowa.

Nauczyciel zadaje uczniom pytania:

- Czy zawsze prawa człowieka są przestrzegane?
- Kto wymieni przykłady łamania praw człowieka?
- Czy znacie przykłady osób walczących o przestrzeganie praw człowieka?

Uczniowie zgłaszają się do odpowiedzi, wskazani przez nauczyciela uczniowie odpowiadają na forum klasy.

II. Część właściwa:

1. Metoda impresyjna z dyskusją (i ewentualnie elementami analizy tekstu) – forma zbiorowa, ewentualnie jednostkowa

Odtworzenie przez nauczyciela teledysku piosenki *Różni nas wiele* na forum klasy. Prowadzący lekcję dyskutuje z młodzieżą o tym, jakie prawa wspólne dla wszystkich ludzi zostały zaakcentowane w tekście piosenki oraz teledysku. Prosi uczniów o umotywowanie odpowiedzi fragmentami tekstu i kadrami teledysku. Uczniowie odpowiadają.

2. Metoda przypadków z metodą problemową, techniką drzewko decyzyjne – forma grupowa

Nauczyciel dzieli uczniów na 4-osobowe grupy. Odczytuje artykuł 38 Konstytucji RP, brzmiący: „Art. 38. Rzeczpospolita Polska zapewnia każdemu człowiekowi prawną ochronę życia” (<https://www.prezydent.pl/prawo/konstytucja-rp/ii-wolnosc-prawa-i-obowiazki-czlowieka-i-obywatela>). Daje każdej osobie z grupy załącznik PS 1¹⁵ Drzewko decyzyjne „Dwie drogi”. Daje polecenie, by w obrębie każdej grupy jej uczestnicy ustalili, w jakiej sytuacji decyzja o zachowaniu życia nie jest oczywista i mogłaby być dla każdego z nich trudna. Każdy ma wytypować potencjalnie najtrudniejszą decyzyjnie w swoim odczuciu sytuację. Następnie na forum grupy uczestnicy decydują się na wybór jednej sytuacji, którą uznają grupowo za najtrudniejszą spośród indywidualnie wytypowanych. Tę sytuację wpisują do załącznika PS 1, o niej będą dyskutować w swoim gronie i odniesieniu do niej uzupełniać wskazany załącznik.

*Ważna uwaga metodyczna: Autorka nie twierdzi tym samym, że są sytuacje, w których pozbawienie życia jest dobrym wyborem, ma na myśli jedynie sytuacje trudne, związane np. z konfliktem dążeń dokonywanych na gruncie wartości pozytywnych występujących w różnych sytuacjach trudnych, np. wojny (walka o wolność), możliwości podjęcia obrony koniecznej, decydowanie się na podjęcie pracy (służby), w której ryzykowanie swojego życia (np. strażak, wojskowy zawodowy itp.) jest niezbędne itp. Młodzi ludzie mogą odnieść się do sytuacji, w których występuje konflikt wartości (nawet w obrębie tej samej, ale rozpatrywanej z perspektywy różnych uczestników tej samej sytuacji). Można też to drzewko decyzyjne wykonać grupowo z aspektem indywidualnym. Wówczas każdy uczeń najpierw uzupełnia sam wszystkie pola (może to symbolizować indywidualny wybór sytuacji do analizy, wpis na załączniku jednym kolorem), następnie dokonuje się ustaleń w grupie (co należy rozumieć jako: wybór wspólnej sytuacji, wpis na załączniku drugim kolorem). Wówczas każdy ma 2 sytuacje charakteryzujące się trudnym wyborem związanym z wartością *życie* – wybraną przez siebie i grupę.

3. Metoda problemowa, technika szeregowania rangowego – forma zbiorowa (Ta część zajęć może być realizowana jedynie opcjonalnie, gdy wystarczy czasu) Uczniowie z nauczycielem szukają odpowiedzi na pytanie: jakie wartości wami kierowały w dokonywaniu wyborów? Nauczyciel spisuje wartości z załączników każdej grupy na tablicę. Zaznacza, ile razy pojawia się każda z wypisanych wartości. Określa tym samym wartość najczęściej podawaną przez grupy w klasie, czyli tę, którą kieruje się najwięcej grup w klasie.

*Ważna uwaga metodyczna: Można poprosić o wymienienie wartości grupowych lub indywidualnych (wówczas będzie ich więcej, a całość zadania zajmie więcej czasu), w zależności od opracowania wcześniejszego polecenia przy uzupełnianiu drzewka decyzyjnego (czy uczestnicy pracowali tylko grupowo, czy najpierw indywidualnie, a potem dopiero grupowo).

---

¹⁵ W zależności od źródła podawana jest inna pisownia skrótu.

III. Część podsumowująca:

1. Metoda problemowa, technika termometru uczuć „MOC WIARY W SIŁĘ DUCHA” – forma zbiorowa

Nauczyciel zadaje uczniom pytania:

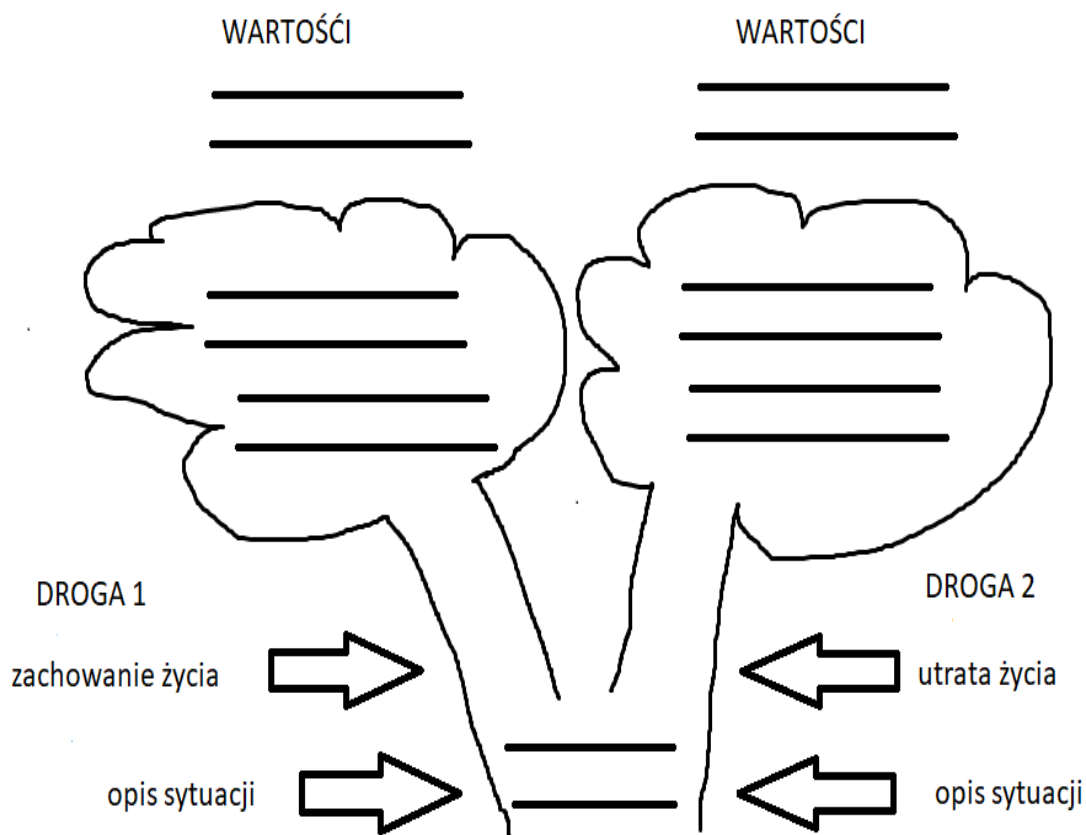
- Jak mocno wierzysz sobie, że postąpiłbyś w podanej przez siebie sytuacji zgodnie z zadeklarowanym wyborem?
- Jak mocno wierzysz koledze z klasy, że on postąpiłby zgodnie z zadeklarowanym przez niego wyborem?

Uczniowie głosują pokazując wartości na palcach obu rąk. Głosowanie: skala 0-10 (0 – w ogóle bym nie wierzył, 10 – byłbym pewien). Pokazanie „0” to symboliczne pokazanie obu pięści (palcze schowane do wewnątrz dłoni).

2. Pożegnanie z uczniami.

Załącznik PS 1. Drzewko decyzyjne „Dwie drogi”.

W grupach 4 osobowych podajcie przykłady sytuacji związane z zachowaniem życia ludzkiego, które uważacie (wspólnie) za trudne, niejednoznaczne decyzyjne (w których występuje konflikt dążeń/wartości). W koronie drzew wpiszcie skutki każdej z podjętych decyzji w danej sytuacji dla jej uczestników (skutki psychiczne/fizyczne/duchowe). W każdej z sytuacji podajcie, jaką decyzję podjęlibyście – czy zachowalibyście życie, czy nie. Nie zapomnijcie o wpisaniu wartości, jakie Wami kierują podczas podejmowania decyzji.

Źródło: opracowanie własne.

Scenariusz 3

Temat: *Każdy z nas* jest budowniczym mostów! – refleksje w oparciu o utwór Pawła Ryszarda Mikołajuwa (Popka) i Mateusza Pawła Schmidta (Matheo)

Klasa: I-IV liceum lub technikum

Czas: 45 min lub 2x45 min (zależy od tempa pracy uczniów).

Cele ogólne:

- rozszerzanie wiedzy o budowaniu mostów do siebie i innych w komunikacji pionowej i poziomej podmiotów edukacji dotyczącej aspektów różnic i podobieństw występujących między ludźmi doświadczanych przez nich jednostkowo i grupowo;
- rozwijanie umiejętności budowania mostów do siebie i innych w komunikacji pionowej i poziomej podmiotów edukacji dotyczącej aspektów różnic i podobieństw występujących między ludźmi doświadczanych przez nich jednostkowo i grupowo;
- powyrabianie gotowości do budowania mostów do siebie i innych w komunikacji pionowej i poziomej podmiotów edukacji dotyczącej aspektów różnic i podobieństw występujących między ludźmi doświadczanych przez nich jednostkowo i grupowo.

Cele operacyjne:

- uczeń wykazuje adekwatną do wieku wiedzę dotyczącą tego, jak budować mosty do siebie i innych w pełnej życzliwości/miłości (filia, caritas) komunikacji pionowej i poziomej podmiotów edukacji dotyczącej aspektów różnic i podobieństw występujących między ludźmi doświadczanych przez nich jednostkowo i grupowo w oparciu o teledysk *Każdy z nas* Pawła Ryszarda Mikołajuwa (Popka) i Mateusza Pawła Schmidta (Matheo);
- uczeń wykazuje adekwatną do wieku umiejętność budowania mostów do siebie i innych w pełnej życzliwości/miłości (filia, caritas) komunikacji pionowej i poziomej podmiotów edukacji dotyczącej aspektów różnic i podobieństw występujących między ludźmi doświadczanych przez nich jednostkowo i grupowo w oparciu o teledysk *Każdy z nas* Pawła Ryszarda Mikołajuwa (Popka) i Mateusza Pawła Schmidta (Matheo);
- uczeń jest gotów do budowania mostów do siebie i innych w pełnej życzliwości/miłości (filia, caritas) komunikacji pionowej i poziomej podmiotów edukacji dotyczącej aspektów różnic i podobieństw występujących między ludźmi doświadczanych przez nich jednostkowo i grupowo w oparciu o teledysk *Każdy z nas* Pawła Ryszarda Mikołajuwa (Popka) i Mateusza Pawła Schmidta (Matheo).

Metody nauczania: pogadanka wstępna, metoda impresyjna z analizą tekstu, metoda ćwiczeniowa, pogadanka wprowadzająca nowy materiał, metoda problemowa (elementy techniki odwróconej burzy mózgów), metoda ekspresyjna.

*Ważna uwaga metodyczna: Autorka pozostałe elementy techniki odwróconej burzy mózgów włączyła w „RozRADowany pomocnik budowniczych mostów, kontra na trudności”.

Formy organizacyjne procesu kształcenia ze względu na liczbę uczniów: zbiorowa, grupowa, jednostkowa.

Środki dydaktyczne: tablica multimedialna (lub inny środek dydaktyczny złożony, cyfrowy umożliwiający odtworzenie teledysku *Każdy z nas* (<https://www.youtube.com/watch?v=qshTcWpYwIQ>, dostęp: 23.01.2025), teksty piosenki *Każdy z nas* z linku (<https://www.google.com/search?client=firefox-b-d&q=kazdy+z+nas+poppek+i+matheo+tekst+>, dostęp: 23.01.2025) (ksero tyle razy, ilu jest uczniów w klasie); załącznik nr 1 i załącznik nr 2 – ksera obydwóch tyle razy ilu jest uczniów w klasie.

Przebieg lekcji

I. Część wstępna:

1. Przywitanie z uczniami.
2. Pogadanka wstępna – forma zbiorowa.

Nauczyciel zadaje uczniom pytania:

- Do kogo chciałbyś zbudować most w swoich relacjach?
- Co to według ciebie znaczy „budowanie mostu do samego siebie”?

Rozmawia z uczniami na postawione pytania. Ci uczniowie, którzy chcą zabrać głos, zgłaszają się do odpowiedzi.

II. Część właściwa:

1. Metoda impresyjna z elementami analizy tekstu – forma zbiorowa, potem jednostkowa

Nauczyciel dokonuje projekcji teledysku *Każdy z nas* Pawła Ryszarda Mikołajuwa i Mateusza Pawła Schmidta na forum klasy. Pyta uczniów, jak rozumieją jego tytuł oraz treść graficzną i tekstową. By rozmawiać o słowach utworu, może być konieczne rozdanie uczniom kserokopii jego treści. Uczniowie swobodnie interpretują utwór.

*Ważna uwaga metodyczna: nauczyciel powinien zaznaczyć, że rozumienie słowa miłość warto odnieść do pojęcia wartości, cnoty. Istotne jest też zaakcentowanie jej związku z życzliwością pod kątem takiego traktowania innych w komunikacji w życiu codziennym. (Zapis celów zajęć ukierunkowuje rozumienie tego pojęcia jako *filia*, *caritas*, nie zaś *eros*.)

2. Metoda ćwiczeniowa – forma grupowa

Nauczyciel daje uczniom polecenie podzielić się na pary. Rozdaje każdemu uczniowi załącznik nr 1. Najpierw każdy uczeń uzupełnia w nim kolumny 1, 3, 4. Następnie rozmawiają w parze i uzupełniają o sobie wzajemnie kolumny 2 i 5. Wymieniają się uwagami dotyczącymi tego załącznika (szczególnie tego, co wzajemnie o sobie wpisali). Nauczyciel prosi 1 parę osób o prezentację pracy na forum grupy.

3. Pogadanka wprowadzająca nowy materiał – forma zbiorowa

Nauczyciel zadaje uczniom pytanie:

- Co to znaczy „rzucić komuś kłody pod nogi”?

Uczniowie rozmawiają z nauczycielem o znaczeniu tej frazy.

4. Metoda problemowa – elementy techniki odwróconej burzy mózgów

- Jak w komunikacji „rzucamy kłody pod nogi” sobie lub innym (tak, że jest im/nam trudniej budować mosty do siebie i innych)?

Nauczyciel daje polecenie uczniom podania jak największej liczby sposobów na rzucanie sobie i innym kłód pod nogi, z jakimi zetknęli się w życiu. Wypisujemy listę tych sposobów na rzucanie kłód pod nogi na tablicy. Następnie każdy typuje te, które

są dla niego najczęstsze. Powstaje dzięki temu zbiorcza lista sposobów rzucania kłód pod nogi, z zaznaczeniem na niej tych sposobów, które członkowie grupy uważają za najczęściej stosowane w ich życiu (przez nich i przez innych wobec nich).

5. Metoda ćwiczeniowa – forma grupowa

Nauczyciel komentuje, że zgodnie ze słowami piosenki, każdy zasługuje na życzliwość/Miłość, nie można odrzucać nikogo, ale należy starać się budować mosty pełne zrozumienia do każdego człowieka. Nauczyciel ponownie dzieli uczniów na pary, rozdaje każdemu uczniowi załącznik nr 2 i prosi ich o jego uzupełnienie. Najpierw każdy uzupełnia kolumny 1, 2, 3, 4. Potem uczniowie rozmawiają w parach i na swoich załącznikach, zgodnie z odpowiedziami kolegów z pary, uzupełniają kolumnę 5. Po zakończonej pracy pary dyskutują nad swoimi odpowiedziami. Wskazana przez nauczyciela para uczniów prezentuje swoje odpowiedzi.

III. Część podsumowująca:

1. Metoda ekspresyjna – forma jednostkowa

Na polecenie nauczyciela uczniowie rysują najważniejsze skojarzenie z teledyskiem piosenki, które pomoże im budować mosty do siebie i innych oraz koncentrować się na ogólnoludzkiej życzliwości w komunikacji z drugim człowiekiem (lub Miłości w odniesieniu do aspektu transcendentalnego).

Załącznik nr 1. „Budujemy mosty” – tabelka

Kolumna 1	Kolumna 2	Kolumna 3	Kolumna 4	Kolumna 5
Dlaczego ty i drugi człowiek zasługujecie na życzliwość/Miłość w komunikacji?	Tu wpisz osoby, do których kolega, z którym pracujesz, chciałby zbudować most pełen życzliwości/Miłości w komunikacji	Tu wpisz osoby, do których Ty chciałbyś zbudować most pełen życzliwości/Miłości w komunikacji	Tu wpisz, jakie masz trudności w budowaniu mostu życzliwości do siebie samego	Tu wpisz, jakie kolega ma trudności w budowaniu mostu życzliwości do siebie samego

Źródło: opracowanie własne.

Załącznik nr 2. RozRADowany pomocnik budowniczych mostów, kontra na trudności

Kolumna 1	Kolumna 2	Kolumna 3	Kolumna 4	Kolumna 5
Tu wpisz, dlaczego każdy z nas powinien wierzyć, że zasługuje na życzliwość/Miłość	Rady dla kolegi/koleżanki, jak może budować mosty do osób, które wpisał/a	Tu zapisz, jakie rady dał Ci kolega/koleżanka dotyczące tego, jak Ty możesz budować mosty do ludzi, których wpisałeś	Tu wpisz kontrę skierowaną na trudności w budowaniu mostu do siebie samego	Tu wpisz kontrę dla kolegi/koleżanki skierowaną na wpisane przez niego/nią trudności w budowaniu mostu do siebie samego

Źródło: opracowanie własne.

III.2. Perspektywy komunikacji pionowej i poziomej podmiotów edukacji dotyczące opisywania aspektu sumienia doświadczanego jednostkowo i grupowo

W opracowaniu zagadnienia poświęconego perspektywom komunikacji pionowej i poziomej podmiotów edukacji dotyczących aspektu sumienia doświadczanego jednostkowo i grupowo Autorka niniejszego projektu badawczego w toku metody autoetnografii wykorzystwała 2 utwory rapowe i w oparciu o nie zaproponowała 3 scenariusze zajęć do wykorzystania przez badaczy/pedagogów. Analizowanymi utworami są: *Piękny świat* Mateusza Przybylskiego (Gibbsa) i Łukasza Kiełczyńskiego (Kiełasa) oraz *Teoria względności* Tomasza Maryckiego (K2). Istotne ponadto jest interpretowanie tego zagadnienia w tekstach naukowych, których wybór dokonany z perspektywy Autorki jest przedstawiony poniżej.

Przechodząc do analizy niniejszego zagadnienia, należy zaznaczyć, że w kontekście rozpatrywania podejmowanego problemu badawczego aspekt sumienia doświadczanego jednostkowo rozumiany jest jako indywidualne doświadczenie uczestników zajęć edukacyjnych zdobyte i uzewewnętrznione poprzez komunikację. Doświadczenie grupowe sumienia nie oznacza istnienia sumienia grupowego, gdyż „Sumienie jest własnością osoby przede wszystkim w tym znaczeniu, że nie można go jej odebrać bez jej zgody; nie można się też nim podzielić, bo do niej należy w sposób nieodstępowany i niepodzielny” (Wrońska, 2005, s. 2006). Zatem grupowe doświadczanie rozumiane jest jako odniesienie do aspektów istnienia indywidualnych sumień każdego z uczestników edukacji uzewewnętrznianych komunikacyjnie, może też dotyczyć komunikowania w grupie aspektów sumienia indywidualnej osoby, której na zajęciach edukacyjnych nie ma, ale której decyzje sumienia mają wpływ na daną grupę edukacyjną. Można też doświadczenie grupowe w aspekcie sumienia interpretować jako możliwość porównywania grup osób różniących się określeniem sumienia lub jakościowym jego wykorzystywaniem w życiu. Warto w tym kontekście przytoczyć badania istnienia korelatów zachowań moralnych występujące między grupą mężczyzn i kobiet dokonywane np. przez W. Strus (2012).

W. Strus, powołując się na zdanie W. Szewczuka, określa, że jest ono „samorzutnie wywiązującym się procesem odzwierciedlającym konflikt między zasadami etycznymi jednostki a jej aktualnym postępowaniem” (Szewczuk, 1975, s. 294; za: Strus, 2012, s. 82). Przywołuje on też jednak szereg innych definicji i poglądów, np. A. Gołąba (1987a, 1987b), M. Dziedzińskiej (1991) czy A. Jakubik (1981). Interesujące jest zwłaszcza przytoczone przez W. Strusa zdanie A. Kępińskiego, który:

bazując na założeniach tomizmu, zakłada, że istnieje odpowiadający za fundamentalny, ogólnoludzki zrąb moralności naturalny porządek moralny, który znajdowałby swój wyraz w nieświadomej, konstytucjonalnej warstwie sumienia, a przejawiałby się m.in. w posiadaniu przez ludzi immanentnego poczucia dobra i zła. Naruszenie praw natury wywołuje lęk sumienia, który jest analogiczny do lęku biologicznego (Strus, 2012, s. 82).

A. Kępiński (1985, 1987; za: Strus, 2012, s. 82) wyróżniał 3 warstwy sumienia: konstytucjonalną, wczesnego okresu rozwoju oraz aktualną. Są one też nazywane: biologiczną, emocjonalną i społeczno-kulturową. Dwie pierwsze są nieświadome, a trzecia – świadoma. W ramach warstwy konstytucjonalnej A. Kępiński wyróżniał istnienie immanentnego poczucia dobra i zła w każdym człowieku. Jest ona związana z tym, że naruszenie praw natury wywołuje w człowieku lęk przyrównywany do tego biologicznego. Drugą identyfikował jako powstanie na podstawie wczesnodziecięcych doświadczeń społecznych utrwalonego *zwierciadła społecznego*. Cechą tej warstwy jest istnienie nakazów i zakazów o wyolbrzymionej sile. Trzecia warstwa jest związana z aktualnie odbieranymi od otoczenia społecznego informacjami zwrotnymi oraz internalizacją społecznych wartości (Strus 2012, s. 82).

W innych koncepcjach, tych ukierunkowanych zdecydowanie pedagogicznie, określa się sumienie jako organ we wnętrzu człowieka, który jest czuły na wartości moralne (Marek 2005, s. 90). Akcentuje się ponadto fakt, że sumienie ma zdolność rozpoznawania dobra, które należy czynić, i zła, którego należy unikać (Tomczyk SJ, 1998, s. 29; za: Marek SJ, 2005, s. 90). K. Wrońska, odwołuje się do sposobu komunikowania człowieka z sumieniem, identyfikując jego naturę:

sumienie „milczy”, „woła”, „przyzywa”, „niepokoi”, „wyrzuca”, „napomina”, „gani”, „oskarża”, „uspokaja”, „przypomina”. Nigdy nie chwali¹⁶. Pojawia się tylko w następstwie dokonania czynu moralnie złego – wtedy „oskarża” i „gani”, bądź zamiaru dopuszczenia się go – wtedy „niepokoi” i „napomina” (Wrońska, 2005, s. 207).

Istotne jest również stwierdzenie, że sumienie posługuje się mową bezsłowną i jego *głos* człowiek odczuwa jako *uczucie bólu* (Ibidem, s. 208; za: Siemianowski 1979-1980). Na mocy tego stwierdzenia wspomniana autorka uznaje, że sumienie pochodzi od sfery emocjonalnej człowieka. W wyniku doznawania bólu emocjonalnego człowiek uruchamia swoją sferę intelektualną, wolicjonalną i dokonuje *przetłumaczenia* tego bezsłownego komunikatu na mowę (Ibidem).

Poruszając tematykę sumienia, inny autor, T. Ślipko, uwypukla w określeniu sumienia istnienie *osądu*, a pogląd ten Z. Marek SJ przytacza następująco „jest ono w świetle ogólnej oceny lub normy uformowanym osądem o moralnym dobru/złu zamierzonym” (Ślipko SJ, 2002, s. 371; za: Marek SJ, 2005, s. 90).

Istotne w przetaczaniu definicji sumienia jest powołanie się na Katechizm Kościoła Katolickiego, który następująco określa to pojęcie:

Sumienie moralne jest sądem rozumu, przez który osoba ludzka rozpoznaje jakość moralną konkretnego czynu, który zamierza wykonać, którego właśnie dokonuje lub którego dokonała. Człowiek we wszystkim tym, co mówi i co czyni, powinien wiernie iść za tym, o czym wie, że jest słuszne i prawe. Właśnie przez sąd swego sumienia człowiek postrzega i rozpoznaje nakazy prawa Bożego:

---

¹⁶ Są jednak stanowiska, które uznają, że sumienie może też aprobować (np. Marek SJ, https://www.researchgate.net/publication/316513603_WYCHOWANIE_MORALNE_I_SUMIENIE_CZLOWIEKA, s. 30, dostęp: 06.03.2025) czyny, co nie jest równoznaczne z pochwałą, ale jest komunikatem o konotacji pozytywnej w kontekście późniejszych decyzji ludzkich. W rozumieniu Autorki jest to adekwatne choćby do zapisu: Rz 2, 15.

Sumienie jest prawem naszego ducha, ale go przewyższa; upomina nas, pozwala poznać odpowiedzialność i obowiązek, obawę i nadzieję... Jest zwiastunem Tego, który tak w świecie natury, jak i łaski, mówi do nas przez zasłonę, poucza nas i nami kieruje. Sumienie jest pierwszym ze wszystkich namiestników Chrystusa (J.H. Newman, List do księcia Norfolku, 5) (*Katechizm Kościoła Katolickiego*, 1994, KKK 1778).

Można zatem uznać, że w określeniach sumienia dominują aspekty jego pochodzenia ze źródeł: niezależnych od ludzkiego środowiska społecznego i tych od niego uzależnionych. Istotne jest więc postulowanie kształtowania sumień w procesie edukacji (wszystkich podmiotów edukacyjnych obecnych na lekcjach/zajęciach: nauczycieli/wychowawców i uczniów/wychowanków).

W aspekcie kształtowania sumienia wypowiadają się pedagodzy, etycy, teologowie. K. Wrońska wskazuje, że proces ten jest bardzo ważny, gdyż sumienie nie jest od urodzenia człowieka czynne i aktywnie wykorzystywane w jego życiu (pomimo istnienia w nim tej warstwy, która jest darowana od urodzenia). Píše ona:

nie ma co szukać jego przejawów od pierwszych lat życia człowieka. Ono potrzebuje czasu i przyjaznego środowiska, by dojrzeć do „zaiskrzenia”. Równie dobrze, właśnie ze względu na brak sprzyjających rozwojowi warunków, może pozostać nieczynne, nieuświadomione, bo stłumione przez otoczenie. Może też wykształcić się do poziomu szczątkowej postaci albo osiągnąć poziom sumienia prymitywnego (Wrońska, 2005, s. 219; za: Sujak, 1998, s. 117-125).

Wobec takich faktów zaznacza się istotna rola wychowania i wychowawców w procesie rozwijania sumienia i jego prawidłowego kształtowania. Problematykę kształtowania sumienia porusza też wspomniany wcześniej Z. Marek SJ, przywołujący poglądy T. Ślipko (2002, s. 370; za: 2005, s. 94). Akcentuje on, że źródłami kształtowania sumienia są: prawo naturalne oraz rozum, jak również: normy prawa pozytywnego, normy sytuacyjne towarzyszące działaniom moralnie obojętnym związanym ze stawianymi sobie celami powiązanymi z życiem społecznym. Podkreśla też fakt, że niezbędne jest uwzględnianie w osądzie sumienia okoliczności działania (Ślipko, 2002, s. 370; za: 2005, s. 94). Z. Marek SJ zwraca uwagę, że ważne jest to, by kształtowanie sumień dostarczało wsparcia w umocnieniu i rozbijaniu instynktu moralnego, ma prowadzić do sprawnego odróżniania dobra od zła i wybierania dobra. Proces kształtowania sumienia jest długotrwały, wymaga cierpliwości, ostrożności i uwrażliwienia na możliwość pojawienia się wypaczeń w tym procesie (np. trudność polegająca na braku uczuć wyższych, samooszukiwanie się, istnienie w środkach masowego przekazu elementów *prania mózgów* i wypaczania znaczenia pojęć) (Marek, 2005, s. 94-96). K. Wrońska uważa, że wychowawcy, powołując się na środki wychowawcze narzucające świadomość posiadania władzy nad sumieniami wychowanków, tak naprawdę odbierają w istocie kształtowaniu sumień jako celowi wychowawczemu wartości. Neguje ona czynienie się przez wychowawców panami sumień swoich wychowanków i ekspertami w sprawach sumienia. Podkreśla fakt, że sumienie jest najbardziej wewnętrznym, własnym miejscem w duszy człowieka,

która to prawda stawia przed wychowawcami jeszcze donioślejsze wymagania (Wrońska 2005, s. 221). K. Wrońska wymienia powinności wychowawców i te działania, których powinni unikać. Formuluje je różnorodnie, czasem jako cele wychowawcze, czasem jako zadania, działania. Do tych niepożądanych, od których wychowawcy powinni stronić, wymienia: demonstrowanie pełnego subiektywizmu oraz fałszowanie sensu wartości i ich hierarchii, tworzenie nadmiernej atmosfery *walki ze złem*, ujawniające się np. w nadmiernej dyscyplinie (w potem w człowieku nadmiernymi wyrzutami sumienia i przytłoczeniem nimi); neguje ona również posługiwanie się niewłaściwymi metodami wychowawczymi, w ramach których pisze: „Perswazja, indoktrynacja, presja zewnętrzna, wysmiewanie w celu zburzenia czyjejś subiektywnej świadomości moralnej i narzucenia własnej”, przymuszanie do uznania prawdy, często poprzez kary oraz zakazy (odwołując się do poglądów A. Siemianowskiego, autorka ta podkreśla, że takie działania są znieważaniem człowieka) (Wrońska, 2005, s. 221-222). Odnosząc się do pozytywnych działań wychowawców podejmowanych w procesie kształtowania sumień, K. Wrońska wymienia: ukazywanie wychowankom zróżnicowanych wzorów moralnych i metod wychowawczych, ukazywanie im realnej siły dobra, stwarzanie im atmosfery miłości, życzliwości i bezinteresownej dobroci. W odniesieniu do stawiania kar i zakazów K. Wrońska uważa, że są „zawsze smutną koniecznością samoobrony lub obrony innych wartości” i tylko w odniesieniu do czynów niegodziwych” (Siemianowski, 1995, s. 69; za: Wrońska, 2005, s. 222) dopuszczając tym samym w obliczu negatywnych czynów wychowanków te formy oddziaływań wychowawczych. Komentując stosowanie metod wychowania w kształtowaniu sumień przez wychowawców, K. Wrońska odwołuje się do zdania A. Siemianowskiego, wymieniając: „dialog, apel, wezwanie, ukazywanie ideałów, budzenie wrażliwości moralnej lub jej pielęgnowanie i właściwa atmosfera życia, właściwy etos” (Siemianowski, 1995, s. 76; za: Wrońska, 2005, s. 223).

Z. Marek SJ podkreśla też wartość rozwijania w wychowankach przekonania o *celowości* właściwego kształtowania sumienia: gdy jest ono poprawnie rozwinięte, umożliwia człowiekowi znalezienie sensu życia, mimo nieuniknionych cierpień i trudności. Omawiając proces kształtowania sumienia, istotnym elementem jest odwoływanie się do godności, wartości osoby (Marek, 2005, 2006; Wrońska, 2005). Z. Marek SJ pisze, że istnienie sumienia jest podstawą godności człowieka, ponieważ daje mu możliwość duchowego samostanowienia, dzięki niemu jesteśmy bytami moralnymi i podmiotami swoich praw oraz obowiązków (Witek, 1982, s. 179; Marek SJ, 2005, s. 93). Dzięki sumieniu człowiek wyraża siebie w aspekcie podmiotowym, osobowym – ukazuje swoją osobę jako *kogoś*, a nie *coś*. Jak zaznacza K. Wrońska, sumienie jest przypisane osobie, definiuje „osobę, staje się jej *wyróżnikiem*, pozwala też konkretnej osobie – z pozycji „stróża tożsamości człowieka” – zdefiniować samą siebie w kategoriach moralnych, opisać i ocenić siebie” (2005, s. 207).

Rozważając problematykę sumienia, istotne jest podkreślanie jego *wolności*. K. Wrońska, odwołując się do myśli K. Wojtyły, zwraca uwagę, że w sumieniu przestrzeń między „mogę – nie muszę” może być wypełniona przez „ja chcę” (Wojtyła, 1994, s. 144-149; za: Wrońska, 2005, s. 216). Sumienie jest zatem wolnością w decydowaniu o sobie, władaniu sobą, w wybieraniu dobra. W aspekcie wolności zwraca się uwagę, że sumienie – choć kieruje człowieka na dobro – nie zniewala go dobrem, a cały czas pozostawia mu wybór, ma moc wyzwalającą, nigdy nie zniewala

(Wrońska, 2005, s. 216-217). Do opisywania tej własności sumienia w literaturze stosuje się pojęcia takie jak np. autonomia sumienia, samostanowienie, wolność sumienia.

Odwołując się do aspektów prawnych sumienia, P. Śmieja podaje, że pojęcie to jest rozróżniane w kontekście 2 zakresów językowych: jeden jest melioratywny, (ciągnący w stronę dobra), a drugi pejoratywny (ciągnący w stronę zła). Autor ten przetacza również najczęstsze określenie sumienia w aktach prawnych, formułuje je jako „tzn. jako autonomiczny głos mądrości wewnętrznej” (Śmieja, 2020, s. 205). Z drugiej strony, pisząc o jego pejoratywnym rozumieniu, odnosi się do decyzji Trybunału Konstytucyjnego, w której zaznaczono, „że „»sumienie« nie poddaje się prawniczemu definiowaniu” (Śmieja, 2020, s. 205; za: Orzeczenie TK z dnia 7 października 2015 r., K 12/14). Warto jednak zaznaczyć, że – sięgając do myśli, np. T. Kotarbińskiego (Śmieja, 2020, s. 205; za: 1956) – wskazuje on na konieczność bycia porządnym człowiekiem i właściwego kształtowania sumienia, by mimo istnienia pewnych niejednoznaczności w polskim prawie zwracać uwagę na wielokrotnie akcentowanie roli sumienia w życiu obywateli RP. P. Śmieja zestawia zapisy Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej wspominające o sumieniu:

- „w poczuciu odpowiedzialności przed Bogiem lub przed własnym sumieniem, ustanawiamy Konstytucję Rzeczypospolitej Polskiej” (preambuła),
- „rodzice mają prawo do wychowania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniem. Wychowanie to powinno uwzględniać stopień dojrzałości dziecka, a także wolność jego sumienia i wyznania oraz jego przekonania” (art. 48 ust. 1),
- „każdemu zapewnia się wolność sumienia i religii” (art. 53 ust. 1),
- „religia kościoła lub innego związku wyznaniowego o uregulowanej sytuacji prawnej może być przedmiotem nauczania w szkole, przy czym nie może być naruszona wolność sumienia i religii innych osób” (art. 53 ust. 4),
- „ustawa określająca zakres ograniczeń wolności i praw człowieka i obywatela w czasie stanu wojennego i wyjątkowego nie może ograniczać wolności i praw określonych w [...] art. 53 (sumienie i religia)” (art. 233 ust. 1) (Śmieja 2020, s. 208) (...)
„art. 85 ust. 3 Konstytucji RP [...] proklamuje prawo obywatela do odbywania służby zastępczej na zasadach określonych w ustawie, jeżeli jego przekonania religijne lub wyznawane zasady moralne nie pozwalają na odbywanie służby wojskowej. Regulacja ta stanowi istotne dopełnienie art. 53 Konstytucji RP” (Śmieja, 2020, s. 208; za: Konstytucja RP, s. 1259).

P. Śmieja, dokonując analizy prawnej podejmowanego tematu, wymienia ponadto inne dokumenty odnoszące się do sumienia w odniesieniu do obywateli naszego państwa, a są to: Kodeks karny w rozdziale XXIV, ustawa z dnia 17 maja 1989 r. dotycząca różnych Kościołów działających na terenie Polski, ustawa z dnia 5 grudnia 1996 r. o zawodach lekarza i lekarza dentystry (Śmieja, 2020, s. 209-210).

Poza tymi dokumentami P. Śmieja odwołuje się do prawa wspólnoty międzynarodowej, wymienia: art. 18 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, ogłoszonej przez Organizację Narodów Zjednoczonych w dniu 10 grudnia 1948 roku (odnosi się do wolności myśli, sumienia i wyznania); art. 9 ust. 1 Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z uwzględnieniem możliwych ograniczeń tych praw zaakcentowanym w ust. 2; art. 18 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych z dnia 19 grudnia 1966 r., a także w art. 10 ust. 1 Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej z dnia 26 października 2012 r.; zapisy o prawach dziecka „do swobody myśli, sumienia i wyznania” (Śmieja, 2020, s. 211; za: art. 14 ust. 1 Konwencji o Prawach Dziecka, przyjętej przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 roku, Dz.U. z 1991 r., Nr 120, poz. 526), o czym traktuje Konwencja o Prawach Dziecka. P. Śmieja, konkludując analizę aktów prawnych odnoszących się do problematyki sumienia, akcentuje istnienie uprawnionych zjawisk: oporu sumienia, obywatelskiego nieposłuszeństwa i istnienia klauzuli sumienia. W odniesieniu do oporu sumienia pisze: „nie można pozwolić, aby rządy państw otępiały sumienia obywateli”¹⁷, a okazując posłuszeństwo prawu, ludzie nie powinni zapominać o swoim sumieniu” (Śmieja, 2020, s. 212). Konfrontując natomiast to pojęcie ze sprzeciwem obywatelskim, pisze: „Pomijając szeroką problematykę konotacji słów „obywatel” i „nieposłuszeństwo”, można zauważyć, że sprzeciw sumienia ma charakter zindywidualizowany, natomiast obywatelskie nieposłuszeństwo jest przypisane raczej działaniom pewnych grup społecznych” (Ibidem, s. 213). W odniesieniu do klauzuli sumienia P. Śmieja korzysta z określenia O. Nawrota, pisząc o zapisach prawa medycznego dotyczących tu akurat możliwości przeprowadzenia aborcji:

tworzenie systemu gwarantującego pracownikowi medycznemu zachowanie jego wewnętrznej autonomii, [...] nie można takiemu lekarzowi zarzucać, iż jest „zapatrzony we własne zasady moralne” i nie dostrzega niczego poza nimi. Prawna dopuszczalność przeprowadzenia w określonych sytuacjach aborcji zobowiązuje państwo, a nie lekarza, do zapewnienia możliwości jej przeprowadzenia (Nawrot, 2014, s. 111; za: Śmieja, 2020, s. 215).

Poczynione refleksje pozwalają stwierdzić, że sumienie ma umocowanie biologiczne oraz społeczne w ludzkiej naturze, przekracza ją, jak również ma wymiar transcendentalny. Istotne jest też zaakcentowanie indywidualnego posiadania sumienia i jego społecznego pochodzenia, odnoszenia go do grup ludzkich i kształtowania w procesie edukacji w społeczeństwie.

---

¹⁷ Tu autor umieszcza przypis 98. „Suaudeau, op. cit., s. 38 i n.” Książka: J. Suaudeau, *Sprzeciw sumienia lub obowiązek nieposłuszeństwa – jego źródła i zastosowanie w sferze ochrony zdrowia*, Warszawa 2017.

Scenariusz 1

Temat: Nasze wypowiedzi o sumieniu, dobru i złu w naszych doświadczeniach życiowych – interpretacja teledysku *Piękny świat* Mateusza Przybylskiego (Gibbs) i Łukasza Kiełczewskiego (Kiełas)

Klasa: I-IV liceum lub technikum

Czas: 45 min

Cele ogólne:

- pogłębienie wiedzy uczniów dotyczącej perspektyw komunikacji pionowej i poziomej podmiotów edukacji w opisywaniu aspektu sumienia doświadczanego jednostkowo i grupowo;
- rozwijanie umiejętności uczniów dotyczących wyrażania perspektyw komunikacji pionowej i poziomej podmiotów edukacji w opisywaniu aspektu sumienia doświadczanego jednostkowo i grupowo;
- kształtowanie gotowości uczniów do wyrażania perspektyw komunikacji pionowej i poziomej podmiotów edukacji w opisywaniu aspektu sumienia doświadczanego jednostkowo i grupowo.

Cele operacyjne:

- uczeń wykazuje adekwatną do wieku wiedzę dotyczącą perspektyw komunikacji pionowej i poziomej podmiotów edukacji w opisywaniu aspektu sumienia doświadczanego jednostkowo i grupowo w odniesieniu do interpretacji teledysku *Piękny świat* Mateusza Przybylskiego (Gibbs) i Łukasza Kiełczewskiego (Kiełas) w odniesieniu do dobra i zła;
- uczeń wykazuje adekwatne do wieku umiejętności wyrażania perspektyw komunikacji pionowej i poziomej podmiotów edukacji dotyczącą opisywania aspektu sumienia doświadczanego jednostkowo i grupowo w odniesieniu do interpretacji teledysku *Piękny świat* Mateusza Przybylskiego (Gibbs) i Łukasza Kiełczewskiego (Kiełas) w odniesieniu do dobra i zła;
- uczeń wykazuje adekwatną do wieku gotowość wyrażania perspektyw komunikacji pionowej i poziomej podmiotów edukacji dotyczącą opisywania aspektu sumienia doświadczanego jednostkowo i grupowo w odniesieniu do interpretacji teledysku *Piękny świat* Mateusza Przybylskiego (Gibbs) i Łukasza Kiełczewskiego (Kiełas) w odniesieniu do dobra i zła.

Formy organizacyjne procesu kształcenia ze względu na liczbę uczniów: grupowa, zbiorowa.

Metody nauczania: metoda dyskusji – technika słoneczko, metoda impresyjna z elementami analizy tekstu, metoda ekspresyjna – technika plakatu, metoda problemowa – technika termometru uczuć.

Środki dydaktyczne: kartki na B2 na plakaty dla grup 4-osobowych (według liczebności klasy), materiały plastyczne do wykonania plakatów (kredki i flamastry), teksty utworu *Piękny świat* Mateusza Przybylskiego (Gibbs) i Łukasza Kiełczewskiego (Kiełas) z linku: https://www.tekstowo.pl/piosenka,kiełas__gibbs,piekny_swiat.html (dostęp: 12.03.2025) (tyle kopii, ilu jest uczniów w klasie); link do teledysku *Piękny świat* na YouTube (<https://www.youtube.com/watch?v=bH28HGZ1SMI>, dostęp: 12.03.2025), duża liczba prostokątnych karteczek, np. po 2 na każdego ucznia, tablica multimedialna lub inny środek dydaktyczny umożliwiający odtworzenie teledysku.

Przebieg lekcji

I. Część wstępna:

1. Przywitanie nauczyciela z uczniami.
2. Metoda dyskusji – technika słoneczko, forma grupowa.

Nauczyciel dzieli klasę na dwie grupy. Na podłodze klasy przy każdej z grup kładzie kartkę. Na jednej pisze *dobro*, na drugiej *zło*. Słowa te będą środkami słońc. Do nich uczniowie muszą utworzyć promienie ze słów będących skojarzeniami ze słowem centralnym. Następnie nauczyciel rozdaje uczniom karteczki (np. po 2). Zadaje uczniom pytania: Pytanie do uczniów z grupy 1: z czym /kim kojarzy Wam się słowo *dobro*? Pytanie do uczniów z grupy 2: z czym* kojarzy Wam się słowo *zło*?

*Ważna uwaga metodyczna: ze względu na ryzyko podawania skojarzeń z osobami w życiu społecznym, nie pytamy: z kim/z czym? w odniesieniu do zła. Jest to adekwatne do zasady: złe są nie osoby, a ich uczynki i ich konkretne decyzje (należy unikać oceniania ludzi). Autorka niniejszego opracowania twierdzi, że zasada ta jest adekwatna też do nauczycieli religii i możliwa do pogodzenia z teologiczną interpretacją genezy zła, niezbędne jest jednak wówczas też jednoczesne zachowanie na lekcji prawidłowych odniesień pedagogicznych i psychologicznych.

Nauczyciel każe uczniom napisać na karteczkach, które dostali, ich skojarzenia dotyczące dobra i zła. Potem uczniowie wychodzą na środek sali i układają swoje karteczki wokół tych ze słowami *dobro* i *zło* (zgodnie z przydziałem do grup) w taki sposób, by utworzyły one promienie wokół słów centralnych. Nauczyciel komentuje skojarzenia uczniów.

II. Część właściwa:

1. Metoda impresyjna z elementami analizy tekstu, forma zbiorowa

Nauczyciel prezentuje na tablicy multimedialnej teledysk do utworu *Piękny świat* Mateusza Przybylskiego (Gibbs) i Łukasza Kiełczewskiego (Kiełas). Po jego odtworzeniu zadaje uczniom pytania do jego treści: Jak rozumiecie tytuł utworu? Jak rozumiecie ten teledysk? Jak treść tego utworu, teledysku odnosi się do sumienia i wybierania dobra i zła? Jakie trudności w rozróżnianiu dobra od zła w sumieniu można dostrzec na podstawie tekstu utworu? Jakie trudności w podążaniu za dobrem można napotkać w życiu, które zapisane są w treści utworu? By prościej przebiegała analiza odpowiedzi na postawione pytania, warto rozdać każdemu uczniowi wydruki z tekstami utworu.

*Ważna uwaga metodyczna: interpretacja fragmentu „każdy już oberwał” na lekcjach religii w odniesieniu do grzechu powinna zostać skomentowana odpowiednio do dogmatu z 1854 roku o niepokalanym poczęciu NMP i adekwatnych rozważań do Trójcy Świętej.

2. Metoda ekspresyjna – technika plakatu, forma grupowa

Nauczyciela dzieli uczniów na 4-osobowe grupy. Rozdaje kartki B2 każdej grupie. Daje polecenie korzystania z przyborów do rysowania – kredek, flamastrów. Zadaniem uczniów jest zaprojektowanie plakatu pt. „Nie jedź ta drogą! Moje drogowskazy”. Uczniowie mają stworzyć plakat będący mapą z zaznaczonymi drogami i zobrazować na nim znakami drogowymi, drogowskazami zaznaczone w treści utworu trudności – te miejsca na drodze, w które nie wolno wjechać, które trzeba ominąć (znak ma też ostrzegać przed trudnością i być zakazem wjazdu). Drogowskazami mogą zobrazować kierunki, w które trzeba skręcić, wjechać. Po zakończonej pracy prezentacja plakatów.

*Ważne uwagi metodyczne: elementami plakatu są tytuł, grafika tekst. Plakaty powinny być przejrzyste i estetyczne, zadbaj o kompozycję. Ważne jest odpowiednie dobranie treści i słownictwa do grupy docelowej. Przydatne linki: <https://labib.team/2024/01/02/jak-zrobic-ladny-i-czytelny-plakat-artykul-nagranie-webinarium/>; <https://okp.umed.pl/wp-content/uploads/2019/03/jak-przygotowa%C4%87-plakat.pdf> (dostęp: 13.03.2025).

III. Część podsumowująca:

1. Metoda problemowa, technika termometru uczuć, forma zbiorowa
W skali 10-stopniowej (na palcach) uczniowie oceniają, jak bardzo podobają im się ich plakaty. Mogą ocenić w ten sposób plakaty kolegów. By podkreślić istotę formy zbiorowej, nauczyciel może skomentować, jakich ocen było najwięcej w klasie.
2. Pożegnanie nauczyciela z uczniami.

Scenariusz 2

Temat: Nasze wypowiedzi o sumieniu, dobrych i złych uczynkach w naszych doświadczeniach życiowych w odniesieniu do interpretacji teledysku *Piękny świat* Mateusza Przybylskiego (Gibbs) i Łukasza Kielczewskiego (Kielas)

Klasa: I-IV liceum lub technikum

Czas: 45 min

Cele ogólne:

- poszerzanie wiedzy uczniów dotyczącej perspektyw komunikacji pionowej i poziomej podmiotów edukacji dotyczących opisywania aspektu sumienia doświadczanego jednostkowo i grupowo;
- kształtowanie umiejętności uczniów dotyczących wyrażania perspektyw komunikacji pionowej i poziomej podmiotów edukacji dotyczących opisywania aspektu sumienia doświadczanego jednostkowo i grupowo;
- rozwijanie gotowości uczniów do wyrażania perspektyw komunikacji pionowej i poziomej podmiotów edukacji dotyczących opisywania aspektu sumienia doświadczanego jednostkowo i grupowo.

Cele operacyjne:

- uczeń wykazuje adekwatną do wieku wiedzę dotyczącą perspektyw komunikacji pionowej i poziomej podmiotów edukacji dotyczącą opisywania aspektu sumienia doświadczanego jednostkowo i grupowo w odniesieniu do interpretacji teledysku *Piękny świat* Mateusza Przybylskiego (Gibbs) i Łukasza Kielczewskiego (Kielas) w odniesieniu do dobrych i złych uczynków;
- uczeń wykazuje adekwatne do wieku umiejętności wyrażania perspektyw komunikacji pionowej i poziomej podmiotów edukacji dotyczącą opisywania aspektu sumienia doświadczanego jednostkowo i grupowo w odniesieniu do interpretacji teledysku *Piękny świat* Mateusza Przybylskiego (Gibbs) i Łukasza Kielczewskiego (Kielas) w odniesieniu do dobrych i złych uczynków;
- uczeń wykazuje adekwatną do wieku gotowość wyrażania perspektyw komunikacji pionowej i poziomej podmiotów edukacji dotyczącą opisywania aspektu sumienia doświadczanego jednostkowo i grupowo w odniesieniu do interpretacji teledysku *Piękny świat* Mateusza Przybylskiego (Gibbs) i Łukasza Kielczewskiego (Kielas) w odniesieniu do dobrych i złych uczynków.

Formy organizacyjne procesu kształcenia: zbiorowa, jednostkowa.

Metody nauczania: metoda dyskusji – technika słoneczko, metoda impresyjna (ewentualnie z elementami analizy tekstu), metoda problemowa – tabela decyzyjna, elementy pogadanki wprowadzającej nowy materiał, pogadanka utrwalająca.

Środki dydaktyczne: teksty utworu *Piękny świat* Mateusza Przybylskiego (Gibbs) i Łukasza Kiełczewskiego (Kiełas) z linku: https://www.tekstowo.pl/piosenka,kiełas__gibbs,piekny_swiat.html (dostęp: 12.03.2025) (tyle kopii, ilu jest uczniów w klasie); link do teledysku *Piękny świat* na YouTube: <https://www.youtube.com/watch?v=bH28HGZ1SMI> (dostęp: 12.03.2025), duża liczba prostokątnych karteczek, np. po 2 na każdego ucznia, załącznik nr 1 – skserowany tyle razy, ilu jest uczniów w klasie, tablica multimedialna lub inny środek dydaktyczny, umożliwiający odtworzenie teledysku.

Przebieg lekcji:

I. Część wstępna:

1. Przywitanie nauczyciela z uczniami.
2. Metoda dyskusji – technika słoneczko, forma grupowa

Nauczyciel dzieli uczniów na 2 grupy. Przed każdą kładzie na podłodze kartkę, na kartce leżącej na podłodze przed grupą 1 pisze: *zachowania kojarzące się z dobrem*, na kartce znajdującej się przed grupą 2 jest napis: *zachowania kojarzące się ze złem*. Potem zadaje uczniom pytania. Pytanie do uczniów z grupy 1: Jakie zachowania kojarzą się wam z *dobrem*? lub Jakie zachowania uznajecie za niosące *dobro*? Pytanie do uczniów z grupy 2: Jakie zachowania kojarzą się wam ze *złem*? lub Jakie zachowania uznajecie za niosące *zło*? Nauczyciel rozdaje uczniom po 2 karteczki. Na nich mogą oni opisać zachowania (po 2 dla ucznia), które każdy z nich kojarzy z *dobrem* lub *złem* (analogicznie do przynależności grupowej). Tak na podłodze tworzą się „słońca” dobrych i złych zachowań. Nauczyciel komentuje pracę uczniów (to, co uznają za dobre, a co za złe zachowanie).

II. Część właściwa:

1. Metoda impresyjna (ewentualnie z analizą tekstu, jeśli nie było tego elementu na poprzedniej godzinie) – forma zbiorowa

Nauczyciel odtwarza teledysk utworu *Piękny świat* Mateusza Przybylskiego (Gibbs) i Łukasza Kiełczewskiego (Kiełas). Jeśli to niezbędne, prosi uczniów o podzielenie się przemyśleniami dotyczącymi treści utworu, których nie ujawnili na poprzedniej godzinie lekcyjnej poświęconej analizie tej piosenki, a chcieliby to uczynić.

2. Metoda problemowa, technika tabeli decyzyjnej – forma jednostkowa

Nauczyciel rozdaje uczniom Załączniki nr 1 do scenariusza. Uczniowie mają za zadanie indywidualnie dokonać wyboru swych zachowań względem siebie i innych, jakie wykonali od początku zajęć i ocenić je w aspekcie dobra, zgodnie z instrukcją z załącznika.

III. Część podsumowująca:

1. Pogadanka utrwalająca – forma zbiorowa.

Nauczyciel prosi uczniów, by podzielili się spostrzeżeniami dotyczącymi wykonanej pracy. Może zadać pytania: Czy łatwo było oceniać swoje zachowania?, Jakie macie wnioski po ocenie swoich zachowań?, Czy taka praca na zajęciach pomaga wam przyjrzeć się swojemu zachowaniu? Uczniowie dzielą się spostrzeżeniami z nauczycielem.

2. Pożegnanie z uczniami.

Załącznik nr 1. Tabela poszukiwania dobra w naszych uczynkach względem siebie i innych

Polecenie:

Wypisz 6 różnych Twoich zachowań względem siebie i innych, **które miały miejsce od początku tych zajęć** jako kolejną rozpatrywaną sytuację. Przeanalizuj te zachowania jako kolejne sytuacje życiowe i oceń je w świetle wypisanych przez Ciebie kryteriów. Kryteria, które wpiszesz, mają być wspólne dla wszystkich sytuacji i do nich odpowiednie. Mają pomóc Tobie odpowiedzieć na pytanie: według jakich kryteriów oceniasz Twoje zachowanie jako dobre w określonej sytuacji?

Twoje zachowanie w kolejnej sytuacji	Kryterium 1	Kryterium 2	Kryterium 3	Kryterium 4	Kryterium 5
	.....	.....	.....	.....	.....
1.					
2.					
3.					
4.					
5.					
6.					

*Ważne: kryteriów oceny może być więcej, np. 7, 8, 10. Jeżeli uczniowie chcą przeanalizować większą ich liczbę, mogą podzielić niektóre rubryki, jeśli chcą posłużyć się tym załącznikiem. Kryteria ustalasz/wpisujesz sam. Mogą być różne, np. poziom koncentracji, pisanie notatki itp.

W miejsca zaznaczone kropkami wpisz nazwy kryteriów, według których będziesz oceniać każdą z sytuacji. Ocena sytuacji w każdym kryterium ma być dokonana w skali od -2 do 2 pkt. Można wpisywać następujące wartości dla każdego z kryteriów:

- 2 – brak dobra w odniesieniu do ocenianego kryterium, w zasadzie w analizowanym zachowaniu było coś **zdecydowanie przeciwnego (i było go bardzo dużo)**;
- 1 – brak dobra w odniesieniu do ocenianego kryterium, w zasadzie w analizowanym zachowaniu było coś **zdecydowanie przeciwnego (nie było go dużo)**;
- 0 – Twoje zachowanie w analizowanej sytuacji nie było ani dobre, ani złe – **nie jesteś w stanie ocenić**, jak kryterium było realizowane albo **było trochę urzeczywistnione, a trochę urzeczywistniło się coś przeciwnego**;
- 1 – w Twoim zachowaniu **było dobro** w aspekcie analizowanego kryterium, ale **nie było go dużo**;
- 2 – w Twoim zachowaniu **było dobro** w aspekcie analizowanego kryterium **i było go dużo**.

Dodaj punkty przy każdej sytuacji. Poza tabelą przy wersie przypisanym każdej sytuacji napisz sumę punktów, jaką uzyskałeś za wszystkie kryteria. Ta suma punktów pokazuje Ci, ile dobra (według kryteriów, którymi się kierujesz) przypisałeś swoim zachowaniom w analizowanych sytuacjach. Jeśli zdobyłeś punkty ujemne lub 0 w wielu sytuacjach, zastanów się, co możesz poprawić w swoim zachowaniu, by Twoje uczynki, zachowania niosły więcej dobra. Pamiętaj: analizowałeś przecież, ile dobra niosłeś dla innych i siebie, a chcesz być dobry dla siebie, prawda?

Źródło: opracowanie własne.

Scenariusz 3

Temat: Co kieruje naszym postępowaniem? Refleksje w oparciu o utwór *Teoria względności* Tomasza Maryckiego (K2)

Klasa: I-IV liceum lub technikum

Czas: 45 min

Cele ogólne:

- pogłębianie wiedzy uczniów dotyczącej perspektyw komunikacji pionowej i poziomej podmiotów edukacji dotyczących opisywania aspektu sumienia doświadczanego jednostkowo i grupowo;
- kształtowanie umiejętności uczniów dotyczących wyrażania perspektyw komunikacji pionowej i poziomej podmiotów edukacji dotyczących opisywania aspektu sumienia doświadczanego jednostkowo i grupowo;
- wyrabianie gotowości uczniów do wyrażania perspektyw komunikacji pionowej i poziomej podmiotów edukacji dotyczących opisywania aspektu sumienia doświadczanego jednostkowo i grupowo.

Cele operacyjne:

- uczeń wykazuje adekwatną do wieku wiedzę dotyczącą perspektyw komunikacji pionowej i poziomej podmiotów edukacji dotyczącą opisywania źródeł kierowania ludzkim postępowaniem, aspektu sumienia doświadczanego jednostkowo i grupowo w odniesieniu do interpretacji utworu *Teoria względności* Tomasza Maryckiego (K2);
- uczeń wykazuje adekwatne do wieku umiejętności wyrażania perspektyw komunikacji pionowej i poziomej podmiotów edukacji dotyczącą opisywania źródeł kierowania ludzkim postępowaniem, aspektu sumienia doświadczanego jednostkowo i grupowo w odniesieniu do interpretacji utworu *Teoria względności* Tomasza Maryckiego (K2);
- uczeń wykazuje adekwatną do wieku gotowość wyrażania perspektyw komunikacji pionowej i poziomej podmiotów edukacji dotyczącą opisywania źródeł kierowania ludzkim postępowaniem, aspektu sumienia doświadczanego jednostkowo i grupowo w odniesieniu do interpretacji utworu *Teoria względności* Tomasza Maryckiego (K2).

Metody nauczania: pogadanka wstępna z elementami analizy tekstu, metoda impresyjna z analizą tekstu, metoda ćwiczeniowa, metoda problemowa z techniką kontraktu (z elementami pogadanki podsumowującej).

Formy organizacyjne procesu kształcenia ze względu na liczbę uczniów: zbiorowa, jednostkowa.

Środki dydaktyczne: teksty utworu *Teoria względności* Tomasza Maryckiego (K2) (tyle kopii, ilu jest uczniów w klasie), utwór *Teoria względności* z YouTube z linku: <https://www.youtube.com/watch?v=XCzxSm83aJY&t=2s> (dostęp: 25.03.2025), teksty utworu: https://www.tekstowo.pl/piosenka,k2,teoria_wzglesnosci.html (dostęp: 25.03.2025) – kserokopie dla uczniów, zestawienie treści artykułów 48 oraz 53 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej (załącznik nr 1) skserowany tyle razy, ilu jest uczniów w klasie, kartki z zeszytu do pisania kontraktu, farba plakatowa dowolnego koloru, tablica multimedialna lub inny środek dydaktyczny, umożliwiający odtworzenie teledysku i wyszukiwanie określeń sumienia na tablicy multimedialnej.

Przebieg lekcji:

I. Część wstępna:

1. Przywitanie nauczyciela z uczniami.
2. Pogadanka wstępna z analizą tekstów – forma zbiorowa (ewentualnie jednostkowa, jeśli statut szkoły na to pozwala)

Nauczyciel zadaje uczniom następujące pytania, słucha ich odpowiedzi: Czym kierujemy się, dokonując wyborów moralnych w sytuacjach codziennych?, Co to jest sumienie? Uczniowie podają własne określenia sumienia. Nauczyciel lub wskazany uczeń wyszukuje na tablicy multimedialnej (lub za pośrednictwem smartfonów) określenie adekwatne do celów przedmiotowych. Nauczyciel komentuje podane określenie w kontekście celów zajęć.

II. Część właściwa:

1. Metoda impresyjna z elementami analizy tekstu – forma zbiorowa

Nauczyciel udostępnia na tablicy multimedialnej (lub w inny sposób) utwór *Teoria względności*. Rozdaje każdemu uczniowi kserokopie tekstu utworu (ewentualnie pozwala na otworzenie tych tekstów na smartfonach uczniów). Po odsłuchaniu piosenki zadaje uczniom pytania: Jak rozumiecie tytuł tego utworu?, Jak rozumiecie treść usłyszanego utworu? Uczniowie spontanicznie wypowiadają się, nauczyciel słucha ich wypowiedzi.

2. Metoda ćwiczeniowa – forma jednostkowa

Nauczyciel rozdaje każdemu uczniowi załącznik nr 2. Daje polecenie uzupełnienia go w oparciu o treść utworu *Teoria względności* Tomasza Maryckiego i własną wiedzę. Po uzupełnieniu załącznika nauczyciel komentuje odpowiedzi uczniów.

*Ważne uwagi metodyczne: odpowiedzi uczniów udzielane w oparciu o własną wiedzę każdy nauczyciela powinien komentować w odniesieniu do obowiązujących go definicji sumienia, których powinien wymagać od uczniów z racji nauczanego przedmiotu. Inne odpowiedzi mogą być uznawane za wystarczające np. na lekcji religii, a inne na języku polskim.

III. Część podsumowująca:

1. Metoda pogadanki podsumowującej – forma zbiorowa

Nauczyciel daje uczniom pytanie: Jak należy dbać o sumienie, by wydawało ono o naszych czynach pewny, właściwy osąd? Uczniowie odpowiadają, nauczyciel słucha ich odpowiedzi.

2. Metoda problemowa, technika kontraktu – forma jednostkowa

Nauczyciel daje polecenie uczniom: Napiszcie kontrakt ze sobą zawierający zobowiązanie się do wykonywania konkretnych czynności w dbaniu o sumienie. Zapis ma zawierać: nazwę czynności (jednej, kilku w punktach), sformułowanie wyrażające zobowiązanie. Podpiszcie ten kontrakt. Po zakończonej pracy – prezentacja kontraktów.

*Ważne uwagi metodyczne: ponieważ jest to metoda na podsumowanie zajęć mogąca zająć 5-7 min lekcji, kontrakty nie muszą być długie, mogą zawierać np. 1-3 punkty. Ważne jest podkreślenie, że istotniejsze jest dotrzymanie nakładanych na siebie zobowiązań, a nie ich liczba.

Zadanie domowe dla chętnych: ozdobienie swojego kontraktu grafiką.

Załącznik nr 1. Konstytucyjne artykuły pełne sumienia

Art. 48.

1. Rodzice mają prawo do wychowania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniem. Wychowanie to powinno uwzględniać stopień dojrzałości dziecka, a także **wolność jego sumienia** i wyznania oraz jego przekonania.

Art. 53.

1. Każdemu zapewnia się **wolność sumienia** i religii.

Źródło: opracowanie zestawienia i wytłuszczenia druku: własne.

Załącznik nr 2. „Głęboko zakorzeniony Autonomiczny Kompas Moralny”

Lp.	Kryterium	Opis na podstawie treści utworu	Mój komentarz – napisz na podstawie swojej wiedzy
1.	To, co kieruje naszymi wyborami moralnymi		
2.	Korzenie sumienia		
3.	Zagrożenia dla sądów dokonywanych w sumieniu i decyzji ludzkich na nich opartych		
4.	Skutki wystąpienia zagrożeń dla sumienia		
5.	Istnienie wyższej prawdy (Co to jest prawda? Jak ją określisz?)		

*Ważna uwaga metodyczna do punktu 5. w odniesieniu do możliwego wykorzystania scenariusza na lekcji religii – warto przytoczyć wersety piosenki:

To, w co wierzę, to że istnieje prawda wyższa
 Niezależnie od wysanego z palca fałszywego pisma
 Wierzę bo może takie mam życzenie wierzyć
 Ale prawda Ona od moich życzeń nie zależy za:

(<https://www.youtube.com/watch?v=XCzxSm83aJY&t=2s>, dostęp: 25.03.2025)

skonfrontować np. z J 20, 37-38, J 14, 6 czy Mt 28,11-15.

Źródło: opracowanie własne.

III.3. Perspektywy komunikacji pionowej i poziomej podmiotów edukacji dotyczące społecznego i osobistego doświadczania związanego z życiem w ojczyźnie i walką o nią

Przystępując do rozważania komunikacji podmiotów edukacji dotyczącej społecznego i osobistego doświadczania związanego z życiem w ojczyźnie i walką o nią, Autorka najpierw przedstawia analizę tekstów teoretycznych, a następnie proponuje 6 scenariuszy do realizacji przez pedagogów/nauczycieli, które nawiązują do utworów rapowych: *Made in Poland* grupy Dix37 złożonej z Pawła Marcina Grabeusa (Kafar), Damiana Oskara (Rest) i Krzysztofa „Michrus” Michrowskiego (Michrus) z Tomaszem Mioduszewskim (Jamal), a także *Cichociemni*, *Modlitwa Szarych Szeregów* i *Nieśmiertelni* Patryka Bilewicza (Mc Sobieski).

Przechodząc do rozważań teoretycznych, warto rozpocząć od charakterystyki wartości patriotycznych. Wartości wychowawcze oraz patriotyczne są podkreślane w dokumentach oświatowych jako cele edukacji młodzieży w toku edukacji formalnej. Jednym z takich dokumentów jest Załącznik nr 1 do rozporządzenia Ministra Edukacji z dnia 28 czerwca 2024 r. (Dz.U. poz. 1019) dotyczącego podstawy programowej liceum i technikum. Jeden z fragmentów zapisów tego dokumentu brzmi:

Kształcenie i wychowanie w liceum ogólnokształcącym i technikum sprzyja rozwijaniu w uczniach postaw obywatelskich, patriotycznych, społecznych i dbałości o środowisko przyrodnicze. Zadaniem szkoły jest wzmocnienie poczucia tożsamości narodowej, etnicznej i regionalnej, przywiązania do historii i tradycji narodowych, przygotowanie i zachęcanie do podejmowania działań na rzecz środowiska szkolnego i lokalnego, w tym do angażowania się w wolontariat (Dz.U. poz. 1019, s. 6).

Zapis ten potwierdza, że postawy (wiedza, umiejętności, zachowanie) w zakresie patriotyzmu oraz obywatelskości są niezwykle istotne w kształtowaniu osobowości przedstawicieli młodego pokolenia. Jest to ważne w odniesieniu do patriotyzmu związanego zarówno z tożsamością narodową, jak i tą wynikającą z przynależności do grup znajdujących się w społecznościach lokalnych – małych ojczyznach. Komentując wychowawcze odniesienia do patriotyzmu, D. Warmuz (2018) zaznacza, że patriotyzm jest pojęciem nieostrym, niejasno definiowanym w naukach społecznych. Jest powiązany ze światem myśli i uczuć, ale też w odniesieniach bardziej racjonalnych z obszarami: przekonań, oczekiwań oraz obowiązków ludzi w odniesieniu do ich uczestnictwa we wspólnocie (Warmuz 2018, s. 226). D. Warmuz, interpretując patriotyzm jako postawę, zauważa: „Patriotyzm wychodzi poza własną indywidualność, jest dostrzeżeniem związków między „ja” i „my”, umieszczeniem siebie w szerszej zbiorowości. Dlatego też kluczowym elementem patriotyzmu jest przywiązanie do grupy, z którą się identyfikujemy (szkoła, miasto, rodzina, grupa zawodowa itp.)” (2018, s. 226). Z kolei W. Drzeżdżon w kontekście patriotyzmu podkreśla, że jest on ukierunkowany przede wszystkim na relacje z „ojczyzną, krajem urodzenia i/lub życia codziennego” (2013, s. 75). Wspomniany autor podkreśla, że relacje te cechuje silne pozytywne zabarwienie i poczucie dumy z przynależności do społeczności żyjącej w danym kraju (2013, s. 75). Na podstawie zaprezentowanych poglądów można wysnuć wniosek, że grupa społeczna jest najlepszym miejscem do prezentowania, modelowania i uczenia postaw patriotycznych. Istota patriotyzmu i postaw patriotycznych

wskazuje, że ich indywidualne uczenie się może być w znacznie mniejszym stopniu skuteczne niż wpajanie ich młodzieży w grupie edukacyjnej. Warto też podkreślić, że umieszczenie celów związanych z postawami patriotycznymi w ramach działalności szkolnych placówek edukacyjnych i celów edukacyjnych przedmiotów obowiązkowych (np. język polski, historia, religia, ale też inne) sugeruje, że treści patriotyczne powinny być prezentowane obowiązkowo ogółowi polskiej młodzieży, a ich przyswajanie nie jest jedynie fakultatywne.

Wartość rozwijania idei patriotycznych podkreśla się w piśmiennictwie pedagogicznym (np. Drzeżdżon, 2013). W obliczu dokonujących się zmian XXI wieku (globalizacji, odradzających się nacjonalizmów, integrizm religijny, etnonacjonalizm, wielokulturowość) W. Drzeżdżon prezentuje cele wychowania patriotycznego:

- oparcie koncepcji wychowania patriotycznego na dopełnieniu jego klasycznych elementów elementami wynikającymi ze wzajemnych związków z edukacją regionalną i międzykulturową;
- w nowej koncepcji teorii interakcjonizmu, transgresji, personalizmu, pedagogiki humanistycznej i pedagogiki wartości;
- prowadzenie działań promujących komplementarne wychowanie patriotyczne w środkach masowego przekazu;
- intensyfikowanie cech modelowych przeciwstawnych orientacji etnocentrycznej;
- współpraca podstawowych środowisk wychowawczych w zakresie edukacji patriotycznej – domu, przedszkola, szkoły, ośrodków kultury, instytucji typu rekreacyjnego itd. (Ibidem, s. 75).

W. Drzeżdżon podkreśla, że w edukacji patriotycznej powinny zawierać się elementy zwalczające stereotypy narodowe (dotyczące np. stereotypowych cech przedstawicieli pewnych grup społecznych), uprzedzenia, fobie oraz fanatyzmy (światopoglądowe i religijne). Wprowadzanie elementów patriotycznych ma prowadzić do budowania „jedności w różnorodności”, która ma odzwierciedlać jedność społeczeństwa pomimo różnic, ale z uwzględnieniem wynikającego z nich bogactwa. W patriotyzmie, według tego autora, ważne jest dostrzeżenie elementu wspólnotowego, który ma przewyższać podziały międzyludzkie (Ibidem, s. 78).

Autorka, w kontekście propozycji praktycznej realizacji idei patriotycznej (z uwzględnieniem myślenia przez analogię oraz wieloznaczności słów), proponuje poruszenie: idei migracji z ojczyzny (w aspekcie dosłownym jako migracje z Polski i analogicznym jako „ucieczki z lekcji”, czyli zaburzenia koncentracji uwagi), tematu bohaterów walki o Ojczyznę – w odniesieniu do Cichociemnych (z zastosowaniem myślenia przez analogie do osób niewidomych) oraz problemu niepełnosprawności w Ojczyźnie.

Poruszając tematykę migracji, istotne są dane GUS za kolejne lata, i tak: „Szacuje się, że w latach 2018-2019 liczba Polaków przebywających czasowo 1 (12 miesięcy i dłużej) za granicą kształtowała się na poziomie nieco ponad 1,6 mln, po czym nastąpił jej spadek i w latach 2020-2022 wynosiła około 1,5 mln” (<https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/migracje-zagraniczne-ludnosc/informacja-o-rozmiarach-i-kierunkach-czasowej-emigracji-z-polski-w-latach-2018-2023,18,2.html>, s. 1, dostęp: 19.03.2025), oraz „W końcu 2023 r. poza granicami Polski przebywało czasowo ok. 1 555 tys.

obywateli Polski, tj. o 43 tys. więcej niż w 2022 r.” (Ibidem, s. 1). Do najczęstszych kierunków europejskiej migracji należą: Wielka Brytania, Niemcy, Holandia, Norwegia i Irlandia. Opracowanie danych GUS zawiera informację, że przedłożone dane nie powinny być traktowane jako dokładne, ale jako wartości przybliżone. W wymiarze migracji zarobkowej interesujące są wyniki przedstawia SW Research Agencja Badań Rynku i Opinii Joanna Fitek-Chybińska (Gi Group): „Obecnie to 24,3 proc., podczas gdy jeszcze w lutym 2020 roku był to zaledwie jeden proc. badanych” (<https://lewiatan.org/wp-content/uploads/2023/03/Gi-Group-raport-Migracje-zarobkowe-Polakow-2023.pdf>, s. 3). Są to dane znamienne pomimo faktu istnienia w roku 2020 pandemii wirusa SARS-CoV-2 o ograniczenia ruchów migracyjnych w tamtym okresie. Wśród osób rozważających emigrację zarobkową w ciągu 12 miesięcy w 2023 roku twierdząco odpowiedziało: 28,9% osób w wieku 18-24 lata, 16,8% osób w wieku 25-44 lata, 9,8% mających 45-54 lata i 10,8% respondentów pomiędzy 55. a 67. rokiem życia (Ibidem, s. 8). Zaznacza się zatem trend, że deklaracje wyjazdu zarobkowego z kraju wykazują ludzie młodzi. Rozpatrując problematykę wyjazdów zarobkowych w kontekście stanowiska w pracy, warto nadmienić, że najchętniej deklaracje wyjazdu składają osoby na stanowiskach: kierowniczych (23,1% z nich) i robotnicy fizyczni (16,2% z tej grupy), a pozostałe grupy zawodowe (starsi specjaliści, młodszy specjaliści, pracownicy niższego szczebla) czynią to mniej licznie (10,7%, 11,9%, 15,9%) (Ibidem, s. 13). Takie dane nie są optymistyczne, gdyż wykazują tendencje do chęci odpływu z kraju wykształconej kadry kierowniczej, ludzi mających doświadczenie zawodowe, którego zdobycie było dla państwa znaczącym wydatkiem. W podjętych przez przedstawioną agencję badaniach respondenci odnosili się również do powodów podejmowania wyjazdów zarobkowych. Zostały one pogrupowane w 10 kategorii. Dwie z nich wskazywane są przez respondentów wyjątkowo licznie: *wyższe zarobki niż w Polsce* (odpowiada tak 76,3%) oraz *wyższy standard życia/lepsze warunki socjalne* (wskazuje na tę kategorię 61% ogółu respondentów). Pozostałe kategorie to: *możliwość podróżowania i zwiedzenia świata* (35,6%), *brak odpowiedniej pracy w Polsce* (34,7%), *lepsze perspektywy rozwoju zawodowego* (28,8%), *większe poszanowanie dla wolności i praw obywatelskich* (28%), *korzystniejszy system podatkowy* (22%), *bezpieczniejsze położenie geopolityczne* (13,6%), *rodzina/bliscy mieszkający lub zamierzający zamieszkać za granicą* (13,6%), *inne* (0,8%) (Ibidem, s. 15). Z tych danych można wnioskować, że 3 spośród wymienionych powodów mają charakter typowo ekonomiczny (z czego 2 to te decydujące i najliczniej wskazywane), 2 ze wskazanych powodów można powiązać z potrzebami wzrostu, rozwoju oraz samorealizacji. Jeden odnosi się do wartości wolnościowych i obywatelskich. Kolejno można również stwierdzić, że wśród rzadziej wybieranych powodów są pojedyncze wskazujące na potrzebę bezpieczeństwa oraz utrzymywania relacji rodzinnych. Konkludując, można stwierdzić, że rozkład odpowiedzi sugeruje sformułowanie pytania półotwartego, wielokrotnego wyboru przez badaczy do eksploracji tego zagadnienia. Rozkład odpowiedzi ukazuje prawdopodobną dominację czynników ekonomicznych w rozeznawaniu własnych motywacji deklarowanych chęci emigracji zarobkowej.

Zaprezentowane dane wskazują, że w odniesieniu do lat 2020-2022, w roku 2023 tendencje związane z chęcią emigracji zarobkowej znacznie się nasiliły. Wyrażają je reprezentanci wszystkich grup wiekowych wśród badanych, chociaż najliczniej ci w grupie młodych respondentów: 18-25 lat i osoby na stanowiskach kierowniczych.

Przedstawione tendencje są niepokojące, ponieważ mogą prognozować odpływ młodej i/lub wykształconej kadry z Polski, co w aspekcie patriotyzmu nie jest zbyt optymistyczne.

W kontekście metaforycznego ujęcia emigracji z zastosowaniem myślenia przez analogie można porównać emigrację do „ucieczki mentalnej z lekcji/zajęć” pod postacią zaburzeń koncentracji uwagi. Jak zaznacza A. Nowotnik, odwołując się do badań A.F. Mirsky z zespołem (2012, s. 88; za: 1991; Mirsky i in., 1999), powstał 4-czynnikowy model uwagi, który ma charakter dynamiczny. Jego pierwszym składnikiem jest *trwałość* uwagi (nazwana również podtrzymywaniem uwagi). Jest ona utożsamiana ze zdolnością do mobilizacji poznawczej i koncentracji. Jest to istotne dla odpowiedniego poziomu spostrzegania i wykrywania bodźców istotnych dla zadania. Według badań, na które powołuje się A. Nawrotnik, cecha ta intensywnie rozwija się do ok. 11. roku życia i jest lepiej wykształcona u dziewczynek. Badacze podkreślają jednak, że brak jest udokumentowanych źródeł badawczych, czy utrzymuje się ona do dorosłości, czy zanika w wieku dojrzewania (Rebok i in., 1997; za: Nowotnik, 2012, s. 88). Drugim komponentem modelu jest *przeszukiwanie*, rozumiane jako uwaga selektywna i aspekty percepcyjno-wykonawcze. Według badań deficyty w tym aspekcie koncentracji uwagi prowadzą do impulsywności, szybkiego podawania odpowiedzi z popełnianiem wielu błędów. Trzeci z komponentów to *przerzutność* uwagi (cecha ta rozwija się w 8.-10. roku życia), a jej deficyty objawiają się w „lepkości” (zapis oryginalny), rozumianej jako koncentrowanie się na rzeczach nieistotnych. Ostatnim, czwartym, z czynników istotnych w prezentowanym modelu koncentracji uwagi jest zdolność do utrzymywania informacji w pamięci roboczej (nazwana przez autorów w języku angielskim *encoding*). Istotne dla tematu wydaje się zaznaczenie różnicy pomiędzy koncentracją uwagi a funkcjami wykonawczymi (choć niektórzy autorzy uważają uwagę za jedną z funkcji wykonawczych (Jodzio, 2008; za: Nowotnik, 2012, s. 89). Jak pisze A. Nowotnik: „W świetle tych założeń uzasadnione staje się więc używanie takich określeń, jak: wykonawczy mechanizm uwagi, wykonawcza kontrola uwagi czy wykonawcza funkcja uwagi” (2012, s. 90). Wspomniana autorka dokonuje też rekapitulacji na podstawie badań problemów w nauce, jakich mogą doświadczać uczniowie z deficytami w różnych zakresach uwagi. Wymienia ona: popełnianie błędów, trudności w spostrzeganiu, analizowaniu, różnicowaniu bodźców, gubienie się w instrukcjach, wykazywanie trudności w budowaniu zdań poprzez ich nieprawidłowy tok rozpoczynania i kończenia, wskazując też na występowanie u takich uczniów nieprawidłowego toku przenoszenia informacji z pamięci podręcznej do długotrwałej (Nowotnik, 2012, s. 90).

Podsumowując te odniesienia, można skonkludować, że w metaforycznym rozumieniu ojczyzny jako nas samych oraz naszego organizmu (a w trakcie zajęć edukacyjnych – organizmów uczestników procesu komunikacji), emigracją może być ucieczka umysłowa z zajęć poprzez koncentrowanie uwagi na innych tematach niezwiązanych z tym, który jest aktualnie przedmiotem lekcji/zajęć.

Kolejnym aspektem istotnym dla rozumienia zagadnienia patriotyzmu istotnego dla praktyki edukacyjnej z perspektywy Autorki jest tematyka patriotów walczących za ojczyznę. W odniesieniu do tych bohaterów odwołano się do grupy Cichociemnych – ze względu na ich misję w trakcie II wojny światowej i samą ich nazwę (która w kontekście scenariuszy zaproponowanych w tej publikacji może mieć również

metaforyczne znaczenie). Według danych, istnienie sił specjalnych w państwie jest bardzo ważne, a z polskiej perspektywy istotne jest stwierdzenie, że: „Wśród nich na pewno trzeba wyróżnić Cichociemnych – żołnierzy, którzy wykonywali zadania specjalne dla Sztabu Naczelnego Wodza i Special Operations Executive. Cichociemni zapisali jedną z najpiękniejszych kart w polskiej historii wojskowej, są też wzorem żołnierskich cnót” (<https://www.senat.gov.pl/download/gfx/senat/pl/senatzespolynformacje/zeszyt/031.pdf> s. 9; dostęp: 20.03.2025). Jednostka Cichociemnych należała do Armii Krajowej, a jej żołnierze byli spadochroniarzami przerzucanymi w trakcie misji specjalnych na tereny Polski i innych krajów, np. Francji, Grecji, Jugosławii. Do zadań tej jednostki należało:

1. Wsparcie ruchu oporu poprzez:
  - tworzenie struktur dowodzenia,
  - prowadzenie szkoleń,
  - utrzymywanie łączności radiowej,
  - rozwój działań niezbędnych dla funkcjonowania struktur podziemnych (np. produkcja fałszywych dokumentów).
2. Prowadzenie działań specjalnych na korzyść struktur ruchu oporu i postawionych przez dowództwo w Wielkiej Brytanii:
  - wywiadu i rozpoznania,
  - działań szturmowych,
  - działań dywersyjnych,
  - działań sabotażowych,
  - działań ewakuacyjnych i ratowniczych w warunkach bojowych (<https://www.senat.gov.pl/download/gfx/senat/pl/senatzespolynformacje/zeszyt/031.pdf> s. 24; dostęp: 20.03.2025).

Perspektywa pedagogiczna niniejszego opracowanie nie koncentruje się na ujęciu akcji, w które zostali zaangażowani Cichociemni (choć z pewnością mogą one być omawiane przez nauczycieli przedmiotowych). Wskazane jest skoncentrowanie uwagi na cechach osobowościowych wymaganych do podjęcia się tak szczególnych misji bojowych. Szkolenie Cichociemnych było bardzo wymagające, choć w skład jednostki wcielani byli ochotnicy:

Przede wszystkim wysyłani byli do kraju wyszkoleni żołnierze, niezbędni do prowadzenia walki z racji na nabyte umiejętności w podstawowych wojskowych rzemiosłach: dywersji, wywiadzie i łączności, oficerowie sztabowi lub wąsko wyspecjalizowani przyszli pracownicy podziemia: fałszerze, specjaliści od wywiadu lotniczego lub morskiego. Wyszkoleni żołnierze byli coraz bardziej poszukiwani w miarę, jak wykruszała się doświadczona kadra konspiracyjna (<https://www.senat.gov.pl/download/gfx/senat/pl/senatzespolynformacje/zeszyt/031.pdf>, s. 25, dostęp: 20.03.2025).

W odniesieniu do podanego przebiegu szkolenia można również odnieść się do informacji zawartych na stronach muzeów poświęconych tej elitarniej jednostce sił specjalnych (linki do proponowanych materiałów w scenariuszu, s. 86). W odniesieniu do konkretnych umiejętności Cichociemnych wymagano od nich: organizowania, współpracy i kierowania działaniami innych żołnierzy, znajomości obsługi nowoczesnego

sprzętu, różnych zakresów działania niemieckiego wojska, a ponadto „mieli oni być przygotowani pod względem technicznym i taktycznym do wykonywania i kierowania akcją sabotażową, dywersyjną i partyzancką” (za: <https://elitadywersji.org/cichociemni-rekrutacja/>, dostęp 20.03.2025). Takie zadania sugerują stawianie bardzo dużych wymagań zarówno intelektualnych, jak i psychicznych względem tej grupy żołnierzy. Niebezpieczne misje wojskowe realizowane na terenie kilku krajów (obarczone wysokim ryzykiem śmierci) wymagały też od rekrutów znajomości języków obcych, umiejętności szybkiego adaptowania się do różnych warunków oraz podejmowania działań pod presją.

Przedstawienie tej grupy żołnierzy jako przykładu walczących o wolność ojczyzny może być inspirujące edukacyjnie – informacje o tej grupie są w podstawie programowej już klas I-III (od uczniów tego etapu edukacyjnego wymagana jest znajomość cichociemnej nauczycielki gen. Elżbiety Zawadzkiej „Zo”), co oznacza, że uczniowie wyższych etapów edukacyjnych powinni już posiadać jakiegokolwiek informacje o tej jednostce żołnierskiej. Odnoszenie tematyki Cichociemnych do tematów: edukacji społecznej, patriotycznej, polonistycznej, historii (również religii czy etyki w aspekcie działań, a także konieczności podejmowania trudnych moralnie decyzji) pozwala na wszechstronną eksploatację tego tematu na wielu przedmiotach nauczania.

Jednym z możliwych ujęć jest odwołanie się do roli Cichociemnych, wychodząc od znaczenia samego słowa. Termin *cichociemni* można zdekompletować (technika omówiona na s. 7 niniejszego opracowania) i zrozumieć jako słowo pochodzące od słów: cicho i ciemny. Zrozumienie metaforyczne tych dwóch powstałych wyrazów daje możliwość odniesienia się do omówienia na lekcjach tematyki niepełnosprawności, osób niepełnosprawnych w społeczeństwie. Warto zaznaczyć, że podstawę edukacji włączającej uczniów zawierają liczne akty prawne odnoszące się do edukacji, np.: Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (D19970483Lj) art. 70, Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe (Dz.U. z 2021 r., poz. 1082.) art. 1 i art. 127, a także Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty (Dz.U. z 2020 r., poz. 1327) art. 44c. Oprócz wymienionych aktów prawnych istotne są jeszcze liczne rozporządzenia, będące aktami wykonawczymi do nich, szczególnie regulujące praktyczny wymiar realizacyjny tego zagadnienia.

Z danych GUS wynika, że „W grudniu 2023 r. w Polsce było 4 006,4 tys. osób, które posiadały ważne orzeczenie o niepełnosprawności lub stopniu niepełnosprawności wydane przez zespół do spraw orzekania o niepełnosprawności albo orzeczenie o stopniu niezdolności do pracy wydane przez Zakład Ubezpieczeń Społecznych” (za: <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/warunki-zycia/ubostwo-pomoc-spoleczna/osoby-niepelno-sprawne-w-2023-roku,26,6.html>, dostęp: 21.03.2025). Warto przedłożyć także dane zaczerpnięte z *Raportu końcowego badania potrzeb osób niepełnosprawnych w Polsce* wykonanego przez zespół naukowców¹⁸.

---

¹⁸ Skład zespołu: dr M. Pierzchała, K. Krudysz, D. Nalepa, N. Pizło, J. Sawicki, A. Kotliński, A. Szelezin.

Tabela 1

Dane zaczerpnięte z *Raportu końcowego badania potrzeb osób niepełnosprawnych w Polsce*

Kategoria niepełnosprawnych	Dane NSP 2021
Osoby niepełnosprawne (ogółem)	5 447 548 (100%)
Osoby niepełnosprawne (ogółem – prawnie)	3 471 193 (63,7%)
Osoby niepełnosprawne o stopniu znacznym	983 039 (18,0%)
Osoby niepełnosprawne o stopniu umiarkowanym	1 462 008 (26,8%)
Osoby niepełnosprawne o stopniu lekkim	785 447 (14,4%)
Osoby niepełnosprawne w wieku 0-15 lat z orzeczeniem o niepełnosprawności	240 699 (4,4%)

Zródło: opracowanie na podstawie danych GUS (BDL) NSP 2021; za: https://www.pfron.org.pl/fileadmin/Badania_i_analazy/2024/2024-08-07_Raport_koncowy/Raport_koncowy_Badanie_potrzeb_ON_w_Polsce_2024.pdf, s. 28, dostęp: 21.03.2025).

Osoby niepełnosprawne doświadczają wielu barier w swojej egzystencji, żyjąc w ojczyźnie, a dane z badań sugerują występowanie następujących: bariery związane z poruszaniem się, bariery z komunikowaniem się, bariery architektoniczne, bariery w transporcie (dotyczące nie tylko infrastruktury, ale też personelu), bariery sfery cyfrowej (https://www.pfron.org.pl/fileadmin/Badania_i_analazy/2024/2024-08-07_Raport_koncowy/Raport_koncowy_Badanie_potrzeb_ON_w_Polsce_2024.pdf, s. 150-156, dostęp: 21.03.2025; o barierach komunikacyjnych i edukacyjnych osób niesłyszących zob. też Załona, Danielska, Cembruch-Nowakowski, 2025, s. 58). Zaprezentowane zestawienie dotyczy osób z różnymi niepełnosprawnościami. Przedstawione badania prowadzone na zlecenie Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych ukazują, że grupa osób niepełnosprawnych w Polsce jest bardzo liczna i że doświadczają one różnorodnych barier w codziennym funkcjonowaniu społecznym na wielu płaszczyznach. Istotne jest zaznaczenie, że wspomniane badania miały charakter ilościowo-jakościowy. Znajdują się w nich nie tylko dane liczbowe, ale również opisy jakościowe wypowiedzi badanych na temat np. poszczególnych kategorii doświadczanych barier w codziennym funkcjonowaniu. Sugeruje to doniosłość tematu i to, że istotne jest podejmowanie tego tematu na gruncie edukacyjnym.

W kontekście analizy zagadnienia patriotyzmu z perspektywy Autorki (głównie jej doświadczeń społecznych, szczególnie tych związanych z realizowanymi przedmiotami w Akademii Nauk Stosowanych w Nowym Sączu) zaprezentowano kilka ujęć: odniesienie do znaczenia i wartości patriotyzmu, emigracji (w tym tej zarobkowej), znaczenia, a także cech bohaterów ojczyzny (w tym przypadku Cichociemnych) i grup zagrożonych wykluczeniem w ojczyźnie – niepełnosprawnych osób. Te ujęcia korespondują z zaprezentowanymi w scenariuszach utworami muzycznymi.

Scenariusz 1

Temat: Dlaczego opuszczamy ojczyznę – nasz dom? Zostań – łącz zamiast dzielić! Refleksje w oparciu o teledysk *Made in Poland* grupy Dix37 złożonej z: Pawła Marcina Grabeusa (Kafar), Damiana Oskara (Rest) i Krzysztofa „Michrus” Michrowskiego (Michrus) z Tomaszem Mioduszewskim (Jamal)

*Ważne uwagi metodyczne: można analizować ten temat w aspekcie emigracji lub koncentracji na zajęciach. W odniesieniu do zajęć z religii można skorzystać z: Pwt 32, 48-52, 34, 1-12, ale może być też w opozycji do Mt 4, 1-8 (szczególnie werset 3) – zwłaszcza w odniesieniu do słowa *Moab* (jeśli uwzględni się taki jego zapis) pojawiającego się w treści utworu (lub inaczej Łk 12,52).

Klasa: I-IV liceum lub technikum

Czas: 45 min

Cele ogólne:

- poszerzenie wiedzy o komunikowaniu doświadczeń związanych z walką o pozostanie i życie w ojczyźnie w aspekcie możliwej emigracji;
- kształtowanie umiejętności komunikowania doświadczeń związanych z walką o pozostanie i życie w ojczyźnie w aspekcie możliwej emigracji;
- wyrabianie gotowości do komunikowania doświadczeń związanych z walką o pozostanie i życie w ojczyźnie w aspekcie możliwej emigracji.

Cele operacyjne:

- uczeń wykazuje wiedzę adekwatną do wieku dotyczącą komunikowania doświadczeń związanych z walką o pozostanie i życie w ojczyźnie w aspekcie możliwej emigracji w odniesieniu do teledysku *Made in Poland* grupy Dix37 i Tomasza Mioduszewskiego (Jamal);
- uczeń wykazuje adekwatne do wieku umiejętności dotyczące komunikowania doświadczeń związanych z walką o pozostanie i życie w ojczyźnie w aspekcie możliwej emigracji w odniesieniu do teledysku *Made in Poland* grupy Dix37 i Tomasza Mioduszewskiego (Jamal);
- uczeń jest gotowy adekwatnie do wieku komunikować doświadczenia związane z walką o pozostanie i życie w ojczyźnie w aspekcie możliwej emigracji w odniesieniu do teledysku *Made in Poland* grupy Dix37 i Tomasza Mioduszewskiego (Jamal).

Metody nauczania: pogadanka wstępna, metoda dyskusji – technika słoneczko, metoda impresyjna z analiza tekstu, metoda problemowa – technika trójkąta – autorsko zmodyfikowana, metoda problemowa – technika termometru uczuć, pogadanka podsumowująca, dyskusja.

Formy organizacyjne procesu kształcenia ze względu na liczbę uczniów: zbiorowa, jednostkowa.

Środki dydaktyczne: załącznik nr 1. Opuszczający Ojczyznę Trójkąt – RATUJ! (ksero tyle razy, ilu jest uczniów), tablica multimedialna lub inny środek dydaktyczny złożony, cyfrowy umożliwiający odtworzenie teledysku *Made in Poland* z linku <https://www.youtube.com/watch?v=zpHBWv0FBMw> (dostęp: 20.03.2025), teksty utworu *Made in Poland* (tyle razy, ilu jest uczniów) – załącznik nr 2 (w zasobach internetowych nie udostępniono tekstu piosenki).

Przebieg lekcji

I. Część wstępna:

1. Przywitanie się nauczyciela z uczniami.

2. Pogadanka wstępna – forma zbiorowa

Nauczyciel zadaje uczniom pytania: Co czujecie, jak wypowiedacie słowo *ojczyzna*?, Jakich emocji i uczuć doznajecie na myśl o ojczyźnie? Uczniowie odpowiadają na pytania, wymieniając emocje i uczucia, a nauczyciel spisuje je na tablicę. Następnie zadaje 2 kolejne pytania do pogadanki, pytając pojedynczych uczniów: Czy chcesz zostać w Polsce i dla niej pracować przez całe życie? Nauczyciel słucha odpowiedzi uczniów.

II. Część właściwa:

1. Metoda impresyjna (z ewentualną analizą tekstu) – forma zbiorowa

Nauczyciel odtwarza teledysk utworu *Made in Poland*. Po tej ekspozycji rozmawia z uczniami o przesłaniu tytułu i treści teledysku.

2. Metoda problemowa – technika trójkąta (autorsko zmodyfikowana) – forma jednostkowa i zbiorowa

Nauczyciel zadaje uczniom pytanie: Jak myślisz, dlaczego ludzie opuszczają ojczyznę? Następnie daje polecenie, żeby uczniowie podzielili jedną kartkę na pół. Na jednej połowie mają wypisać powody pozostawania w ojczyźnie, a na drugiej powody jej opuszczania przez ludzi. Następnie uczniowie dyktują nauczycielowi powody opuszczania ojczyzny (każdy podaje te, które zapisał) – nauczyciel spisuje je na tablicy. Jeśli jakiś powód pojawi się po raz pierwszy, to jest zapisywany i stawiana jest przy jego zapisie kropka, jeśli po raz kolejny – to nauczyciel dopisuje przy słowie go oznaczającym kolejne kropki. Po odczytaniu powodów opuszczania ojczyzny przez wszystkich uczniów, wskazują oni powód opuszczania ojczyzny, który według członków grupy wskazany był najczęściej. Potem nauczyciel rozdaje uczniom załącznik nr 1 – dla każdego z nich jeden egzemplarz. Daje polecenie, by uczniowie powód opuszczania ojczyzny, który otrzymał najwięcej wskazań (kropek), wpisali w środek trójkąta znajdującego się na załączniku. Jest to analizowana przyczyna opuszczania ojczyzny. Kolejno każdy z uczniów ma wpisać po stronie **lewej trójkąta (na strzałkach) trzy powody podtrzymujące** tę przyczynę opuszczania ojczyzny w nich (każdy uczeń odnosi na tym etapie pracy polecenie do SIEBIE SAMEGO). Po stronie **prawej trójkąta na trzech strzałkach uczniowie mają wypisać trzy propozycje usuwające** wpisana w środek trójkąta przyczynę opuszczania ojczyzny.

III. Część podsumowująca:

1. Metoda problemowa – technika termometru uczuć z pogadanką podsumowującą – forma grupowa

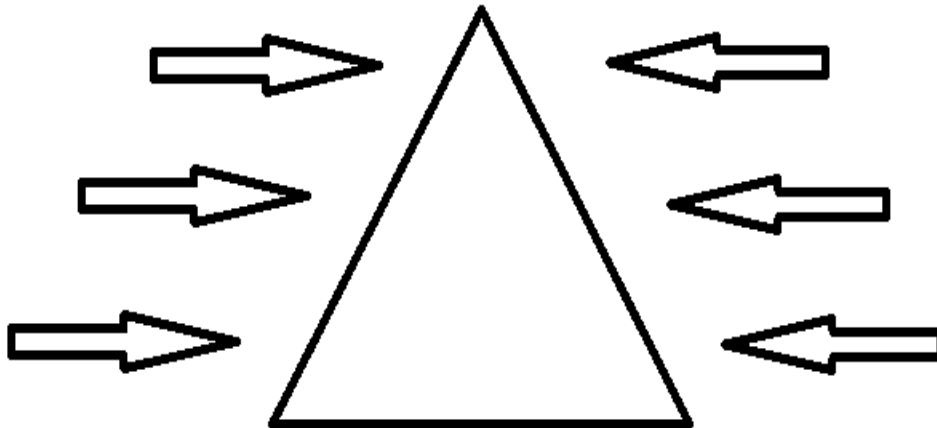
Nauczyciel dzieli uczniów na grupy 2-osobowe. W ramach każdej pary poleca dokonać wymiany kartek z załącznikiem nr 1 z osobami siedzącymi obok. Wówczas uczniowie oceniają w skali ocen 1-6, jaką przydatność dla nich miałyby propozycje usuwające przyczynę opuszczania ojczyzny wpisane przez kolegę/koleżankę. Wskazane jest podawanie uzasadnienia oceny – każdy uczeń podaje koledze uzasadnienie wpisania mu takiej, a nie innej liczby punktów. Pytanie prowadzącego: Co zyskałeś dzięki temu, że kolega ocenił 3 twoje propozycje usuwające przyczynę opuszczania ojczyzny?, Czy to, co ciebie przekonuje do usuwania przyczyn opuszczania ojczyzny, przekonuje też twojego kolegę?

2. Dyskusja – forma zbiorowa

Nauczyciel zadaje pytanie na zakończenie lekcji: Dlaczego „mury” pchające nas do wyjazdu istnieją nie tylko poza nami, ale są też w środku nas samych? Dyskutuje z uczniami.

3. Podżeganie z uczniami.

Załącznik nr 1. Opuszczający Ojczyznę Trójkąt- RATUJ!

Źródło: opracowanie własne.

Załącznik nr 2

Tekst utworu: *Made in Poland* grupy Dix37 złożonej z Pawła Marcina Grabeusa (Kafar), Damiana Oskara (Rest) i Krzysztofa „Michrus” Michrowskiego (Michrus) z Tomaszem Mioduszewskim (Jamal).

Tekst spisała: Joanna Jachimowicz

Ref. (Miodu):

Masz serce, to daj.

Podzielony mój kraj, podzielona mama Polska,
gul, di di, baj baj.

To niewiele daje, ale każda łza to wodospad.

Bez kitu, że naj...

Nauczyli nas wyjeżdżać, my chcieliśmy tu zostać.

Masz miłość, to daj.

Pod stopami mamy jednakową ziemię- to Polska.

I (Kefar):

Ktoś komuś zabrał, bo zobaczył, że ma
to, co nie do końca sam w sumie wiedział,
sam nie skorzysta, a drugiemu nie da,
tego nauczyły resztki i bieda

a tego nauczyło życie, kamienice i ulice,
tego nauczyło państwo, draki, wałki i pijaństwo¹⁹.
Z drugiej strony piękne domy i szansa na starcie.
Pokaż dzieciakowi więcej niż hajsy i żarcie.
Pokaż dzieciakowi, jeśli chcesz lepszej Polski,
aby oprócz swoich widział czyjeś troski.
Aaa, to by było tu na tyle.
My słyszymy się niebawem,
tyle razy tu wąpiłem, ale mamy wspólną sprawę.
Ref. (Miodu):
Masz serce, to daj.
Podzielony mój kraj, podzielna mama Polska,
gul, di di, ba baj.
To niewiele daje, ale każda łza to wodospad.
Bez kitu, że naj...
Nauczyli nas wyjeżdzać, my chcieliśmy tu zostać.
Masz miłość, to daj.
Pod stopami mamy jednakową ziemię – to Polska.
II (Michrus):
To smutna władza, co ma krew na rękach.
Jakby te same: stół, Magdalenka.
Zawsze w tle²⁰ skaczą, jak małpy w cyrku.
Media przyklepią – ty kupisz, ryku.
Takie to polskie poczucie wstydu,
ile jest wpływów, to będzie zrywów.
Tabula rasa, już leci Moab²¹,
takie realia – made in Poland.
Najlepsze momenty, które noszę w sercu,
te które pomogły całe kartki wersów.
Utwory zgrane na CTS, Voya,
wszystko to jest made in Poland.
Momenty wszystkie, które nas jednoczą,
mimo wojen, które codziennie się toczą.
Kolejny reset, my znów wstajemy z kolan,
to wszystko jest made in Poland.
Ref. (Miodu):
Masz serce, to daj.
Podzielony mój kraj, podzielna mama Polska,
gul, di di, baj baj.

---

¹⁹ W niektórych interpretacjach wersetu „draki, wałki i pijaństwo” kluczowe znaczenie ma podanie ważnego (lub Ważnego) pomysłu na rozwiązanie tych problemów.

²⁰ Autorka nie jest pewna tych dwóch słów, są zaśpiewane bardzo szybko.

²¹ Zapis słowa MOAB drastycznie zmieni interpretację tego wersetu, ale siła jego rażenia będzie podobna... w tym kontekście. Wówczas na religii możliwe odwołanie do cudu z 6.08.1945, który dokonał się po wybuchu bomby atomowej w Hiroszimie związanego z ocaleniem domu 8 jezuitów. (Autorka proponuje wtedy tę analogię, choć MOAB nie jest bombą atomową. Wówczas skrót plm należy odnieść do pułku lotnictwa myśliwego. Inna proponowana linia interpretacyjna na religii związana jest z genezą amerykańską MOABU i odnosi się do wersetów z Apokalipsy św. Jana (nauczyciele będą wiedzieć, których) w kontekście odniesień do wyboru Leona XIV na Stolicę Piotrową.

To niewiele daje, ale każda łza to wodospad.

Bez kitu, że naj...

Nauczylili nas wyjeżdżać, my chcieliśmy tu zostać.

Masz miłość, to daj.

Pod stopami mamy jednakową ziemię – to Polska.

III (Rest):

To co wychowało nas, co poryło też nam banię,

to co między blokami, nie to co na ekranie.

Nie opowiem o wszystkim, bo pomyślisz, że kłamię (ciii) nieraz.

Milczenie złotem i niech tak też zostanie.

Stare czasy, jak nie było komórek, weź to wytłumacz.

Punkt siedemnasta, nikt się nie spóźniał,

ani ja, ani ty i się też tego śmieję,

bo dziś rzadko na czas, nawet gdy gra o szelest.

Ten małaletni świat zupełnie inny niż teraz,

po trzydziestu na szkole, piłka, FIFA, UEFA,

duszek, w przerwie wódeczka – tak się żyło tu dzieciak.

A problemy szły na bok tak jak po lekcjach plecak.

PL, PL, tu każdy chce plm²².

PL, PL, tu każdy wciąż goni sey²³.

PL, PL, PL, PL, PL, PL, PL, pll.²⁴

Ref. (Miodu):

Masz serce, to daj.

Podzielony mój kraj, podzielona mama Polska,

gull, di di, baj baj.

To niewiele daje, ale każda łza to wodospad.

Bez kitu, że naj...

Nauczylili nas wyjeżdżać, my chcieliśmy tu zostać.

Pod stopami mamy jednakową ziemię – to Polska.

---

²² W razie niechęci pedagogicznej do dekodowania skrótu plm (pisanego małymi literami) adekwatnie do jego znaczenia w slangu miejskim można zmienić na PLM interpretowanego jako „Product Life Menagement”, co oznacza: „zarządzanie cyklem życia produktu” lub slangowe PLM znaczące „Please Like Me”, co już grono pedagogiczne łatwiej udźwignie. (Autorka zaznacza, iż skrót PLM pisany z wielkich liter ma wiele znaczeń, zależą one od dziedziny wiedzy, w jakiej jest stosowany.) Ponadto istnieje również mniej wulgarna wersja interpretacji skrótu plm i z tej racji Autorka nie jest zwolenniczką zastępowania go * w tym tekście, poza oczywiście tymi odniesieniami nieslangowymi, odnoszącymi się do różnych dziedzin nauki.

²³ lub Sey – ponownie zależy od tego, jaki efekt interpretacyjny jest możliwy i akceptowalny z punktu widzenia pedagogicznego.

²⁴ Dane z 2024: „Alkohol pije 81 proc. dorosłych Polaków, odnotowaliśmy też największy od 30 lat udział napojów spirytusowych w strukturze różnych rodzajów wypijanych alkoholi – to aż 40%. Zwiększa się też grupa osób upijających się i pijących ryzykownie – podsumowują autorzy II edycji raportu „Alkohol w Polsce”, przygotowanego w oparciu m.in. o dane OECD i PARPA.” i „Za to kilkanaście procent dorosłych Polaków spożywa alkohol problemowo. Szacuje się, że w grupie tej znajduje się około 900 tys. osób uzależnionych oraz ponad 2 miliony osób, które piją alkohol ryzykownie lub szkodliwie” (za: <https://gloswielpolski.pl/swiatowy-dzien-trzezwosci-2024-problem-z-alkoholem-ma-juz-nawet-mlodziez-wiek-inicjacji-z-roku-na-rok-sie-obniza/ar/c14-18461515>, dostęp: 20.06.2025). Na religii warto skonfrontować z biografią św. Mateusza Talbota.

Scenariusz 2

Temat: Cichociemna perspektywa zwycięstwa w walce o ojczyznę jako refleksja w oparciu o teledysk *Cichociemni* Patryka Bilewicza (Mc Sobieski)

*Ważna uwaga metodyczna: w odniesieniu do lekcji religii istotna jest data 07.09.2025 r., osoba św. P.J. Frassatiego i jego „Stowarzyszenia Ciemnych Typów”.

Klasa: I-IV liceum lub technikum

Czas: 45 min

Cele ogólne:

- pogłębianie wiedzy dotyczącej komunikowania doświadczeń cichociemnych dotyczących walki o ojczyznę;
- kształtowanie umiejętności dotyczących komunikowania doświadczeń cichociemnych dotyczących walki o ojczyznę;
- wyrabianie gotowości do komunikowania doświadczeń cichociemnych dotyczących walki o ojczyznę.

Cele operacyjne:

- uczeń wykazuje wiedzę adekwatną do wieku w zakresie komunikowania doświadczeń cichociemnych dotyczących walki o ojczyznę w oparciu o teledysk *Cichociemni* Patryka Bilewicza (Mc Sobieski);
- uczeń wykazuje umiejętności adekwatne do wieku w zakresie komunikowania doświadczeń cichociemnych dotyczących walki o ojczyznę w oparciu o teledysk *Cichociemni* Patryka Bilewicza (Mc Sobieski);
- uczeń wykazuje adekwatną do wieku gotowość w zakresie komunikowania doświadczeń cichociemnych dotyczących walki o ojczyznę w oparciu o teledysk *Cichociemni* Patryka Bilewicza (Mc Sobieski).

Metody nauczania: pogadanka wstępna, metoda impresyjna z dyskusją, metoda ćwiczeniowa, metoda problemowa – technika termometru uczuć tu nazwana: Procentowym Wyskalowanym Miernikiem.

Formy organizacyjne procesu kształcenia ze względu na liczbę uczniów: zbiorowa, jednostkowa.

Środki dydaktyczne: załącznik nr 1 i załącznik nr 2 (ksero każdego z nich tyle razy, ilu jest uczniów), tablica multimedialna lub inny środek dydaktyczny złożony, cyfrowy, umożliwiający odtworzenie teledysku *Cichociemni* – teledysk zawiera tekst).

Przebieg lekcji

*Ważna uwaga metodyczna: chętni²⁵ uczniowie mieli na zadanie wyszukać z różnych źródeł informacje o Cichociemnych Spadochroniarzach Armii Krajowej i ich działalności w trakcie II wojny światowej. Choć część teoretyczna analizy problemów badawczych w projekcie będąca perspektywą Autorki nie należy do części scenariusza i nie jest przeznaczona dla uczniów, można elementy odnoszące się do danych historycznych włączyć w realizację zajęć.

---

²⁵ Zależy od rozporządzeń ministerialnych i aktualnego stanu prawnego – czy dalej zadania domowe będą nieobowiązkowe...

I. Część wstępna:

1. Przywitanie się nauczyciela z uczniami.

2. Pogadanka wstępna – forma zbiorowa

Nauczyciel zadaje uczniom pytania: Kim byli Cichociemni?, Kiedy prowadzili swoją działalność?, Na czym polegały ich działania w trakcie II wojny światowej?, Co było specyficzne w funkcjonowaniu tej jednostki Armii Krajowej w porównaniu z innymi oddziałami? Słucha ich wypowiedzi, ewentualnie komentuje je.

II. Część właściwa:

1. Metoda impresyjna z dyskusją – forma zbiorowa

Nauczyciel dokonuje projekcji teledysku utworu *Cichociemni*. Po jego obejrzeniu zadaje pytanie do dyskusji: Czy dokonania Cichociemnych są ważne dla Ciebie? Odpowiedz na to pytanie w oparciu o teledysk i swoją wiedzę o tej jednostce żołnierskiej.

2. Metoda ćwiczeniowa – forma jednostkowa

Nauczyciel rozdaje każdemu uczniowi ksero załącznika nr 1. Daje uczestnikom zajęć polecenie uzupełnienia arkusza Komisji Rekrutacyjnej Cichociemnych. Po wykonaniu zadania prosi wybranych uczniów o odczytanie swoich odpowiedzi na forum klasy.

3. Metoda ćwiczeniowa – forma jednostkowa

Nauczyciel rozdaje każdemu uczniowi ksero załącznika nr 2. Informuje ich, że teraz następuje zamian ról. Mają wyobrazić sobie, że chcą być współczesnymi cichociemnymi. Mają stanąć przed komisją rekrutacyjną i powołując się na konkretne fakty ze swego życia, udowodnić, że posiadają cechy wartościowe dla żołnierza tej elitarnej jednostki.

III. Część podsumowująca:

1. Metoda problemowa – technika termometru uczuć tu nazwana: Procentowym Wyskalowanym Miernikiem, forma zbiorowa

Nauczyciel zadaje uczniom pytanie: Jak oceniacie swoją szansę na przyjęcie do elitarnej jednostki współczesnych Cichociemnych walczących w imię Ojczyzny? Oceńcie ją w % skali. 0% – nie ma na to żadnych szans, a 100% – na pewno by mnie przyjęli. Uczniowie na forum klasy podają wartości procentowe. Komentują, czy w ich klasie osoby raczej wysoko czy nisko oceniały swe szanse na przyjęcie do Cichociemnych.

2. Pożegnanie nauczyciela z uczniami.

Załącznik nr 1. Arkusz dla Komisji Rekrutacyjnej²⁶ Cichociemnych

Wyobraź sobie, że jesteś rekruterem w Komisji Rekrutacyjnej Cichociemnych. Masz rozmawiać z kandydatami, ale nie wiesz jeszcze, na jakie cechy u kandydatów powinieneś zwracać uwagę. Pomóż sobie w tym zadaniu, uzupełniając tabelę.

Kolumna 1	Kolumna 2	Kolumna 3	Kolumna 4
Działanie wykonywane przez Cichociemnych	Niezbędne do wykonania tego działania (z kolumny 1) cechy, jakie powinien posiadać Cichociemny	Możliwa trudność, na jaką narażony jest Cichociemny w trakcie akcji	Pożądane cechy osobowości Cichociemnego pozwalające mu pokonywać trudność z kolumny 3

Źródło: opracowanie własne.

²⁶ Możliwe linki do uzyskania informacji dla uczniów z materiałów nierecenzowanych dotyczące szkolenia Cichociemnych: <https://elitadywersji.org/cichociemni-szkolenie/>, <https://www.1944.pl/arttykul/cichociemni-1941-1945-szkolenie,5106.html> (dostęp: 20.03.2025).

Załącznik nr 2. Samoocennik Cichociemnego rekruta

Wyobraź sobie, że współcześnie reaktywowano Cichociemnych. Starasz się o powołanie do tej elitarnej jednostki. Musisz przekonać Komisję Rekrutacyjną, że się nadajesz. Z kolumn 2 i 4 z załącznika nr 1 wybierz 4 cechy Cichociemnych, które są Twoim atutem i wypisz, w jakich sytuacjach z Twojego życia się nimi wykazałeś.

Nazwa cechy	Opis sytuacji (co najmniej 3 do 1 cechy)
1.	1. sytuacja .... 2. sytuacja .... 3. sytuacja ....
2.	1. sytuacja .... 2. sytuacja .... 3. sytuacja ....
3.	1. sytuacja .... 2. sytuacja .... 3. sytuacja ....
4.	1. sytuacja .... 2. sytuacja .... 3. sytuacja ....

Źródło: opracowanie własne.

Scenariusz 3

Temat: Cichociemna perspektywa niepełnosprawności w ojczyźnie

Klasa: I-IV liceum lub technikum

Czas: 45 min

Cele ogólne:

- kształtowanie wiedzy dotyczącej komunikowania doświadczeń niepełnosprawnych jako Cichociemnych w ojczyźnie;
- kształtowanie umiejętności dotyczących komunikowania doświadczeń niepełnosprawnych jako Cichociemnych w ojczyźnie;
- kształtowanie gotowości do komunikowania doświadczeń niepełnosprawnych jako Cichociemnych w ojczyźnie.

Cele operacyjne:

- uczeń wykazuje wiedzę adekwatną do wieku w zakresie komunikowania doświadczeń niepełnosprawnych jako cichociemnych w ojczyźnie w oparciu o teledysk *Cichociemni* Patryka Bilewicza (Mc Sobieski);
- uczeń wykazuje umiejętności adekwatne do wieku w zakresie komunikowania doświadczeń niepełnosprawnych jako cichociemnych w ojczyźnie w oparciu o teledysk *Cichociemni* Patryka Bilewicza (Mc Sobieski);
- uczeń wykazuje adekwatną do wieku gotowość w zakresie komunikowania doświadczeń niepełnosprawnych jako cichociemnych w ojczyźnie w oparciu o teledysk *Cichociemni* Patryka Bilewicza (Mc Sobieski).

Metody nauczania: metoda impresyjna z analizą tekstu, analiza tekstu, klasyczna metoda problemowa, metoda ćwiczeniowa, burza mózgów (zmodyfikowana).

Formy organizacyjne procesu kształcenia ze względu na liczbę uczniów: zbiorowa, grupowa.

Środki dydaktyczne: załącznik nr 1 (ksero każdego z nich tyle razy, ilu jest uczniów), tablica multimedialna lub inny środek dydaktyczny złożony, cyfrowy umożliwiający odtworzenie teledysku *Cichociemni* – teledysk zawiera tekst).

Przebieg lekcji

I. Część wstępna:

1. Przywitanie nauczyciela z uczniami.
2. Metoda impresyjna z analizą tekstu – forma zbiorowa

Ponowna projekcja teledysku *Cichociemni*. Analiza treści utworu z perspektywy niepełnosprawności. Nauczyciel może posłużyć się dodatkowo załącznikiem nr 1, by przybliżyć uczniom życie niepełnosprawnego Patryka Bilewicza. Nauczyciel zadaje uczniom pytania: Jaką niepełnosprawność ma autor tekstu piosenki – Patryk Bielewicz?, Co oznacza w kontekście jego niepełnosprawności tytuł piosenki?, Jak sądzicie, czy prosto jest tworzyć piosenki, będąc niewidomym „*orłem w ciemności*”?

II. Część właściwa:

1. Analiza tekstu – forma grupowa

Nauczyciel dzieli uczniów na grupy 4-osobowe. Daje im polecenie wypisania z tekstu piosenki symboli i przypisanie im znaczeń w kontekście życia osób niepełnosprawnych.

*Ważna uwaga metodyczna: Nauczyciel nie narzuca liczby symboli – zależy ona on zaangażowania, kreatywności i wiedzy grupy.

III. Część podsumowująca:

1. Burza mózgów (zmodyfikowana) – forma zbiorowa
Nauczyciela zadaje uczniom pytanie: Co możesz zrobić, by wyrażać empatię w stosunku do ludzi niewidomych? Sucha ich pomysłów. Jeśli jest jeszcze czas, zadaje drugie pytanie: Jak im możesz pomagać? Każdy podaje co najmniej 1 pomysł.
2. Pożegnanie nauczyciela z uczniami.

Załącznik nr 1. Notka o Patryku Bielewiczu

„Patryk Bielewicz jest samoukiem. Na każdy sprzęt długo odkładał grosz do grosza i inwestował w swoją pasję.
– Mam słaby wzrok, ale wydaje mi się, że mam dobry słuch, który ułatwia mi zadanie, jeśli chodzi o poruszanie się w świecie muzycznym. Mam swój świat na YouTube. Zawsze występuję w ciemnych okularach i czapce. To zawsze daje mi trochę kamuflażu i anonimowości. Chciałbym, aby to moja muzyka była bardziej rozpoznawalna niż moja twarz – podkreśla MC Sobieski” (<https://gloswielkopolski.pl/oczy-przestaja-widziec-ale-muzyka-rozswietla-mrok-foto-wideo/ar/9388462>, dostęp: 19.12.2024).
„Obecnie widzę tak, jakby wziąć dwie słomki do picia i próbować przez nie spojrzeć. Wzrok ciągle się pogarsza. Ale jakoś nauczyłem się z tym żyć. Zawsze powtarzam, że ludzie, którym życie odebrało jeden ze zmysłów, mają łatwiej w innych dziedzinach. Mam dobry słuch, rewelacyjny smak, bo oprócz muzyki moją drugą pasją jest gotowanie. Przy okazji jestem też niańką. Wychowuję syna i też jakoś sobie radzę” (<https://gloswielkopolski.pl/oczy-przestaja-widziec-ale-muzyka-rozswietla-mrok-foto-wideo/ar/9388462>, dostęp: 19.12.2024).
Jest to fragment tekstu z 11 lutego 2016 roku, od tego czasu wzrok Patryka Bielewicza jest jeszcze słabszy...
(info o innych niepełnosprawnych raperach też na <https://www.popkiller.pl/2022-02-20%2Cco-hip-hop-daje-osobom-niepelnosprawnym-felieton>, dostęp: 19.12.2024).

Źródło: opracowanie własne na podstawie <https://gloswielkopolski.pl/oczy-przestaja-widziec-ale-muzyka-rozswietla-mrok-foto-wideo/ar/9388462>, dostęp: 19.12.2024).

Załącznik nr 2. Arkusz samooceny naszej paczki

1. Wypiszcie najważniejsze symbole z teledysku (np. spadochrony, anioły).
Wypiszcie jak najwięcej.
2. Do każdego z nich dopasujcie znaczenie w odniesieniu do życia w Polsce osoby niewidomej.

1. Ile symboli grupowo wypisaliśmy? .....
2. Czy każdy członek grupy był zaangażowany w pracę grupy? Właściwe podkreślić.
Tak Nie
3. Każdy członek grupy ocenia swoje zaangażowanie w pracę grupy w skali %, gdzie 0% oznacza „w ogóle się nie angażowałem w pracę grupy”, „100% – pracowałem na maksimum swoich możliwości”. Moje zaangażowanie w pracę grupy wynosiło... %
4. Co mogłeś zrobić, by lepiej wykonać przydzielone ci zadanie (jeśli jakość swojego zaangażowania oceniłeś na 100%, możesz napisać „nic”, ale wtedy uzasadnij wypowiedź)
.....

Źródło: opracowanie własne.

Scenariusz 4

Temat: Uwaga! Atak na najważniejszą naszą wartość! Refleksje w świetle *Modlitwy Szarych Szeregów* Patryka Bilewicza (Mc Sobieski)

Klasa: I-IV liceum lub technikum

Czas: 45 min

Cele ogólne:

- rozwijanie wiedzy dotyczącej komunikowania w ojczyźnie doświadczeń związanych z atakiem na najważniejszą wartość;
- kształtowanie umiejętności dotyczących komunikowania w ojczyźnie doświadczeń związanych z atakiem na najważniejszą wartość;
- wpajanie gotowości do komunikowania w ojczyźnie doświadczeń związanych z atakiem na najważniejszą wartość.

Cele operacyjne:

- uczeń wykazuje adekwatną do wieku znajomość komunikowania w ojczyźnie doświadczeń związanych z atakiem na najważniejszą wartość w odniesieniu do utworu *Modlitwa Szarych Szeregów*;
- uczeń wykazuje adekwatne do wieku umiejętności komunikowania w ojczyźnie doświadczeń związanych z atakiem na najważniejszą wartość w odniesieniu do utworu *Modlitwa Szarych Szeregów*;
- uczeń wykazuje adekwatną do wieku gotowość do komunikowania w ojczyźnie doświadczeń związanych z atakiem na najważniejszą wartość w odniesieniu do utworu *Modlitwa Szarych Szeregów*.

Metody nauczania: pogadanka wstępna, metoda impresyjna z analizą tekstu, metoda problemowa (technika sądu), pogadanka podsumowująca.

Formy organizacyjne procesu kształcenia ze względu na liczbę uczniów: zbiorowa, grupowa.

Środki dydaktyczne: załącznik nr 1 (ksero każdego z nich tyle razy, ilu jest uczniów), tablica multimedialna lub inny środek dydaktyczny złożony, cyfrowy umożliwiający odtworzenie teledysku *Modlitwa Szarych Szeregów* (<https://www.youtube.com/watch?v=5ibMXOzIVEs&t=1s>, dostęp: 22.03.2025).

Przebieg lekcji

I. Część wstępna:

1. Przywitanie się nauczyciela z uczniami.
2. Pogadanka wstępna, forma zbiorowa

Nauczyciel zadaje uczniom pytania: Utraty jakiej wartości boję się najbardziej?, Jakich sytuacji związanych z utratą tej wartości boję się najbardziej? Uczniowie, którzy chcą na forum zabrać głos, odpowiadają. Nauczyciel słucha ich odpowiedzi.

II. Część właściwa:

1. Metoda impresyjna z analizą tekstu, forma zbiorowa

Nauczyciel rozdaje uczniom teksty utworu *Modlitwa Szarych Szeregów*. Puszcza na tablicy multimedialnej lub innym nośniku elektronicznym ten utwór Patryka Bilewicza. Potem rozmawia z uczniami o piosence, może zadać pytania: Jak rozumiecie tytuł usłyszanego utworu?, Jak rozumienie treść usłyszanego utworu?, Co wiecie na temat Szarych Szeregów z historii?, Jakie fakty o walce Szarych Szeregów zostały przedstawione w piosence? Jak myślicie, jakich wartości bronili członkowie Szarych Szeregów?

*Ważna uwaga metodyczna: można odwołać się do książki *Kamienie na szaniec* i postaci Aleksandra Kamińskiego.

2. Metoda klasyczna problemowa, technika sądu „Atak na naszą naczelną wartość”, forma grupowa

Nauczyciel dzieli uczniów na grupy 6-osobowe. Uczniowie wybierają wartość dla nich najważniejszą (taką, którą wspólnie uznają za najważniejszą – muszą się w tej sprawie zgodzić). Następnie mają sformułować w formie mowy oskarżyciela swoje poglądy na temat ataków na tę wartość. Wpisują wszystko to, co według nich w życiu (indywidualnym i społecznym) jest atakiem na tę wartość wybraną przez grupę: fakty, okoliczności, dowody, poszlaki. Mogą plan tej mowy napisać w punktach.

III. Część podsumowująca:

1. Pogadanka podsumowująca, forma zbiorowa

Nauczyciel zadaje uczniom pytanie: Jakie motywy mogą kierować ludźmi atakującymi wartość dla was najważniejszą? Nauczyciel słucha ich odpowiedzi na postawione pytanie, rozmawia z nimi.

2. Pożegnanie nauczyciela z uczniami.

Załącznik nr 1. Tekst utworu *Modlitwa Szarych Szeregów* autorstwa Patryka Bilewicza (MC Sobieski)

I

Była biedna, zdeptana poniżona, choć nie widzę
dla mnie zawsze będzie piękna – Ojczyzna moja.
żadne słowa nie wyrażą tej miłości wiesz,
młodzież nie zrozumie, bo niemodny patriotyzm jest.
Polskie wartości haniebnie się depcze,
Polak Polakowi pragnie wyrwać serce.
Szare Szeregi, wasi koledzy rówieśnicy przecież,
poświęcili życie, wy je marnujecie w Internecie.
Zamykam oczy – widzę polskie dziecię,
na jego dumnej piersi rozkwita rana.
Śmierć przyszła, umierał szlachetnie
i wiem, że nie uciekał, bo z przodu zadana.
Trzy polecenia od życia dostał: walcz, czuwaj, bądź zdrów.
Z nadzieją w oczach więc poszedł na rozkaz,
a teraz leży tu jego trup.
Ref.: Od niepewności, lęku nieznane
proszę w imieniu Polski – uchron nas Panie.
Od warty nocą i śmierci nad ranem
w imieniu Polski-uchroń nas Panie.
Od głodu, pragnienia, od chorób i kalectw,
proszę w imieniu Polski – uchron nas Panie.
Od krzywd i od zemsty za nie
proszę w imieniu Polski – uchron nas Panie.

II

Wiara chwieje się jak płomień świecy.
W porywach wiatrów szalonych w końcu wszyscy zgaśniemy.
Szare Szeregi płaczą szarymi łzami,
szary deszcz pada na te ziemie,
które tak kochali.
Ostatnie słowa ucina szkopski karabin.
Umierali krzycząc głośno: „Warszawy nie damy!”

Echo niesie się do dziś, słyhać je w oddali,
najgłośniejszą pomiędzy szarymi mogiłami.
Jeszcze wczoraj walczył, był na akcji,
ściskał butelkę z benzyną w garści.
Zanim rzucił, kula dosięgnęła zucha,
powiedział tylko: „Czuwaj!” ...i upadł.
Ref.: Od niepewności, lęku nieznane
proszę w imieniu Polski-uchroń nas Panie.
Od warty nocą i śmierci nad ranem
w imieniu Polski – uchron nas Panie.
Od głodu, pragnienia, od chorób i kalectw,
proszę w imieniu Polski – uchron nas Panie.
Od krzywd i od zemsty za nie
proszę w imieniu Polski – uchron nas Panie.

Słowa utworu spisała: Joanna Jachimowicz²⁷

Scenariusz 5

Temat: Uwaga! Potrzebna obrona najważniejszej naszej wartości! Refleksje w świetle *Modlitwy Szarych Szeregów* Patryka Bilewicza (Mc Sobieski)

Klasa: I-IV liceum lub technikum

Czas: 45 min

Cele ogólne:

- rozwijanie wiedzy dotyczącej komunikowania w ojczyźnie doświadczeń związanych z obroną najważniejszej wartości;
- kształtowanie umiejętności dotyczących komunikowania w ojczyźnie doświadczeń związanych z obroną najważniejszej wartości;
- wdrażanie do gotowości komunikowania w ojczyźnie doświadczeń związanych z obroną najważniejszej wartości.

Cele operacyjne:

- uczeń wykazuje adekwatną do wieku znajomość komunikowania w ojczyźnie doświadczeń związanych z obroną najważniejszej wartości w odniesieniu do utworu *Modlitwa Szarych Szeregów*;
- uczeń wykazuje adekwatne do wieku umiejętności komunikowania w ojczyźnie doświadczeń związanych z obroną najważniejszej wartości w odniesieniu do utworu *Modlitwa Szarych Szeregów*;

---

²⁷ W zasobach Internetu nie znaleziono tekstu piosenki.

- uczeń wykazuje adekwatną do wieku gotowość do komunikowania w ojczyźnie doświadczeń związanych z obroną najważniejszej wartości w odniesieniu do utworu *Modlitwa Szarych Szeregów*.

Metody nauczania: pogadanka wstępna, metoda impresyjna z analizą tekstu, metoda problemowa (technika sądu), pogadanka podsumowująca.

Formy organizacyjne procesu kształcenia ze względu na liczbę uczniów: zbiorowa, grupowa.

Środki dydaktyczne: załącznik nr 1 ze scenariusza 4 (ksero każdego z nich tyle razy, ilu jest uczniów), tablica multimedialna lub inny środek dydaktyczny złożony, cyfrowy umożliwiający odtworzenie teledysku *Modlitwa Szarych Szeregów* (<https://www.youtube.com/watch?v=5ibMXOzlVEs&t=1s>, dostęp: 22.03.2025).

Przebieg lekcji:

I. Część wstępna:

1. Przywitanie nauczyciela z uczniami.
2. Pogadanka wprowadzająca, forma zbiorowa.

Nauczyciel zadaje uczniom pytania: Jakie wartości są dla was ważne?, Nad jakimi wartościami pracowaliście na ostatniej godzinie?, Dlaczego wybraliście właśnie te wartości? Słucha wspólnie z uczniami wypowiedzi tych, którzy chcą wyrazić swoje zdanie.

II. Część właściwa:

1. Metoda impresyjna (ewentualnie z analizą tekstu)

Nauczyciel odtwarza utwór *Modlitwa Szarych Szeregów* i ponownie rozdaje kserokopie tekstów utworu (ewentualnie uczniowie przynoszą teksty otrzymane na wcześniejszych zajęciach). Uczniowie rozmawiają z nauczycielem o treści utworu pod kątem obrony wartości dla nich ważnych. Nauczyciel może posłużyć się pytaniem: Jakich wartości bronili członkowie Szarych Szeregów?

2. Metoda problemowa, technika sądu „Atak na naszą naczelną wartość”, forma grupowa

Nauczyciel dzieli uczniów na grupy 6-osobowe, jeśli to możliwe, to o takim samym składzie, w jakim pracowali na zajęciach dotyczących ataku na najważniejszą dla nich wartość (w traktacie realizacji scenariusza 4 ze s. 102-105). Uczniowie wpisują, jaką wartość wybrali na zajęciach dotyczących ataku na nią. Następnie mają sformułować w formie mowy obrońcy zapis swoich poglądów na temat ochrony tej wartości. Wpisują wszystko to, co według nich w życiu (indywidualnym i społecznym) jest obroną tej wartości wybranej przez grupę: fakty, okoliczności, dowody, poszlaki. Mogą tę mowę napisać w punktach. Następnie nauczyciel daje polecenie uczniom wyciągnięcia notatki z mowy oskarżyciela wykonanej na zajęciach 4. Uczniowie mogą podawać argumenty na obronę najważniejszej wartości, szukając słabych punktów w sformułowanym wcześniej zapisie argumentów atakujących tę wartość.

III. Część podsumowująca:

1. Pogadanka podsumowująca, forma zbiorowa

Odczytanie wartości każdej grupy i przykładowej mowy oskarżyciela (ze scenariusza 4 i obrońcy co najmniej 1 grupy. Uczniowie wypowiadają się na temat prac swoich (i prac kolegów – jeśli zdanie wyrażali przedstawiciele różnych grup). Wypowiada

się z jedna osoba z każdej grupy lub więcej, w zależności od tego, ile będzie czasu do końca zajęć. Uczniowie zastanawiają się, dlaczego ludzie mają motywację do obrony ważnej dla nich wartości.

2. Pożegnanie nauczyciela z uczniami.

Scenariusz 6

Temat: Stop stereotypowemu myśleniu! Refleksje w oparciu o utwór *Nieśmiertelni* Patryka Bilewicza (MC Sobieski)

Klasa: I-IV liceum lub technikum

Czas: 45 min

Cele ogólne:

- poznawanie wiedzy dotyczącej komunikowania w ojczyźnie doświadczeń związanych z niwelowaniem stereotypów;
- kształtowanie umiejętności dotyczących komunikowania w ojczyźnie doświadczeń związanych z niwelowaniem stereotypów;
- wyrabianie gotowości do komunikowania w ojczyźnie doświadczeń związanych z niwelowaniem stereotypów.

Cele operacyjne:

- uczeń wykazuje adekwatną do wieku znajomość komunikowania w ojczyźnie doświadczeń związanych z niwelowaniem stereotypów w oparciu o utwór Patryka Bilewicza *Nieśmiertelni*;
- uczeń wykazuje adekwatne do wieku umiejętności komunikowania w ojczyźnie doświadczeń związanych z niwelowaniem stereotypów w oparciu o utwór Patryka Bilewicza *Nieśmiertelni*;
- uczeń wykazuje adekwatną do wieku gotowość do komunikowania w ojczyźnie doświadczeń związanych z niwelowaniem stereotypów w oparciu o utwór Patryka Bilewicza *Nieśmiertelni*.

Metody nauczania: pogadanka wstępna, metoda ćwiczeniowa, opis, metoda problemowa z techniką termometru uczuć tu nazwana: Procentowym Wyskalowanym Miernikiem; metoda impresyjna z analizą tekstu.

Formy organizacyjne procesu kształcenia ze względu na liczbę uczniów: zbiorowa, grupowa, jednostkowa.

Środki dydaktyczne: załącznik nr 1 (ksero tyle razy, ilu jest uczniów), teksty piosenki *Nieśmiertelni* z linku: https://www.tekstowo.pl/piosenka,mc_sobieski,niesmiertelni__127477_127473___hold_dla_polskich_zolnierzy__.html (dostęp: 24.03.2025), link do teledysku: https://www.youtube.com/watch?v=tLd_IQVmjkU&t=2s (dostęp: 24.03.2025), tablica multimedialna lub inny środek dydaktyczny złożony, cyfrowy umożliwiający odtworzenie piosenki *Nieśmiertelni*.

Przebieg lekcji:

I. Część wstępna:

1. Przywitanie się nauczyciela z uczniami.
2. Pogadanka wstępna zakończona analizą tekstu i wyjaśnieniem – forma zbiorowa i indywidualna

Nauczyciel zadaje uczniom pytania: Jak rozumiesz słowo stereotyp?, Co to jest stereotyp? Słucha ich odpowiedzi. Następnie rozdaje załącznik nr 1 (jedną kopię dla każdego ucznia). Wyjaśnia uczniom cechy stereotypów w oparciu o rozdane materiały.

II. Część właściwa:

1. Metoda impresyjna z analizą tekstu, forma zbiorowa

Nauczyciel udostępnia na tablicy multimedialnej utwór *Nieśmiertelni* Patryka Bilewicza. Zadaje uczniom pytania: Jak rozumiecie tytuł utworu?, Jakie jest, waszym zdaniem, przesłanie utworu? Słucha ich odpowiedzi, wydaje własne opinie na temat utworu.

2. Ćwiczenie – forma indywidualna

Nauczyciel zadaje pomocnicze pytania: Czy masz jakieś stereotypy dotyczące żołnierzy?, Jakie cechy im przypisujesz, gdy o nich myślisz? Następnie daje polecenie do ćwiczenia: Wypisz cechy żołnierzy, jakie im przypisujesz. Po wykonaniu tej części zadania nauczyciel każe uczniom wśród wypisanych cech podkreślić te, które uznają za stereotypowe. Chętni uczniowie odczytują na forum klasy cechy żołnierzy: stereotypowe i te, których za takie nie uznali.

3. Metoda problemowa z techniką termometru uczuć tu nazwana: Procentowym Wyskalowanym Miernikiem, forma zbiorowa

Prowadzący daje polecenie: Oceń w skali % swoje szanse na to, że mógłbyś być taki jak żołnierze, których opisałeś. Każdy ocenia siebie indywidualnie. Potem na forum odbywa się wymiana opinii dotycząca własnych szans na posiadanie takich samych cech jak opasani żołnierze.

4. Opis – forma grupowa

Nauczyciel dzieli uczniów na pary. Mają oni za zadanie stworzyć opis żołnierza, którego chcieliby naśladować, takiego, którego naśladowanie byłoby dla nich realne do osiągnięcia już od dzisiaj. Nauczyciel zaleca unikanie przypisywania cech stereotypowych. Mają zastanowić się, jakie cechy taki bliski im żołnierz powinien mieć. Jaki on by był? Wybrane pary na forum klasy przedstawiają swoje opisy żołnierzy, którzy są pozbawieni stereotypowych cech negatywnych i nadmiernie pozytywnych, czyli ich sylwetki są bardziej „urealnione” i „uwspółcześnione”.

III. Część podsumowująca:

1. Metoda problemowa z techniką termometru uczuć tu nazwana: Procentowym Wyskalowanym Miernikiem, forma zbiorowa.

Nauczyciel mówi do uczniów: Oceńcie w skali % swoje szanse na to, że moglibyście stać się takimi żołnierzami walczącym o ojczyznę, jak ten z waszych opisów”.

*Ważne uwagi metodyczne: Nauczyciel może na zakończenie zajęć zadać zadanie.

Propozycja zadania domowego dla chętnych:

Zacznij od dziś! – wyobraź sobie, że już naśladujesz swojego wymarzonego obrońcę ojczyzny – napisz hasło zachęcające Twoich kolegów z klasy do tego, by również zaczęli podążać jego śladem.

Załącznik nr 1. Ważne treści kształcenia – analiza tekstu

Ważne: Stereotypy powstają poprzez uproszczone myślenie.

Cechy stereotypów:

uproszczony,

silnie wartościuje ludzi/grupy ludzi

niepodatny na zmiany

towarzyszy mu ukryte założenie, że „wszyscy są tacy sami”.

Stereotypy mogą być pozytywne lub negatywne.

Ważne: zarówno występowanie stereotypów pozytywnych, jak i negatywnych jest uważane za zjawisko negatywne. Znaczy to, że osoby postrzegane poprzez te stereotypy uważane są jako nadmiernie pozytywne lub nadmiernie negatywne.

Źródło: opracowanie własne na podstawie „Wiedza jednostki i sądy o świecie społecznym”, M. Lewicka, B. Wojciszke, 2000, w: J. Strelau (red.) *Psychologia. Podręcznik akademicki. Jednostka w społeczeństwie i elementy psychologii stosowanej*, Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, s. 28-77.

III.4. Perspektywy komunikacji pionowej i poziomej podmiotów edukacji dotyczące opisywania aspektu spełniania własnych marzeń

Odnosząc się badawczo do problemu komunikacji pionowej oraz poziomej podmiotów edukacji dotyczącego opisywania aspektu spełniania własnych marzeń, Autorka oparła się też o analizę tekstów pisanych i wykorzystała analizę utworów muzycznych w ramach scenariuszy zajęć. Do opracowania badawczego wspomnianego zagadnienia zaproponowała 5 autorskich scenariuszy. Wykorzystała do nich analizę jakościową następujących utworów: *Złoty chłopak* Mateusza Przybylskiego (Gibbsa), *Nawyki* Sebastiana Salberta i Mateusza Danieckiego, *Anioły* Huberta i Konrada Płachro (Aron i Krux), a także *Taki mały ja* Łukasza Dziemińskiego (Kuqe 2115).

Rozpatrując problematykę marzeń przedstawicieli młodego pokolenia, warto wspomnieć o tym, jak w psychologii określa się to pojęcie. Zgodnie z poglądami B. Dymary, są one identyfikowane jako „aktywność wyobrazeniowo-myślowa, której przedmiotem jest zaspokojenie dążeń, zamierzeń dotyczących własnego życia” (Dymara, 1999, s. 21; za: Borek, 2020, s. 17). Z kolei J. Pieter, odwołując się do definicji marzeń, pisze, że marzenia to „luźne układy skojarzeń, wyraźnie kierowane uczuciami, mniej lub bardziej egocentryczne, nastawione na antycypacyjne, a zarazem namiastkowe spełnianie potrzeb i życzeń” (Pieter, 2004, s. 163; za: Borek, 2020, s. 17). Z przedstawionych określeń wynika, że marzenia są aktywnością umysłową, opartą o myślenie oraz wyobrażenia, ukierunkowaną na przyszłość, a w niej w szczególności na te jej aspekty, które mogą służyć zaspokajaniu potrzeb, życzeń, dążeń w aspekcie indywidualnym i zbiorowym. Ze względu na akcentowanie w określeniach marzeniach tematyki potrzeb i ich zaspokajania, łączy się je ze sferą ludzkich emocji. Korzystając z określeń B. Dymary, warto podkreślić również istnienie podziału marzeń na: marzenia na jawie (dzienne) i te senne. W odniesieniu do marzeń dziennych określa się je jako „aktywność myślową, której tworzywem jest wyobrażenie sobie elementarnych doznań zmysłowych (obrazy, sceny, sytuacje bezsłowne, tzw. cicha gra słów), jak i złożonych sytuacji i zdarzeń związanych z życiem jednostki” (Dymara, 1999, s. 21-22; za: Borek, 2020, s. 17). Marzenia senne to z kolei odniesienie do:

przeżyć doświadczanych w czasie snu, które opisane są przez osobę bezpośrednio po śnie lub w dowolnym czasie od jego zaistnienia. Zdaniem psychologów marzenia senne mają najczęściej jakiś związek z rzeczywistością, tj. jakimś pragnieniem, skomplikowaną sytuacją, z którą człowiek się boryka. Zdarza się jednak, że niekoniecznie są związane z podświadomością człowieka i stłumionymi pragnieniami (Dymara, 1999, s. 21-22; za: Borek, 2020, s. 17).

Porównując określenia przedstawionych rodzajów marzeń, można podkreślić, że marzenia dzienne w znacznie większym stopniu opierają się o mowę (cichą mowę), a w marzeniach sennych dominują wyobrażenia wzrokowe. Marzenia dzienne są w większym stopniu związane z życiem realnym niż senne. Odnosząc się z kolei do dalszego podziału marzeń dziennych, można przytoczyć wyróżnienie D. Waloszek, które wyszczególnia: „marzenia kompensacyjne, utopijne, realne, magiczno-baśniowe oraz ciągłe, sekwencyjne, fragmentaryczne, długo trwałe, krótkotrwałe i całościowe” (Borek, 2020, s. 18; za: Waloszek, 2004, s. 82-84). T. Nowacki łączy marzenia z aspiracjami i pisze: „marzenia warunkują powstawanie aspiracji, są związane z pragnieniami i uczuciami” (Borowska, 2012, s. 60-61; za: Nowicki, 2010, s. 78). A. Śmigielski, pisząc o podążaniu za marzeniami, kojarzy je z celami i dążeniem do nich. Pisze on, że propozycje 10 przykazań znajdujących się w jego książce dotyczą „stawiania celów czyli...” (Śmigielski, 2005; za: file:///C:/Users/Dell/Desktop/IV%20marzenia/Pod%C4%85%C5%B%20Caj%20za%20marzeniami.pdf, s. 5, dostęp: 04.04.2025). Podkreśla też sprawczy charakter marzeń. Zwraca uwagę na angażowanie podświadomości w proces marzenia i podaje ważną zasadę: „podświadomość podaje nam to, co sobie zamówimy” (Śmigielski, 2005; za: Ibidem, s. 8). Autor ten, pisząc o marzeniach, daje konkretne sposoby na ich osiągnięcie – wymienia ich 10. Twierdzi, że trzeba je spisać, formułować jako pozytywne zapisy (bez zaprzeczonych czasowników), jasno określać możliwość weryfikacji ich realizacji, określać, jakie działania trzeba podjąć w ich realizacji, mieć określone miejsce i osoby zaangażowane w ich realizację. Kolejno formułuje też zasady związane z tym, że należy zwracać uwagę na ich ekologię w trakcie realizacji marzeń (co rozumie się jako to, czy zmiany są pozytywne, użyteczne oraz oczekiwane dla kreującego marzenie i całego jego otoczenia). Jako pozostałe sposoby skutecznej realizacji marzeń z zapowiedzianej „dziesiątki” A. Śmigielski wymienia: zwracanie uwagi na posiadane zasoby, brak sprzeczności w posiadanych celach związanych z marzeniami, konieczność formułowania celów konkretnie (jako cele specyficzne), mierzalne (by można było określić, czy zostały osiągnięte), określone w czasie. Jako ostatni sposób skutecznego formułowania celów ważne jest to, by cel był motywujący dla osób je określających (czyli marzenia powinny istotnie mieć wartość motywującą!) i być zależne od określających je osób, co wiąże je w istotny sposób z ich realizacją (Śmigielski, 2005; za: Ibidem, s. 10-22). Identyfikowanie marzeń jako celów pozwala ukierunkować myślenie o nich jako o czymś, co może być zrealizowane i urzeczywistnione. Marzenia zatem mogą motywować do działania i ukierunkowywać istotnie nie tylko samo *myślenie* o przyszłości (pomimo tego, że są istotnie aktywnością myślną), ale również generować pozytywne zmiany w rzeczywistości.

Autorzy w kontekście realizacji marzeń poruszają aspekty działania celowego i niecelowego. Jak już zaznaczono powyżej, A. Śmigieński odnosi realizację marzeń do działań celowych, ukierunkowanych oraz możliwych do planowania i kierowania. W tym kontekście przytacza też opozycyjnie teksty o czynnościach wynikających z przyzwyczajzeń, np. nawykowych. M. Harasimowicz, pisząc o etycznych oraz filozoficznych aspektach przyzwyczajania w działaniu, zwraca uwagę na poglądy Arystotelesa: „Dla Arystotelesa przyzwyczajenie pełni istotną rolę – jest ukazane jako trwała dyspozycja do postępowania w sposób moralnie pożądaný (efekt procesu przyzwyczajania) oraz jako proces ukierunkowany na wytworzenie dyspozycji (proces przyzwyczajania)” (2013, s. 41). M. Harasimowicz, korzystając z poglądów Arystotelesa, pisze, że zalety etyczne człowiek nabywa dzięki przyzwyczajeniu, z natury jest zdolny do ich nabywania, a rozwija je właśnie dzięki przyzwyczajeniu. To właśnie cnota jest tym, co decyduje o postępowaniu we właściwy lub niewłaściwy sposób (Harasimowicz, 2013, s. 42; za: Arystoteles, 2002, s. 103 i 110). Podobnie o cnotach pisze się w Katechizmie Kościoła Katolickiego: „Cnota jest habitualną i trwałą dyspozycją do czynienia dobra” (KKK 1833) czy też: „Cnoty ludzkie są trwałymi postawami, stałymi dyspozycjami, habitualnymi przymiotami umysłu i woli” (KKK, 1804). Odniesienie cnoty do zwyczaju ma swoje głębokie źródło w myśli chrześcijańskiej, jak pisze M. Harasimowicz: „Greckim terminem oznaczającym cnotę jest słowo *hexis*, jego łacińskim odpowiednikiem zaś – *habitus*, które używane jest w odniesieniu do Arystotelesa przez Tomasza z Akwinu, komentatora myśli Arystotelesowskiej” (2013, s. 43). Warto jednak zwrócić uwagę na wymiar automatyzmu istniejący w nawykach. Można podjąć refrakcję na jego temat w oparciu o następujący pogląd:

Nie odczuwamy takiej dumy z nawyków, jaką możemy odczuwać z nienawykowych zadań (Wood, Quinn, Kashy 2002). Bierze się to stąd, że nie postrzegamy ich jako czynności wolicjonalne, lecz pozostające poza kontrolą. Żyjemy bez świadomości i bez poczucia odpowiedzialności za znaczącą część codziennie wykonywanych działań. W kontekście coachingu istotną będzie zmiana takiego podejścia, ponieważ szanse osiągnięcia stawianych sobie celów będą w dużej mierze zależały od codziennych zachowań. Dobrze, żeby nawyki sprzyjały naszym celom i żebyśmy byli dumni z tego, że stworzyliśmy dobre nawyki (Kozieko, 2013, s. 24).

Nawyki powstają w oparciu o automatyzowanie czynności (Ibidem, s. 24), mogą być powiązane ze świadomym działaniem. Kształtowanie nawyków, ich tworzenie oraz wygaszanie jest w obszarze zainteresowań wychowawczych, a także działań pedagogicznych. Z zaprezentowanych poglądów wynika, że działania ludzkie mogą mieć charakter nawykowy, zwyczajowy, prowadzący do powstania trwałych dyspozycji osobowościowych. Dzieje się to na drodze wychowania, samowychowania i jest polem do podejmowania działań edukacyjnych na zajęciach dydaktycznych i wychowawczych. Każde działanie wychowawcze ukierunkowane na budowanie pozytywnych nawyków, sprawności, dyspozycji będzie budowało wartościowe, trwałe cechy osobowościowe wychowanków, które w rozumieniu moralnym można nazwać cnotami. Warto jednak, korzystając z bardziej szczegółowych rozróżnień, wyróżnić 2 rodzaje przyzwyczajania: to łączące się ze stanem pozytywnym, jak również to utożsamiane z nawykiem (co w zaprezentowanym cytacie jest rozumiane negatywnie). Rozróżnienie to, oparte na

poglądach innych myślicieli, prezentuje M. Harasimowicz, pisząc: „Warto zauważyć, że Kant odróżnia przyzwyczajenie (*consuetudo*) będące stanem, który „pozwala nam łatwiej znieść zło” i zarazem „utrudnia uświadomienie i przypomnienie sobie doznanego dobra”, od – stanowiącego dla Woronieckiego ekwiwalent przyzwyczajenia – nawyku (*assuetudo*). Nawyk jest według niego „wewnętrznym fizycznym przymusem” (2013, s. 45). M. Harasimowicz wyraźnie zaznacza, konkludując przedstawione poglądy, że nawyk w kontekście wartości pozytywnych jest rozumiany tu raczej negatywnie jako coś bezrefleksyjnego, wykonywanego bez udziału rozumu (wprost używa słowa *bezmyślny*). Łącząc te poglądy z zaprezentowanymi w Katechizmie Kościoła Katolickiego, można stwierdzić, że nawyk w kontekście cnót będzie elementem nawykowej postawy powstającej z zastosowaniem woli i rozumu ludzkiego, czyli w proces jego powstawania zaangażowana jest świadoma, poznawcza sfera osobowości ludzkiej. W przedstawionym kontekście marzeń i ich realizacji można powiedzieć, że czynności nawykowe oraz postawy habitualne mogą być ukierunkowane rozumowo na cel realizacji marzeń i przyszłość interpretowaną z pozytywnej perspektywy. Rolą wychowawców powinno być takie kształtowanie zainteresowań, kanalizowanie uwagi czy budowanie motywacji wewnętrznej wychowanków, by mogli oni budować nawyki pozytywne, trwałe dyspozycje osobowościowe związane z realizacją pozytywnych celów, wartości czy marzeń.

W kontekście potencjału generatywnego marzeń warto wspomnieć o *Raporcie o dołowaniu* napisanym przez A. Franke, K. Kościelniak oraz innych (2020; za: <https://akademiaprzyszlosci.org.pl/raport-o-dolowaniu/>, dostęp: 11.04.2025). Autorzy raportu zwracają uwagę na podcinające skrzydła marzeń zachowania dorosłych wobec reprezentantów młodego pokolenia. Do zachowań tych należy np. „Zdołowanie” (lub *dołowanie*), które może mieć formę: wytykania błędów, uznawania dziecka za nieważne, etykietowania jako np. lenia. Drugim jest *pouczanie* (autorzy zaznaczają, że należy odróżnić uczenie się jako naturalną potrzebę i chęć dzieci od pouczania!) – jako przykłady dzieci pouczanych autorzy wymieniają: Niecierpliwego Wynalazcę tracącego szybko koncentrację na zajęciach, Imigranta zdekoncentrowanego na zajęciach i ucznia mającego potrzebę akceptacji, który przeszkadza na lekcjach, by zdobyć akceptację kolegów. Jako trzecie negatywne zachowanie niesprzyjające marzeniom autorzy publikacji wymieniają *zagłaskiwanie*, kiedy to dziecko jest otoczone nadmierną opieką ludzi dorosłych, piszą oni: „Inaczej mówiąc: nadopiekuńczość wobec dzieci dewastuje ich poczucie własnej wartości jako dorosłych” (Ibidem, s. 13). Kolejnym destrukcyjnym dla przyszłości marzeń dzieci zachowaniem wychowawców jest *uciszanie* określane jako zabranianie dzieciom współdecydowania oraz opieranie wychowania na karach lub strachu przed nimi. Następnie autorzy wymienili *ocenianie*, które komentują następująco: „Gdy zamiast wsparcia, próby zrozumienia i indywidualnego potraktowania otrzymują wyłącznie oceny i krzywdzące podsumowania, ich sytuacja – z trudnej – staje się beznadziejna” (Ibidem, s. 21). Jako ostatnie niszczące przyszłość i marzenia młodych zachowanie wychowujących ich dorosłych autorzy określili *rozliczanie* skomentowane: „Skoro ktoś zachował się w określony sposób w przeszłości, najprawdopodobniej postąpi tak również, gdy okoliczności się powtórzą. Spodziewanie się po innych najgorszego nie wynika z uprzedzeń – to po prostu zdrowy rozsądek” (Ibidem, s. 25). Autorzy podkreślają, że dzieci rozliczane z błędów mają zahamowaną produkcję dopaminy odpowiedzialną z zapamiętywanie i uczenie się. Istotne jest też to, że etykiety, jakie dorośli nadają dzieciom, są niezmiernie trwałe i nie mogą się

od nich „odczepić”, determinują myślenie dzieci o nich samych na długi czas (Ibidem, s. 26). By unikać dołowania marzeń, wychowawcy wzywani są przez autorów publikacji do pozytywnych działań wychowawczych, czyli: motywowania i doceniania wychowanków, projektowania ich doświadczeń, stawiania dzieciom wyzwań, dopuszczania wychowanków do współdecydowania, zrozumienia przyczyn negatywnych zachowań, dostrzegania potencjału dzieci (Ibidem). Autorzy raportu o dołowaniu łączą marzenia z patrzeniem w przyszłość w kontekście prawidłowego poczucia własnej wartości i wiary w siebie. Ukierunkowują myślenie o przyszłości w aspekcie urzeczywistniania pozytywnych możliwości dzięki budowaniu zaplecza we wnętrzu osobowości dzieci i młodzieży, tak by mogli oni samodzielnie osiągać pozytywne cele.

W kontekście istnienia i walki o realizację młodzieńczych marzeń warto wspomnieć o tym, co jest ich przedmiotem. M. Kierzkowska i K. Skarbek odnoszą się do połączenia marzeń dziecięcych z dobrostanem psychicznym oraz dobrobytem materialnym rodziny. Piszą one, odwołując się do badań B. Dymary i L. Wojciechowskiej: „Obie autorki podkreślają silny związek marzeń z warunkami życia dzieci oraz ich środowiskiem domowym. Ponadto ich badania pozwoliły ustalić, że dzieci w marzeniach dążą do zaspokojenia potrzeb, pragną tego, czego brakuje im do osiągnięcia dobrostanu psychicznego” (Dymara, 1999, Wojciechowska, 2004; za: Kierzkowska, Skarbek, 2019, s. 114). Niestety, cytowane przez autorki badania dotyczą dzieci 8-13-letnich, a same prowadziły badania na uczniach klas VI szkoły podstawowej. Pomimo grupy badawczej młodszej niż ta będąca przedmiotem tej publikacji, wyniki są znamienne. W odniesieniu do dzieci pochodzących z rodzin mieszczańskich w biedniejszych dzielnicach i posiadających niski status materialny autorki te komentują następująco:

Odnosząc się do już opublikowanych wyników badań zrealizowanych wśród dzieci żyjących w jednej z najbiedniejszych dzielnic Łodzi – Bałutach, można stwierdzić, że ich marzenia koncentrowały się przede wszystkim na zaspokojeniu podstawowych potrzeb, wokół poprawy sytuacji w domu rodzinnym, np. „zdrowie dla rodziców”, „żeby nie było biedy w domu”, „żeby tata był dla mnie miły”. Co czwarte spośród badanych wyrażało pragnienie poprawy atmosfery życia rodzinnego (Kierzkowska, Skarbek, 2019, s. 115).

Dzieci z bogatszych rodzin koncentrują swoje marzenia wokół kilku zakresów, a badania M. Kierzkowska i K. Skarbek opisują je: być, mieć, zmieniać, podróżować. W odniesieniu do kategorii zmieniać została ona doprecyzowana do zmieniać: siebie, świat, otoczenie. Autorki, pisząc o marzeniach szóstoklasistów z rodzin o wysokim statusie materialnym, zwracają uwagę na: koncentrowanie się ich marzeń na zawodzie wykonywanym w przyszłości, potrzeby wyższego rzędu, posiadanie pieniędzy, zawodu związanego z zainteresowaniami (często drogimi) i posiadanie hobby, pasji (również często powiązanych z koniecznością posiadania wysokiego statusu materialnego). Dzieci z takich rodzin ujawniają też marzenia związane ze świadomością ekologiczną, wartościami altruistycznymi i idealistycznymi, dobrobytem własnej rodziny (Ibidem, s. 122-123). Odnosząc się do raportu o kondycji psychicznej młodzieży i wyników dotyczących marzeń posiadanych przez młodzież (niestety też młodszą: od VI-VIII klasy

szkoły podstawowej, w wieku od 11-15 lat), można stwierdzić ich różnorodność. Autorzy raportu dokonują zwięzłego podsumowania kategorii wskazywanych przez młodzież najczęściej, pisząc:

prezentuje wyniki badań w poszczególnych klasach oraz wynik uśredniony dla wszystkich uczniów szkół podstawowych biorących udział w badaniu. Biorąc pod uwagę wynik zbiorczy, na pierwszym miejscu wśród deklarowanych wartości znajduje się odpowiedź „mieć przyjaciół” (58,4%), następnie odpowiedź „znaleźć miłość” (56,2%), „mieć udaną rodzinę” (47%) oraz „być kochanym” (37%). Jedynie w klasie 6 odpowiedź „znalezienie miłości” (60,1%) znajduje się wyżej niż „mieć przyjaciół” (53,4%). Najmniejszą wartość procentową otrzymała odpowiedź „zdobyć władze polityczną” (5,3%) oraz „poznawać inne kultury” (7,6%) (Solecki, 2022, s. 40).

Oprócz wymienionych kategorii pojawiły się również: „poznawać innych ludzi”, „podróżować”, „mieć życie pełne rozrywek”, „żyć w zgodzie z religią”, „osiągnąć sukces naukowy”, „pomagać innym ludziom”, „mieć spokojne życie”, „mieć ciekawą pracę”, „mieć udaną rodzinę”, „zrobić karierę”, „zdobyć majątek”. Autorzy raportu komentują wpisy młodych ludzi dotyczące marzeń w kontekście tematu publikacji. R. Solecki (konkludując zdanie twórców raportu) wymienia marzeń uznaje też jako możliwy wyraz frustracji powstającej na gruncie wartości niezaspokojonych i niezrealizowanych. Autor ten zaznacza też, że może to w konsekwencji prowadzić do pustki egzystencjalnej, braku sensu życia czy uzależnienia od multimediów i depresji. R. Solecki akcentuje jednak, że wskazane przez młodzież marzenia to ich deklaracje, a te mogą być rozbieżne ze stanem faktycznym (2022, s. 40). Warto jednak wspomnieć, że taki komentarz autora wspomnianej publikacji niewątpliwie wynika z jej tytułu i ukierunkowania na problematykę główną zogniskowana wokół zdrowia psychicznego młodego pokolenia. Istotne jest również to, że sam autor podkreśla probabilistyczny związek między marzeniami a ewentualnymi negatywnymi skutkami psychicznymi, jakie mogą zaistnieć.

Zaprezentowane refleksje dotyczące marzeń pozwalają uwidocznic ich ukierunkowanie przyszłościowe i ukazać ich różnorodną naturę: senną oraz realną (dzienną), wizualną, słowną itp. Niewątpliwie jednak ukazują marzenia jako aktywność psychiczną, która może być komunikowana oraz poddawana analizie komunikacyjnej i wychowawczej w toku edukacji. Wymiar motywacyjny marzeń i ukierunkowujący ludzkie działanie daje pole do działań pedagogicznych związanych z budowaniem pozytywnych aktywności edukacyjnych ukierunkowanych na zachęcanie młodych ludzi do ich realizacji na drodze celowego działania, też tego związanego z habitualnymi postawami. Negatywne aspekty związane z marzeniami („dołowanie”, uziemianie marzeń, frustracja z powodu braku ich realizacji) to z kolei zachęta dla pedagogów do generowania działań wychowawczych minimalizujących te negatywne zjawiska i podejmowanie na forum klasy/grupy komunikacji o negatywnych emocjach, uczuciach łączących się z aspektem marzeń.

Scenariusz 1

Temat: Usuwajmy przeszkody w realizacji marzeń – pożegnaj NIEDASIA! Refleksje dotyczące teledysku *Złoty chłopak* Mateusza Przybylskiego (Gibbsa)

Klasa: I-IV liceum lub technikum

Czas: 45 min

Cele ogólne:

- pogłębienie wiedzy dotyczącej opisywania trudności w realizacji własnych marzeń i ich minimalizowania;
- kształtowanie umiejętności dotyczących opisywania trudności w realizacji własnych marzeń i ich minimalizowania;
- wyrabianie gotowości do opisywania trudności w realizacji własnych marzeń i ich minimalizowania.

Cele operacyjne:

- uczeń wykazuje adekwatną do wieku wiedzę o opisywaniu trudności w realizacji własnych marzeń i ich minimalizowania w oparciu o refleksje dotyczące teledysku *Złoty chłopak* Mateusza Przybylskiego (Gibbsa);
- uczeń wykazuje adekwatne do wieku umiejętności opisywania trudności w realizacji własnych marzeń i ich minimalizowania w oparciu o refleksje dotyczące teledysku *Złoty chłopak* Mateusza Przybylskiego (Gibbsa);
- uczeń wykazuje adekwatną do wieku gotowość do opisywania trudności w realizacji marzeń i ich minimalizowania w oparciu o refleksje dotyczące teledysku *Złoty chłopak* Mateusza Przybylskiego (Gibbsa);

Metody nauczania: pogadanka wstępna, metoda impresyjna z analizą tekstu, metoda ćwiczeniowa, metoda ekspresyjna, klasyczna metoda problemowa z techniką dyskusji.

Formy organizacyjne procesu kształcenia ze względu na liczbę uczniów: zbiorowa, grupowa, jednostkowa.

Środki dydaktyczne: załącznik nr 1 (ksero tyle razy, ilu jest uczniów), teksty utworu *Złoty chłopak* piosenki z linku: https://www.tekstowo.pl/piosenka,gibbs,zloty_chlopak.html (dostęp: 16.04.2025) (ksero każdego z nich tyle razy, ilu jest uczniów), teledysk utworu *Złoty chłopak* z linku: <https://www.youtube.com/watch?v=5thhsQL6AC0> (dostęp: 16.04.2025), tablica multimedialna lub inny środek dydaktyczny złożony, cyfrowy umożliwiający odtworzenie teledysku.

Przebieg lekcji

I. Część wstępna:

1. Przywitanie nauczyciela z uczniami.
2. Pogadanka wstępna, forma zbiorowa

Nauczyciel zadaje uczniom pytania: Co to są marzenia?, Jakie macie marzenia? Uczniowie dzielą się swoimi przemyśleniami na forum klasy.

II. Część właściwa:

1. Metoda impresyjna z analizą tekstu, forma zbiorowa

Nauczyciel udostępnia na tablicy multimedialnej teledysk utworu *Złoty chłopak*. Po jego odsłuchaniu rozmawia z uczniami o tym, jak rozumieją jego tytuł i treść. Jeśli to potrzebne, nauczyciel przed rozmową może rozdać teksty utworu – każdemu uczniowi 1 egzemplarz.

2. Metoda ćwiczeniowa, forma grupowa

Nauczyciel daje każdemu uczniowi wydruk załącznika nr 1. Dzieli uczniów na pary. Najpierw uczniowie indywidualnie uzupełniają swoje załączniki – każdy pisze na swoim egzemplarzu te odpowiedzi, które odnoszą się do niego. Następnie po wymianie kartek (miejsce zaznaczone w załączniku), każdy pracuje na załączniku kolegi z pary, odnosząc się do jego zapisów.

III. Część podsumowująca:

1. Metoda ekspresyjna, forma indywidualna

Każdy uczeń na polecenie nauczyciela drze swojego narysowanego NIEDASIA, chcąc się z nim w ten sposób symbolicznie pożegnać.

2. Klasyczna metoda problemowa, technika dyskusji, forma zbiorowa

Nauczyciel podaje temat dyskusji: Jak mocną macie w sobie wiarę w to, że możecie pożegnać własne NIEDASIE? Uczniowie dyskutują. Nauczyciel kieruje dyskusją.

*Ważna uwaga metodyczna: 1. Pożądany wniosek z dyskusji to: w każdym trudnym położeniu można dokonać wyboru, znaleźć jakieś wyjście. Nie ma sytuacji całkowicie bez wyjścia. Nawet konieczność zaakceptowania jakiejś sytuacji rodzi wybór: czy uczynić to z godnością czy nie, np. czy walczyć z ograniczeniami marzeń czy nie. 2. W toku dyskusji lub na zadanie domowe dla chętnych można zaproponować sformułowanie morału dotyczącego pożegnania z własnym NIEDASIEM. Przykładowy morał: „Nasze NIEDASIE nie muszą nam osłabiać marzeń, mamy siłę sobie z nimi poradzić!”.

Załącznik nr 1. Na tropie NIEDASIÓW. Zwalczmy je!

1. Wymień własne talenty, które chciałbyś realizować.

.....
.....

2. Wymień własne wady, rzeczy, które chciałbyś w sobie zmienić.

.....
.....

3. Wymień te spośród wymienionych talentów, które realizujesz

.....
.....

i te spośród wymienionych wad, które minimalizujesz.

.....
.....

4. Wymień te spośród wymienionych talentów, których nie realizujesz

.....
.....

i te spośród wad, których nie zmniejszasz.

.....
.....

5. Do rubryk z punktu 4 wymień NIEDASIE, które uważasz za przyczyny braku realizacji tych marzeń (mogą to być przyczyny, które wywołujesz samodzielnie, mogą to być takie, które wywołują inni ludzie lub takie niezależne od ludzi).

.....
.....

Narysuj na osobnej kartce papieru tego swojego NIEDASIA, który wydaje ci się najważniejszy.

WYMIANA KARTEK – W ZADANIU 6. KAŻDY ANALIZUJE ODPOWIEDZI KOLEGI/KOLEŻANKI!

6. Masz przed sobą teraz kartkę kolegi/koleżanki. Wybierz 3 NIEDASIE z zadania 4. napisane przez kolegę/koleżankę. Postaraj się uzasadnić koledze/koleżance, że każdy z nich nie jest NIEDASIEM i wymyśl, jak można go pokonać. Do każdego z trzech wymienionych przez kolegę/koleżankę NIEDASIÓW należy podać 2 sposoby walki z nim.

NIEDAŚ nr 1: jego nazwa.....

Sposób

1.....

2.....

NIEDAŚ nr 2: jego nazwa .....

Sposób

1.....

2.....

NIEDAŚ nr 3: jego nazwa .....

Sposób

1.....

2.....

Źródło: opracowanie własne: Joanna Jachimowicz.

Scenariusz 2

Temat: „Co jest negatywnym zwyczajem z czasem cegiełką się staje”. Piramidalnie złe nawyki jako refleksja nad teledyskiem Sebastiana Salberta i Mateusza Danieckiego *Nawyki*

*Ważna uwaga metodyczna: Sebastian Salbert otrzymał w 2019 roku medal od ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego (Piotra Glińskiego), co skomentował fragmentem utworu *Re'trans'misja*²⁸ grupy Pokahontaz, której jest członkiem, gdzie napisał:

Dalszy ciąg wróżę las rąk w górze,
podziemny krąg służę w nim tej subkulturze,
jak Ytong w murze, wąż w nowej skórze
i o i o i oby jak najdłużej

(<https://hhns.pl/2019/12/rahim-odznaczony-przez-ministerstwo-kultury/>, dostęp: 14.04.2025).

---

²⁸ Jeśli znajdą się odbiorcy, którzy zaniepokoją się pedagogicznie pod wpływem tego tytułu, istotny dla nich może być link do znaczenia przedrostka *trans*: «pierwszy człon wyrazów złożonych oznaczający: przez, poprzez, poza, za, z drugiej strony» (<https://sjp.pwn.pl/slowniki/trans.html>, dostęp: 02.09.2025).

Klasa: I-IV liceum lub technikum

Czas: 45 min

Cele ogólne:

- rozwijanie wiedzy dotyczącej opisywania własnych negatywnych nawyków;
- kształtowanie umiejętności dotyczących opisywania własnych negatywnych nawyków;
- wyrabianie gotowości do opisywania własnych negatywnych nawyków.

Cele operacyjne:

- uczeń wykazuje adekwatną do wieku wiedzę o opisywaniu własnych negatywnych nawyków w oparciu o refleksje na temat teledysku Sebastiana Salberta i Mateusza Danieckiego *Nawyki*;
- uczeń wykazuje adekwatne do wieku umiejętności opisywania własnych negatywnych nawyków w oparciu o refleksje na temat teledysku Sebastiana Salberta i Mateusza Danieckiego *Nawyki*;
- uczeń wykazuje adekwatną do wieku gotowość do własnych negatywnych nawyków w oparciu o refleksje na temat teledysku Sebastiana Salberta i Mateusza Danieckiego *Nawyki*.

Metody nauczania: metoda klasyczna problemowa z techniką słoneczko, elementy pogadanki, metoda impresyjna z analizą tekstu, metoda klasyczna problemowa z techniką piramida priorytetów, klasyczna metoda problemowa z techniką szeregowania rangowego.

Formy organizacyjne procesu kształcenia ze względu na liczbę uczniów: zbiorowa, jednostkowa, (ewentualnie grupowa – do decyzji nauczyciela).

Środki dydaktyczne: małe karteczki do pisania słów (po 2 na ucznia), załącznik nr 1 (ksero tyle razy, ilu jest uczniów), tekst utworu *Nawyki* piosenki z linku: <https://teksciory.interia.pl/buka-rahim-nawyki-tekst-piosenki,t,653401.html> (dostęp: 18.04.2025) (ksero każdego z nich tyle razy, ilu jest uczniów), link do teledysku: <https://www.youtube.com/watch?v=GcU0fqpcHI4> (dostęp: 18.04.2025), tablica multimedialna lub inny środek dydaktyczny złożony, cyfrowy umożliwiający odtworzenie piosenki.

Przebieg lekcji

I. Część wstępna:

1. Przywitanie się nauczyciela z uczniami.
2. Klasyczna metoda problemowa z elementami pogadanki, technika słoneczko, forma zbiorowa

Nauczyciel kładzie na środku klasy lub przypina na tablicy kartkę ze słowem *nawyk*. Rozdaje każdemu uczniowi po 2 karteczki. Poleca, by każdy napisał na swoich kartkach 2 skojarzenia ze słowem *nawyk*. Następnie uczniowie po kolei podchodzą i układają kartki ze słowami wokół słowa położonego centralnie. W ten sposób powstaje obraz skojarzeń posiadanych przez wszystkich uczniów z podanym słowem centralnym. Nauczyciel może rozpocząć rozmowę z uczniami o konotacjach, jakie posiadają z pojęciem *nawyk*. Proponowane pytania: Które z podanych skojarzeń łączą się z pozytywnymi emocjami?, Które z podanych przez was skojarzeń uważacie za łączące się z negatywnymi emocjami? Uczniowie odpowiadają.

II. Część właściwa:

1. Metoda impresyjna z analizą tekstu – forma zbiorowa

Nauczyciel odtwarza na tablicy multimedialnej lub innym nośniku teledysk utworu *Nawyki*. Analizuje z uczniami jego przesłanie: odnosi się do tytułu i treści zawartej w tekście oraz obrazie do niego. Może zadać pomocnicze pytanie: Jakie negatywne nawyki wymienili autorzy tekstu utworu *Nawyki*?

*Ważna uwaga metodyczna: w tekście śpiewanym utworu padają słowa „Daleko mi do pana z *panem*, co ma dekalog na strychu, Ale wbijam tam z wiarą zmienić katalog nawyków”. Autorka zdaje sobie sprawę z możliwych skojarzeń tego wersetu z tematem homoseksualizmu, ale uważa, że do decyzji nauczyciela należy poruszanie tego tematu w niniejszym kontekście zważywszy na wielorakie udokumentowane badaniami podłoże zjawiska²⁹. W związku z tym tematykę orientacji seksualnej można pominąć w aspekcie pojęcia nawyku, chociaż nie jest to jedyne możliwe rozwiązanie metodyczne. Warto jednak zaznaczyć, że teksty pisane dostępne w Internecie (te, do których dotarła Autorka) podają inny zapis treści: „Daleko mi do pana z *panią*, co ma dekalog na strychu. Ale wbijam tam z wiarą zmienić katalog nawyków” (Salbert, Daniecki; np. za: <https://teksci.ory.interia.pl/buka-rahim-nawyki-tekst-piosenki,t,653401.html>, dostęp: 18.04.2025). Autorka zostawia rozstrzygnięcie tego dylematu interpretacyjnego nauczycielom (istnieją rozwiązania poprawne metodycznie i merytorycznie).

2. Klasyczna metoda problemowa, technika piramidy priorytetów, forma indywidualna (ewentualnie z grupą)

Nauczyciel daje każdemu uczniowi załącznik nr 1. Formułuje polecenie uzupełnienia go według załączonej do niego instrukcji. Po zakończonej pracy nauczyciel może poprosić wybranych uczniów, by podzielili się wynikami swojej pracy na forum klasy lub (gdy chciałby uniknąć prezentowania negatywnych aspektów zachowań jedynie wybranych uczniów na forum klasy) może zachęcić uczniów, by w parach porozmawiali przez 4 min o nawykach, które wpisali.

III. Część podsumowująca:

1. Klasyczna metoda problemowa, technika szeregowania rangowego, forma zbiorowa

Nauczyciel zadaje uczniom pytanie: Jak nasze negatywne nawyki wpływają na realizację naszych marzeń? Każdy uczeń podaje 1 skutek, który jest dla niego najważniejszy, najmocniejszy w jego osobowości. Skutki zapisujemy na tablicy i znaczymy po ich wymienieniu kropkę przy ich zapisie. Jeśli ktoś poda skutek, który już był podany i jego nazwa już jest na tablicy, prowadzący znaczy przy jego zapisie kolejną kropkę. Wygrywa skutek, który ma najwięcej kropek. Jest on najliczniej wskazanym skutkiem wywoływanym przez negatywne nawyki u uczniów z tej klasy.

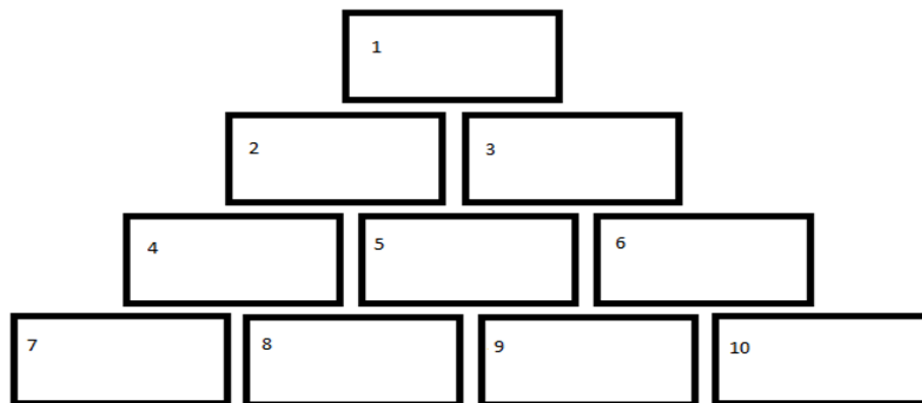
2. Pożegnanie z uczniami.

---

²⁹ W piśmiennictwie pedagogicznym, medycznym, biomedycznym, etycznym zwraca się uwagę na różnorodne podłoże orientacji seksualnej, np. „Zagadnienie to ma charakter interdyscyplinarny. Autorzy przytaczają dane dotyczące uwarunkowań biologicznych, neurobiologicznych, genetycznych, hormonalnych, środowiskowych i psychologicznych kształtowania się orientacji seksualnej” (Brodziak, Kłopotowski, 2013, s. 256; za: file:///C:/Users/Dell/Downloads/Biologiczne_i_%C5%9Brodowiskowe_uwarunko-1.pdf, dostęp: 19.04.2025).

Załącznik nr 1. Moje piramidalnie negatywne nawyki

Wypisz 10 swoich negatywnych nawyków w piramidzie priorytetów. Na najwyższym poziomie, w okienku 1, napisz ten nawyk, który masz najmocniej utrwalony, najsilniej w Tobie zakorzeniony. Jako 2 i 3 wpisz nawyki zajmujące II poziom – są one nieco słabiej w Tobie utrwalone niż ten nawyk z miejsca 1, ale mocniej niż te z miejsc 4, 5, 6. Na poziomie III (w miejscach 4, 5, 6) wpisz te nawyki pozytywne, które są w Tobie utrwalone słabiej niż te z poziomu II, ale mocniej niż te z poziomu IV (z miejsc 7, 8, 9, 10). W miejscach 7, 8, 9, 10 wpisz te Twoje negatywne nawyki, które masz najslabiej utrwalone.

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Efektywne i atrakcyjne metody pracy z dziećmi*, M. Jąder-Taboń, 2028, Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, s. 107. Wykorzystano w książce własnego autorstwa: *Wartości wychowawcze w polskim rapie – propozycje metodyczne dla nauczycieli*, J. Jachimowicz, 202, Nowy Sącz: Wydawnictwo Naukowe Akademii Nauk Stosowanych.

Scenariusz 3

Temat: „Co jest naszym pozytywnym zwyczajem z czasem cegiełką w budowlu marzeń się staje”. Piramidalnie dobre nawyki jako refleksja nad teledyskiem Sebastiana Salberta i Mateusza Danieckiego *Nawyki*

Klasa: I-IV liceum lub technikum

Czas: 45 min

Cele ogólne:

- pogłębianie wiedzy dotyczącej opisywania własnych pozytywnych nawyków;
- kształtowanie umiejętności dotyczących opisywania własnych pozytywnych nawyków;
- wyrabianie gotowości do opisywania własnych pozytywnych nawyków.

Cele operacyjne:

- uczeń wykazuje adekwatną do wieku wiedzę o opisywaniu własnych pozytywnych nawyków w oparciu o refleksje na temat teledysku Sebastiana Salberta i Mateusza Danieckiego *Nawyki*;
- uczeń wykazuje adekwatne do wieku umiejętności opisywania własnych pozytywnych nawyków w oparciu o refleksje na temat teledysku Sebastiana Salberta i Mateusza Danieckiego *Nawyki*;
- uczeń wykazuje adekwatną do wieku gotowość do własnych pozytywnych nawyków w oparciu o refleksje na temat teledysku Sebastiana Salberta i Mateusza Danieckiego *Nawyki*.

Metody nauczania: metoda klasyczna problemowa z techniką słoneczko, elementy pogadanki, metoda impresyjna z pogadanką wprowadzającą nowy materiał, metoda klasyczna problemowa z techniką piramida priorytetów, ćwiczeniowa, pogadanka podsumowująca (ewentualnie klasyczna metoda problemowa z technika dyskusji).

Formy organizacyjne procesu kształcenia ze względu na liczbę uczniów: zbiorowa, jednostkowa, grupowa.

Środki dydaktyczne: małe karteczki do pisania słów (po 2 na ucznia), załączniki nr 1 i 2 (ksero tyle razy, ilu jest uczniów), tekst utworu *Nawyki* (<https://teksciory.interia.pl/buka-rahim-nawyki-tekst-piosenki,t,653401.html>, dostęp: 18.04.2025) (ksero każdego z nich tyle razy, ilu jest uczniów) – można wykorzystać te wydrukowane na wcześniejszych zajęciach, link do teledysku: <https://www.youtube.com/watch?v=GcU0fqpcHI4> (dostęp: 18.04.2025), tablica multimedialna lub inny środek dydaktyczny złożony, cyfrowy umożliwiający odtworzenie piosenki.

Przebieg lekcji

I. Część wstępna:

1. Przywitanie się nauczyciela z uczniami.
2. Klasyczna metoda problemowa z elementami pogadanki, technika słoneczko, forma zbiorowa

Nauczyciel kładzie na środku sali (lub przypina na tablicy) kartkę z napisem *pozytywny nawyk*, rozdaje uczniom po 2 małe karteczki, na których mają oni zapisać własne skojarzenia z tą frazą. Potem uczniowie na rozdanych karteczkach piszą słowa, jakie kojarzą im się z pozytywnymi nawykami. Jako podsumowanie nauczyciel proponuje pogrupowanie skojarzeń oraz odczytanie tych, które są wymieniem konkretnych pozytywnych nawyków.

II. Część właściwa:

1. Metoda impresyjna z analizą tekstu – forma zbiorowa

Nauczyciel ponownie odtwarza teledysk utworu *Nawyki*. Potem zadaje uczniom pytanie: Jakie pozytywne nawyki wymieniono w utworze? Słucha odpowiedzi uczniów – w trakcie jej udzielania uczniowie mogą korzystać z teksów utworu (które otrzymali na lekcji poświęconej realizacji scenariusza 1).

2. Klasyczna metoda problemowa, technika piramidy priorytetów, forma indywidualna (ewentualnie z grupową)

Nauczyciel rozdaje uczniom załączniki nr 1 (po 1 na ucznia). Poleca uczniom, by je uzupełnili, kierując się instrukcją w nich się znajdującą. Po zakończonej pracy (jeśli jest czas na zajęciach) nauczyciel może zarządzić wymianę kartek między uczniami siedzącymi obok siebie. Wówczas każdy z uczniów zapoznaje się z pozytywnymi nawykami kolegi i możliwa jest rozmowa między dwójkami uczniów o wpisanych na kartki nawykach.

3. Metoda ćwiczeniowa, forma grupowa

Nauczyciel rozdaje załączniki nr 2 (po 1 dla każdego ucznia). Łączy uczniów w pary. Daje polecenie uzupełnienia w parach tych załączników według instrukcji zapisanej w nagłówkach kolumn. Po zakończonej pracy uczniowie mogą przez 2-3 min rozmawiać o wykonanej pracy w parach.

III. Część podsumowująca:

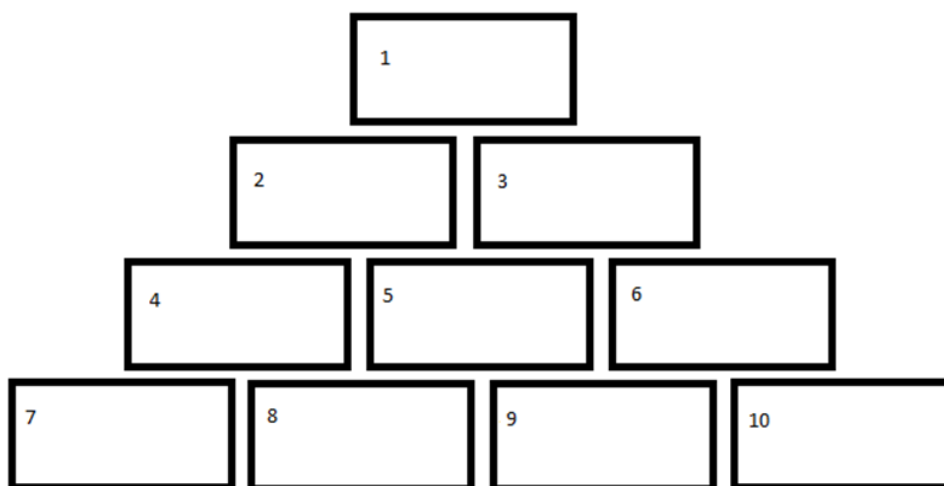
1. Pogadanka podsumowująca (ewentualnie z dyskusją jako techniką klasycznej metody problemowej), forma zbiorowa

Nauczyciel podaje pytania do pogadanki: Co to znaczy „wbijam tam z wiarą, na chama, od rana, zmienić katalog – nawyki, na chama, od rana, zostać best of the best”? Jak w tym fragmencie piosenki należy rozumieć słowo „cham”? Jak rozumiecie mrugnięcie Buki przy „można zmiany wnieść, zostać best of the best”? Można wprowadzić elementy dyskusji, zadając pytanie: Jak rozumiecie ten werset w kontekście realizacji własnych marzeń?

*Ważne: Autorka proponuje interpretowanie wersetu „można zmiany wnieść, zostać „best of the best”, który czasem może być interpretowany ironicznie (za względu na mrugnięcie) jako *powinno się, warto*, a mrugnięcie Mateusza Danieckiego na teledysku jako odniesienie do tego, że pełna ludzka doskonałość nie istnieje i zawsze można trafić na człowieka lepszego od siebie. W odniesieniach wyłącznie pozytywnych Autorka zachęca do interpretacji polegającej na akcentowaniu dążenia do możliwie najlepszej wersji samego siebie.

Załącznik nr 1. Moje piramidalnie dobre nawyki

Wypisz 10 swoich pozytywnych nawyków w piramidzie priorytetów. Na najwyższym poziomie, w okienku 1, napisz ten nawyk, który masz najmocniej utrwalony, najsilniej w Tobie zakorzeniony. Jako 2 i 3 wpisz nawyki zajmujące II poziom – są one nieco słabiej w Tobie utrwalone niż ten nawyk z miejsca 1, ale mocniej niż te z miejsc 4, 5, 6. Na poziomie III (w miejscach 4, 5, 6) wpisz te nawyki pozytywne, które są w Tobie utrwalone słabiej niż te z poziomu II, ale mocniej niż te z poziomu IV (z miejsc 7, 8, 9, 10). W miejscach 7, 8, 9, 10 wpisz te Twoje pozytywne nawyki, które masz najslabiej utrwalone.

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Efektywne i atrakcyjne metody pracy z dziećmi*, M. Jąder-Taboń, 2028, Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, s. 107. Wykorzystano w książce własnego autorstwa: *Wartości wychowawcze w polskim rapie – propozycje metodyczne dla nauczycieli*, J. Jachimowicz, 2023, Nowy Sącz: Wydawnictwo Naukowe Akademii Nauk Stosowanych.

Załącznik nr 2. Wspomagacz Refleksji

Twoja rada dla Ciebie służąca umacnianiu Twoich pozytywnych nawyków (co konkretnie masz robić)	Rada od kolegi dotycząca Twoich pozytywnych nawyków (kolega Tobie wpisuje, co konkretnie masz robić)	Twoja ocena rady kolegi w skali 1-6. 1 – słabo przydatna rada 6 – bardzo przydatna rada *Warto uzasadnić radę

Zródło: opracowanie własne.

Scenariusz 4

Temat: Myśli walczące w imię marzenia o pokoju – interpretacje utworu *Anioły* Huberta i Konrada Płachro (Aron i Krux)

Cele ogólne lekcji:

Klasa: I-IV liceum lub technikum

Czas: 45 min

Cele ogólne:

- pogłębianie wiedzy dotyczącej własnych myśli związanych z marzeniami o pokoju;
- kształtowanie umiejętności opisywania własnych myśli związanych z marzeniami o pokoju;
- wyrabianie gotowości do opisywania własnych myśli związanych z marzeniami o pokoju.

Cele operacyjne:

- uczeń wykazuje adekwatną do wieku wiedzę dotyczącą własnych myśli związanych z marzeniami o pokoju w oparciu o interpretację utworu *Anioły* Huberta i Konrada Płachro;
- uczeń wykazuje adekwatne do wieku umiejętności opisywania własnych myśli związanych z marzeniami o pokoju w oparciu o interpretację utworu *Anioły* Huberta i Konrada Płachro;
- uczeń wykazuje adekwatną do wieku gotowość do opisywania własnych myśli związanych z marzeniami o pokoju w oparciu o interpretację utworu *Anioły* Huberta i Konrada Płachro;

Metody nauczania: metoda ekspresyjna, technika treningu uważności, metoda impresyjna z analizą tekstu, metoda analizy tekstu, metoda ćwiczeniowa, metoda ekspresyjna, metoda zadań wytwórczych.

Formy organizacyjne procesu kształcenia ze względu na liczbę uczniów: zbiorowa, jednostkowa, grupowa.

Środki dydaktyczne: załączniki 1, 2, 3 i 4 (ksero każdego z nich tyle razy, ilu jest uczniów), teksty utworu *Anioły* z linku: https://www.tekstowo.pl/piosenka,aron_krux,anioły.html (dostęp: 22.04.2025) (ksero tyle razy, ilu jest uczniów) (<https://www.youtube.com/watch?v=TRKVcpBnXgQ&t=1s>, dostęp: 22.04.2025), tablica multimedialna lub inny środek dydaktyczny złożony, cyfrowy umożliwiający odtworzenie piosenki wspomnianej piosenki.

Przebieg lekcji:

I. Część wstępna:

1. Przywitanie się nauczyciela z uczniami.

2. Metoda ekspresyjna, technika treningu uważności, forma zbiorowa

Nauczyciel daje polecenie uczniom, by usiedli wygodnie i wsłuchiwali się uważnie w swoje myśli przez 2 minuty. Po upływie tego czasu nauczyciel pyta uczniów, o czym myśleli. Osoby, które zechcą podzielić się swoimi myślami na forum klasy, wypowiadają się, reszta słucha.

II. Część właściwa:

1. Metoda impresyjna, forma zbiorowa

Nauczyciel odtwarza utwór *Anioły* na dowolnym nośniku cyfrowym. Następnie zadaje uczniom pytania dotyczące znaczenia tytułu piosenki i treści jej tekstu. W celu lepszego komentowania tekstów utworu, warto rozdać uczniom ich kserokopie.

*Ważna uwaga metodyczna: warto skomentować, że teksty utworu można interpretować w odniesieniu do słów i myśli, które kierujemy w stronę innych ludzi. Nie wszystkie nasze myśli są świadomie kierowane do innych, możemy je zmieniać. Możemy nadawać im inny kierunek, jeśli są złe. Istotne jest, w kontekście możliwości wykorzystania tego utworu na lekcji religii, skomentowanie wersu „A system wciąż, zamiast ci pomóc cię chłosta, tu za każdym razem jak chcesz się wydostać...” – można to uczynić, np. odwołując się do Hi (1,11-12).

2. Metoda analizy tekstu, forma jednostkowa

Nauczyciel rozdaje uczniom załączniki nr 1 (po jednym na ucznia). Daje polecenie ich przeczytania. Każdy uczeń ma, po przeczytaniu treści załącznika, postarać się sformułować odpowiedź na postawione w nim pytanie. Nauczyciel prosi 2-3 uczniów o przeczytanie swoich odpowiedzi.

3. Metoda ćwiczeniowa, forma indywidualna

Nauczyciel daje każdemu uczniowi ksero załącznika nr 2, w ramach ćwiczenia zadaniem uczniów jest uzupełnienie go zgodnie z instrukcją. Po wykonaniu zadania (na ile wystarczy czasu) wybrani uczniowie, np. 2-3, mogą podzielić się z resztą klasy swoimi zapisami.

4. Metoda ćwiczeniowa, forma indywidualna

Nauczyciel daje każdemu uczniowi załącznik nr 3. Każdy uczeń ma wpisać w puste miejsca swoje odpowiedzi według instrukcji. Po zakończonej pracy 2 uczniów może odczytać efekty swojej pracy na forum klasy.

5. Metoda ekspresyjna, forma indywidualna

Na polecenie nauczyciela uczniowie rysują parę walczących wojowników (po jednej stronie kartki przedstawiają przeciwnika króla, po drugiej – jego zwolennika).

III. Część podsumowująca zajęć:

1. Metoda zadań wytwórczych, forma grupowa

Nauczyciel dzieli klasę na 4-osobowe grupy. Rozdaje każdemu uczniowi załącznik nr 4 zawierający instrukcję do grupowego opracowania strategii walki – wymyślenia jej reguł. W zależności od czasu, jaki zostanie do końca zajęć, nauczyciel może wprowadzić dodatkowe wytyczne, np. polecić wymyślić uczniom, by podali jedynie po 4 pomysły na reguły w ramach swoich strategii. Po zakończonej pracy powinna odbyć się prezentacja jej efektów przed całą klasą.

2. Pożegnanie nauczyciela z uczniami.

*Ważna uwaga metodyczna: jeśli nauczyciel uzna tematykę walki aniołów za istotną, to może zorganizować na kolejnej lekcji (w ramach jej części właściwej) dyskusję panelową na temat: „Jaką mocą broni dysponują anioły w walce? Skomentuj, odwołując się do pojęć: boost, enchant, nerf, craftowanie”. Jest to propozycja szczególnie dla nauczycieli religii. W ramach panelu potrzebni są: ekspert w dziedzinie walki duchów św. Ignacego Loyoli (nauczyciel religii), uczniowie znający pojęcia „boost” i „enchant”, „nerf”, „craftowanie” (ewentualnie „banowanie”) w grach komputerowych (liczba ekspertów dowolna). Eksperci z obu dziedzin mają ustalić wspólne stanowisko dotyczące współczesnego nazewnictwa właściwości duchów oraz ocenić poprawność doboru terminologii. Pozostali uczniowie z klasy oceniają aktywność panelistów w dyskusji. Istotne jest, że zazwyczaj nauczyciel pełni rolę moderatora w dyskusjach panelowych, w tym przypadku powinien ją pełnić uczeń, ponieważ nauczyciel potrzebny jest do pełnienia roli członka panelu (jest fachowcem w zakresie reguł walki duchów).

Załącznik nr 1. Nie tak dawno temu, teraz, cały czas...

W pewnym królestwie niestety rozgrywa się ciągła wojna domowa. Armia nieprzyjaciół prawowitego władcy trzyma się mocno. Wśród sił przeciwników królewskich walczą wojownicy, których nazwy (potocznie – *ksywki*) pochodzą od rodzaju fachu, jakim się zajmują: Pączuś Wszystkowiedzący, Złotnik, Bałaganiarz, Mi-daj, Pasibrzuch, Straszny Gromnik, Niechciej Pospolity³⁰. By walczyć z nieprzyjaciółmi, Król zwołał mobilizację swoich zwolenników. Mają oni spore szanse na wygraną i zakończenie wojny poprzez wprowadzenie pokoju, ponieważ Król zapowiedział liczne: premie, nagrody nieprzemijające, bonusy Nielimitowane, darmowe wyżywienie oraz mieszkania dla wszystkich swoich żołnierzy. Poza tym zwolennicy królewscy są stale, nieodpłatnie szkoleni w zakresie strategii walki: zbiorowo, grupowo i indywidualnie. Szkolenia dostarczają bogatej wiedzy specjalistycznej dotyczącej walki z przeciwnikiem – można też liczyć w ich trakcie na gratisy pod postacią dodatkowej amunicji i broni*. Wojownicy przeciwników królewskich mają odcięte premie i przymierają głodem, zgrzytając ze złości resztkami zębów. Wieść niesie, że nawet płaczą rzewnie nocami, bo tak naprawdę boją się konformacji i porażki. Co więcej, mają zapowiedziane, że ich ustawiczny bunt sprawia, iż będą w tym stanie bez nadziei na zawsze.

Jak sądzisz, czy łatwo, w obliczu przedstawionych faktów, zaprowadzić pokój w królestwie? Uzasadnij swoją wypowiedź.

*amunicja i broń – w odniesieniu do lekcji religii warto skomentować te terminy w odpowiednim kontekście, np.: (Jr 29,11) czy (Mt 26,52), (Mt, 4, 1-11).

Źródło: opracowanie własne.

---

³⁰ „L. Misiarczyk (2007), analizując naukę Ewagriusza z Pontu (IV w.), zwraca uwagę na trafność, z jaką anachoreta opisuje główne namiętności trapiące ludzką duszę. Misiarczyk zaznacza, że ów opis stał się podstawą wyróżnienia w literaturze średniowiecznej (u Grzegorza Wielkiego, Bernarda z Clairvaux, Tomasza z Akwinu) siedmiu wad (grzechów), które najczęściej dotyczą człowieka. Są to: pycha, chciwość, nieczystość, złość/gniew, obżarstwo/łakomstwo, zazdrość, lenistwo. Misiarczyk zauważa, że wiele ze spisanych przez Ewagriusza uwag na temat ludzkich „namiętnych myśli” zachowuje swoją wagę i pokrywa się z wnioskami współczesnej psychologii eksperymentalnej” (Boużyk, 2013, s. 201; za: L. Misiarczyk, 2007, s. 382). (Autorka zaznacza, że podział zaproponowany przez Ewagriusza z Pontu był nieco inny, a wyszczególnienie 7 wad głównych znacząco się z nim pokrywa.)

Załącznik nr 2. Demaskator broni przeciwników Króla

Każdy z wojowników dysponuje tajemniczą mocą (bronią i amunicją), może podpowiadać różne myśli komu tylko chce lub wypowiadać je do kogo tylko zapragnie. Dla każdego ze złych wojowników wpisano dwa przykładowe zapisy myśli/zwroty, jakie może innym podsuwać albo je do nich mówić. Jeśli masz inne pomysły, napisz je:

Pączuś Wszystkowiedzący: „Ty wiesz lepiej”, „Ty wiesz wszystko najlepiej”

.....
.....

Złotnik: „Musisz to mieć”, „Musisz sobie to kupić”,

.....
.....

Bałaganiarz; „To twoje życie i twój bałagan, nikomu nic do tego!”, „Po co inni ci to mówią, jak warto mieć różne rzeczy poukładane, to twoja sprawa!”

.....
.....

Mi-daj; „Ona ma, a ty nie, to nie fair!”, „Ona jest głupia, bo ma to, co ty chcesz mieć, a ty tego nie masz!”

.....
.....

Pasibrzuch; „Jedna puszka coli w tę czy w tamtą stronę, przecież nie zaszkodzi”, „Co tam, nie jedz obiadu, zjedz stertę pączków!”

.....
.....

Straszny Gromnik; „Wszyscy cię dziś wkurzają!”, „To wszystko przez nich, wkurzyli cię przecież, banda debili!”

.....
.....

Niechciej Pospolity: „Potem to zrób ”, „Później się tym zajmij, nie teraz”

.....
.....

Źródło: opracowanie własne.

Załącznik nr 3. Zwolennicy królewscy – ich nazwy (lub ksywki) i kompetencje
 Każdy przeciwnik króla ma swojego antagonistę w gronie królewskich zwolenników.
 Król pilnie potrzebuje mianować wojowników w swojej armii – nadaj im nazwy.

Nazwa przeciwnika Króla	Nazwa zwolennika króla, który będzie walczył z tym przeciwnikiem	Broń – myśli, wypowiedzi, jakimi walczy zwolennik króla ze swoim przeciwnikiem
Pączuś Wszystkowiedzący		
Złotnik		
Bałaganiarz		
Mi-daj		
Pasibrzuch		
Straszny Gromnik		
Niechciej Pospolity		

Źródło: opracowanie własne.

Załącznik nr 4. Strategia walki – instrukcja

Znasz już broń walczących. Ty i koledzy/koleżanki z klasy narysowaliście pary walczących wojowników. Wiecie zatem, jak – według Was – oni wyglądają. Właśnie otrzymaliśmy informację, że Wasza klasa ma pomóc Królowi w opracowaniu strategii walki w trakcie bitwy pomiędzy tymi wojownikami tak, żeby zwiększyć szansę królewskich zwolenników na wygraną i zaprowadzenie upragnionego pokoju. Wymyślcie w grupach 4-osobowych takie strategie i napiszcie ich reguły w punktach. Po zakończonej pracy odbędzie się odczytanie reguł napisanych w ramach strategii na forum klasy i wybór najlepszej drogą głosowania (wygrywa ta strategia, która uzyska najwięcej głosów).

Źródło: opracowanie własne.

Scenariusz 5

Temat: Zamieniamy nasze słabości w moc realizującą marzenia! Interpretacja teledysku *Taki mały ja*³¹ Łukasza Dziemińskiego (Kuqe 2115)

*Ważna uwaga metodyczna: nauczyciel może posłużyć się tekstami źródłowymi z Internetu (<https://newsroom.sonymusic.pl/349114-kuqe-2115-i-wielka-historia-jego-utworu-taki-maly-ja>, dostęp: 01.05.2025), przedstawiającymi proces tworzenia teledysku do *Taki mały ja* przez gang 2115. Jest to bardzo inspirująca z wychowawczego punktu widzenia relacja o podróży do Afryki dokonanej przez przedstawicieli wytwórni 2115 z Kubą Pateckim do misji i prowadzonej na jej terenie szkoły muzycznej. Wyjazd odbył się na zaproszenie misjonarza i zakonnika o. Benka Pączki. Przesłaniem prowadzonej szkoły jest hasło „One musician more, one soldier less”, co łączy się z ideą zamiany karabinów (używanych w trakcie wojny prowadzonej w Republice Środkowoafrykańskiej) na instrumenty muzyczne. Za pomocą udostępnienia tego utworu na YouTube jego twórcy chcieli uruchomić zbiórkę pieniędzy na profesjonalne studio nagrań w istniejącej szkole muzycznej. Według udostępnionych informacji: „Zbiórka w niecałe 24 godziny osiągnęła ponad 90% zakładanego celu. W niespełna 10 dni do akcji dołączyło 22 tys. osób, okazując swoje wsparcie dla projektu. Na dwa dni przed zamknięciem zbiórki – 28 sierpnia, cel finansowy został przekroczony prawie dwukrotnie” (<https://newsroom.sonymusic.pl/349114-kuqe-2115-i-wielka-historia-jego-utworu-taki-maly-ja>, dostęp: 01.05.2025). Wiele dodatkowych informacji o wyjeździe (które mogą zaintrygować młodzież) można znaleźć w wywiadzie pt. „KUQE2115 – TO CZEGO DOŚWIADCZYŁEM ZOSTANIE ZE MNĄ DO KOŃCA ŻYCIA” (https://www.youtube.com/watch?v=P8J_Q0LwbQU, dostęp: 01.05.2025). Istotna jest jednak informacja o tym, że audycja zawierająca ten wywiad jest przeznaczona dla widzów powyżej 16. roku życia.

Klasa: I-IV liceum lub technikum

Czas: 45 min

Cele ogólne:

- kształtowanie wiedzy dotyczącej własnych słabości i możliwości ich przekształcania w moc własnej osobowości sprzyjającą realizacji marzeń;
- kształtowanie umiejętności opisywania własnych słabości i ich przekształcania w moc własnej osobowości sprzyjającą realizacji marzeń;
- kształtowanie gotowości do opisywania własnych słabości i ich przekształcania w moc własnej osobowości sprzyjającą realizacji marzeń.

Cele operacyjne:

- uczeń wykazuje adekwatną do wieku wiedzę dotyczącą własnych słabości i możliwości ich przekształcania w moc własnej osobowości sprzyjającą realizacji marzeń na podstawie interpretacji teledysku *Taki mały ja* Łukasza Dziemińskiego;
- uczeń wykazuje adekwatne do wieku umiejętności opisywania własnych słabości i możliwości ich przekształcania w moc własnej osobowości sprzyjającą realizacji marzeń na podstawie interpretacji teledysku *Taki mały ja* Łukasza Dziemińskiego;

---

³¹ Piosenka *Taki mały ja* dnia 29.07.2025 r. była na 41. (ze 100) miejscu playlisty najpopularniejszych polskich piosenek (<https://www.youtube.com/playlist?list=PL99ceh-K04B-uunrUjLDR3pOgK811OjpX>, dostęp: 29.07.2025)

- uczeń wykazuje adekwatną do wieku gotowość do opisywania własnych słabości i możliwości ich przekształcania w moc własnej osobowości sprzyjającą realizacji marzeń na podstawie interpretacji teledysku *Taki mały ja* Ł. Dziemińskiego.

Metody nauczania: pogadanka wstępna, metoda impresyjna z analizą tekstu, metoda klasyczna problemowa z techniką gwiazda dziennikarska (wzbogaconą o autorski załącznik – kartę pracy), metoda ekspresyjna.

Formy organizacyjne procesu kształcenia ze względu na liczbę uczniów: zbiorowa, jednostkowa, grupowa.

Środki dydaktyczne: załączniki nr 1, 2 (ksero każdego z nich tyle razy, ilu jest uczniów), teledysk utworu *Taki mały ja* z linku: <https://www.youtube.com/watch?v=4IwqHYcYEQ> (dostęp: 1.05.2025); tekst utworu z linku https://www.tekstowo.pl/piosenka,kuqe_2115_,taki_maly_ja.html (dostęp: 01.05.2025) (ksero tyle razy, ilu jest uczniów), tablica multimedialna lub inny środek dydaktyczny złożony, cyfrowy umożliwiający odtworzenie piosenki wspomnianej piosenki.

Przebieg lekcji:

I. Część wstępna:

1. Przywitanie się nauczyciela z uczniami.
2. Pogadanka wstępna, forma zbiorowa

Nauczyciel rozpoczyna rozmowę z uczniami na temat ich słabości zadając pytania: Jakie macie słabe strony?, Co was blokuje w spełnianiu waszych marzeń? Tłumaczy, że uczniowie mogą, jeśli chcą, zapisać swoje słabe strony na kartce.

II. Część właściwa:

1. Metoda impresyjna z analizą tekstu, forma zbiorowa

Nauczyciel udostępnia uczniom na nośniku elektronicznym teledysk utworu. Po obejrzeniu teledysku rozmawia z uczniami o tym, jak rozumieją oni jego tytuł w odniesieniu do bohatera teledysku/twórcy tekstu piosenki. Pyta również uczniów, jak rozumieją tytuł w odniesieniu do nich samych? Kolejno rozmawia z uczniami o treści utworu, odnosząc się do jego znaczenia w odniesieniu do bohatera teledysku. Warto zapytać uczniów, czy dostrzegają możliwości interpretacji treści teledysku w kontekście ich własnego życia. Uczniowie przedstawiają swoje refleksje, nauczyciel słucha, włącza się w rozmowę z nimi. Może posłużyć się w trakcie prowadzenia tej rozmowy opartej o analizę tekstu następującymi pytaniami do uczniów: Jakie słabości według was są przezwyciężane dzięki treściom zawartym w teledysku?, Czyje to słabości?, Jaką wartość może mieć działalność African Music School w Bouar, w Republice Środkowoafrykańskiej?

*Ważna uwaga metodyczna: warto rozważyć fakt, że przyjeżdżanie do Polski raz w roku (mogące odnosić się do słów „wróć może za rok”) może być dla bohatera teledysku trudne i generować tęsknotę będącą słabością, z którą się zmagają. Podane słowa w kontekście nauczania religii mogą być jednak rozumiane inaczej, np. jako przystępowanie do sakramentu pojednania jedynie raz w roku na terenach misyjnych z powodu małej liczby kapłanów w stosunku do liczby wiernych/obszaru parafii³².

---

³² Dane z Wikipedii wskazują, że na 43000 km² diecezji Bouar w 2021 roku było 50 kapłanów (za: https://pl.wikipedia.org/wiki/Diecezja_Bouar, dostęp: 24.04.2025).

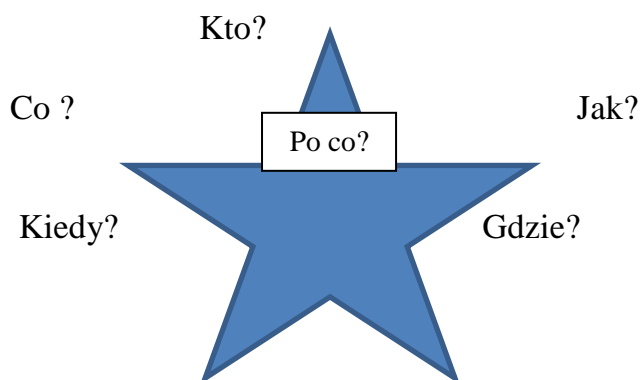
2. Metoda klasyczna problemowa, technika gwiazdy dziennikarskiej (z autorską kartą pracy jako załącznikiem do scenariusza), forma jednostkowa, potem grupowa. Nauczyciel rozdaje uczniom załączniki nr 1 (po 1 na ucznia). Dzieli uczniów na pary. Każdy ma sam odpowiedzieć na pytania zawarte w tym załączniku, uzupełniając go zgodnie z poleceniami na nim napisanymi. Uczniowie, wykonując to zadanie, odnoszą się do tego, w jaki sposób jego słabość może być wykorzystywana do realizacji jego marzeń jako moc. Po wykonanej pracy uczniowie w parach wymieniają się opiniami na temat własnych odpowiedzi.

III. Część podsumowująca:

1. Metoda ekspresyjna, forma jednostkowa. Nauczyciel wręcza każdemu uczniowi ksero załącznika nr 2. Zadaniem uczniów jest uzupełnienie podziękowań dla ich naczelnych słabości w taki sposób, by walka z nimi mogła stać się mocą rozwijającą osobowości uczniów ku ich marzeniom. Po zakończonej pracy wybrani uczniowie czytają swoje podziękowania.

2. Pożegnanie nauczyciela z uczniami.

Załącznik nr 1. W pogoni za gwiazdą – Jak realizować marzenia?

Po co? – wpisz cele opisywanego marzenia.

.....
.....
.....

Co ? Wpisz najpierw to, co jest marzeniem (jak byś je nazwał); następnie wypisz aktywności/działania, które są związane z opisywanym marzeniem.

.....
.....
.....
.....

Kto? Wpisz osoby zaangażowane w realizację tego marzenia. Uwzględnij te, które pomogą ci przezwyciężyć Twoją słabość tak, byś mimo niej mógł realizować marzenie.

.....
.....
.....

Jak opiszesz sposoby realizacji marzenia? Wypisz, czego potrzebujesz, jakie muszą być spełnione warunki, by realizacja tego marzenia mogła się ziścić itp.) Jak przedstawiś sposoby walki ze swoimi słabościami w trakcie realizacji tego marzenia?

.....
.....
.....

Gdzie? Przedstaw miejsca, z którymi wiąże się realizacja tego marzenia? Czy miejsca te wzmacniają czy minimalizują Twoją słabość?

.....
.....

Kiedy? Wpisz możliwy/przewidywany termin realizacji całości marzenia i jego etapów. Zwróć uwagę na to, jaki wówczas będzie etap Twojej walki z Twoją słabością.

.....
.....

Źródło: opracowanie własne.

Załącznik nr 2. Podziękowanie dla Naczelnej Słabości

Uzupełnij podziękowanie dla Twojej NACZELNEJ SŁABOŚCI za to, że pozwoliła Ci stawać się coraz lepszym człowiekiem w procesie jej zwalczania.

Moja Droga .....

Serdecznie dziękuję Ci za to, że jesteś (choć w coraz mniejszym stopniu!) w moim życiu. Dzięki Tobie nauczyłem się

.....
.....
.....

W trakcie pełnych zmagania spotkań z Tobą zdobyłem cechy

.....
.....
.....

Jestem pełen nadziei na efektywną współpracę w przyszłości, choć ufam, że niebawem pozwolisz mi iść własną drogą.

Zawsze będę o Tobie pamiętał/a

.....(podpis).....

* na religii można odnieść do 2 Kor 12, 9-10.

Źródło: opracowanie własne.

III.5. Perspektywy komunikacji pionowej i poziomej podmiotów edukacji dotyczących opisywania możliwości budowania bliskich relacji, głównie w małżeństwie/związku w aspekcie szansy, zagrożeń, poczucia bezpieczeństwa

Podjęcie analizy kolejnego problemu badawczego doprowadziło Autorkę także do rozważań teoretycznych, których efekty opisano poniżej. Ujęto je również w 8 scenariuszach zajęć, które oparte są o 8 utworów rapowych (z których większość zrealizowano w formie teledysków), a są to kolejno: *Wiem* Huberta i Konrada Płachro (Aron i Krux), *Próba luster* Łukasza Stępnia (Kleszcza), *Ne rozumieju* (Vix.N) Dariusza Szlagora, *Wszystko Co Mam* Jakuba Bireckiego (B.R.O.), *Tracę Cię* Piotra Kowalczyka (Tau), *Można?*³³ Sebastiana Salberta (Rahima) i Aleksandry Agaciak (Lilu), *800 120 002* Jakuba Bireckiego (B.R.O.) i Piotra Kowalczyka (Tau) oraz *Gdybyś kiedyś* Łukasza Paluszaka (Paluch).

W kontekście możliwości życia w małżeństwie/związku w naszym państwie warto rozpocząć od stwierdzenia, że jest to legitymizowane przez liczne akty prawne i znajdujące się w nich zapisy. jednym z nich jest Konstytucja RP, w której art. 18 brzmi „Małżeństwo jako związek kobiety i mężczyzny, rodzina, macierzyństwo i rodzicielstwo znajdują się pod ochroną i opieką Rzeczypospolitej Polskiej” (<https://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/polski/1.htm>, dostęp: 24.04.2025), co nie tylko określa samo małżeństwo, ale daje mu prawo do państwowej ochrony. Takie ujęcie możliwych podwalin rodziny odwołuje się do rodziny formalnej, kiedy związek emocjonalny dwojga ludzi zostaje sformalizowany. Warto jednak zwrócić uwagę, że inne akty prawne istniejące w Polsce nieco inaczej naświetlają możliwą genezę rodziny, np. nieco inne zapisy są w ustawie o pomocy społecznej, art. 6 pkt 14 brzmi następująco: „rodzinę stanowią osoby spokrewnione lub niespokrewnione pozostające w faktycznym związku, wspólnie zamieszkujące i gospodarujące” (Dz.U.2024.1283 t.j. za: <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/pomoc-spoeczna-17087802/art-6>, dostęp: 25.04.2025). Podobnie podkreśla się w innych definicjach i określeniach małżeństwa, czyniąc go podstawą rodziny. Jak twierdzi M.J. Kryński: „Małżeństwo stanowi podstawową wspólnotę naturalną oraz podstawową komórkę społeczną, w której rodzi się i wychowuje człowiek. Jest instytucją, która kojarzy się ze związkiem emocjonalnym dwojga ludzi” (2023, s. 118). Zwraca on tym samym uwagę na formalny charakter tego związku dwojga ludzi i jego wymiar emocjonalny. Istotna dla podjętego tematu i sformułowania tematu badawczego jest też fraza dotycząca rodziny: „pozostające w faktycznym związku”, pojawiająca się w sformułowaniu z ustawy o pomocy społecznej. Wskazuje ona, że podstawą rodziny i dokonywanej w niej pomocy społecznej jest związek (emocjonalny, więź), istniejący między wspólnie zamieszkującymi osobami. Jest podstawą do np. podjęcia postawy pełnej otwartości i wyrozumiałości, szacunku względem rodzin nieformalnych, w których brak jest więzów małżeńskich, formalnych czy więzów krwi (np. rodziny adopcyjne, zastępcze). Warto zaznaczyć, że prawodawstwo polskie (art. 18 Konstytucji RP) podkreśla wysoką rangę małżeństwa i tym samym nie zrównuje go z innymi formami życia rodzinnego w odbiorze społecznym. Małżeństwo jest traktowane jako forma legitymizacji życia rodzinnego, wpływająca

---

³³ Autorka jest przekonana, że czasem można wiele rzeczy, ale jak mówią autorytety: nie wszystko, co można, to wolno – tu pewną propozycję stanowi skoczenie na minutkę do Skoczowa z 22 maja 1995 roku cz. 2, na adres https://youtu.be/mjaDhhD42J8?list=OLAK5uy_n_wykm8QVG9a6xyal-R2glhDzgPIGItV0&t=724, dostęp: 24.04.2025) proponowana minuta do odsłuchu: 12. i 0 sek. do 13 i 0 sek.

na jego stabilizację i zwiększającą jego trwałość oraz poczucie bezpieczeństwa jego uczestników. Zaznacza się to np. w określeniach dotyczących małżeństwa wyznaniowego, katolickiego (które jest warte przytoczenia, ze względu na uwzględnianie tego rodzaju małżeństw w ich typologii przy okazji badań ogólnopolskich, np. CBOS). M.J. Kryński odwołuje się w tym kontekście najpierw do socjologicznych określeń tego terminu, podkreślając jego wspólnotowy charakter: „społeczny, legalny, seksualny związek (...) względnie trwałe (...) kobiety i mężczyźni powołany w celu wspólnego pożycia, współpracy dla dobra rodziny, a więc głównie wychowania dzieci” (2023, s. 119-120; za: Szymczak, 2002, s. 82). Doprecyzowanie trwałości wspólnotowego, katolickiego małżeństwa zawarte jest z kolei w Kodeksie Prawa Kanonicznego, gdzie istnieje zapis: „przymierze, przez które mężczyzna i kobieta tworzą ze sobą wspólnotę całego życia” (Kryński, 2023, s. 121; za: KPK, z 25 stycznia 1983 r., kan. 1055 i 1059). Sformułowania te dopełniają obraz małżeństw istniejących w Polsce jako związków formalnych, mających być jak najtrwalszymi fundamentami rodzin, a tym samym móc dawać nadzieję na jak największą (i najdłuższą) stabilność struktury polskich rodzin.

Warto jednak zwrócić uwagę na stan faktyczny polskich małżeństw – dane porównawcze według GUS obrazują różnicę na przestrzeni lat 1980/1990-2023. W 1990 roku zawarto w Polsce 255 369 małżeństw, a w 2023 roku – 145 898. Ta liczba dzieli się na małżeństwa cywilne i wyznaniowe, których w tym kontekście nie należy utożsamiać jedynie z małżeństwami zawartymi w kościele katolickim, choć stanowią one 98,7% z tej grupy (78434 i 68694 – podano dla roku 2023). Środkowy wiek (mediana) zawierania małżeństw wynosił w 1990 roku 24,7 roku, a w 2023 roku jest to 31,4 roku (<https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/roczniki-statystyczne/roczniki-statystyczne/rocznik-demograficzny-2024,3,18.html>, s. 181-213, dostęp: 25.04.2025). Istotne w kontekście trwałości małżeństwa wydają się dane dotyczące rozwodów. Liczby z lat 1990 i 2023 są następujące: 1990 – 42436, rok 2023 – 56892. Liczba rozwodów na 10 tys. ludzi wzrosła z 11,1 do 15,1, porównując te roczniki (<https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/roczniki-statystyczne/roczniki-statystyczne/rocznik-demograficzny-2024,3,18.html>, s. 230-236, dostęp: 25.04.2025). Omawiając z kolei liczbę dzieci urodzonych w Polsce (jako wyrazu małżeńskiej/rodzinnej funkcji prokreacyjnej) w analizowanych latach, można stwierdzić, że w roku 1990 urodziło się 551660 dzieci, a w 2023 roku 273369. Dało to odpowiedzenie współczynniki dzietności (rozumiane jako liczba dzieci przypadająca na 1 kobietę w wieku rozrodczym mającą 15-49 lat): 1,991 w 1990 roku i 1,158 w roku 2023. Jest to znamienne, gdyż wiek środkowy matek wyniósł w 2023 roku 30,9 roku ([https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/roczniki-statystyczne/rocznik-demograficzny-2024,3,18.html](https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/roczniki-statystyczne/roczniki-statystyczne/rocznik-demograficzny-2024,3,18.html), s. 250-287, dostęp: 25.04.2025). Dane na rok 2024 z kolei (ale z rocznika GUS) wskazują, że w 2024 roku dzietność była na poziomie 1,12 dziecka na 1 kobietę w wieku rozrodczym w naszym kraju, a urodziło się ok. 25800 (liczba zgonów w tym czasie to 409 tys. osób). Analizując dane dotyczące sytuacji demograficznej z I kwartału 2025 roku według GUS, można przytoczyć:

Przyrost naturalny (różnica między liczbą urodzeń żywych i zgonów ogółem) pozostał ujemny i wyniósł -54,5 tys. Szacuje się, że w wyniku ruchu naturalnego w 1 kwartale br. przeciętnie na każde 10 tys. ludności ubyło 58 osób (wobec 46 osób rok wcześniej).

Małżeństwa i rozwody

Według wstępnych szacunków w pierwszych trzech miesiącach br. zawarto ok. 12 tys. małżeństw (o ponad 0,5 tys. więcej niż przed rokiem), z czego niespełna 1/5 stanowiły małżeństwa wyznaniowe (podobnie jak rok wcześniej). Współczynnik małżeństw wzrósł o 0,1 pkt i wyniósł 1,3‰. Jednocześnie w stosunku do ok. 15 tys. małżeństw orzeczono rozwód (o ok. 0,5 tys. więcej niż przed rokiem). Współczynnik rozwodów wzrósł o 0,1 pkt i wyniósł 1,6‰. Separację orzeczono w stosunku do ok. 150 małżeństw, analogicznie jak przed rokiem (<https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/roczniki-statystyczne/roczniki-statystyczne/rocznik-demograficzny-2024,3,18.html>, s. 250-287, dostęp: 25.04.2025).

Z tak zaprezentowanych faktów wyłania się obraz wskazujący na: mniejszy udział małżeństw wyznaniowych obecnie niż w roku 1990 w ogólnej liczbie związków małżeńskich, spadek liczby urodzeń ogółem i znaczący spadek współczynnika dzietności, który maleje i, co podkreślają liczne źródła naukowe oraz publicystyczne, jest aktualnie najniższy od czasów II wojny światowej. Dane te nie napawają optymizmem. Może niepokoić też fakt przeważania liczby zgonów nad liczbą urodzeń, co jest powiązane z małą liczbą rodzących się dzieci. Warto wspomnieć, że w źródłach dotyczących demografii i pedagogiki społecznej podkreśla się, iż wskaźnik dzietności gwarantujący zastępowalność pokoleniową powinien wynosi 2,1, czyli jest znacznie wyższy niż ten, jaki jest w Polsce obecnie. Niezbyt optymistyczne są też dane dotyczące liczby rozwodów – relatywnie wysokie w stosunku do liczby zawieranych małżeństw, co prognozuje spadek występowania stabilnych i trwałych środowisk rodzinnych.

Komentując istnienie rodzin formalnych i nieformalnych oraz trwałość relacji mężczyźni i kobiet zakładających rodziny, należy odwołać się do akceptacji przez polskie społeczeństwo innych form życia rodzinnego, które istnieją w przestrzeni społecznej. Interesujące mogą być szczególnie badania CBOS z 2019 roku dotyczące opinii Polaków odnośnie do innych form życia rodzinnego (https://www.cbos.pl/SPI/SKOM.POL/2019/K_042_19.PDF, dostęp: 25.04.2025). W roku 2019 aż 61% badanych Polaków „akceptuje fakt, że młodzi ludzie, tymczasowo lub definitywnie, rezygnują z małżeństwa” (Ibidem, s. 1). Według przytaczanego raportu przyczyny spadku gotowości do zawierania małżeństwa są inne u kobiet niż u mężczyzn. 42% respondentów zaznaczyło obawę przed nieudanym małżeństwem u kobiet, a 40% z badanych osób uważa, że kobiety mogą uważać, że małżeństwo może być przeszkodą, a 37% badanych uważa, że kobiety dążą do życia bez posiadania zobowiązań. 35% respondentów wskazuje na trudności ze znalezieniem odpowiedniego kandydata na męża jako istotna dla kobiet przyczynę niezawierania związku małżeńskiego, a 28% sugeruje preferowanie przez kobiety związków nieformalnych jako modelu życia. Dla 24% badanych czynnikiem utrudniającym podejmowanie decyzji o małżeństwie przez kobiety jest brak odpowiednich warunków mieszkaniowych. Rzadziej (17% badanych) wskazywano obawę przed pogorszeniem sytuacji materialnej jako przyczynę odkładania przez kobiety decyzji o małżeństwie, 14% badanych uważa, że kobiety motywuje lęk przed obowiązkami rodzicielskimi, a dla 13% respondentów kobiety nie zawierają związków małżeńskich ze względu na brak chęci posiadania dzieci i inne względy (Ibidem, s. 2). Nieco inaczej badani ocenili powody niewchodzenia w związki małżeńskie przez mężczyzn. W opinii 54% badanych najczęstszą przyczyną pozostawania w stanie

kawalerskim (pomimo posiadania odpowiedniego wieku do zawarcia małżeństw przez mężczyzn) „jest wybór tzw. wolności – życia bez zobowiązań” (Ibidem, s. 3). Grupa 37% respondentów sugeruje preferowanie przez mężczyzn życia w związku nieformalnym, a niemal 1/3 ankietowanych (30%) dostrzega trudności ze znalezieniem odpowiedniej kandydatki na żonę. Mniej więcej 1/4 diagnozuje wśród młodych mężczyzn brak gotowości do podjęcia obowiązków rodzicielskich (28%) i obawy przed nieudanym małżeństwem (23%). Nieco rzadziej – zdaniem respondentów – mężczyźni odkładają decyzję o ślubie lub w ogóle się na niego nie decydują z obawy przed trudnościami materialnymi (21%), w przekonaniu, że może to zaszkodzić ich karierze zawodowej (20%), z powodu braku odpowiednich warunków mieszkaniowych (17%) i niechęci do posiadania dzieci (12%).

W cytowanych badaniach CBOS 2019 respondenci mieli też wypowiedzieć się w kwestii poglądów dotyczących tego, jaki ślub – cywilny czy kościelny – jest według nich istotniejszy. Mieli do wyboru kilka sformułowań: „ślub cywilny jest najważniejszy, ślub kościelny nie ma większego znaczenia”, „wprawdzie ślub cywilny jest wystarczający, ale małżonkowie powinni zawrzeć również ślub kościelny”, „najważniejszy jest ślub kościelny, który niesie ze sobą skutki prawne (tzw. konkordatowy)”, „rodzaj ślubu jest bez znaczenia, decyzja o nim powinna należeć do osób pobierających się”, „mam inne zdanie na ten temat”. W 2019 roku 6% respondentów ogółem wybrało wskazanie, że ślub cywilny jest najważniejszy. Dla 24% badanych opcją wybraną w tym pytaniu była odpowiedź, że ślub cywilny wystarcza, ale ten kościelny jest powinnością. 27% respondentów wskazało na opcję wyboru, że najważniejszy jest konkordatowy ślub posiadający skutki prawne. Największa grupa badanych – 39% – wskazała, że rodzaj ślubu nie ma znaczenia, jego rodzaj jest wyborem własnym pary, która się pobiera. Po 2% respondentów albo nie ma zdania, albo ma inne zdanie w tej kwestii. Warto zaznaczyć, że w badaniach uwzględniono również rozkład odpowiedzi w zależności od częstotliwości wykonywania praktyk religijnych (Ibidem, s. 10).

Okazuje się, że gdy podzieli się respondentów na kategorie „udział w praktykach religijnych”: „kilka razy w tygodniu”, „raz w tygodniu”, „1-2 razy w miesiącu”, „kilka razy w roku” i „nie praktykuje”, to ich odpowiedzi wyraźnie się różnicują. Wśród grup respondentów korzystających z praktyk religijnych kilka razy i raz w tygodniu najliczniej udzielana jest odpowiedź „Najważniejszy jest ślub kościelny, który niesie ze sobą skutki prawne (tzw. konkordatowy)” (66% i 39% respondentów z wymienionych grup). W odniesieniu do osób z pozostałych kategorii częstotliwości oddawania się praktykom religijnym najliczniej reprezentowana była odpowiedź „rodzaj ślubu nie ma znaczenia, a decyzja o nim powinna należeć do osób pobierających się” (45%, 58%, 68% respondentów z podanych grup) (Ibidem, s. 10).

Zaprezentowane dane jasno wskazują preferowanie ślubu kościelnego przez osoby korzystające z praktyk religijnych raz w tygodniu lub częściej. Mniejsza lub żadna częstotliwość korzystania z wymienionych koreluje dodatnio ze wskazaniem odpowiedzi związanej z dowolnym rodzajem ślubu uzależnionym od decyzji przyszłych małżonków.

Istotne wydaje się, w innych niż cytowane wcześniej, przeprowadzonych badaniach CEBOS, odwołanie się do poglądów Polaków na temat akceptacji rozwodów. W obliczu przedłożonych faktów warto odnieść się do akceptacji rozwodów przez

Polaków ujawnionej w wynikach badań CBOS z roku 2019. Badani mieli do wyboru następujące odpowiedzi: „Jestem zdecydowanym przeciwnikiem rozwodów, bez względu na sytuację”, „Nie popieram rozwodów, ale dopuszczam je w pewnych sytuacjach”, „Jestem zwolennikiem rozwodów, uważam, że jeśli oboje małżonkowie zdecydują się na rozwód, nie powinni mieć ku temu żadnych przeszkód”, „Mam inne zdanie na ten temat”, „Trudno powiedzieć” (Ibidem, s. 3). Zdecydowanie przeciwnych rozwodom jest 12% badanych, 52% twierdzi, że jest przeciwna, ale je dopuszcza w pewnych sytuacjach. Respondenci będący zwolennikami rozwodów stanowili 32% badanych, a po 2% albo nie ma zadania, albo ma inne poglądy w tym temacie. Uwzględniając udzielanie przedstawionych odpowiedzi od częstotliwości stosowania praktyk religijnych, CBOS zaznacza, że poglądy są wyraźnie zróżnicowane, osoby praktykujące kilka razy w tygodniu zdecydowanie najczęściej dopuszczają rozwód w pewnych sytuacjach (51%) lub są przeciwnikami rozwodów (37%), innych odpowiedzi jest niewiele w tej grupie. Osoby praktykujące raz w tygodniu lub 1-2 razy w miesiącu najliczniej wskazały odpowiedź o dopuszczaniu rozwodów w pewnych sytuacjach (59% lub 60%). W grupach osób praktykujących kilka razy w roku lub w ogóle najliczniej reprezentowana była odpowiedź związana z byciem zwolennikiem rozwodów (46% i 57%), ale należy podkreślić, iż w grupie praktykującej odpowiedź ta przeważała nieznacznie nad brzmiącą: „Nie popieram rozwodów, ale dopuszczam je w pewnych sytuacjach”, wskazaną przez 44% respondentów. Interesujące może być również przedstawienie rozkładu odpowiedzi według zmiennej „stan cywilny”. Kawalerowie i panny niemal po równo wskazują na odpowiedzi związane z poparciem dla rozwodów lub dopuszczaniem ich jedynie w pewnych sytuacjach (44% i 45%), żonaci oraz mężatki zdecydowanie najczęściej wskazują na opcję niepopierania rozwodów, a dopuszczania ich jedynie w pewnych sytuacjach, podobnie jak wdowcy i wdowy (44%). Rozwiedzeni najliczniej wskazują na odpowiedź związaną z popieraniem rozwodów (46% respondentów z tej grupy) (Ibidem, s. 3). Zaprezentowane dane wskazują, że ludzie niezwiązani małżeństwem i doświadczeni rozwodem mają większą akceptację dla tego rozwiązania życiowego niż osoby owdowiałe i małżonkowie. Może to nie być zjawiskiem optymistycznym, zważywszy na fakt, że kawalerami i pannami są ludzie młodzi stojący u progu wyboru rodzinnego życia. Posiadanie przez osoby z tej grupy pozytywnego stosunku do rozwodów mimo braku osobistych doświadczeń rozwodowych może negatywnie prognozować odnośnie do przyszłych decyzji związanych choćby z chęcią walki o związek małżeński w obliczu pojawiających się trudności.

Interesujący aspekt badań CEBOS dotyczył też stosunku Polaków do życia jako singiel. Termin ten na potrzeby badań zdefiniowano jako osoby, „które świadomie decydują się na życie bez stałego partnera lub partnerki” (Ibidem, s. 11). Respondenci mogli wybrać opcje: od zdecydowanego poparcia, przez umiarkowane, umiarkowaną negację, zdecydowaną negację lub też wyrazić trudność związaną z udzieleniem jednoznacznej odpowiedzi na zagadnienie związane z atrakcyjnością życia singli. Dla 51% respondentów ten model życia jest raczej nieatrakcyjny, 19% twierdzi, że trudno im się jednoznacznie wypowiedzieć, a 16% zdecydowanie odrzuca atrakcyjność takiego życia. Aprobujący stosunek dla życia jako singiel wyraziło 14% badanych, przy czym dla 10% respondentów ta aprobata była umiarkowana, a 4% zaznaczyło opcję aprobaty zdecydowanej. Podano również, że „Przekonanie o atrakcyjności życia

singli jest stosunkowo najwyższe wśród osób niepraktykujących religijnie (22%) oraz mających od 25 do 34 lat (20%)” (Ibidem, s. 11). Zaprezentowane dane wskazują na stosunkowo niewielką deklarowaną aprobatę dla modelu życia, jakim jest bycie singlem. Może to wskazywać na to, że w polskim społeczeństwie bycie w trwałym związku jest wartością i ludzie nie aprobują takiego wyboru jako stałego modelu życia.

Podsumowując przedłożone dane, można stwierdzić, że niewielka aprobatą dla życia jako singiel (ale istniejąca w otwartych deklaracjach, nie zaś ujawniana w zachowaniach ludzkich) może sugerować kierowanie wartości społecznych ku życiu w stałych związkach. Badania nad aprobowaniem rezygnacji z (odkładania decyzji o) małżeństwa wskazują jednak, że wchodzenie w związki małżeńskie w aktualnej rzeczywistości (rok 2019 i 2023) nie jest oczywiste, a ponad połowa polskiego społeczeństwa wyraża akceptację dla niewchodzenia w związek małżeński lub jego odłożenie (dane z 2019 roku). W badaniach z 2019 roku respondenci najliczniej wskazali, że przy zawieraniu ślubu jego rodzaj (cywilny, wyznaniowy) nie ma znaczenia, a liczy się wola pary, która go zawiera. Stosunek Polaków do rozwodów w większości jest nieaprobujący, choć największa grupa respondentów dopuszcza go w pewnych sytuacjach. Pomimo tego w Polsce zaznacza się trend, że „od trzynastu lat każdego roku sądy orzekają w Polsce około 65 tysięcy rozwodów (od 61,3 tys. w 2010 roku, do 71,9 tys. w 2006 roku)” (Ibidem, s. 1). Dane te, w połączeniu z występującym najniższym od kilkadziesiąt lat współczynnikiem dzietności, nie są optymistyczne. Wskazują, że pozytywny stosunek do wartości małżeństwa u części społeczeństwa może być szansą dla tworzenia stabilnych rodzinnych grup społecznych. Z drugiej jednak strony przed wychowawcami, pedagogami stają wyzwania budowania pozytywnych nastawień u młodych ludzi wobec trwałych związków, małżeństwa i posiadania dzieci tak, by wzmocnić rodzinne wartości w perspektywie społecznej. Istotne wydaje się uwzględnianie możliwej sytuacji życiowej uczniów biorących udział w zajęciach edukacyjnych, zwrócenie uwagi na fakt koniecznej tolerancji, szacunku dla różnych okoliczności życia, w jakich uczniowie (i ich rodzice) mogą się znajdować. Tak sformułowane sugestie rodzą wyzwania dla pedagogów oraz uczniów związane z kształtowaniem postaw wobec życia rodzinnego, co wymaga namysłu i refleksji.

Scenariusz 1

Temat: Pełne wartości szanse i oczekiwania związane z budowaniem relacji małżeńskiej (lub przyjacielskiej) – interpretujemy teledysk *Wiem* Huberta i Konrada Płachro (Aron i Krux)

*Ważna uwaga metodyczna: Osoby nieplanujące wchodzenia w przyszłości w związek małżeński mogą pisać o przyjaźni (powinna to być relacja głębsza niż koleżeństwo). Jeśli uczeń w otwarty sposób zadeklaruje niechęć do małżeństwa i chęć życia w związku nieformalnym, może udzielać odpowiedzi w odniesieniu do związku. Warto jednak zachęcić takiego ucznia, by pozostał otwarty na możliwość zmiany aktualnej decyzji i ukierunkowania się na małżeństwo ze względu na jego legalizacyjną czy moralną wartość.

Cele ogólne:

- kształtowanie wiedzy o opisywaniu szans i oczekiwań związanych z budowaniem relacji małżeńskiej (lub przyjacielskiej);

- kształtowanie umiejętności opisywania szans i oczekiwań związanych z budowaniem relacji małżeńskiej (lub przyjacielskiej);
- kształtowanie gotowości do opisywania szans i oczekiwań związanych z budowaniem relacji małżeńskiej (lub przyjacielskiej).

Cele szczegółowe:

- uczeń wyraża adekwatną do wieku wiedzę o opisywaniu szans i oczekiwań związanych z budowaniem relacji małżeńskiej (lub przyjacielskiej), wykorzystując interpretację teledysku *Wiem* Huberta i Konrada Płachro (Aron i Krux);
- uczeń wyraża adekwatną do wieku umiejętność opisywania szans i oczekiwań związanych z budowaniem relacji małżeńskiej (lub przyjacielskiej), wykorzystując interpretację teledysku *Wiem* Huberta i Konrada Płachro (Aron i Krux);
- uczeń wyraża adekwatną do wieku gotowość do opisywania szans i oczekiwań związanych z budowaniem relacji małżeńskiej (lub przyjacielskiej), wykorzystując interpretację teledysku *Wiem* Huberta i Konrada Płachro (Aron i Krux).

Formy organizacyjne procesu kształcenia: zbiorowa, jednostkowa.

Metody nauczania: pogadanka wstępna, metoda klasyczna problemowa: technika gry dydaktycznej – kalambury, metoda impresyjna z analizą tekstu, metoda ćwiczeniowa, metoda ekspresyjna.

Środki dydaktyczne: załączniki nr 1 (ksero każdego z nich tyle razy, ilu jest uczniów), tekst utworu *Wiem* – załącznik nr 2 (ksero tyle razy, ilu jest uczniów), tablica multimedialna lub inny środek dydaktyczny złożony, cyfrowy umożliwiający odtworzenie piosenki z linku: <https://www.youtube.com/watch?v=fxaKEEsdpVQ> (dostęp: 25.04.2025), kartki A4, kredki (każdy uczeń powinien mieć swoje).

Przebieg lekcji

I. Część wstępna:

1. Przywitanie się nauczyciela z uczniami.
2. Pogadanka wstępna

Nauczyciel zadaje uczniom pytanie: Jakie szanse i oczekiwania związane z realizacją pozytywnych wartości dostrzegasz dzięki przyszłej relacji małżeńskiej? Słucha odpowiedzi uczniów, ewentualnie włącza się w rozmowę.

3. Metoda klasyczna problemowa, technika gry dydaktycznej (kalambury), forma zbiorowa

Uczniowie mają wyobrazić sobie swoją idealną randkę z ukochaną osobą. Następnie po kolei wychodzą na środek i pokazują gestami miejsce randki i to, co będą w tym miejscu robić (np. ktoś ma pokazać: plaża nad morzem i piknik). Osoby z klasy starają się odgadnąć, co pokazują koledzy. Kto odgadnie najwięcej scenek (jedna scenka to miejsce i czynność), ten jest zwycięzcą klasowym.

*Ważna uwaga metodyczna: nauczyciel powinien uwzględnić podobne – choć w tym poleceniu nie ma małżeństwa, a jest randkująca para – ewentualności (dotyczące skojarzeń młodzieży) jak te zaznaczone w scenariuszu 1 do 6. problemu badawczego (s. 145 niniejszego opracowania). Autorka zawarła tam istotne w tej materii odwołania

teoretyczne (ważne z perspektywy nauczyciela i istotne dla niego w aspekcie niezbędnych wyjaśnień dla uczniów odnoszących się do zachowań niewerbalnych, jakie nie powinny być demonstrowane na forum klasowym). Osoby odnoszące się do przyjacieli opisują planowane spotkanie z przyjacielem.

II. Część właściwa:

1. Metoda impresyjna z analizą tekstu, forma zbiorowa

Nauczyciel udostępnia teledysk utworu *Wiem* na tablicy multimedialnej. Rozdaje uczniom teksty tego utworu (załącznik nr 2), rozpoczyna rozmowę o jego możliwej interpretacji, zadając pytania: Jak rozumiecie treść utworu?, Jak rozumiecie tytuł utworu w kontekście jego treści?, Jaki moglibyście sformułować wniosek z treści teledysku? Po zadaniu pytań nauczyciel słucha odpowiedzi uczniów, ewentualnie komentuje je.

2. Metoda ćwiczeniowa, forma jednostkowa

Nauczyciel daje każdemu uczniowi załącznik nr 1 z poleceniem uzupełnienia go zgodnie z tytułami rubryk w nim zawartych. Po wykonanej pracy może poprosić wybranych uczniów o podzielić się z resztą uczniów z klasy swoimi odpowiedziami.

III. Część podsumowująca:

1. Metoda ekspresyjna, forma jednostkowa

Każdy uczeń na polecenie nauczyciela rysuje prezent dla swojej dziewczyny/chłopaka (ewentualnie przyjaciela/przyjaciółki), obrazujący swoje pozytywne wartości (to, co chciałby/chciałaby jej/jemu dać w tej relacji). Po zakończonej pracy – prezentacja rysunków.

Załącznik nr 1. Czujnik relacyjny

Jakie masz oczekiwania wobec relacji z dziewczyną/chłopakiem?	Jakie zranienia z przeszłości wniesiesz do tej relacji?	Jakie wartości pozytywne wniesiesz do relacji z dziewczyną/chłopakiem?	Co masz zamiar zrobić w planowanej relacji z dziewczyną/chłopakiem, by zaleczyć swoje dawne zranienia?	Co masz zamiar zrobić w planowanej relacji z dziewczyną/chłopakiem, by zrealizować swoje pozytywne wartości?

Źródło: opracowanie własne.

Załącznik nr 2

Tekst utworu *Wiem* Huberta i Konrada Płachro (Aron i Krux)

Ref: Wiem, ktoś zranił cię już, ja nie zrobię tego
Spróbuj zaufać znów, dam ci coś wartościowego.
Nie fizycznego, nie fizycznego, nie fizycznego,
coś zapomnianego.
Nie fizycznego, nie fizycznego, nie fizycznego.

I

Docenię ciebie w każdym centymetrze,
rano nie wymalowaną i w pomiętym swetrze*.
Jeśli on tego nie widział, to widocznie wcale nie był warty
żeby płakać za nim i otwierać wnętrze.
dam ci coś, o czym zapomnieli,
przegadamy całą noc w niezmiętej pościeli.
Bo ja chcę cię poznać inaczej niż oni chcieli.
Mi wystarczy tylko to, byśmy się widzieli.
Nie dam ci tego co myślisz, ja wiem, czego tak naprawdę pragniesz.
Uwierz, dam ci najlepsze wspomnienia i to, co jest nienamacalne.
Możemy razem wyjechać i oglądać gwiazdy i to nie autem za bańkę.
Wiem, że czerpiemy z życia co najlepsze, kiedy uśmiechasz się każdym porankiem.
Ref: Wiem, ktoś zranił cię już, ja nie zrobię tego
Spróbuj zaufać znów, dam ci coś wartościowego.
Nie fizycznego, nie fizycznego, nie fizycznego,
coś zapomnianego.
Nie fizycznego, nie fizycznego, nie fizycznego.

II

Bez ciebie jestem zepsuty, nie dają szczęścia mi nawet te złote minuty.
Nie chcę się rozwodzić zupełnie jak stare buty.
Między nami nie ma fałszu, no bo jesteśmy jak nuty.
To nie fizyczna miłość i nie kupisz za nic,
oni nie patrzą na siebie, tylko co wokół nich.
Jedziemy daleko stąd, wrzucamy najwyższy bieg.
Jeśli popełnimy błąd, zmienimy wydarzeń bieg.
Ref: Wiem, ktoś zranił cię już, ja nie zrobię tego
Spróbuj zaufać znów, dam ci coś wartościowego.
Nie fizycznego, nie fizycznego, nie fizycznego,
coś zapomnianego.
Nie fizycznego, nie fizycznego, nie fizycznego.

*Ważna uwaga metodyczna do zajęć: Autorka proponuje odnieść ten zapis (i inne, np. „każdym porankiem”) np. do mieszkania w akademiku.

Opracowanie na podstawie teledysku (<https://www.youtube.com/watch?v=fxaKEEsdpVQ>, dostęp: 25.04.2025).

Słowa spisała: Joanna Jachimowicz (brak tekstu w zasobach internetowych).

Scenariusz 2

Temat: Droga przez życia las w parze w aspekcie refleksji nad *Próba luster* Łukasza Stępnia (Kleszcza)

Cele ogólne:

- pogłębianie wiedzy o opisywaniu szans związanych ze zmianą siebie, wynikających z życia w relacjach z najbliższymi;
- kształtowanie umiejętności opisywania szans związanych ze zmianą siebie, wynikających z życia w relacjach z najbliższymi;
- wyrabianie gotowości do opisywania szans związanych ze zmianą siebie, wynikających z życia w relacjach z najbliższymi.

Cele operacyjne:

- uczeń wyraża adekwatną do wieku wiedzę dotyczącą opisywania szans związanych ze zmianą siebie, wynikających z życia w relacjach z najbliższymi w oparciu o refleksje nad utworem *Próba luster* Łukasza Stępnia;
- uczeń wykazuje adekwatne do wieku umiejętności w zakresie opisywania szans związanych ze zmianą siebie, wynikających z życia w relacjach z najbliższymi w oparciu o refleksje nad utworem *Próba luster* Łukasza Stępnia;
- uczeń wykazuje adekwatną do wieku gotowość do opisywania szans związanych ze zmianą siebie, wynikających z życia w relacjach z najbliższymi w oparciu o refleksje nad utworem *Próba luster* Łukasza Stępnia.

Formy: zbiorowa, grupowa, jednostkowa.

Metody nauczania: opis z pogadanką wstępną, metoda impresyjna z analizą tekstu, metoda ćwiczeniowa, klasyczna metoda problemowa, klasyczna metoda problemowa – technika termometr uczuć.

Środki dydaktyczne: załączniki nr 1 (ksero każdego z nich tyle razy, ilu jest uczniów), teksty utworu *Próba luster* z linku: https://www.tekstowo.pl/piosenka,kleszcz,proba_luster.html (dostęp: 01.05.2025) (ksero tyle razy, ilu jest uczniów), tablica multimedialna lub inny środek dydaktyczny złożony, cyfrowy umożliwiający odtworzenie piosenki z linku: <https://www.youtube.com/watch?v=F8yLiKGFd0s> (dostęp: 01.05.2025).

Przebieg lekcji

I. Część wstępna:

1. Przywitanie się nauczyciela z uczniami.
2. Opis z pogadanką wstępną – forma jednostkowa i zbiorowa

Najpierw nauczyciel zadaje polecenie uczniom opisanie siebie w 3-4 zdaniach. Następnie prosi wybranych uczniów o odczytanie swoich opisów. Po wykonaniu zadania zadaje im pytania na podstawie tego, co napisali: Skąd wiesz, że jesteś taki, jak siebie opisałeś?, Od kogo czerpiesz wiedzę o swoich cechach?, Jakie szanse związane ze zmianą swoich cech dostrzegasz w relacjach z najbliższymi osobami? Uczniowie odpowiadają, nauczyciel słucha, uzupełnia ich wypowiedzi o swoje komentarze.

II. Część właściwa:

1. Metoda impresyjna z analiza tekstu – forma zbiorowa
Nauczyciel odtwarza na nośniku elektronicznym teledysk utworu *Próba luster*. Porozdaje uczniom teksty obejrzanego utworu. Po jego obejrzeniu rozmawia z uczniami o tym, jak rozumieją przesłanie tytułu i treści utworu – jego warstwy graficznej i tekstowej. Uczniowie wyrażają opinie, nauczyciel je komentuje w odniesieniu do celów zajęć.

2. Metoda ćwiczeniowa, forma jednostkowa, potem grupowa
Nauczyciel daje uczniom kserokopie załącznika nr 1 – po 1 dla każdego. Uczniowie indywidualnie mają uzupełnić ten załącznik, adekwatnie do zapisów w tytułach jego kolumn. Po wykonaniu ćwiczenia uczniowie mają w parach porozmawiać przez 4 min o treści swoich załączników. W szczególności powinni porównać, ile każdy z nich zawarł pozytywnych zapisów o sobie w każdej z rubryk/kolumn.

III. Część podsumowująca:

1. Metoda klasyczna problemowa forma grupowa.
Nauczyciel mówi: W kontekście tekstu; „obrazem, który czas rozmaże na pewno, ale tylko na zewnątrz” zastanów się, czyim/jakim obrazem jesteś/chciałbyś być?, a następnie dzieli uczniów na 4- osobowe grupy i daje im polecenia:

- a) Zastanówcie się wspólnie, jak inne bliskie Wam osoby (w tym przyszli mężowie/żony) mogliby Wam pomóc stawać się lepszymi ludźmi/obrazami (czyimi, jakimi?). Wypiszcie kilka propozycji.
- b) Zastanówcie się wspólnie, jak Wy możecie pomóc innym osobom (w tym Waszym przyszłym żonom/mężom) stawiać się lepszymi ludźmi/obrazami (czyimi, jakimi?). Wypiszcie kilka propozycji.

Po wykonaniu pracy, co najmniej 2 grupy odczytują swoje odpowiedzi na forum.

*Ważna uwaga metodyczna: nauczyciel decyduje o tym, czy każda z grup dostaje te 2 podpunkty do wykonania (wówczas będzie pracować dłużej), czy tylko 1 z nich.

2. Metoda klasyczna problemowa, technika termometru uczuć, forma zbiorowa
Uczniowie oceniają swoją pracę na zajęciach w skali 1-10, gdzie 1 oznacza „bardzo niewiele nauczyłem się na tych zajęciach”, 10 – „bardzo dużo nauczyłem się” na tych zajęciach. Nauczyciel tłumaczy, że odpowiadają w odniesieniu do samych siebie.

3. Pożegnanie nauczyciela z uczniami.

Załącznik nr 1. Planer osobistych przemian

Ja 10 lat temu – Jaki byłem?	Ja teraz – jaki jestem?	Ja za 10 lat – jaki myślę, że będę?

Podkreśl w tabeli cechy/opisy pozytywne w każdej rubryce. Ile ich jest w każdej z rubryk?

Źródło: opracowanie własne.

Scenariusz 3

Temat: Uciekamy „Pod obronę” bliskiej osoby. Refleksje w oparciu o *Ne rozumieju* Dariusza Szlagora (Vix.N)

*Ważna uwaga metodyczna: jeśli nauczyciel przez nieuwagę lub ze zmęczenia przeczyta z rozpędu Vixen (lub młodzież go oświeci, że artysta posługiwał się też drugim zapisem pseudonimu), to zaznaczam, że rozsądniej jest pozostać przy tym uwzględnionym w niniejszym utworze i nie grzebać³⁴ dalej w temacie. Autorka nie wnika, czy/co podkusiło nauczyciela do takiego przeczytania pseudonimu artysty, ale stanowczo radzi zająć się realizacją scenariusza, skupić się na kropce w pseudonimie artysty i możliwym, nieznanym indeksie zmienności. Artysta zrezygnował z wcześniejszego zapisu pseudonimu, co wyjawiał w deklaracji w mediach społecznościowych (<https://www.google.com/search?client=firefox-b-d&q=dlaczego+vixen+zmieni%C5%82+ksyw%C4%99+#fpstate=ive&vld=cid:dcf8aef6,vid:K391W16kZBc,st:0>, dostęp: 01.05.2025) – zmieniony zapis pojawił się od 2019 roku (według danych posiadanych przez Autorkę)³⁵. Jednocześnie warto uczulić pedagogów, że źródła internetowe podają wiele znaczeń słowa vixen w slangu młodzieżowym (choć mogą one być różnie interpretowane w zależności od konotacji), a tylko jedno z nich jest zdecydowanie pozytywne: *lis*, *lisica* (częściej podawane jako forma żeńska). Pozostałe znaczenia mają raczej negatywną konotację z wychowawczego punktu widzenia, dlatego Autorka radzi nie wnikać głębiej w tę tematykę (chyba, że młodzież sama odniesie się do tego zagadnienia).

Klasa: I-IV liceum lub technikum

Czas: 45 min

Cele ogólne:

- pogłębianie wiedzy na temat opisywania szansy pomocy ze strony bliskiej osoby w sytuacji zagrożenia chorobą;
- kształtowanie umiejętności opisywania szansy pomocy ze strony bliskiej osoby w sytuacji zagrożenia chorobą;
- wyrabianie gotowości do opisywania szansy pomocy ze strony bliskiej osoby w sytuacji zagrożenia chorobą.

Cele operacyjne:

- uczeń wykazuje adekwatną do wieku wiedzę na temat opisywania szansy pomocy ze strony bliskiej osoby w sytuacji zagrożenia chorobą z wykorzystaniem interpretacji teledysku *Ne rozumieju* Dariusza Szlagora;
- uczeń wykazuje adekwatne do wieku umiejętności opisywania szansy pomocy ze strony bliskiej osoby w sytuacji zagrożenia chorobą z wykorzystaniem interpretacji teledysku *Ne rozumieju* Dariusza Szlagora;
- uczeń wykazuje adekwatną do wieku gotowość do opisywania szansy pomocy ze strony bliskiej osoby w sytuacji zagrożenia chorobą z wykorzystaniem interpretacji teledysku *Ne rozumieju* Dariusza Szlagora.

Metody nauczania: pogadanka wstępna, metoda impresyjna z analiza tekstu, metoda ćwiczeniowa, pogadanka podsumowująca.

Formy organizacyjne procesu kształcenia: zbiorowa, grupowa, jednostkowa.

---

³⁴ Słowo „grzebać” jest kolokwializmem niezbędnym w tym kontekście.

³⁵ Niniejsza uwaga nie jest przykładem zadeklarowanego we wprowadzeniu komizmu, a odwołaniem do dokumentów cyfrowych dających wyjaśnienie kwestii terminologicznych.

Środki dydaktyczne: kserokopie załączników nr 1, 2 oraz tekstu utworu *Ne rozumieju* z linku: https://www.tekstowo.pl/piosenka,vix_n_,ne_rozumiju.html (dostęp: 01.05.2025), tablica multimedialna umożliwiająca odtworzenie teledysku z linku: <https://www.youtube.com/watch?v=qBINBdl5NME> (dostęp: 01.05.2025).

Przebieg lekcji

I. Część wstępna:

1. Przywitanie nauczyciela z uczniami.
2. Pogadanka wstępna, forma zbiorowa.

Nauczyciel rozmawia z uczniami, zadaje im następujące pytania: Kto opiekował się wami w chorobie, jak byliście mali?, Kto w związku małżeńskim opiekuje się chorą osobą?, Na co można chorować?*

*Ważna uwaga metodyczna: można to pytanie opuścić na lekcji religii, ze względu na metaforyczne znaczenie na niej słowa *choroba* lub zadać je inaczej (odnosząc się do zasad odróżniania chorób lekkich od ciężkich).

Kolejne pytania to: Pod czyją obronę się oddawaliście w trakcie tych waszych chorób?, Dlaczego najbliżsi pomagają sobie w chorobie? Wybrani uczniowie odpowiadają na forum klasy.

II. Część właściwa:

1. Metoda impresyjna z analiza tekstu, forma zbiorowa

Nauczyciel rozdaje uczniom teksty utworu Dariusza Szlagora. Odtwarza na dowolnym nośniku elektronicznym utwór *Ne rozumieju*. Po zakończonej ekspozycji rozmawia z uczniami o znaczeniu jego tytułu, treści i o jego przesłaniu.

*Ważna uwaga metodyczna: w ramach lekcji religii można powiązać ten utwór z osobą Alfonsa Marii Liguoriego (założyciela Zakonu Najświętszego Odkupiciela) i Radiem Maryja, które prowadzą redemptoryści³⁶. Jednocześnie warto pamiętać o naświetleniu w tym kontekście odpowiednio cytatu „powtarzając znów ten sam błąd” (konieczny komentarz do słów „błąd” i „powtarzając” – odniesienie do znaczenia anamnezy – K KK 1106). Można też przyjąć inne odniesienia i odwołać się do dewizy „Totus tuus” Jana Pawła II (wspomniany św. Alfons Maria jest doskonałym przykładem unaocznienia odbiorcom tej dewizy).

<https://www.polsat.pl/news/2024-08-24/magiczne-zakonczenie-wakacji-przeboj-lata-radio-zet-i-polsatu-2024/>, dostęp: 25.08.2024) jest po przeboj lata 2024 – piosenka wygrała plebiscyt 25.08.2024 r. w Kielcach po koncercie w Amfiteatrze Kadzielnia.

Opracowanie: źródła internetowe o teledysku *Ne rozumieju* Dariusza Szlagora.

---

³⁶ W kontekście biografii Autorki i jej doświadczeń związanych z życiem uczelni istotne wydaje się wspomnienie notki „Podczas tegorocznych dyplomów 25 stycznia Mirosław Skrzypiec obronił pracę inżynierską pt. „Opracowanie metodyki rekonstrukcji zabytków z wykorzystaniem technologii szybkiego prototypowania na przykładzie płaskorzeźby – sukni z obrazu MB w Tuchowie”. Model 3D zrekonstruowanej sukni trafi do Muzeum Misyjnego Redemptorystów przy Sanktuarium Matki Bożej w Tuchowie” (<https://www.ans-ns.edu.pl/uczelnia/o-uczelni/aktualnosc/6662-inzynier-miroslaw-skrzypiec-odtworzyl-suknie-z-obrazu-matki-boskiej-tuchowskiej-jego-praca-trafi-do-muzeum>, dostęp: 27.08.2025).

2. Metoda ćwiczeniowa, forma jednostkowa

Nauczyciel rozdaje każdemu uczniowi załącznik nr 1. Daje polecenie uzupełnienia go zgodnie z instrukcją. W realizacji tej części lekcji może skorzystać z komentarzy metodycznych 1 i/lub 2.

*Ważna uwaga metodyczna 1: Jeśli ktoś nie chce wypowiadać się w odniesieniu do przyszłego małżonka, może pisać o innej bliskiej osobie, od której ma nadzieję w przyszłości otrzymać opiekę w sytuacji dotknięcia chorobą. Istotne również jest zaznaczenie, by raczej przy tym temacie unikać zagadnień związanych z uzależnieniem (np. chorobą alkoholową, opieką, która mogłaby zostać zinterpretowana jako przychylny poglądy dla współuzależnienia). Autorka zaznacza, że współuzależnienie należy interpretować zawsze negatywnie, a wszelkie działania podejmowane wobec osób uzależnionych (jeśli nauczyciel zgodzi się na wpisanie takich chorób lub słowo choroba zostanie tak zinterpretowane przez uczniów) od różnych substancji/zachowań w celu ratowania ich zdrowia i życia Autorka poleca interpretować jedynie w kategoriach realizacji zaleceń terapeutycznych.

*Ważna uwaga metodyczna 2: Liczba wpisów do załącznika nr 1 może być różna – zależy od tempa pracy klasy. Mogą to być tylko po 2 wpisy, jeśli nauczyciel wie, że może wystąpić trudność związana z limitem czasu przeznaczonym na uzupełnianie załącznika nr 1. Ponadto w niektórych perspektywach – szczególnie na lekcjach religii – interpretacja słowa „choroba” jest taka, że ten załącznik nie powinien być obowiązkowo uzupełniany w całości na zajęciach pisemnie. Uczniowie powinni wówczas odnieść się do tego elementu załącznika jedynie w myślach, a słownie lub pisemnie jego dalsza treść może być ujawniana jedynie częściowo, za ich zgodą (niektóre zapisy będzie można śmiało podawać, gdyż wynikają one z KKK). W tych perspektywach praca z załącznikiem nr 1 będzie dłuższa indywidualnie, bardzo krótka na forum klasy, a Autorka zaleca wówczas więcej czasu na zajęciach poświęcić na uzupełnienie załącznika nr 2.

3. Metoda ćwiczeniowa, forma grupowa

Nauczyciel dzieli klasę na pary. Daje każdemu uczniowi ksero załącznika nr 2. Każdy uczeń we współpracy z kolegą z pary ma uzupełnić załącznik. Po zakończonej pracy 1-2 pary prezentują efekty swojej pracy na przed całą klasą.

III. Część podsumowująca:

1. Pogadanka podsumowująca, forma zbiorowa.

Na polecenie nauczyciela każdy dokonuje autorefleksji na podstawie zadanych pytań: Jak pomogłeś sam sobie w aktywnym uczestniczeniu w zajęciach?, Czego się nauczyłeś?, Z jakiej niewiedzy się wyleczyłeś?

2. Pożegnanie – prowadzący mówi uczestnikom zajęć, że dzięki wyleczeniu się z niewiedzy zrealizowali cele edukacyjne i „gitara”³⁷.

Zadanie dla chętnych: Napisz zalecenia dla chorego do hasła „Ponowne nastrojenie chorego”.

---

³⁷ „gitara” też mówi – cóż zrobić... taki temat.

Załącznik nr 1. Moja Miłosierna Wybawicielka z choroby

1. Zastanów się, jak bliska Ci osoba broniła Cię w trakcie chorób – opiekowała się Tobą, gdy byłeś lekko lub ciężiej chory. Przypomnij sobie i zapisz fakty dotyczące tej opieki.
2. Jak wyobrażasz sobie taką wymarzoną opiekę ze strony Twojej przyszłej żony/Twojego przyszłego męża?

Kategoria	Choroba lekka (nie podajemy nazw swoich chorób)	Choroba ciężka (nie podajemy nazw swoich chorób)
Opis opieki, której doświadczałeś/ doświadczasz Wpisz osobę, o której myślisz		
Przyszła żona/przyszły mąż (lub inna osoba, wpisz jaka.....) – opis wymarzonej opieki		

Źródło: opracowanie własne.

Załącznik nr 2. Ściągawka Opiekuńcza dla Miłosiernej Opiekunki i Ratowniczkich Chorych

W odniesieniu do tematu zajęć i czynności opiekuńczych wyobraź sobie, że tekst piosenki Dariusza Szlagora jest listą wezwań skierowaną do Miłosiernej Opiekunki i Ratowniczkich Chorych. Adekwatnie do tego założenia zapisz wyjaśnienie tych pojęć w Ściągawce Opiekuńczej.

Pojęcie	Omówienie pojęcia – co to może być? Wyjaśnij!
Lek na samotność	
Melodia	
Błąd	
Ratunek bez słów	
Lot w dół	
Ponowne* nastrojenie chorego	
Szczyty gór	
Śnieg	
Sól	

* Frazę z tekstu utworu „dobrze nastrój mnie znów” na zajęciach z religii nie należy interpretować metaforycznie w kontekście chrztu (który jest jednorazowy), a Komunii św. lub Sakramentu Pokuty. Skojarzenie z darem Trójcy świętej jest możliwe w kontekście tego tekstu, w rozumieniu Autorki lepiej interpretować ten werset w odniesieniu do łaski uświęcającej.

Źródło: opracowanie własne.

Scenariusz 4

Temat: Rodzina jako podstawowa cegiełka budująca społeczeństwo w utworze Jakuba Bireckiego (B.R.O.) *Wszystko Co Mam*

Klasa: I-IV liceum lub technikum

Czas: 45 min

Cele ogólne:

- rozwijanie wiedzy o opisywaniu posiadanych i pożądanых dóbr w perspektywie rodzinnej;
- kształtowanie umiejętności opisywania posiadanych i pożądanых dóbr w perspektywie rodzinnej;
- wyrabianie gotowości do opisywania posiadanych i pożądanых dóbr w perspektywie rodzinnej;

Cele operacyjne:

- uczeń wykazuje adekwatną do wieku wiedzę o opisywaniu posiadanych i pożądanых dóbr w perspektywie rodzinnej w oparciu o utwór Jakuba Bireckiego *Wszystko Co Mam*;
- uczeń wykazuje adekwatną do wieku umiejętność opisywania posiadanych i pożądanых dóbr w perspektywie rodzinnej w oparciu o utwór Jakuba Bireckiego *Wszystko Co Mam*;
- uczeń wykazuje adekwatną do wieku gotowość do opisywania posiadanych i pożądanых dóbr w perspektywie rodzinnej w oparciu o utwór Jakuba Bireckiego *Wszystko Co Mam*.

Metody kształcenia: ćwiczenie, metoda impresyjna z analizą tekstu, zadań wytwórczych, metoda oglądowa, technika opisu.

Formy organizacyjne procesu kształcenia: zbiorowa, jednostkowa.

Środki dydaktyczne: kserokopie załączników 1, 2, 3 (po tyle razy, ilu jest uczniów w klasie). Kserokopie tekstów utworu *Wszystko Co Mam* z linku: https://www.tekstowo.pl/piosenka,b_r_o,wszystko_co_mam.html (dostęp: 3.05.2025), tablica multimedialna lub inny nośnik do odtworzenia piosenki z linku https://www.youtube.com/watch?v=z_YeCv8ay6Q (dostęp: 03.05.2025).

Przebieg lekcji

I. Część wstępna:

1. Przywitanie się nauczyciela z uczniami.

2. Metoda ćwiczeniowa, forma jednostkowa

Nauczyciel rozdaje uczniom załączniki nr 1, daje polecenie uzupełnienia ich zgodnie z instrukcją napisaną na nich. Po zakończonej pracy wybrani uczniowie dzielą się na forum klasy swoimi odpowiedziami.

II. Część właściwa:

1. Metoda impresyjna z analizą tekstu, forma zbiorowa

Nauczyciel rozdaje uczniom kserokopie tekstu utworu *Wszystko Co Mam*. Następnie odtwarza na tablicy multimedialnej tę piosenkę. Po jej prezentacji rozmawia z uczniami na temat tego, jak rozumieją oni jej tytuł i przekaz w niej zawarty. W razie potrzeby uczniowie i nauczyciel korzystają z tekstów utworu.

2. Metoda ćwiczeniowa, forma jednostkowa

Nauczyciel daje każdemu uczniowi ksero załącznika nr 2. Adekwatnie do polecenia nauczyciela uczniowie odpowiadają pisemnie na pytania zawarte w tym załączniku. Każdy uczeń pracuje indywidualnie pisząc o sobie. Po zakończonej pracy 1-2 uczniów odczytuje swoje odpowiedzi.

*Ważna uwaga metodyczna: jeśli w klasie będą osoby deklarujące otwarcie niechęć do założenia własnej rodziny formalnej opartej o małżeństwo i/lub posiadanie dziecka, warto zwrócić ich uwagę, że ich poglądy mogą w przyszłości ulec zmianie ze względu na ich młody wiek. Warto nakierować je na przekonanie, że również dla nich to ćwiczenie może być wartościowe.

3. Metoda zadań wytwórczych, technika kontraktu, forma jednostkowa

Każdy uczeń otrzymuje od nauczyciela ksero załącznika nr 3. Na jego podstawie pisze kontrakt ze sobą. Kontrakt ma dotyczyć podjętych aktualnie zobowiązań umożliwiających kiedyś lepsze realizowanie potrzeb swoich i członków swojej przyszłej rodziny.

III. Część podsumowująca:

1. Metoda zadań wytwórczych z metodą oglądową, technika opisu, forma zbiorowa
Uczniowie prezentują swoje kontrakty w formie wystawy na ławkach. Wybrane osoby opisują swoje kontrakty. Nauczyciel może skomentować zalety kontraktów.

2. Pożegnanie nauczyciela z uczniami

Załącznik nr 1. Dobra posiadane i pożądane przeze mnie

1. Napisz wszystko, co masz (każdy pisze to, co uzna za ważne, w zależności od tego, jak zrozumie sens polecenia) i wpisz do rubryk z wersu „Mam aktualnie”.
2. W rubrykach znajdujących się w wersji poniżej napisz to, co chciałbyś mieć.

Status posiadania	Materialne dobra	Relacje z innymi	Moje osobiste niematerialne dobra
Mam aktualnie			
Chciałbym mieć			

Źródło: opracowanie własne.

Załącznik nr 2. Notatnik wyobrażeń rodzinnych

Wypisz odpowiedzi od pauz pod każdym punktem

1. Jak wyobrażasz sobie potrzeby swojego przyszłego małżonka/ki/osoby, z którą będziesz w rodzinie?
2. Jak wyobrażasz sobie potrzeby swojego przyszłego dziecka?
3. Co masz w swoich aktualnych dobrach, co pomoże Ci zaspokajać potrzeby Twojego przyszłego małżonka/osoby, z którą będziesz w rodzinie?
4. Co masz w swoich aktualnych dobrach, co pomoże Ci zaspokajać potrzeby Twojego przyszłego dziecka?

*Osoby, które nie myślą o tym, czy w przyszłości będą mieć małżonka i/lub dziecko, piszą o innej bliskiej osobie oraz o dziecku ze swojej dalszej rodziny.

Źródło: opracowanie własne.

Załącznik nr 3. Kontrakt ze sobą – potrzeby w mojej przyszłej rodzinie

Jak realizować swoje i innych potrzeby w rodzinie?

Do każdego z poniższych pytań napisz 1-2 zobowiązania, których będziesz przestrzegał. Zaczynij zdania np. „Będę się starał...” itp.

1. Co możesz już dziś zrobić, by lepiej przygotować się do założenia* w przyszłości swojej rodziny i lepszego odpowiadania na potrzeby osoby, z którą ją stworzysz?
2. Co możesz już dziś zrobić, by w przyszłości lepiej realizować potrzeby swoich* dzieci w rodzinie?
3. Co możesz już dziś zrobić, by w przyszłości lepiej realizować swoje własne potrzeby dzięki innym osobom w Twojej przyszłej rodzinie?

*Osoby, które nie myślą o tym, czy w przyszłości będą mieć małżonka i/lub dziecko, piszą o innej bliskiej osobie oraz o dziecku ze swojej dalszej rodziny.

Źródło: opracowanie własne.

Scenariusz 5

Temat: Co może być przyczyną tracenia relacji w rodzinach? Refleksje w oparciu o teledysk *Tracę Cię* Piotra Kowalczyka (Tau)

Klasa: I-IV liceum lub technikum

Czas: 45 min

Cele ogólne:

- pogłębianie wiedzy o opisywaniu przyczyn tracenia relacji rodzinnych w wymiarze jednostkowym i społecznym;
- kształtowanie umiejętności opisywaniu przyczyn tracenia relacji rodzinnych w wymiarze jednostkowym i społecznym;
- wyrabianie gotowości do opisywania przyczyn tracenia relacji rodzinnych w wymiarze jednostkowym i społecznym.

Cele operacyjne:

- uczeń wyraża adekwatną do wieku wiedzę o opisywaniu przyczyn tracenia relacji rodzinnych w wymiarze jednostkowym i społecznym w oparciu o teledysk *Tracę Cię* Piotra Kowalczyka;

- uczeń ma adekwatną do wieku umiejętność opisywania przyczyn tracenia relacji rodzinnych w wymiarze jednostkowym i społecznym w oparciu o teledysk *Tracę Cię* Piotra Kowalczyka;
- uczeń wyraża adekwatną do wieku gotowość do opisywania przyczyn tracenia relacji rodzinnych w wymiarze jednostkowym i społecznym w oparciu o teledysk *Tracę Cię* Piotra Kowalczyka.

Metody nauczania: klasyczna metoda problemowa, technika akrostych, metoda ćwiczeniowa, Klasyczna metoda problemowa, technika rundka.

Formy organizacyjne procesu kształcenia: zbiorowa, grupowa, jednostkowa.

Środki dydaktyczne: kserokopie załącznika nr 1 (po tyle razy, ilu jest uczniów w klasie). Kserokopie tekstów utworu *Tracę cię* z linku https://www.tekstowo.pl/piosenka,tau,trace_cie.html (dostęp: 05.05.2025), tablica multimedialna lub inny nośnik do odtworzenia piosenki z linku <https://www.youtube.com/watch?v=T4ZZUZT7MZ0> (dostęp: 05.05.2025).

Przebieg lekcji

I. Część wstępna:

1. Przywitanie się nauczyciela z uczniami.
2. Klasyczna metoda problemowa, technika akrostych.

Nauczyciel pisze na tablicy pionowo słowa UTRATA OSOBY. Uczniowie mają za zadanie dopisać słowa zaczynające się na każdą z liter tych słów kojarzące im się z utratą osoby.

*Ważna uwaga metodyczna: mogą to być np. używki, tragedia, ratunek, apatia, tarapaty, agresja, osamotnienie, samotność, osobno, ból, yeti – jedno z niewielu słów na „y” – jest zatem bardzo samotne...

II. Część właściwa:

1. Metoda ćwiczeniowa, forma grupowa

Nauczyciel dzieli uczniów na pary. Każdy uczeń dostaje od nauczyciela kserokopię załącznika nr 1. Zadaniem uczniów jest uzupełnienie tego załącznika adekwatnie do treści zapisanych w nim punktów. Ważne jest zwrócenie uwagi uczniów na moment wymiany kartek, dokładne przeczytanie odpowiedzi kolegów i napisanie im rad dotyczących tego, co autor odpowiedzi może zrobić, by lepiej podtrzymywać relacje z jego bliskimi osobami.

III. Część podsumowująca:

1. Metoda klasyczna problemowa, technika rundka, forma zbiorowa

Uczniowie siadają/stają w kole. Każdy uczeń mówi, jaką radę otrzymał i argumentuje, dlaczego ona jest według niego trafnie do niego dobrana.

*Ważna uwaga metodyczna: warto, by każdy uczeń dostrzegł jakieś zalety/walory w radzie otrzymanej od kolegi/koleżanki, by nie było w klasie rad nieposiadających żadnych zalet. Nauczyciel może zalecić odrzucenie jedynie rady bezwzględnie szkodliwej wychowawczo, życiowo.

Zadanie nie na oceny: każdy powinien wdrożyć na 1 tydzień radę od kolegi.

Załącznik nr 1. Karta samooceny relacyjnej

1. Jakie mam najbliższe osoby, z którymi powinienem mieć bliskie relacje?
Wymień je – rodzina/przyjaciele.

2. Co odciąga mnie od umacniania relacji z bliskimi mi osobami? Wypisz.

3. Jakie aktywności wykonuję z każdą z najbliższych mi osób (wpisanych w pytaniu 1)?

4. Ile czasu w tygodniu poświęcam każdej z najbliższych osób (wymienianych w pytaniu 1)?

5. Jakie mam aktywności nadmiernie odciągające mnie od podtrzymywania relacji z najbliższymi osobami (wymienionymi w pytaniu 1)? Wymień je.

6. Jakie mam aktywności nadmiernie odciągające mnie od podtrzymywania relacji z najbliższymi osobami (wymienionymi w pytaniu 1)? Wymień je.

WYMIANA KARTEK! – Podaj swoją kartkę koledze z klasy.

Rada od kolegi dotycząca ograniczenia nadmiernie angażujących aktywności, wzmacniająca podtrzymywanie relacji z najbliższymi osobami:

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Źródło: opracowanie własne.

Scenariusz 6

Temat: Czy można się rozstawać w relacjach z najbliższymi? Próba odniesień do utworu *Można?*³⁸ Sebastiana Salberta (Rahima) i Aleksandry Agaciak (Lilu)

Klasa: I-IV liceum lub technikum

Czas: 45 min

Cele ogólne:

- poszerzanie wiedzy o komunikowaniu zagrożeń w relacjach wynikających z możliwości rozstania;
- kształtowanie umiejętności komunikowania zagrożeń w relacjach wynikających z możliwości rozstania;
- wyrabianie gotowości do komunikowania zagrożeń w relacjach wynikających z możliwości rozstania.

Cele operacyjne:

- uczeń adekwatnie do wieku wyraża wiedzę o komunikowaniu zagrożeń w relacjach wynikających z możliwości rozstania, odnosząc się do utworu *Można?* Sebastiana Salberta i Aleksandry Agaciak;
- uczeń adekwatnie do wieku wykazuje umiejętności komunikowania zagrożeń w relacjach wynikających z możliwości rozstania, odnosząc się do utworu *Można?* Sebastiana Salberta i Aleksandry Agaciak;
- uczeń adekwatnie do wieku wykazuje gotowość do komunikowania zagrożeń w relacjach wynikających z możliwości rozstania, odnosząc się do utworu *Można?* Sebastiana Salberta i Aleksandry Agaciak.

Metody nauczania: pogadanka wstępna, metoda impresyjna z analizą tekstu, klasyczna metoda przypadków; metoda działań wytwórczych, technika kampanii reklamowej, klasyczna metoda problemowa, technika dyskusji.

Formy organizacji zajęć ze względu na liczbę uczniów: zbiorowa, grupowa, jednostkowa.

Środki dydaktyczne: kserokopie załączników 1, 2 (po tyle razy, ilu jest uczniów w klasie). Kserokopie tekstów utworu *Można?* z linku <https://www.tekstowo.pl/piosenka,rahim,mozna.html> (dostęp: 06.05.2025), tablica multimedialna lub inny nośnik do odtworzenia piosenki z linku https://www.google.com/search?client=firefox-b-d&sca_esv=6f4cffb8fcc6cffb&udm=7&sxsrf=AHTn8zo8L6dgL23yKsBBjq8GjSYSB5Ijsg:1746541243010&q=Mozna%3F+rahim&sa=X&ved=2ahUKEwjK_f-ShY-NAxWuCBAIHUbgDNcQ8ccDKAF6BAhPEAI&biw=1366&bih=643&dpr=1#fpstate=ive&vld=cid:bc096b59,vid:snRfC0HaFvk,st:0 (dostęp: 06.05.2025).

Przebieg lekcji:

I. Część wstępna:

1. Przywitanie nauczyciela z uczniami.
2. Pogadanka wstępna, forma zbiorowa.

Nauczyciel prowadzi z uczniami rozmowę dotyczącą tego, co myślą o możliwości rozstania w relacjach z najbliższymi – w małżeństwach, związkach. Może posłużyć się pytaniami: Jak sądzicie, jak dużo małżeństw się rozstaje?, Jak sądzicie, jak dużo par

---

³⁸ Autorka jest przekonana, że czasem można wiele rzeczy, ale jak mówią autorytety: nie wszystko, co można, to wolno – tu pewną propozycję stanowi skoczenie na minutkę do Skoczowa z 22 maja 1995 roku cz.2, na adres https://youtu.be/mjaDhhD42J8?list=OLAK5uy_n_wykm8QVG9a6xyal-R2glhDzgPIGItV0&t=724 (dostęp: 06.05.2025), proponowana minuta do odsłuchu: 12. i 0 sek. do 13 i 0 sek.

się rozstaje?, Dlaczego ludzie się rozstają?, Czy można się rozstać w bliskich relacjach?, Jakie według was muszą być powody, by rozstanie dwojga ludzi było uzasadnione?, Czy można rozstać się po ślubie?

*Ważna uwaga metodyczna: w zależności od nauczanego przedmiotu potrzebny jest inny komentarz nauczyciela w zakresie możliwych przyczyn rozstania po ślubie (inny na przedmiotach nieodwołujących się do ślubu wyznaniowego). Na religii omówienie jedynie w kontekście dopuszczalnych powodów unieważnienia małżeństwa. Warto jednak na wszystkich przedmiotach zaznaczać istnienie odmienności perspektyw w patrzeniu na nierozzerwalność małżeństwa.

II. Część właściwa:

1. Metoda impresyjna z analizą tekstu, forma zbiorowa

Nauczyciel odtwarza utwór *Można?* na dowolnym nośniku elektrycznym. Po ekspozycji piosenki rozmawia z uczniami o tym, jak interpretują jej tytuł i treść. By lepiej odnieść się do przesłania utworu, nauczyciel rodzaje kserokopie jego tekstów każdemu uczniowi.

2. Metoda przypadków, forma jednostkowa

Nauczyciel rozdaje uczniom załączniki nr 1. Każdy uczeń samodzielnie ma zapoznać się z treścią tego załącznika i wykonać zawarte w nim polecenia odnoszące się do przypadku Estery i Patryka. Po zakończonej pracy 1 lub 2 uczniów może na forum klasy przedstawić efekty swoich działań.

*Ważne: Istotne dla prawidłowej realizacji celów zajęć jest to, co zostanie zaakceptowane jako problem wymagający rozwiązania (wszystko zależy od przyjętej perspektywy i przedmiotu nauczania, z perspektywy którego identyfikuje się wpisywane problemy). W kontekście poniższego zadania – korzystania z pomocy specjalistów – również istotne jest, co należy uznać za problem wymagający specjalistycznej pomocy.

3. Metoda działań wytwórczych, technika kampanii reklamowej, forma jednostkowa

Nauczyciel rozdaje uczniom załączniki nr 2. Informuje ich, że mają dorysować elementy graficzne na znajdujących się na nich ulotkach reklamowych w taki sposób, by były one adekwatne do ich treści i zachęcające do skorzystania z oferty „Nie-firmy Szafarze”.

III. Część podsumowująca:

1. Metoda klasyczna problemowa, technika dyskusji, forma grupowa

Nauczyciel daje polecenie uczniom, by wspólnie z kolegami w 4-osobowych grupach (grupy warto ponumerować) wymyślili argumenty za tym, że w przypadku posiadania trudnych problemów z bałaganem warto szukać pomocy u tak efektywnie szafujących sprzętami specjalistów. Należy dać polecenie zapisania powstałego zestawu argumentów – jest to element zajęć tylko, jeśli wystarczy czasu.

2. Klasyczna metoda problemowa, technika ewaluacji poprzez głosowanie, forma zbiorowa

Nauczyciel proponuje głosowanie indywidualne na ten zestaw grupowych argumentów, który każdy uzna za najlepszy. Liderzy grup czytają przygotowane w grupach zestawy argumentów. Po odczytaniu wszystkich zestawów argumentów nauczyciel czyta numery grup, a uczniowie poprzez podniebienie ręki mogą zasygnalizować, że to zestaw argumentów tej grupy był według nich najlepszy. Grupa, na którą zagłosowało najwięcej uczniów, dostaje oklaski.

*Ważna uwaga metodyczna: gdy grupa pracowała wolniej, nauczyciel proponuje zamiast punktu 1 głosowanie na najlepszy zestaw nazw półek w szafach.

Zadanie dla chętnych: na ulotce szafarzy dorysuj elementy graficzne, może to być logo.

Załącznik nr 1. Przypadek szaf Estery i Patryka

Estera i jej mąż Patryk przeżywają trudności w swojej relacji. Boją się, że mogą one doprowadzić do rozstania. Wyobraź sobie tę relację jako szafę pełną bałaganu z 2 przybudowanymi szafkami nocnymi każdego z małżonków. Szafa wspólna to ich wzajemna relacja małżeńska. Szafki osobiste symbolizują to, jaką relację tworzą sami z sobą (to, co wnieśli do relacji małżeńskiej ze swoich rodzin macierzystych). W tych szafach znajdują się półki, każda z półek jest symbolem jakiegoś aspektu wspólnej relacji (szafa wspólna), osobistego (szafka osobista). Na tych półkach w szafach jest, niestety, bałagan. Pojawiły się na nich rzeczy złe, niepotrzebne, takie, których obecność jest dla Estery i Patryka niekorzystna i sprawia im problemy. Trzeba je zidentyfikować, a potem – kierując się szczerym żalem, bez zbędnego żalu – pożegnać. Pomóż im. By stworzyć odpowiedzi na poniższe polecenia, posłuż się tekstem piosenki i własną wiedzą o życiu.

Zaplanuj:

1. Listę półek w szafach i ich nazwy (np. półka o nazwie „wspólnie spędzany czas”, „obowiązki domowe” itp.)
2. Listę problemów, jakie umieścisz na poszczególnych półkach, które mogą wymagać rozwiązania (będą to problemy powiązane swoją tematyką z nazwami półek).

Źródło: opracowanie własne.

Załącznik nr 2. Nie-firmowa reklama sprzątania szaf

Estera Szafiarka i jej mąż Patryk Blogger³⁹ mają już dość i postanowili udać się ze swoimi szafami do specjalistów w sprzątaniu i porządkowaniu szaf – szafarzy szafujących sprzątaniem. Trochę marudzili, ale ostatecznie zdecydowali się to uczynić, ponieważ Sylwester nadchodził wielkimi krokami i zbliżał się Nowy Rok. Do skorzystania ze specjalistycznych usług w zakresie sprzątania zachęcili się dzięki następującej ulotce:

Nie-firma <i>Szafarze</i> Szafujecie? Pewnie! Wszystko – na raz! W sprawach nie cierpiących zwłoki – od zaraz!	Tel... Adres: Ulica Czysta 8 7-144 Wszędzie Tam Gdzie Ty
Oferujemy: – skuteczne szafowanie usuwaniem bałaganu; – dezynfekcję szaf z potrójną mocą w trakcie sprzątania; – udzielanie skutecznych rad właścicielom szaf dotyczących utrzymania ich w czystości; – zlikwidowanie Twoich śmieci- nie musisz się nimi zajmować!	
Nie czekaj, czas ucieka – przyjdź lub zadzwoń już dziś! *Nie zapomnij o naprawie uszkodzeń w szafie i otoczeniu po efektywnym sprzątaniu!	

Źródło: opracowanie własne.

---

³⁹ Blogger to rzeczownik męski od rzeczownika szafiarka. Autorka ma ponadto pytanie do nauczycieli (szczególnie religii): jakie mogą być pomysły w tym kontekście na skomentowanie tak modnej technologii *zero waste*? (Oczywiście odnosząc ją do hermeneutyki metaforycznej, gdyż w zakresie hermeneutyki dosłownej jest adekwatnie interpretowana np. w połączeniu z ekologią.)

Scenariusz 7

Temat: Ryzyko przemocy i agresji w relacjach panujących w domu – odniesienia do utworu *800 120 002*⁴⁰ Jakuba Bireckiego (B.R.O.) i Piotra Kowalczyka (Tau)

Klasa: I-IV liceum lub technikum

Czas: 45 min

Cele ogólne:

- pogłębianie wiedzy o komunikowaniu ryzyka przemocy/agresji w relacjach panujących w domu;
- kształtowanie umiejętności komunikowania ryzyka przemocy/agresji w relacjach panujących w domu;
- wyrabianie gotowości do komunikowania ryzyka przemocy/agresji w relacjach panujących w domu.

Cele operacyjne:

- uczeń wykazuje adekwatną do wieku wiedzę o komunikowaniu ryzyka przemocy/agresji w relacjach panujących w domu w odniesieniu do utworu *800 120 002* Jakuba Bireckiego i Piotra Kowalczyka;
- uczeń wykazuje adekwatną do wieku umiejętność komunikowania ryzyka przemocy/agresji w relacjach panujących w domu w odniesieniu do utworu *800 120 002* Jakuba Bireckiego i Piotra Kowalczyka;
- uczeń wykazuje adekwatną do wieku gotowość do komunikowania ryzyka przemocy/agresji w relacjach panujących w domu w odniesieniu do utworu *800 120 002* Jakuba Bireckiego i Piotra Kowalczyka.

Metody nauczania: pogadanka wstępna; metoda impresyjna z analizą tekstu, metoda ćwiczeniowa, analiza tekstu, metoda działań wytwórczych.

Formy organizacyjne procesu kształcenia: zbiorowa, grupowa, jednostkowa.

Środki dydaktyczne: kserokopie załącznika nr 1 (po tyle razy, ilu jest uczniów w klasie). Kserokopie tekstu utworu *800 120 002* z linku: https://www.tekstowo.pl/piosenka,b_r_o,800_120_002_feat__tau.html (dostęp: 06.05.2025), tablica multimedialna lub inny nośnik do odtworzenia piosenki z linku: <https://www.google.com/search?client=firefox-bd&q=800+120+002++B.R.O.+#fpstate=ive&vld=cid:26c46f75,vid:jVXxrNzeo0A,st:0> (dostęp: 06.05.2025).

Przebieg lekcji

I. Część wstępna:

1. Przywitanie nauczyciela z uczniami.
2. Pogadanka wstępna, forma zbiorowa

Nauczyciel zadaje uczniom pytania: Co to jest przemoc?, Czy według was przemoc i agresja to to samo? (nauczyciel podaje rozróżnienia za wybranym źródłem lub uczniowie mogą podać własne odniesienia źródłowe), Jakie znacie formy przemocy/agresji?

---

⁴⁰ Dla Autorki jest to ważny temat ze względu na jej (bierny, co prawda) udział w konferencji na terenie ANS w Nowym Sączu pt. „STOP przemocy, dyskryminacji, agresji – kobieto rozwiń skrzydła”, która miała miejsce dnia 26 maja 2023 roku (<https://www.ans-ns.edu.pl/uczelnia/o-uczelni/aktualnosci/5381-konferencje-stop-przemocy-dyskryminacji-agresji-kobiet-rozwin-skrzydla>, dostęp: 20.05.2023)

*Ważna uwaga metodyczna: można skorzystać z tekstu: „trudno znaleźć zgodność w tłumaczeniu pojęcia „agresja”, jednak daje się zauważyć dwa główne aspekty: agresywne zachowanie jest intencjonalne oraz niesie negatywne skutki dla ofiary. Natomiast sprawcę określa się mianem osoby, która działa w celu dokonania jakiejś szkody fizycznej lub psychicznej” (Lewandowska, 2019, s. 121). W celu udzielenia odpowiedzi na pytania nauczyciel może stworzyć materiał w oparciu o podany tekst.

II. Część właściwa:

1. Metoda impresja z analizą tekstu, forma zbiorowa

Ekspozycja teledysku i omówienie jego treści oraz znaczenia jego tytułu przez nauczyciela i uczniów. Nauczyciel może przed udostępnieniem utworu na tablicy multimedialnej rozdać jego teksty.

*Ważna uwaga metodyczna: w perspektywie rozpatrywanej na lekcji religii słowo *mąż* powinno być interpretowane nie jako prawowity małżonek, ale jako ktoś, kto się pod niego podszywa.

2. Metoda ćwiczenia, forma grupowa

Nauczyciel dzieli uczniów na pary. Każda para otrzymuje 2 załączniki nr 1. Ma je uzupełnić adekwatnie do ich treści. W trakcie wspólnej pracy uczniowie powinni rozmawiać i uzgadniać odpowiedzi. Po zakończonej pracy 1-2 pary uczniów odczytują to, co napisały w swoich załącznikach.

3. Metoda analizy tekstu, forma indywidualna lub zbiorowa (zależy od statutu szkoły)

Nauczyciel po końcu pracy zadaje uczniom pytanie: Czy wiesz, że oprócz tego numeru, telefonu Ogólnopolskiego Telefonu dla Ofiar Przemocy w Rodzinie jest jeszcze Niebieska Linia? Odszukajcie jej numer telefonu i informacje, kto może dzwonić na te numery.

*Ważna uwaga metodyczna: zadanie do wykonania w szkołach, których statuty umożliwiają korzystanie z telefonu na zajęciach za zgodą prowadzącego. W innym przypadku informacje wyszukuje nauczyciel na tablicy multimedialnej.

III. Część podsumowująca:

1. Metoda działań wytwórczych, forma jednostkowa

Nauczyciel daje polecenie uczniom narysowania logotypu do tej kampanii społecznej i piosenki (logotyp zawiera obraz graficzny i tekst, słowa).

Załącznik nr 1. Niebieska linio – pomocy!

Formy i działania agresywne i przemocowe, jakich ludzie doświadają w domu	Skutki doznawania agresji/ przemocy w domu	Rady dla ofiary przemocy/ agresji w domu
Z tekstu piosenki		
Z *Twojego doświadczenia *nie oznacza to, że Ty byłeś ofiarą, ale że wiesz o ich występowaniu		

Źródło: opracowanie własne.

Scenariusz 8

Temat: Szukamy drogi do przebaczenia na podstawie refleksji nad teledyskiem *Gdybyś kiedyś* Łukasza Paluszaka (Paluch)

Klasa: I-IV liceum lub technikum

Czas: 45 min

Cele ogólne:

- pogłębianie wiedzy o komunikowaniu szans, poczucia bezpieczeństwa i unikania zagrożeń w relacjach z najbliższymi związanych z szukaniem drogi do przebaczenia;
- kształtowanie umiejętności komunikowania szans, poczucia bezpieczeństwa i unikania zagrożeń w relacjach z najbliższymi związanych z szukaniem drogi do przebaczenia;
- wyrabianie gotowości do komunikowania szans, poczucia bezpieczeństwa i unikania zagrożeń w relacjach z najbliższymi związanych z szukaniem drogi do przebaczenia.

Cele operacyjne:

- uczeń wykazuje adekwatną do wieku wiedzę o komunikowaniu szans, poczucia bezpieczeństwa i unikania zagrożeń w relacjach z najbliższymi związanych z szukaniem drogi do przebaczenia w oparciu o teledysk Łukasza Paluszaka *Gdybyś kiedyś*;
- uczeń wykazuje adekwatną do wieku umiejętność komunikowania szans, poczucia bezpieczeństwa i unikania zagrożeń w relacjach z najbliższymi związanych z szukaniem drogi do przebaczenia w oparciu o teledysk Łukasza Paluszaka *Gdybyś kiedyś*;
- uczeń wykazuje adekwatną do wieku gotowość do komunikowania szans, poczucia bezpieczeństwa i unikania zagrożeń w relacjach z najbliższymi związanych z szukaniem drogi do przebaczenia w oparciu o teledysk Łukasza Paluszaka *Gdybyś kiedyś*.

Metody nauczania: metoda klasyczna problemowa, technika akrostych, metoda impresyjna z analizą tekstu, metoda klasyczna problemowa, technika Kiplinga 5W+H, Metoda klasyczna problemowa, technika burzy mózgów, klasyczna metoda problemowa, technika termometr uczuć.

Formy organizacyjne procesu kształcenia: zbiorowa, grupowa, jednostkowa.

Środki dydaktyczne: kserokopie załącznika nr 1 (po tyle razy, ilu jest uczniów w klasie). Kserokopie tekstu utworu *Gdybyś kiedyś* z linku https://www.tekstowo.pl/piosenka,paluch,gdybys_kiedys.html (dostęp: 08.05.2025), tablica multimedialna lub inny nośnik do odtworzenia piosenki z linku <https://www.youtube.com/watch?v=qSNV03we7Cg> (dostęp: 08.05.2025).

Przebieg lekcji

I. Część wstępna:

1. Przywitanie nauczyciela z uczniami.
2. Metoda klasyczna problemowa, technika akrostych, forma zbiorowa

Nauczyciel pisze na tablicy drukowanymi literami pionowo słowo PRZEBACZ. Uczniowie mają za zadanie podać słowa, które kojarzą im się z przebaczeniem, na każdą z liter zawartych w wyrazie „przebaczyć”. Nauczyciel lub wybrany uczeń piszą podawane wyrazy na tablicy. Po zakończonej pracy wskazany jest komentarz nauczyciela odnoszący się do podanych przez uczniów słów.

II. Część właściwa:

1. Metoda impresyjna z analiza tekstu, forma zbiorowa

Nauczyciel rozdaje uczniom teksty piosenki *Gdybyś kiedyś*. Uczniowie oglądają udostępniony przez nauczyciela na tablicy multimedialnej teledysk utworu *Gdybyś kiedyś*. Po zakończeniu ekspozycji nauczyciel kieruje przebiegiem analizy znaczenia tytułu i treści piosenki. Uczniowie wypowiadają swoje opinie, nauczyciel komentuje je.

*Ważna uwaga metodyczna: na religii fragment „nie wiem, gdzie jest koniec, bliżej z każdym oddechem” warto skonfrontować z początkowymi wersami PS 139 (138).

2. Metoda klasyczna problemowa, technika Kiplinga 5W+H, forma jednostkowa

Nauczyciel rozdaje uczniom kserokopie załącznika nr 1. Uczniowie mają w odniesieniu do osobistych doświadczeń uzupełnić ten załącznik, kierując się napisaną na nim instrukcją i tytułami rubryk w tabeli. Po zakończonej pracy warto poprosić 1-2 uczniów o odczytanie swoich odpowiedzi.

3. Metoda klasyczna problemowa, technika burzy mózgów, forma zbiorowa

Uczniowie na polecenie nauczyciela podają pomysły na nazwę załącznika nr 1. Po podaniu pomysłów wybierają najlepszy z nich. Każdy uczeń zapisuje wybraną nazwę na załącznik nr 1 w miejsce kropek.

III. Część podsumowująca:

1. Metoda pogadanki podsumowującej, forma zbiorowa

Nauczyciel zadaje uczniom pytanie do rozmowy: Jak sądzicie, jakie najtrudniejsze wyzwanie stoi przed wami, żeby wdrożyć w życie ten plan przeprosin i przebaczenia, który zapisaliście na zajęciach? Uczniowie wyrażają swoje opinie, a nauczyciel może je skomentować.

2. Klasyczna metoda problemowa, technika termometr uczuć, forma zbiorowa

Ocenianie termometrem procentowym szans na powodzenie swojego planu – każdy ocenia SWOJE szanse na powodzenie swojego planu poprzez podniesienie palców dłoni. Można podnieść 0-10 palców (0 to podniesienie obu pięści). 0 oznacza – mojego planu w mojej ocenie na pewno się nie uda się zrealizować, 10 – w mojej ocenie na pewno zrealizuję mój plan przebaczenia. Nauczyciel, po dokonaniu oceny przez każdego ucznia, może policzyć, ile było poszczególnych ocen w całej klasie i skomentować ten fakt.

Załącznik nr 1. *technika Kiplinga na przebaczenie 5W+H

Nazwa (do wymyślenia przez uczniów).....

Instrukcja: Zastanów się, z kim z Twojej rodziny i dlaczego ostatnio się pokłóciłeś. Przypomnij sobie tę sytuację. Następnie przygotuj się do pierwszego etapu przebaczenia tej osobie i tego, by ona mogła przebaczyć Tobie. Najlepiej, byś dał radę zaproponować najszybszy możliwy termin pogodzenia się z tą osobą. Zaplanuj za pomocą poniższej tabeli etapy Twojego spotkania z tą osobą. Ważne jest to, że przebaczenie nie zawsze łączy się z obopólnymi przeprosinami i nie oznacza tego, że zapomina się o swojej przeszłości. Pamiętaj również o tym, że planując przebaczenie, możesz zaplanować poinformowanie drugiej osoby o swoich trudnościach/krzywdach.

<p>What? (Co?)** –tu wpisz, co stało się przyczyną kłótni, nieporozumienia.</p>	<p>Who? (Kto?) –tu wpisz wszystkie osoby mające znaczenie dla nieporozumienia, z którymi trzeba się pojednać.</p>	<p>When? (Kiedy?) –tu wpisz:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. kiedy nastąpiło nieporozumienie; 2. kiedy masz zamiar się spotkać z tymi osobami. 	<p>Where? (Gdzie?)</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Miejsce, w którym nastąpiło nieporozumienie. 2. Miejsce, w którym macie zamiar się spotkać. 	<p>Why? (Dlaczego?)</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Tu wpisz dostrzegane przez Ciebie przyczyny i skutki Waszego nieporozumienia. 2. Tu wpisz, dostrzegane przez Ciebie przyczyny i skutki Waszego przyszłego wzajemnego przebaczenia. 	<p>How? (Jak?)</p> <p>Możesz doprecyzować szczegóły opisu swojego pomysłu na Twoje przebaczenie partnerowi nieporozumienia.</p>

*Ze względu na przyporządkowanie metody Kiplinga w klasyfikacji W. Okonia do klasycznej metody problemowej Autorka zdecydowała się nazwać ją w tej publikacji techniką.

** Powód nieporozumienia może nigdy nie zostać ostatecznie zapomniany, nawet pomimo szczerego przebaczenia. Pamiętanie o nim nie świadczy o braku przebaczenia.

Źródło: opracowanie własne.

III.6. Perspektywy komunikacji pionowej i poziomej podmiotów edukacji dotyczące opisywania Miłości jako cnoty i wartości w życiu człowieka

Zagadnienie cnoty Miłości Autorka uznaje za kluczowe i fundamentalne, choć z przyczyn formalnych (metodologicznych) jest ono w niniejszym projekcie sprowadzone do jednego z wymiarów problematyki szczegółowej, a nie do problemu głównego. Jest to związane ze źródłowymi odniesieniami komunikacyjnymi, które są eksponowane w niniejszej publikacji. Z tego względu, pomimo wagi tego problemu, jest on poddany eksploracji jedynie w 2 scenariuszach opartych o 2 utwory rapowe: *Nie musisz mówić nic* Jerzego Ledzińskiego (EKS) oraz *Sacrum* Jacka Leszka Mejera (Mezo) i Katarzyny Wilk.

Cnota miłości jest niezwykle istotna z perspektywy wielu dziedzin ludzkiego życia oraz nauki. Jak podkreśla Ł. Walaszek, ma ona istotne znaczenie dla rozwoju społeczeństw w odniesieniu do jej doniosłej roli dla rodzin. Cytując D. Lalak i T. Pilcha, przywołuje on definicję rodziny, pisząc, że jest to „grupa mała i pierwotna, środowisko i system edukacyjny oraz instytucja socjalizacyjno-wychowawcza i wspólnota emocjonalno-kulturowa” (Walaszek, 2012, s. 211-212; za: Lalak, Plich, 1999, s. 236). Odnosząc się do współczesnych przemian w zakresie wartości i kierunków rozwoju świata, odwołuje się do poglądów A. Wuwera, który wymienia indywidualizm, dyferencjacji racjonalność, ekonomizm oraz ekspansywność jako *zabarwienie* współczesności, ogarniające przestrzeń społecznego życia (Walaszek, 2012, s. 212; za: 2015, s. 37). Odnosząc się zaś do poglądów Jana Pawła II wyrażonych w jednej z jego homilii, pisze o niepokojących przemianach we współczesnych rodzinach: rozwodach i ich wzrastającej liczbie, długotrwałych rozłąkach rodzin powstałych na skutek emigracyjnych wyjazdów zarobkowych, zamykania się rodzin we własnym kręgu (co można odnieść do atomizacji życia rodzinnego w sensie reprezentowanego w rodzinach stylu życia) czy braku/zaniku niekiedy prawdziwej więzi miłości między członkami rodziny (Ibidem, s. 21; za: Jan Paweł II, 2005, s. 615-616). W swych poglądach Ł. Walaszek akcentuje zatem konieczność odwołania się do miłości jako cnoty, w rozumieniu jej jako pomocy, środka oraz sposobu na poprawę stanu aktualnego polskich rodzin i w związku z tym całego społeczeństwa polskiego. Poglądy na temat miłości rozpatrywanej jako wartości podejmuje natomiast M. Boużyk, też uzasadniając odwoływanie się do niej aktualnym obrazem rzeczywistości. Zwraca ona uwagę, że cechy wolności, otwartości i racjonalizmu współczesnej kultury połączone są z zagubieniem aksjologicznym człowieka. Wychodząc od genezy postaw umocowanych w mądrości, w oparciu o Z.J. Zdybicką czy F. Adamskiego, postuluje ona odwoływanie się do wartości, o których wiedza stanowi podwaliny dla całości struktur społecznych, państwowych i międzypaństwowych (Boużyk, 2013, s. 187-188). Miłość jest zatem jedną z wartości istotnych i ważnych dla całej struktury społecznej, a wiedza o niej stanowi mądrość istotną dla całego społeczeństwa.

Ks. M. Sztaba źródła odwołań do miłości w społeczeństwie dostrzega w fakcie, że człowiek jest istotą społeczną, a miłość społeczna jest kluczowym elementem wychowania (2011, s. 27). Łączy on miłość społeczną ze sprawiedliwością społeczną i miłosierdziem, szczególnie tym okazywanym ubogim. Przedstawione poglądy ks. M. Sztaba łączy również z przebaczeniem w życiu społecznym (2011, s. 28-37). W wychowaniu istotne jest istnienie miłości prawdziwej i jej personalizacji, nadawanie jej osobowego charakteru. Odnosząc miłość do aspektu moralnego, autor ten pisze:

Moralny sens miłości wyraża się zaś w byciu darem z siebie dla drugiej osoby, co stanowi podstawę do budowania dojrzałej i autentycznej wspólnoty. Wychowana miłość polega na zaangażowaniu wolności na rzecz drugiej osoby. Wolność bowiem jest dla miłości. Wolność jest środkiem a miłość celem (Sztaba, 2011, s. 40).

Tak rozumiana miłość włączona jest w proces wychowania i ma być przekazywana następnym pokoleniom. Jak zaznacza M. Boużyk, odnosząc się do poglądów innych autorów, wychowanie do miłości opiera się na wolności, prawdzie o dobru i dążeniu człowieka do dobra oraz antropologii i osobowej naturze człowieka. Wspomniana autorka komentuje wspomniane kwestie, odwołując się do M.A. Krąpca, pisząc:

Miłość bez rozumienia natury człowieka nie jest obiektywnym dobrem: zależy od tego, co ktoś uznaje za dobro. Subiektywna ocena dobra zawsze jest zmienna i pozostaje pod wpływem uwarunkowań życiowych. Tymczasem miłość, będąc rzeczywiście wielką wartością (dobrem), jest – ze względu na właściwą człowiekowi rozumność i wolność – kolejnym zadaniem człowieka. Można w niej dostrzegać przede wszystkim wyraz kultury moralnej człowieka, która wiąże się z poznaniem własnej natury i procesem wychowywania (Boużyk, 2013, s. 195; za: Krąpiec, 2008, s. 99-101).

M. Boużyk, odwołując się do Arystotelesa, a w oparciu o niego do poglądów św. Tomasza z Akwinu, określa, jakie cechy, wady są przeciwne miłości i trzeba ich unikać, wymienia: zazdrość (której owocem jest nienawiść), brak zgody, pychę (brak umiarkowania). Rozwojowi miłości sprzyja natomiast roztropność, która uważana jest za podstawę wszystkich cnót. By ją prawidłowo kształtować, również wychowaniu i edukacji, należy uwzględniać w tych procesach następujące elementy:

dobra pamięć (memoria), wycucie konkretności (intellectus), otwartość na dobre rady (docilitas), uważność obserwacji (sollertia), logiczne rozumowanie (ratio), przewidywanie (providentia), elastyczność myślenia (circumspectio) oraz umiejętność wcześniejszego przygotowania się na ewentualne trudności, które mogą pojawić się na drodze do osiągnięcia celu (Boużyk, 2013, s. 199; za: Krąpiec, 1991).

M. Boużyk, konkludując swoje poglądy, podkreśla, że wychowanie do miłości łączy wszystkie wartości w duchowym rozwoju osobowym podmiotów, pomnaża dziedzictwo kulturowe, ubogaca pojedynczych ludzi i całą ludzkość. Bogactwo duchowe (w tym w miłość) rozumie jako obfitość, otwartość, zwielokrotnianie tego, co jest wspólnym dziedzictwem. Ubóstwo w tym zakresie opisuje jako ciasnotę myślenia, zamknięcie, schematyzm form i działań, nadużywanie dóbr, działanie przeciw człowiekowi. Pisząc o wychowaniu, akcentuje ona stymulowanie wszechstronnego rozwoju wychowanka, jego rozwój moralny. Istotne jest odwołanie M. Boużyk do aspektu komunikacyjnego. Pisze ona: „W przeżyciu miłości, jej rodzeniu, rozwoju i spełnieniu niezmienny jest zapis ontologiczny: cielesność komunikuje, wspiera, wyraża

to, co duchowe, a to, co duchowe, potrzebuje materii ciała, by ludzka miłość mogła trwać” (Boużyk, 2013, s. 203). Poglądy te wskazują, że ludzie (będący integralnymi osobami mającymi aspekt cielesny i duchowy) komunikują poprzez cielesność swoją duchowość. Miłość istniejąca w ludziach jako cnota uzewnętrznia się, komunikowana jest poprzez działania ludzkich ciał w codzienności, sama z siebie nie może się wyrażać w ludziach bez udziału ich cielesnego wymiaru.

Nauczyciele w codziennej działalności edukacyjnej zobowiązani są zatem do komunikowania cnoty miłości swoim wychowankom i wychowywania ich do tej cnoty, powinni być również modelami miłości. Mają oni poprzez swoje aktywności i proponowanie konkretnych działań uczniom i wychowankom w ramach lekcji oraz zajęć ukazywać im, na czym polega cnota miłości i jak należy ją praktykować na co dzień. M. Szymańska, pisząc o miłości, odwołuje się do miłości wychowawczej i akcentuje jej elementy. Zwraca uwagę na:

- a) stworzenie przez ogół wychowawców rodzinnej, serdecznej, życzliwej atmosfery w pracy i podczas rekreacji;
- b) okazywanie wychowankom troski o ich rozwój;
- c) okazywanie im żywego zainteresowania tym, co ich interesuje;
- d) wspieranie ich i wspomaganie w przeżywanych trudnościach;
- e) konsekwentne i sprawiedliwe, ale z postawą miłości, egzekwowanie od wychowanków przez wychowawców przyjętych norm i zasad społeczno-moralnych;
- f) uczestnictwo wychowawców we wszelkiej formie podejmowanych przez nich aktywności;
- g) bycie wychowawców dla nich z miłości (Szymańska, 2016, s. 80).

Odwołuje się ona (na podstawie powiązań pomiędzy rolą nauczyciela a wychowawcy) do miłości nauczycielskiej, konstruując na podstawie poczynionych konkluzji połączenia wskaźników implementacji miłości wychowawczej w pracy nauczyciela. Zwraca uwagę na konieczność reprezentowania przez wychowawcę wysokiego poziomu: optymizmu pedagogicznego w realizacji celów wychowawczych, troski o integralny rozwój wychowanka, budowania przez wychowawcę życzliwej, rodzinnej atmosfery w wychowaniu, współpracy wychowawcy z innymi podmiotami procesu edukacji należącymi do różnych środowisk wychowawczych (Ibidem, s. 86).

Tak rozumiana realizacja cnoty miłości i urzeczywistnianie jej w procesie komunikacji w wychowaniu, nauczaniu stawia przed pedagogami liczne, wysokie wymagania. Pozostaje mieć nadzieję, że ukierunkowanie na dobro i otwarta postawa wychowawców oraz nauczycieli na osoby wychowanków pozwoli im konsekwentnie dążyć do tego celu procesu wychowania.

Scenariusz 1

Temat: „Markuj Miłość bez użycia słów” – refleksje nad *Nie musisz mówić nic* Jerzego Ledzińskiego (EKS)

*Ważna uwaga metodyczna: znaczenie słowa *Markuj* w tym kontekście Autorka wyjaśnia w załączniku nr 1 do tego scenariusza.

Klasa: I-IV liceum lub technikum

Czas: 45 min

Cele ogólne:

- poszerzanie wiedzy o komunikowaniu jednostkowym i zbiorowym dotyczącym cnoty Miłości jako wartości w życiu człowieka;
- kształtowanie umiejętności komunikowania jednostkowego i zbiorowego dotyczącego cnoty Miłości jako wartości w życiu człowieka;
- wyrabianie gotowości do komunikowania jednostkowego i zbiorowego dotyczącego cnoty Miłości jako wartości w życiu człowieka;

Cele operacyjne:

- uczeń ma wiedzę adekwatną do wieku w zakresie komunikowania jednostkowego i zbiorowego dotyczącego cnoty Miłości jako wartości w życiu człowieka;
- uczeń ma adekwatne do wieku umiejętności w zakresie komunikowania jednostkowego i zbiorowego dotyczącego cnoty Miłości jako wartości w życiu człowieka;
- uczeń adekwatnie do wieku wykazuje gotowość do komunikowania jednostkowego i zbiorowego dotyczącego cnoty Miłości jako wartości w życiu człowieka.

Metody nauczania: pogadanka wstępna, metoda impresyjna z analizą tekstu, metoda ekspresyjna, technika pantomimy, metoda ćwiczeniowa, metoda klasyczna problemowa, technika oceny procentowej.

Formy organizacyjne procesu kształcenia: zbiorowa, grupowa, jednostkowa.

Środki dydaktyczne: kserokopie załącznika nr 1 (po tyle razy, ilu jest uczniów w klasie). Kserokopie tekstu utworu *Nie musisz mówić nic* z linku: https://www.tekstowo.pl/piosenka,eks,nic_nie_musisz_mowic.html (dostęp: 10.05.2025), tablica multimedialna lub inny nośnik do odtworzenia piosenki z linku: https://www.youtube.com/watch?v=6FIH_nMrOjg&list=RD6FIH_nMrOjg&start_radio=1&rv=6FIH_nMrOjg (dostęp: 10.05.2025).

*Ważna uwaga metodyczna: wersja oryginalna została zakodowana na kontach prywatnych lub Facebook, np. <https://www.facebook.com/100063458435226/videos/eks-feat-amicus-nic-nie-musisz-m%C3%B3wi%C4%87-nic/436398917591384/>, wersje ślubne są skrócone, nie zawierają całości tekstu, odwołują się do tekstu Amicus, bez tego stworzonego przez EKS (np. https://www.google.com/search?q=Nic+nie+musisz+m%C3%B3wi%C4%87+nic+pos%C5%82uchaj&client=firefox-b-d&sca_esv=1bbf12dcdfda0a2c&biw=1366&bih=643&sxsr=AHtn8zrS1zgVhxeqbm7_nkj3M1rXeX6tg%3A1747233738217&ei=yqskaNaODa7GwPAPzZKqAc&ved=0ahUKEwjWm7nymKONAxUuIxAIHU0JcUQ4dUDCBA&oq=Nic+nie+musisz+m%C3%B3wi%C4%87+nic+pos%C5%82uchaj&gs_lp=Egxnd3Mtd2l6LXNlcniAiu5pYyBuaWUgbXVzaXN6IG3Ds3dpXlcbmljIHBvc8WCdWNoYWoyBhAAGAcYHjIIEAAYgAQYogQyCBAAGIAEGKIEMgUQABjvBTIIEAAYgAQYogQyBRAAGO8FSKEPU

N8DWN8DcAF4AJABAJgBaqABwgGqAQMxLjG4AQzIAQD4AQQGYAgKgAowBwgIKEAAYsAMY1gQYR8ICDRAAGIAEGLADGEMYigWYAwCIBgQBgmSBwMxLjGgB4cLsgcDMC4xuAd8&sclient=gws-wiz-serp#fpstate=ive&vld=cid:3eabee18,vid:PgxqEtFgajc,st:0, dostęp: 10.05.2025).

Przebieg lekcji

I. Część wstępna:

1. Przywitanie nauczyciela z uczniami.

2. Pogadanka wstępna, forma zbiorowa

Nauczyciel rozmawia z uczniami o miłości jako wartości i cnotcie, zadając przy tym pytania: Jakie cechy ma prawdziwa Miłość?, Jak rozumiesz Miłość jako cnotę, wartość?, Opisz sytuację, w której najbardziej doświadczyłeś Miłości jako wartości/noty? Potem wprowadza temat komunikacji niewerbalnej i mowy ciała w pytaniach dotyczących wyrażania uczuć. Może posłużyć się następującymi sformułowaniami: Jak rozumiecie mowę ciała?, Co nią możemy wyrazić?, Jak możemy poprzez mowę ciała wyrażać pozytywne uczucia/wartości kierowane do innych, w tym miłość?

II. Część właściwa:

1. Metoda impresyjna, z analizą tekstu, forma zbiorowa

Nauczyciel puszcza piosenkę *Nie musisz mówić nic* Jerzego Ledzińskiego i rozdaje uczniom jej tekst. Następnie komentuje z uczniami znaczenie jej tytułu i tekstu. Słucha wypowiedzi uczniów, uzupełnia je o własne spostrzeżenia.

2. Metoda ekspresyjna, technika pantomimy, forma grupowa

Nauczyciel dzieli uczniów na grupy 4-osobowe. Daje im polecenie odgrywania scenek do sytuacji wyrażających Miłość. Każda grupa wymyśla sytuację, w której pokaże niewerbalnie cnotę Miłości. Potem każda grupa prezentuje swoją scenkę na forum klasy. W trakcie odgrywania scenek komunikacja werbalna jest zakazana. Nauczyciel daje polecenie, by uczniowie uważnie obserwowali każdą scenkę, gdyż będą musieli na podstawie każdej z nich wykonać zadanie. Po grupowej prezentacji scenek na forum klasy nauczyciel rozdaje uczniom załącznik nr 1, każdy indywidualnie uzupełnia znajdujące się w nim puste pola.

*Ważna uwaga metodyczna ¹⁴¹: By nakierować młodych ludzi na prawidłowe rozumienie polecenia, ważne jest właściwe interpretowanie miłości. Warto odwołać się do określenia cnoty identyfikowanej jako „(gr. arete – „to, co najlepsze”, łac. virtus) – cecha osobowa człowieka; czynnik wewnętrzny usprawniający do realizacji dobra moralnego; trwała dyspozycja do właściwego działania; rodzaj sprawności, dzięki której postępuje się należycie pod względem moralnym (sprawność moralna)” (Żywczyk, 2019, s. 78). W odniesieniu do przytoczonego określenia należy skomentować konieczność generowania tylko takich sugestii przez młodych ludzi, które są oparte o zachowania dobre moralnie. Takie ujęcie jest adekwatne do tego, jak rozumiane są cele edukacyjne (niezależnie od nauczanego przedmiotu).

*Ważna uwaga metodyczna 2: interpretację załącznika „Markuj Miłość” warto w ramach lekcji religii omówić w kontekście wstępu do ewangelii św. Marka.

---

⁴¹ Istotne jest przeczytanie ważnej uwagi metodycznej ze s. 125.

3. Metoda ćwiczeniowa, forma jednostkowa

Każdy uczeń otrzymuje od nauczyciela ksero załącznika nr 1. Uzupełnia go według instrukcji zawartych w tytułach jego kolumn. Po zakończonej pracy możliwa jest (w zależności od tempa pracy na zajęciach) prezentacja wykonania ćwiczenia przez wybranych uczniów.

III. Część podsumowująca:

1. Metoda klasyczna problemowa, technika oceny procentowej, forma zbiorowa
Każdy uczeń realizuje polecenie nauczyciela: „Oceń w skali 0-10 poziom trudności związany z rozpoznaniem uczuć i emocji uczestników każdej ze scenek (gdzie 0 oznacza, rozpoznanie w tej scenie uczuć kolegów było dla mnie proste, a 10 – rozpoznanie w tej scenie uczuć kolegów było dla mnie bardzo trudne)”. Można napisać wartości % w tabeli w rubryce „Lp.”

2. Pożegnanie nauczyciela z uczniami.

Załącznik nr 1. „Markuj Miłość”

Uzupełnij ten załącznik w odniesieniu do cnoty miłości (miłości rozumianej jako pozytywna wartość).

*Ważne: tu słowo „Markuj” ma znaczenie adekwatne do angielskiego *to mark* znaczącego *zaznaczyć*, nie jest zaś rozumiane jako polski czasownik *markować* oznaczający: 1. «pozorować jakąś czynność lub jakiś stan» 2. «naśladować coś, zwykle w sposób niezbyt wierny». *Markuj Miłość* znaczy tu: *Zaznaczaj Miłość*.

Lp.	Co przedstawiała dana sytuacja?	Co czuły osoby odgrywające tę sytuację? Wypisz te uczucia na podstawie zachowania tych osób, ich mowy ciała	Co ty czułeś, obserwując tę sytuację?	Jak obserwacja danej sytuacji wpłynęła na Twoją Miłość do ludzi?
1.		1) 2) 3) 4)		
2.		1) 2) 3) 4)		
3.		1) 2) 3) 4)		
4.		1) 2) 3) 4)		

Źródło: opracowanie własne.

Scenariusz 2

Temat: 10 stopni do pełnowartościowej Miłości – refleksje w oparciu o utwór *Sacrum* Jacka Leszka Mejera (Mezo) i Katarzyny Wilk

Klasa: I-IV liceum lub technikum

Czas: 45 min

Cele ogólne:

- pogłębianie wiedzy o komunikowaniu jednostkowym i zbiorowym stopniowego osiągnięcia cnoty Miłości jako wartości w życiu człowieka;
- kształtowanie umiejętności komunikowania jednostkowego i zbiorowego stopniowego osiągnięcia cnoty Miłości jako wartości w życiu człowieka;
- wyrabianie gotowości do komunikowania jednostkowego i zbiorowego stopniowego osiągnięcia cnoty Miłości jako wartości w życiu człowieka.

Cele operacyjne:

- uczeń ma adekwatną do wieku wiedzę dotyczącą komunikowania jednostkowego i zbiorowego stopniowego osiągnięcia cnoty Miłości jako wartości w życiu człowieka w oparciu o refleksje na temat utworu Jacka Leszka Mejera (Mezo) i Katarzyny Wilk *Sacrum*;
- uczeń ma adekwatne do wieku umiejętności dotyczące komunikowania jednostkowego i zbiorowego stopniowego osiągnięcia cnoty Miłości jako wartości w życiu człowieka w oparciu o refleksje na temat utworu Jacka Leszka Mejera (Mezo) i Katarzyny Wilk *Sacrum*;
- uczeń ma adekwatną do wieku gotowość do komunikowania jednostkowego i zbiorowego stopniowego osiągnięcia cnoty Miłości jako wartości w życiu człowieka w oparciu o refleksje na temat utworu Jacka Leszka Mejera (Mezo) i Katarzyny Wilk *Sacrum*.

Metody nauczania: metoda klasyczna problemowa, technika dyskusji, metoda impresyjna z analizą tekstu, metoda klasyczna problemowa, technika szeregowania rangowego, metoda klasyczna problemowa, technika dyskusji za i przeciw.

Formy organizacyjne procesu kształcenia: zbiorowa, grupowa, jednostkowa.

Środki dydaktyczne: kserokopie załącznika nr 1 (po tyle razy, ilu jest uczniów w klasie). Kserokopie tekstu utworu *Sacrum* z linku: https://www.tekstowo.pl/piosenka,mezo___kasia_wilk,sacrum.html (dostęp: 15.05.2025), tablica multimedialna lub inny nośnik do odtworzenia piosenki z linku: <https://www.youtube.com/watch?v=iLafKDM-E9U> (dostęp: 15.05.2025).

Przebieg lekcji

I. Część wstępna:

1. Przywitanie nauczyciela z uczniami.
2. Metoda klasyczna problemowa, technika dyskusji, forma zbiorowa

Nauczyciel inicjuje dyskusję z uczniami poprzez zadanie im pytania: Co nam daje komunikacja werbalna? Warto, by uczniowie zapisywali to, co zyskują dzięki temu rodzajowi komunikacji.

*Ważna uwaga metodyczna: pytanie zawiera presupozycję, zatem należy odrzucić odpowiedź „nie”, tzn. uczniowie mogą ją wypowiedzieć, ale wówczas należy ją zakwestionować. By zyskać argumenty można skorzystać z interpretacji I aksjomatu komunikacyjnego P. Watzlawicka (opisanego na s. 191 niniejszej publikacji).

II. Część właściwa:

1. Metoda impresyjna z analizą tekstu, forma zbiorowa

Nauczyciel odtwarza w sali teledysk utworu *Sacrum*. Rozdaje uczniom kserokopie tekstu tej piosenki. Rozmawia z uczniami o jej przesłaniu, o tym, jak interpretują znaczenie tytułu i tekstu utworu.

2. Metoda klasyczna problemowa, technika szeregowania rangowego

Nauczyciel rozdaje uczniom kserokopie załącznika nr 1. Uczniowie, po przeczytaniu znajdującej się na nim instrukcji, mają go wypełnić adekwatnie do znajdujących się na nim wytycznych. Następnie 2-3 uczniów może zaprezentować efekty swojej pracy na forum klasy.

III. Część podsumowująca:

1. Metoda klasyczna problemowa, technika dyskusji za i przeciw, forma zbiorowa

Nauczyciel podaje uczniom pytanie do dyskusji: Czy i dlaczego trzeba współpracować z wychowawcami w realizacji rad związanych z uczeniem się prawdziwej Miłości? Uczniowie powinni podzielić się na 2 grupy: zwolenników i przeciwników – według swoich poglądów. Może również przesadzić uczniów, np. powiedzieć, że „Z prawej strony sali mają usiąść zwolennicy współpracy z wychowawcami, z lewej przeciwnicy”. Następnie uczniowie dyskutują stosując się do zasad kultury osobistej.

*Ważna uwaga metodyczna 1: nie ma znaczenia ewentualna nierównoliczność grup. Nie należy namawiać uczniów na przejście do grupy przeciwnej.

*Ważna uwaga metodyczna 2: pożądanym wnioskiem z dyskusji powinien być ten, że należy współpracować z wychowawcami. Warto odwołać się do: dokumentów szkoły, obowiązków ucznia, zasad szacunku i posłuszeństwa wobec rodziców. Warto młodym ludziom uświadomić, że są zapisy w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym w art. 91-95, mówiące o posłuszeństwie dzieci wobec rodziców. Szczególnie istotny jest fragment art. 95:

§ 2. Dziecko pozostające pod władzą rodzicielską **winno rodzicom posłuszeństwo** [wytluszczenie druku – Autorki], a w sprawach, w których może samodzielnie podejmować decyzje i składać oświadczenia woli, powinno wysłuchać opinii i zaleceń rodziców formułowanych dla jego dobra.

§ 3. Władza rodzicielska powinna być wykonywana tak, jak tego wymaga dobro dziecka i interes społeczny (<https://arslege.pl/kodeks-rodzinny-i-opiekunczy/k2/s101/>, dostęp: 15.05.2025).

Jeśli pedagog uzna za właściwe odwołanie się do tych dokumentów, może to być wartościowe.

Załącznik nr 1. „Moje kolejne stopnie rozwijania prawdziwej Miłości”

Instrukcja: Przypomnij sobie 10 rad, jakie wypowiadali do Ciebie rodzice/wychowawcy, dotyczące tego, jak rozwijać w sobie prawdziwą Miłość. Uszereguj je od najłatwiejszej (10) do najtrudniejszej (1) do zrealizowania dla Ciebie. Wpisz te rady na odpowiednie stopnie. Przy każdej z nich napisz, co zrobiłeś w swoim życiu, by się do niej stosować – podaj konkretne przykłady własnych zachowań. Potem napisz, jak Twój wychowawca przyczynił się do wypełnienia przez Ciebie każdej z tych rad.

The diagram consists of ten horizontal rectangular boxes stacked vertically, forming a pyramid shape. Each box is wider than the one above it. To the left of each box is a small square containing a number from 1 to 10, starting from the top and moving downwards. The boxes are empty, intended for the user to write their own advice and reflections.

Źródło: opracowanie: Kamil Jachimowicz (uczeń klasy VI, lat 12).

III.7. Perspektywy komunikacji pionowej i poziomej podmiotów edukacji dotyczące opisywania aspektu przemijania w ludzkim życiu

W toku analiz badawczych odnoszących się do zagadnienia komunikacji pionowej i poziomej podmiotów edukacji dotyczących opisywania aspektu przemijania w ludzkim życiu poczyniono analizę źródeł pisanych, której efekty zaprezentowano poniżej, a także zaproponowano realizację 4 scenariuszy wymyślonych w oparciu o 4 utwory rapowe: *Cofnąć czas* Pawła Ryszarda Mikołajuwa (Popka) i Daniela Morawskiego (Moro), *Czerwone lzy* Mateusza Szpakowskiego (Szpaku) z Jonatanem Chmielewskim/Mateuszem Przybylskim/Mateuszem Decem, *Wieczność* Roberta Wiewióry i Damiana Bajorka (Bajorsona), *Lubić ludzi* Kamila Rutkowskiego (Zeusa).

Człowiek żyjący w świecie jest uwikłany w czas. Z punktu widzenia fizyki czas jest czwartym wymiarem służącym do opisu rzeczywistości materialnej, w której żyjemy, zatem nie możemy uwolnić się od niego – nasze życie dzieje się w czasie i jest czasowe – kiedyś ulegnie zakończeniu. Istotne z edukacyjnego punktu widzenia jest też ujmowanie czasu jako jego biegu: ustawicznego przechodzenia przyszłości w teraźniejszość, a teraźniejszości w przeszłość. Ma to znaczenie w odniesieniu do wychowywania wychowanków ku odpowiedzialnemu korzystaniu z czasu. Teoretycy zajmujący się refleksjami nad czasem podkreślają, że odniesienia człowieka do czasu prowadzą do generowania jego relacji ze światem i niezamykania się we własnym Ja. Refleksje te są prezentowane następująco:

Tracąc czasowe koordynaty nie jesteśmy w stanie zrozumieć, że bytowanie/istnienie jest zawsze *byciem-już-w* i *byciem-już-z*, zaś „moja historia” nie jest tylko „moja”, lecz należy ona do całego istnienia, które wypełnia się przez wczoraj, dzisiaj i jutro. Czas uniemożliwia upadek w Ja i wyrasta z „bycia-z”. Jest jakąś siłą przeciwdziałającą samotności i zafałszowaniu istnienia. Bez niego łatwo upaść w fałszywe wyobrażenie o sobie. Bez niego trudno też dostrzec, że „mój świat” nie jest wcale „prywatną własnością”, lecz jedynie fragmentem dzieła, jakim jest świat (Szulakiewicz, 2011, s. 14-15).

Prezentowany pogląd oprócz zarysowanych wcześniej aspektów posiada wyraźne odniesienie do spojrzenia na rzeczywistość z perspektywy paradygmatu partycypacyjnego. Idea relacyjności z całym istnieniem, odcinanie się od fałszowania rzeczywistości z perspektywy wnętrza swojego własnego Ja generuje zobowiązanie do budowania łączności ze światem (nacisk na *bycie-z*). M. Szulakiewicz rozważa problematykę czasu jako kontinuum przeszłości – teraźniejszości – przyszłości oraz ujawniania się postaw ludzkich poprzez czyny dokonywane w czasie (i weryfikowanie tych postaw). Pisze on:

W jednym z eksperymentów psychologicznych obserwowano, jak zachowują się studenci seminarium duchownego, przygotowując się do prelekcji na temat przypowieści o dobrym Samarytaninie. Gdy osoby przygotowane szły już, aby wygłosić prelekcję, informowano je albo o tym, że mają jeszcze wiele czasu, albo odwrotnie, że są już spóźnieni. Przed wejściem jednak zawsze zjawiała się osoba potrzebująca pomocy. I tylko ci, którym mówiono, że mają jeszcze czas, nie muszą się spieszyć, zatrzymywali się,

aby osobie tej udzielić pomocy. Inaczej ci drudzy, którym mówiono, że są już spóźnieni. Mimo tego, że mieli mówić właśnie o pomocy potrzebującemu, informacja o braku czasu prowadziła do zafałszowania ich postaw (Szulakiewicz, 2011, s. 23-24; za: Zimbardo, Boyd, 2009, s. 22).

Przedstawiony eksperyment ukazuje ważny aspekt przemijania. Posiadane (albo raczej: deklarowane) postawy, wartości mogą ujawnić się w czasie i znaleźć realny wyraz w czasie, ale poprzez negatywne zweryfikowanie w trakcie dokonanych w czasie decyzji behawioralnych nie zostać potwierdzone ostatecznie, zostać podane w wątpliwość⁴².

Kolejnym aspektem czasu jest tworzenie relacji i bycie z kimś lub dla kogoś w czasie. Można to przedstawić poprzez następujący pogląd:

Idea czasu jest rezultatem relacji. W trakcie spotkania/relacji jakiegoś „ja jestem” z czymś, kimś, z jakimś jest uświadamiamy sobie czas. Oznacza to, że czasu nie należy doszukiwać się ani po stronie podmiotu, ani też po stronie świata/przedmiotu. Czyniąc tak, myli się czas z tym, co istnieje w czasie (Szulakiewicz, 2011, s. 32).

W aspekcie relacyjności podkreśla się relacje w odniesieniu do terażniejszości i postrzegania czasu przez człowieka. M. Szulakiewicz z jednej strony akcentuje, że ukierunkowanie człowieka w stronę pojęcia kultury, szczególnie kultury wysokiej, zbliża i uaktualnia człowieka do wymiaru stałości bytu: „Myślenie oznacza mówienie „jest”” (Ibidem, s. 33). Zwraca on również uwagę na bardzo istotną kwestię braku czasu w terażniejszości, werbalizowaną i demonstrowaną w obliczu wyzwań codzienności przez różnych ludzi. Wspomniany badacz idei czasu zaznacza, że rzeczywiste jest tylko to, co jest teraz, co jest terażniejsze i zwraca uwagę, że zmiana perspektywy patrzenia na ową terażniejszość doprowadza do przededefiniowania życia społecznego: przemian rodzin wielopokoleniowych w jednopokoleniowe, szybkości współczesnego i rozwoju konsumpcjonistycznego podejścia do świata (Ibidem, s. 34). M. Szulakiewicz zwraca również uwagę na ryzyko zamykania się człowieka w terażniejszości, bez ukierunkowania w przyszłość: „Panowanie czasu terażniejszego oznacza, że kultura (i my sami) skłania się częściej ku temu, co zmienne, niedoskonałe, nie zaś ku temu, co stałe, skończone i doskonałe: gubią się uniwersalizmy i dokonuje się ważne prze-wartościowanie w obrazie świata” (Ibidem, s. 38). Konieczność połączenia terażniejszości z przyszłością w ludzkim postrzeganiu i jego życiu M. Szulakiewicz konkluduje następująco:

Koncentrując się na działaniach instrumentalnych, na celach, które zamierzamy osiągnąć dopiero w przyszłości, często gubimy bez powrotnie terażniejszość. Z kolei próby podporządkowania przyszłości działaniom podejmowanym w terażniejszości i „życie chwilą” w jakiś sposób doprowadza do utraty przyszłości, gdyż działania takie zatrzymują się w „teraz” i akcentują pierwotność czasu terażniejszego (Ibidem, s. 66).

---

⁴² Autorka zdaje sobie sprawę z faktu, że pojedyncze negatywne weryfikacje nie niszczą pozytywnych nawyków, tak jak pojedyncze czyny nie niszczą posiadanych cnót (https://www.katedra.uksw.edu.pl/suma/suma_12.pdf, dostęp: 17.01.2025, s. 8; Kaziuko, 2013, s. 24).

Przedstawione poglądy sugerują, że człowiek powinien sprawnie łączyć w życiu perspektywę teraźniejszości i przyszłości. Życie tu i teraz pozwala uaktualniać się wartościom, poglądom, postawom tkwiącym jako bardziej stałe konstrukty w nas samych i weryfikować ich istnienie w konfrontacji z realnym życiem. Ukierunkowanie na przyszłość pozwala budować uniwersalizmy: wartości, kulturę, trwałe byt, a także postawy, pozytywne nawyki (cnoty), których istnienie pozwoli otworzyć się pojedynczemu człowiekowi na drugiego, na relację do świata. W tym kontekście wychowawcy, pedagodzy powinni starać się kształtować perspektywę młodzieży i starać się ją wydłużać – tak, by młodzi potrafili dostrzegać nie tylko najbliższe wyzwania (np. jednego dnia czy tygodnia), ale by byli w stanie kształtować swoje osobowości z myślą o swojej dalszej przyszłości (pamiętając, że przyszłość „nie jest przedmiotem poznania, lecz obszarem nadziei” (Ibidem, s. 45) – rozumianej jako miesiące czy lata.

Kolejnym aspektem ujęcia czasu jest spojrzenie człowieka na wieczność oraz tęsknota za nią. Jak pisze M. Szulakiewicz: „Łącząc jednoczesność wszystkiego, doskonałość i nieskończoność, wieczność zyskiwała moc pokonania tego przemijania, jako pełnia czasu, „w którym wszystkie czasy są obecne” (Dante) lub jako jego nieobecność” (Ibidem, s. 46-47). Autor, komentując poglądy św. Augustyna na temat wieczności, zaznacza: „Wydaje się (jak chciał św. Augustyn), że tylko bycie poza czasem oznacza dotknięcie wieczności, gdyż czas unicestwia, zaś wieczność zachowuje; czas zmienia, wieczność umacnia” (Ibidem, s. 47). Poprzez te cytaty M. Szulakiewicz tłumaczy marzenie ludzkie „wypadnięcia poza czas”, pominięcia przemijania oraz uwolnienia się od czasu. Nadzieja na wieczność i odwołanie się do niej daje to człowiekowi – wyzwala od przemijania, od następstwa czasów. M. Szulakiewicz, komentując termin *wieczność*, powołuje się na Boga (który jest fundamentalnym wymiarem kultury). M. Szulakiewicz pisze „O Bożej wieczności mówi się np. „Ten, który był i który jest, i który przychodzi”, samo istnienie wieczności określa się jako „wszystkie wieki wieków” (Ibidem, s. 47). Takie odwołania autora wskazują na fakt, że wieczny Bóg jest odpowiedzią człowieka na jego przemijalną naturę, człowiek w Bogu szuka ukojenia dla swojego przemijania i czasowości. Warto jednak pamiętać, że w ogólnym zamyśle koncepcja wieczności, całkowitego pokonania przemijania nie jest odrzuceniem czasu, ale jego dopełnieniem:

Myśląc, że kiedyś w przyszłości nastanie wieczność, w istocie nie stawiamy na wieczność, lecz nadal pokładamy nadzieję w przyszłości. W spełnieniu tego marzenia o wieczności chodzi jednak o inne relacje, a nie o pokonywanie czasu. Jak czas wyrasta z relacji z przemijającym światem i drugim człowiekiem, tak wieczność wyrasta z relacji z Tajemnicą i jest doświadczeniem absolutnego i niezmiennego trwania (Ibidem, s. 49).

Zaprezentowane ujęcia ukazują relacyjny charakter temporalnego ujęcia życia ludzkiego – w jego aspekcie rzeczywistego czasowego trwania w świecie oraz w ukierunkowaniu na wieczność. Człowiek jawi się jako osoba przeżywająca swoje istnienie w relacji do drugich, świata, kosmosu ze wszystkich zaprezentowanych perspektyw: przeszłej, teraźniejszej, przyszłej i wiecznej.

Kolejnym aspektem związanym z przemijaniem jest śmiertelność człowieka oraz istnienie samego faktu śmierci. Śmierć jest wyzwaniem w procesie edukacji, perspektywą zakończenia życia, generuje sytuacje trudne wychowawczo dla uczniów

i nauczycieli/wychowawców. Podmioty edukacji konfrontowane są z tymi sytuacjami poprzez: teksty literackie, filmy, sytuacje z życia ojczyzny, społeczności szkolnej lub osobistego życia. Warto jednak wspomnieć, że również w świecie mass mediów młodzi ludzie stykają się ze śmiercią: swoich idoli, celebrytów, ludzi, których twórczość podziwiali, co też może być źródłem z jednej strony trudnych przeżyć dla nich, ale z drugiej wartościowych wychowawczo treści wartych przedstawienia na zajęciach edukacyjnych.

W kontekście analizowanego terminu warto wspomnieć historię śmierci Alexa⁴³ – youtubera Technoblade (mającego fanart świnka w koronie). Zmarł on w wieku 23 lat w czerwcu 2022 roku na raka (mięsak). Jego śmierć odcisnęła znaczące piętno na całym świecie graczy Minecrafta, gdyż prowadził on kanał, który subskrybowało (w 2022 roku) 11 mln osób. Po śmierci Alexa jego ojciec udostępnił pożegnalny film syna na kanale (odczytał napisany przez Alexa tekst, Technoblade nie mógł osobiście mówić do kamery, film nagrywano 8 godzin przed jego śmiercią)⁴⁴. Ważne jest to, że – pomimo śmierci twórcy kanału – postać świnki w koronie dalej odnosi sukcesy w świecie Minecraft. Kanał syna przejął ojciec i z sukcesem prowadzi go, wcielając się w fanarta zmarłego Alexa – według danych z 2025 roku kanał ma już 19,6 mln subskrybentów. Śmierć Technoblade odznaczyła się w świecie Minecraft również na skalę globalną. Po śmierci Alexa na jeden dzień udostępniono plakat reklamowy Minecraft ze świnką w koronie (https://www.reddit.com/r/hypixel/comments/vq084b/minecrafts_tribute_to_technoblade/, dostęp: 15.05.2025). Na życzenie fanów twórcy Minecraft (po konsultacji z rodziną Alexa) do listy 430 wiadomości, które losowo pojawiają się fanom po uruchomieniu gry, dopisali zdanie „Technoblade Never Dies!”. (Jest to najbardziej znana wypowiedź Alexa, którą często powtarzał w trakcie nagrywania filmików Minecraft.) Jak zaznacza D. Hudoń na portalu Gazeta.pl., dla wielu fanów tej gry jest to wymowny gest (notka dziennikarska z 08.07.2022)⁴⁵ (https://www.sport.pl/sport/7,181553,28664315,wzruszajacy-gest-tworcow-minecrafta-uhonorowali-zmarlego-youtubera.html#s=amtp_pnHP_gallery_button, dostęp: 19.05.2025). Stworzono również film nawiązujący do tego tekstu o linku: https://squared-media.fandom.com/wiki/TECHNOBLADE_NEVER_DIES, dostęp: 21.05.2025) oraz serię filmów o tym samym tytule na YouTube (filmy krótsze mają podtytuły). Kolejną formą nawiązania do działalności Aleksa w grze Minecraft jest to, że w filmie „Minecraft film” z 2025 roku jedna ze scen upamiętnia youtubera (link do filmu z YouTube zawierającego scenę: <https://www.youtube.com/watch?v=GfI9fIW8ecU>, dostęp: 19.05.2025). Dzięki prośbie S. Hansena skierowanej do producentów i reżysera filmu

⁴³ Całość danych dotyczących Technoblade konsultowano z Kamilem Jachimowiczem, synem Autorki, uczniem klasy VI szkoły podstawowej, fanem gry Minecraft.

⁴⁴ link do filmu i słów Technoblade (z tłumaczeniem w języku polskim) odczytanych przez jego ojca w niniejszym linku https://www.google.com/search?q=%C5%9Bmier%C4%87+technoblade+film+z+dubbingiem+&client=firefox-b-d&_sca_esv=34b770eb4fc2a6ee&sxsrf=AHTn8zoTaZGaypOpPjQKlqSY83mus8Vkw%3A1744717876633&ei=NEj-Z_6zJrq8wPAP97PyEQ&ved=0ahUKEwj-nZTK_NmMaxU6HhAIHfeZPAIQ4dUDCBA&oq=%C5%9Bmier%C4%87+technoblade+film+z+dubbingiem+&gs_lp=EgxnD3Mtd2l6LXNlcnAiJ8WbbWllcsSHIHRIY2hub2JsYWRIIGZpbG0geiBkdWJiaW5naWVtIDIFECEY0AEyBRAhGKABMgUQIRigATIFECEY0AEyBRAhGKABSIVBUO4FWN0vcAF4AZABAJgBggGgAeIPqgEENy4xMrgBDMgBAPgBAZgCFKACgBLCAGoQABiWAXjWBBhHwglGEAAYFhgewgIFEAAAY7wXCAGUQIRifBcICBBAhGBXCAGcQIRigARgKmAAMaiAYBkAYIkgcEMS4xOaAH-GqyBwQwLjE5uAfpEQ&scisrl=wiz-serp#fpstate=ive&vld=cid:1977e713,vid:QD2Q75K-8lw,st:0, dostęp: 15.05.2025).

⁴⁵ link do notki: https://www.sport.pl/sport/7,181553,28664315,wzruszajacy-gest-tworcow-minecrafta-uhonorowali-zmarlego-youtubera.html#s=amtp_pnHP_gallery_button (dostęp: 19.05.2025).

w tej ekranizacji gry Alex został uhonorowany, a wspomniany aktor mógł odegrać scenę upamiętniającą idola milionów fanów⁴⁶. Po śmierci Alexa przeprowadzono też wiele oddolnych, społecznych akcji, np. grupa fanów zebrała 500 tys. dol. i wpłaciła na konto fundacji zajmującej się diagnozowaniem nowotworów (<https://gry.interia.pl/newsy/news-technoblade-fani-zmarlego-youtubera-zebrali-ogromna-sume-na,nId,6380255>, dostęp: 19.05.2025), a w trakcie koncertów znani twórcy upamiętniali zmarłego youtubera (np. TommyInnit)⁴⁷. Historia Alexa, choć jest zapewne w skali Polski i świata jedną z wielu jej podobnych, może mieć ogromny zasięg oddziaływania na młode pokolenie. Opisuje los idola wielu młodych ludzi (według źródeł internetowych z 2025 roku społeczność graczy Minecraft liczy ok. 238 mln osób), jego drogę życiową i śmierć, reakcję rodziny na fakt śmierci Alexa i odzew ludzi związany z jego odejściem. Pokazuje też aspekty miłości ojca do zmarłego syna i chęć kultywowania jego dorobku oraz pamięci (ujawnione choćby w kontynuowaniu prowadzenia kanału syna). Choć materiały dotyczące tego youtubera nie znalazły się jak dotąd (według wiedzy Autorki) w podręcznikach i źródłach naukowych/recenzowanych, mogą być wartościowe edukacyjnie ze względu na treści oraz poruszanie istotnych pedagogicznie tematów i nieprzemijających wartości. Autorka tej publikacji sądzi, że w tym przypadku (jak również w wielu innych) warto zaufać młodzieży i temu, że potrafią oni tworzyć wartościowe teksty, przekazy dla samych siebie – choć zapewne wiele z nich nigdy nie będzie poddane recenzji naukowej.

Z perspektywy Autorki aspekt przemijania w życiu jest poruszony również w odniesieniu do życiowych zmian i wytyczania sobie nowych kierunków rozwoju. Dotyczy to tematu przeszłości, teraźniejszości oraz przyszłości w rozumieniu ich przechodzenia siebie i nietrwałości stanów aktualnych w życiu, wielu sytuacji, planów, zamierzeń, zmieniania się okoliczności życiowych, które zmuszają ludzi do korygowania planów na przyszłość. Jak pisze M. Kuleta: „Traktując zmiany jako nieodłączny atrybut ludzkiego istnienia, można by powiedzieć, że wraz z upływem czasu, zarówno warunki życia człowieka, jak i on sam, w efekcie nabywanych doświadczeń, biologicznego i psychicznego dojrzewania oraz oddziaływań społecznego otoczenia, a także własnej refleksji i aktywności – zmienia się nieuchronnie, a więc w jakimś sensie niezależnie od własnej woli czy efektywności wybranych „metod” przemian” (za: kuleta_czlowiek_jako_kreator_zmian_2002.pdf, s. 21, dostęp: 21.05.2025). Jak zaznacza wspomniana autorka, w takim ujęciu zmiany temporalnej w życiu człowieka istotne są kwestie:

- 1) po pierwsze – możliwości i ograniczeń dokonywania przez człowieka intencjonalnych zmian w sobie samym i środowisku, zdolności przemiany psychicznej i kierowania biegiem zdarzeń własnego życia;
- 2) po drugie – jego postawy wobec zmian oraz jego woli i gotowości (tj. motywacji) do ich dokonywania;
- 3) i po trzecie wreszcie – sposobów czy metod wywoływania, a także wspierania i podtrzymywania konstruktywnych zmian życiowych.

---

⁴⁶ W wyniku tej prośby w scenie filmu pojawiła się świnka w koronie, na widok której Henry (grany przez S. Hansena) zapytał: „A ten to król, czy co?”. Stive odpowiada: „Nie, to jest legenda”.

⁴⁷ https://pl.wikipedia.org/wiki/Technoblade#/media/Plik:Technoblade_tribute_at_TommyInnit_&_Friends_Live,_July_2022.jpg (dostęp: 19.05.2025).

W przedstawionych zestawieniach można dostrzec z jednej strony odwołanie do faktów, że część życiowych zmian jest niezależna od ludzkiej woli i trzeba się im poddawać, gdyż są nieuniknione i wynikają z czynników społecznych, środowiskowych, z drugiej do tego, że zmiany wynikają z decyzji woli jako świadome przemiany życia w wybranym przez człowieka kierunku. Można zatem połączyć obie perspektywy patrzenia na zmianę i stwierdzić, że może ona być decyzją woli zmiany swego życia, osobowości w pożądanym kierunku (z punktu widzenia rozwoju jednostki i posiadanych wartości) w odpowiedzi na nieuniknione przemiany dokonujące się w rzeczywistości.

Konkludując tematykę czasu, należy podkreślić wartość ujmowania tego terminu w aspekcie: przeszłości, teraźniejszości i przyszłości, wieczności, śmierci oraz zmian życiowych. Są to tematy ważne, nieuniknione na drodze życiowej każdego podmiotu edukacji, warte ustawicznego rozpatrywania ich różnych odniesień – dlatego na znaczącej liczbie zajęć edukacyjnych powinny być poruszane, najlepiej z rozmaitych perspektyw.

Scenariusz 1

Temat: Pomóż uniknąć drugiemu tego, co tobie niemiłe. Błędy przeszłości. Refleksje w oparciu o teledysk *Cofnąć czas* Pawła Ryszarda Mikołajuwa (Popka) i Daniela Morawskiego (Moro)

*Ważna uwaga metodyczna: jest to *COVER I'll be missing you*.

Klasa: I-IV liceum lub technikum

Czas: 45 min

Cele ogólne:

- dopełnianie wiedzy o komunikowaniu jednostkowym i zbiorowym aspektu przemijania naszych życiowych błędów i ich możliwości ich unikania w przyszłości;
- kształtowanie umiejętności komunikowania jednostkowego i zbiorowego aspektu przemijania naszych życiowych błędów i ich możliwości ich unikania w przyszłości;
- wdrażanie do gotowości komunikowania jednostkowego i zbiorowego aspektu przemijania naszych życiowych błędów i ich możliwości ich unikania w przyszłości.

Cele operacyjne:

- uczeń wyraża adekwatną do wieku wiedzę dotyczącą komunikowania jednostkowego i zbiorowego aspektu przemijania naszych życiowych błędów i ich możliwości ich unikania w przyszłości w oparciu o teledysk *Cofnąć czas* Pawła Ryszarda Mikołajuwa (Popka) i Daniela Morawskiego (Moro);
- uczeń wyraża adekwatną do wieku umiejętność komunikowania jednostkowego i zbiorowego aspektu przemijania naszych życiowych błędów i ich możliwości ich unikania w przyszłości w oparciu o teledysk *Cofnąć czas* Pawła Ryszarda Mikołajuwa (Popka) i Daniela Morawskiego (Moro);
- uczeń wyraża adekwatną do wieku gotowość do komunikowania jednostkowego i zbiorowego aspektu przemijania naszych życiowych błędów i ich możliwości ich unikania w przyszłości w oparciu o teledysk *Cofnąć czas* Pawła Ryszarda Mikołajuwa (Popka) i Daniela Morawskiego (Moro).

Metody nauczania: metoda klasyczna problemowa, technika dyskusji za i przeciw, metoda impresyjna z analizą tekstu, metoda klasyczna problemowa, technika kosza oraz walizeczki z pogadanka wprowadzająca nowy materiał, metoda klasyczna problemowa, technika oceny punktowej.

Formy organizacyjne procesu kształcenia: zbiorowa, grupowa, jednostkowa.

Środki dydaktyczne: kserokopie tekstu utworu *Cofnąć czas* z linku: <https://teksciory.interia.pl/moro-x-popek-cofnac-czas-cover-i-ll-be-missing-you-prod-clearbeatz-tekst-piosenki,t,722580.html> (dostęp: 21.05.2025) (po tyle razy, ilu jest uczniów w klasie), tablica multimedialna lub inny nośnik do odtworzenia piosenki z linku: <https://www.youtube.com/watch?v=HXdTleWWKIU&t=1s> (dostęp: 21.05.2025), kartki A4.

Przebieg lekcji

I. Część wstępna:

1. Przywitanie się nauczyciela z uczniami.

2. Metoda klasyczna problemowa, technika dyskusji za i przeciw, forma zbiorowa
Nauczyciel zadaje uczniom pytanie do dyskusji: Czy pomagać innym unikać błędów w życiu? Każę podzielić się na zwolenników i przeciwników tego poglądu. Uczniowie powinni usiąść po 2 przeciwległych stronach sali. Liczebność grup nie ma znaczenia. Przez kilka minut powinni naprzemiennie wymieniać się argumentami na poparcie swoich stanowisk. Nauczyciel po zakończeniu dyskusji podsumowuje, która grupa uczniów podała więcej argumentów lub argumenty której grupy były bardziej spójnie i logicznie sformułowane.

II. Część właściwa:

1. Metoda impresyjna z analizą tekstu, forma zbiorowa

Nauczyciel odtwarza teledysk piosenki za pomocą nośnika elektronicznego. Rozdaje uczniom kserokopie tekstu piosenki. Po obejrzeniu teledysku rozmawia z uczniami o przesłaniu tytułu i treści utworu.

2. Metoda klasyczna problemowa, technika kosza i walizeczki z elementami pogadanki wprowadzającej nowy materiał, forma jednostkowa i grupowa

Uczniowie mają na kartkach A4 zapisać swoje pozytywne i negatywne doświadczenia z przeszłości. Po jednej stronie, którą nazwą: WALIZECZKA, zapisują doświadczenia pozytywne, w których zrobili coś dobrego i chcieliby to zabrać ze sobą w przyszłość. Po drugiej stronie kartki piszą: KOSZ – pod tą nazwą piszą te swoje doświadczenia, o których chcieliby zapomnieć, które wiążą się z tym, że popełnili w życiu błędy.

*Ważna uwaga metodyczna: Autorka nie sugeruje tego, że nie należy uczyć się na błędach, ale nie należy ich zapamiętywać i rozpamiętywać.

Po zakończonej pracy uczniowie dobierają się w pary – mają rozmawiać ze sobą, zadając sobie wzajemnie pytania: Dlaczego nie chcesz mieć już w swoim życiu tych doświadczeń?, Czego te doświadczenia, które napisałeś, nauczyły cię – jakie wyciągnąłeś z nich wnioski?

3. Metoda klasyczna problemowa, technika oceny punktowej; forma grupowa

Uczniowie w odniesieniu do zapisów dokonanych przez osobę z pary w rubryce KOSZ udzielają odpowiedzi na pytanie: Jakie rady dałbyś dziś swojemu koledze w celu uniknięcia takich sytuacji, zdarzeń, doświadczeń w przyszłości? Następnie

właściciel kartki ocenia udzielone mu przez kolegę rady w skali 1-6 (1 – rada raczej dla mnie nieprzydatna, 6 – świetna rada, na pewno ja zastosuję). Potem ponownie dają kartki swoim kolegom z pary, którzy z kolei piszą im rady w odniesieniu do pytania: Jakie rady dałbyś koledze w celu zwiększenia liczby pozytywnych doświadczeń w życiu (tych, które dałeś do walizeczki). Kartki ponownie wracają do właścicieli, którzy oceniają skuteczność udzielonych im rad w tej samej co poprzednio skali.

III. Część podsumowująca:

1. Metoda klasyczna problemowa, technika oceny punktowej, forma grupowa
Na polecenie nauczyciela każdy właściciel kartki podlicza punkty koledze z pary za udzielone rady. Czytamy rady osób, które dostały najlepsze oceny od kolegów (mają największą sumę punktów). Można te rady zanotować. Jeśli duża liczba osób otrzymała wysoką punktację, można wymienić się radami.

*Ważna uwaga metodyczna: warto podać wniosek końcowy, np. Miłości i nadziei nie może pokonywać strach, dlatego warto nie bać się stosować skuteczne rady dotyczące unikania błędów.

2. Pożegnanie nauczyciela z uczniami.

Scenariusz 2

Temat: Nowe kierunki rozwoju – szerokie perspektywy nowych celów. Refleksja w oparciu o teledysk *Czerwone lzy* Mateusza Szpakowskiego (Szpaku) z Jonatanem Chmielewskim/Mateuszem Przybylskim/Mateuszem Decem

*Ważna uwaga metodyczna (do sformułowania tematu i zastosowania załącznika nr 2): w niektórych interpretacjach istotne będzie rozpatrywanie nowych kierunków rozwoju w tej samej perspektywie patrzenia na rzeczywistość, inne zaś narzuca prowadzącemu interpretację tematu „Nowe kierunki rozwoju jako wytyczanie odmiennych/zaskakujących perspektyw życia” np. w ujęciu transcendentnym, wtedy możliwe jest ujęcie w kontekście Łk 7, 11-17. Załącznik nr 2 również ma wiele zastosowań, może być użyty w aspekcie realizacji zajęć przeciwdziałających eutanazji. Wtedy wybraną aktywnością jest leczenie.

Klasa: I-IV liceum lub technikum

Czas: 45 min

Cele ogólne:

- rozwijanie wiedzy o komunikowaniu jednostkowym i zbiorowym aspektu przemijania w odniesieniu do życiowych zmian i kierunków rozwoju;
- kształtowanie umiejętności komunikowania jednostkowego i zbiorowego aspektu przemijania w odniesieniu do życiowych zmian i kierunków rozwoju;
- wyrabianie gotowości do komunikowania jednostkowego i zbiorowego aspektu przemijania w odniesieniu do życiowych zmian i kierunków rozwoju.

Cele operacyjne:

- uczeń wyraża adekwatną do wieku wiedzę o komunikowaniu jednostkowym i zbiorowym aspektu przemijania w odniesieniu do życiowych zmian i kierunków rozwoju w oparciu o teledysk *Czerwone lzy* Mateusza Przybylskiego i Mateusza Szpakowskiego;

- uczeń wyraża adekwatną do wieku umiejętność komunikowania jednostkowego i zbiorowego aspektu przemijania w odniesieniu do życiowych zmian i kierunków rozwoju w oparciu o teledysk *Czerwone lzy* Mateusza Przybylskiego i Mateusza Szpakowskiego;
- uczeń wyraża adekwatną do wieku gotowość do komunikowania jednostkowego i zbiorowego aspektu przemijania w odniesieniu do życiowych zmian i kierunków rozwoju w oparciu o teledysk *Czerwone lzy* Mateusza Przybylskiego i Mateusza Szpakowskiego.

Metody nauczania: pogadanka wstępna, analiza tekstu, metoda impresyjna z analizą tekstu, metoda klasyczna problemowa, technika analizy SWOT, metoda klasyczna problemowa, technika oceny punktowej/tarczy strzeleckiej, dla chętnych: metoda ekspresyjna.

Formy organizacyjne procesu kształcenia: zbiorowa, jednostkowa.

Środki dydaktyczne: kserokopie tekstu utworu *Czerwone lzy* z linku: teksciory.interia.pl/gibbs-czerwone-lzy-feat-szpaku-prod-jonatan-4money-gibbs-tekst-piosenki,t,714829.html (dostęp: 23.05.2025) (po tyle razy, ilu jest uczniów w klasie), tablica multimedialna lub inny nośnik do odtworzenia piosenki z linku: <https://www.youtube.com/watch?v=Loz0pBcBuVs>, (dostęp: 23.05.2025), kartki A4, załącznik nr 1 (ewentualnie jego kserokopie), załącznik nr 2 (tyle kopii, ilu jest uczniów w klasie), opcjonalnie: tarcza strzelecka (zabawka).

Przebieg lekcji

I. Część wstępna:

1. Przywitanie nauczyciela z uczniami.
2. Pogadanka wstępna, forma zbiorowa

Nauczyciel rozmawia z uczniami o zmianach życiowych i ich uwarunkowaniach. By przeprowadzić rozmowę, może posłużyć się następującymi pytaniami: Jakie okoliczności w życiu zmuszają nas do zmian, wytyczania sobie nowych celów, podejmowania nowych aktywności?, Co może sprawić, że zdecydowalibyście się zmienić swoją dotychczasową aktywność, np. rodzaj nauki/pracy?, Co może sprawić, że zdecydowalibyście się zmienić miejsce wykonywania swojej dotychczasowej aktywności, bez zmiany jej samej?

3. Metoda analizy tekstu, forma jednostkowa lub zbiorowa

Nauczyciel daje uczniom czas na zapoznanie się z oświadczeniem Mateusza Szpakowskiego zamieszczonym poniżej (może też odczytać to oświadczenie). Po wykonaniu tego etapu zajęć informuje, że treść tego oświadczenia ma znaczenie dla znaczenia teledysku, który za chwilę będą oglądać na zajęciach.

II. Część właściwa:

1. Metoda impresyjna z analizą tekstu – forma zbiorowa

Nauczyciel odtwarza na tablicy multimedialnej projekcję teledysku *Czerwone lzy*, którego wydanie poprzedzało przedstawiony w tekście z załącznika nr 1 ruch artysty na rynku muzycznym. Po udostępnieniu teledysku uczniowie odnoszą się do jego treści i tytułu w kontekście tekstu przeczytanego wcześniej oświadczenia artysty.

2. Metoda klasyczna problemowa, technika analizy SWOT, forma jednostkowa
Nauczyciel rozdaje uczniom kserokopie załącznika nr 2. Daje polecenie, by uzupełnili go zgodnie z instrukcją na nim się znajdującą. Po jego uzupełnieniu wybrani uczniowie mogą zaprezentować na forum klasy efekty swojej pracy.

III. Część podsumowująca:

1. Metoda klasyczna problemowa, technika oceny punktowej/tarczy strzeleckiej, forma zbiorowa

Uczniowie indywidualnie oceniają w skali 1-10 przydatność załącznika nr 2 w zakresie własnego przygotowywania się do zmian życiowych. Pokazują oceny na palcach jednej lub obu rąk. Jeśli ktoś chce pokazać „0”, to ma unieść obie zwinięte pięści, a „10” to podniesienie 2 rozłożonych dłoni. Po pokazaniu ocen przez wszystkich uczniów, można policzyć, ile było jakich wartości punktowych w klasie. Opcjonalnie wymiana na technikę tarczy strzeleckiej – w przypadku takiego rozwiązania metodycznego nauczyciel umieszcza na tablicy tarczę strzelecką, uczniowie mówią, na ile punktów (uwzględniając wartości zaznaczone na tarczy) oceniają własnego przygotowywania się do zmian życiowych.

2. Pożegnanie nauczyciela z uczniami

Zadanie domowe dla chętnych (gdy realizacja tematu dotyczyła aspektu choroby nowotworowej (szczególnie takiej o złych rokowaniach): narysuj fanart Technoblade'a ku upamiętnieniu jego twórczości w Minecraft.

Załącznik nr 1. Oświadczenie Szpaka

Oświadczenie Szpaka z 9.07.2024 opublikowane na portalu Popkiller:
„Podjąłem decyzję o zamknięciu GUGU jako wytwórni i podziękowaniu chłopakom z którymi tworzyłem ten movement. Czas skupić się na sobie i swoich projektach. Pomysłów jest więcej niż włosów na głowie, więc bądźcie spokojni zrobimy, jeszcze wielkie rzeczy. Nigdy nie chcieliśmy być nazywani labeliem i nigdy nie chcieliśmy działać jak bezduszna korporacja, bo liczyło się dla nas coś więcej. Bez tworzenia wspólnej muzyki i spotykania się na co dzień tworzenie GUGU nie miało sensu, a próby zrobienia czegoś razem nie przynosiły rezultatów. Ciężko stworzyć rodzinę z ludźmi rozsianymi po całej Polsce których nie znasz od kilkunastu lat. Chciałem wszystkim podziękować za poświęcony czas przy działaniach na rzecz GUGU. Osobiście w żadnego z chłopaków nie straciłem wiary, i Wy też nie traćcie. Każdemu kibicuję z całych sił i trzymam kciuki (...) GUGU to rodzina – dotyczy to głównie Was, fanów! Jeśli nosisz nasze ciuchy, albo masz nasze dziary – bądź z tego dumny, bo to movement który będzie żył wiecznie. GUGUSHOP dalej pozostaje żywy ale z czasem pojawiać się tam będą już tylko kolekcje sygnowane logiem Szpaka. Sprawdzajcie najnowszą EP mojego brata Rolexa "Ghul" na Spotify, i klip do "Squid game" – jest to ostatni numer, który pojawił się pod szyldem GUGU. Nadchodzą mocne rzeczy ode mnie, dziękuję wszystkim za wspólny czas i słyszymy się niebawem! Nie będziemy już wydawać innej muzyki niż moja, ale movement pozostaje, bo stworzymy go razem – ja i Wy".
Przypomnijmy, że prócz Szpaka, w wytwórni GUGU swoje albumy wydali również 27.Fuckdemons, esceh, Vae Vistic, Karwan, RIP Scotty i Leo, Rolex oraz Chivas.

Źródło: materiały przytoczono za: <https://www.popkiller.pl/2024-07-09%2Cszpaku-zamyka-gugu-jako-wytwornie-oswiadczenie> Materiał dodany przez Miłosza Kielb 9.07.2024 r. (dostęp: 23.05.2025).
W załączonym tekście zachowano oryginalną pisownię.

Załącznik nr 2. Kierunkowskaz dla szerokich perspektyw rozwoju – analiza SWOT

Wyobraź sobie, że masz dokonać wyboru miejsca dalszego życia w aspekcie wykonywania wybranej aktywności, która niebawem cię czeka. Może nią być np. nauka/praca/pasja życiowa.

Moją analizowaną oczekiwaną aktywnością będzie .....
(wpisz nazwę tej aktywności)

<p>Strengths – Mocne strony (Twoje, Twojej sytuacji rodzinnej, majątkowej w aspekcie możliwości podjęcia wybranej przez Ciebie aktywności)</p>	<p>Weaknesses – Słabe strony (Twoje, Twojej sytuacji rodzinnej, majątkowej w aspekcie możliwości realizacji Twojej wybranej Twojej aktywności)</p>
<p>Opportunities – Szanse (tkwiące w twoim otoczeniu zewnętrznym, społecznym, szanse z których możesz skorzystać szukając/podejmując wybraną aktywność)</p>	<p>Threats – Zagrożenia (tkwiące twoim otoczeniu zewnętrznym, utrudnienia z niego wynikające w realizacji Twojej wybranej aktywności)</p>

Źródło: opracowanie własne.

Scenariusz 3

Temat: Z nadzieją zatrzymaj czas dla Twojego seniora! – poddamy analizie teledysk *Wieczność* Roberta Wiewióry i Damiana Bajorka (Bajorsona)

Klasa: I-IV liceum lub technikum

Czas: 45 min

Cele ogólne:

- pogłębianie wiedzy o komunikowaniu jednostkowym i zbiorowym aspektu przemijania w odniesieniu do śmierci i wieczności;
- kształtowanie umiejętności komunikowania jednostkowego i zbiorowego aspektu przemijania w odniesieniu do śmierci i wieczności;
- wyrabianie gotowości do komunikowania jednostkowego i zbiorowego aspektu przemijania w odniesieniu do śmierci i wieczności.

Cele operacyjne:

- uczeń wykazuje adekwatną do wieku wiedzę o komunikowaniu jednostkowym i zbiorowym aspektu przemijania w odniesieniu do śmierci i wieczności w oparciu o teledysk *Wieczność* Roberta Wiewióry i Damiana Bajorka (Bajorsona);
- uczeń wykazuje adekwatną do wieku umiejętność komunikowania jednostkowego i zbiorowego aspektu przemijania w odniesieniu do śmierci i wieczności w oparciu o teledysk *Wieczność* Damiana Bajorka (Bajorsona) i Roberta Wiewióry;
- uczeń wykazuje adekwatną do wieku gotowość do komunikowania jednostkowego i zbiorowego aspektu przemijania w odniesieniu do śmierci i wieczności w oparciu o teledysk *Wieczność* Damiana Bajorka (Bajorsona) i Roberta Wiewióry.

Metody nauczania: Metoda ekspresyjna z techniką trening relaksacyjny, metoda impresyjna z analizą tekstu, metoda ćwiczeniowa, metoda działań wytwórczych.

Formy organizacyjne procesu kształcenia: zbiorowa, grupowa, jednostkowa.

Środki dydaktyczne: kserokopie tekstu utworu *Wieczność* z linku https://www.tekstowo.pl/piosenka,bajorson,wiecznosc_ft__robert_wiewiora.html (dostęp: 24.05.2025) (po tyle razy, ilu jest uczniów w klasie), tablica multimedialna lub inny nośnik do odtworzenia piosenki z linku <https://www.youtube.com/watch?v=ItA5uBGhrk> (dostęp: 24.05.2025), kartki A4, załącznik nr 2 (po tyle kopii, ilu jest uczniów w klasie), załącznik nr 1 (jedna kopia dla nauczyciela).

Przebieg lekcji:

I. Część wstępna:

1. Przywitanie nauczyciela z uczniami.

2. Metoda ekspresyjna, technika treningu relaksacyjnego, forma zbiorowa

Nauczyciel daje polecenie uczniom, by wygodnie usiedli na swoich miejscach i zamknęli oczy. Czyta treść załącznika nr 1. Po jego odczytaniu może zapytać uczniów o myśli i odczucia w trakcie jego odczytania. Uczniowie, którzy wyrażą taką chęć, mogą podzielić się przemyśleniami.

II. Część właściwa:

1. Metoda impresyjna z analizą tekstu, forma zbiorowa

Nauczyciel rozdaje uczniom kserokopie tekstu utworu *Wieczność*, następnie na tablicy multimedialnej odtwarza teledysk tej piosenki. Po projekcji rozmawia z uczniami o tym, jak rozumieją jego przesłanie i co czują po jego obejrzeniu.

2. Metoda ćwiczeniowa, forma jednostkowa

Uczniowie otrzymują od nauczyciela kserokopie załącznika nr 2. Każdy z nich ma uzupełnić załącznik, dokonując autorefleksji dotyczącej swojego ostatniego spotkania z rodzicami swoich rodziców. Po zakończonej pracy wybrani uczniowie mogą odczytać na forum grupy klasowej to, co napisali.

III. Część podsumowująca:

1. Metoda działań wytwórczych, forma grupowa

Nauczyciel dzieli uczniów na 4-osobowe grupy. Każda grupa ma wypisać 5 pomysłów na to, co można robić dla swojej babci i dziadka raz w tygodniu. Grupa tworzy wspólną listę czynności pt. „RUSZ KONCZYNY I ZAANGAŻUJ SIĘ W RÓŻNE CZYNY!”. Następnie każdy wybiera sobie z tej listy 1 czynność (której nazwę przepisuje do zeszytu) i pisze zdanie, że zobowiązuje się ją wykonywać wobec swojej babci i dziadka przez miesiąc.

Załącznik nr 1. Zrelaksowany powrót do przeszłości – LUZAK

Zamknij oczy. Wyobraź sobie, że znów jesteś mały, masz kilka lat, za chwilę zobaczysz się ze swoją babcią i dziadkiem. Czy to są wakacje?, A może święta?, Cieszysz się?, Jakie towarzyszą ci emocje? Poczuj je. Wyobraź sobie wszystko to, co będziesz z babcią i dziadkiem robić w trakcie spędzonych u nich chwil. Co to będzie? Jak się czujesz, gdy myślisz o tych atrakcjach? Co myślisz? Przywołaj wszystkie wspaniałe chwile, które cię czekają u twoich dziadków i.... otwórz oczy.

Źródło: opracowanie własne Joanna Jachimowicz.

Załącznik nr 2. Moje spotkania z dziadkami – NOTATNIK Z AUTOREFLEKSJĄ

Kategoria	Mama mamy	Tata mamy	Mama taty	Tata taty .....
Termin ostatniego wspólnego spotkania				
Tematyka spotkania				
Co im podarowałem w trakcie spotkania				
Co od nich otrzymałem/łam				
Wnioski dotyczące oczekiwań – w relacjach z dziadkami jestem nastawiany na dawanie czy branie?				

Źródło: opracowanie własne.

Scenariusz 4

Temat: Jak kapitalnie za3mac kapitał starszego pokolenia? Odniesienia do utworu *Lubić ludzi* Kamila Rutkowskiego (Zeus)

Klasa: I-IV liceum lub technikum

Czas: 45 min

Cele ogólne:

- kształtowanie wiedzy o komunikowaniu jednostkowym i zbiorowym aspektu przemijania w odniesieniu do kapitału starszego pokolenia;
- doskonalenie umiejętności komunikowania jednostkowego i zbiorowego aspektu przemijania w odniesieniu do kapitału starszego pokolenia;
- rozwijanie gotowości do komunikowania jednostkowego i zbiorowego aspektu przemijania w odniesieniu do kapitału starszego pokolenia.

Cele operacyjne:

- uczeń wyraża adekwatną do wieku wiedzę o komunikowaniu jednostkowym i zbiorowym aspektu przemijania w odniesieniu do kapitału starszego pokolenia w oparciu utwór *Lubić ludzi* Kamila Rutkowskiego;
- uczeń wyraża adekwatne do wieku umiejętności komunikowania jednostkowego i zbiorowego aspektu przemijania w odniesieniu do kapitału starszego pokolenia w oparciu utwór *Lubić ludzi* Kamila Rutkowskiego;
- uczeń wyraża adekwatną do wieku gotowość do komunikowania jednostkowego i zbiorowego aspektu przemijania w odniesieniu do kapitału starszego pokolenia w oparciu utwór *Lubić ludzi* Kamila Rutkowskiego.

Metody nauczania: metoda klasyczna problemowa, technika burzy mózgów z pogadanką wstępną, metoda impresyjna z analizą tekstu, metoda ćwiczeniowa, pogadanka podsumowująca.

Formy organizacyjne procesu kształcenia: zbiorowa, jednostkowa.

Środki dydaktyczne: kserokopie tekstu utworu *Lubić ludzi* z linku: <https://teksciory.interia.pl/zeus-lubic-ludzi-goscinnie-justyna-kusmierczyk-tekst-piosenki,t,720614.html> (dostęp: 26.05.2025) (po tyle razy, ilu jest uczniów w klasie), tablica multimedialna lub inny nośnik do odtworzenia piosenki z linku: <https://www.youtube.com/watch?v=3bcjPVqJq18> (dostęp: 26.05.2025), załącznik nr 1 (po tyle kopii, ilu jest uczniów w klasie).

Przebieg lekcji:

I. Część wstępna:

1. Przywitanie nauczyciela z uczniami.
2. Metoda klasyczna problemowa, technika burzy mózgów potem pogadanka wstępna, forma zbiorowa

Nauczyciel zadaje uczniom pytanie: Z czym kojarzy ci się słowo *kapitał*? Wypisuje skojarzenia uczniów na tablicy. Następnie zadaje pytanie do pogadanki: Jakie znacze rodzaje kapitału? By odnieść się do udzielanych odpowiedzi uczniów, nauczyciel może skorzystać z informacji zapisanych w uwadze metodycznej zapisanej poniżej.

*Ważna uwaga metodyczna: Kapitał to nie tylko aspekty materialne. To tkwiące w grupach i osobach: kompetencje, wartości, relacje, normy, zasady postępowania itp. Kapitał może być negatywny (np. negatywne zasady postępowania, wartości) i pozytywny (np. pozytywne zasady postępowania, wartości, normy) (file:///C:/Users/Dell/Downloads/KapitałludzkiSeniorow.pdf, dostęp: 26.05.2025).

Nauczyciel odtwarza teledysk, rozdaje teksty. Rozmawia z uczniami na temat treści utworu, zadając pytania: Jak rozumiecie tytuł teledysku? Jak rozumiecie treść teledysku? Jaką relację z dziadkiem miał autor tekstu piosenki? Jak sądzicie, czego autor tekstu piosenki chciałby nauczyć się od swojego zmarłego dziadka?

II. Część właściwa:

1. Metoda impresyjna z analizą tekstu, forma zbiorowa

Nauczyciel rozdaje uczniom skserowany tekst utworu *Lubić ludzi* Kamila Rutkowskiego. Następnie odtwarza piosenkę za pomocą dowolnego nośnika eklektycznego. Po projekcji rozmawia z uczniami o tym, jak rozumieją tytuł utworu, jego treść w odniesieniu do tego, jaki kapitał przekazał Kamilowi Rutkowskiemu jego dziadek.

2. Metoda ćwiczeniowa, forma jednostkowa

Nauczyciel rozdaje uczniom kserokopie załącznika nr 1. Daje polecenie uzupełnienia go adekwatnie do instrukcji tam zawartej. Po zakończonej pracy, jeśli wystarczy czasu, uczniowie mają zastanowić się: jakie kompetencje, wartości, relacje wypisali: pozytywne, czy negatywne? Jeśli takie i takie – nauczyciel daje polecenie podkreślenia tych pozytywnych. Nauczyciel zadaje uczniom pytanie: Których kompetencji, wartości, relacji w waszych tabelach jest więcej: pozytywnych czy negatywnych? Jeśli pozytywnych – zapamiętaliście głównie pozytywny kapitał waszych dziadków. Jeśli więcej jest negatywnych – zapamiętaliście i zapisaliście głównie ich negatywny kapitał. Propozycja dla nauczyciela skierowania do uczniów polecenia: Sformułujcie samodzielnie wnioski z analizy tabeli i zapiszcie go pod tabelą.

III. Część podsumowująca:

1. Pogadanka wprowadzająca nowy materiał, forma zbiorowa

Nauczyciel zadaje uczniom pytanie: Jakie zadanie domowe dla chętnych wymyśliłbyś na podstawie tych zajęć związane z Twoimi dziadkami? Uczniowie podają propozycje. Następnie nauczyciel daje polecenie wyboru zadania, które wydało się uczniom najciekawsze (ewentualnie można zrobić głosowanie).

Zadanie domowe dla chętnych: zadanie domowe wymyślone i zaakceptowane przez uczniów w części podsumowującej zajęć lub propozycja projektu: Zaprojektuj umajoną łąkę pełną kwiatów – każdy kwiat to 1 pozytywna: kompetencja, wartość, relacja, której rozwój zawdzięczasz swoim dziadkom. Technika wykonania dowolna. Warunek – poszczególne kwiaty powinny różnić się od siebie. Po stworzeniu tego projektu popatrz na niego i zobacz, jak bardzo ogród Twojej osobowości wzbogacił się dzięki Twoim dziadkom. Czas na wykonanie projektu: według uznania prowadzącego zajęcia.

Załącznik nr 1. Kapitalnie za3maj ich kapitał!

*Ważne: Święto Narodowe Trzeciego Maja jest jednym z najważniejszych świąt dla naszej ojczyzny. Pozytywny kapitał relacyjny i osobisty tkwiący w przedstawicielach starszego pokolenia może być skumulowany w społeczeństwie i przekazany dalej, tylko jeśli przejmą go przedstawiciele z młodszych pokoleń. Pamiętaj o tym fakcie, uzupełnij poniższą tabelę.

Co zawdzięczam moim dziadkom?		
Jakie kompetencje mieli/ją moi dziadkowie?	Jakimi wartościami kierowali/ją się w życiu moi dziadkowie?	Jakie relacje z innymi osobami mieli/ją moi dziadkowie?
Kompetencje, których się uczę od dziadków	Wartości, które przejmuję od dziadków	Relacje, których nauczyłem/uczę się budować dzięki dziadkom

Źródło: opracowanie własne.

III.8. Perspektywa komunikacji pionowej i poziomej podmiotów edukacji opisująca aspekt Nadziei w społecznej i jednostkowej przyszłości

Odnosząc się do problematyki komunikacji ludzkiej w aspekcie Nadziei w społecznej i jednostkowej przyszłości, Autorka dokonała analizy tekstów, co ukazała w poniższym, teoretycznym, odniesieniu do tej problematyki. Zaproponowała też realizację 5 (lub 6 w zależności od decyzji prowadzących zajęcia) scenariuszy zajęć, które oparła o refleksje nad 5 utworami rapowymi: *Jak ptak* Pawła Ryszarda Mikołajuwa (Popka), *Pośrodku* Jakuba Bireckiego (B.R.O.), *Póki masz siłę* Mateusza Danieckiego (Buki), Jakuba Ośrodk (Skor) i Michała Moszczyńskiego (Matiego), *Jeszcze będzie pięknie* Jakuba Bireckiego B.R.O oraz *Łatwopalny* Jakuba Bireckiego (B.R.O.).

W literaturze nadzieja ma różnorodne definicje. Jak podkreśla B. Gawda, powołując się na B. Schrank, G. Stanghellini i M. Slade (2008), sformułowano ok. 49 definicji tego pojęcia⁴⁸. Mają one różne odniesienia, „które można pogrupować w siedem dymensji: czas, cele, prawdopodobieństwo sukcesu, relacje, cechy osobowe, źródło kontroli, niechciane punkty wyjściowe” (2018, s. 67). Jak podkreśla B. Gawda, bogactwo znaczeniowe pojęcia nadziei da się uporządkować i może doprowadzić do naukowego wyprowadzenia jednej, definicji tego pojęcia, integrującej różne ujęcia definicyjne. Można zatem stwierdzić, że nadzieja:

⁴⁸ Dodatkowe pytanie Autorki do przemyślenia dla odbiorców: czy zasadne jest robienie testów np. na rozumienie pojęć z 1 poprawną odpowiedzią? Przy założeniu, że każde inne rozumienie klucz odpowiedzi uznaje za błędne.

jest ona pierwotnie skierowanym ku przyszłości stanem na osiągnięcie ważnego dla osoby celu (choć niekiedy mogą jej towarzyszyć stany negatywne), relacji lub duchowości, gdzie proces osiągania jest określony, subiektywnie oceniany jako możliwy/realistyczny, zależy od aktywności podmiotu lub jego właściwości (np. odwaga, odporność) lub czynników zewnętrznych (Ibidem, s. 67; za: Schrank, Stanghellini, Slade, 2008, s. 426).

B. Gawda wskazuje, że wymienieni autorzy wyróżniają 4 komponenty nadziei: poznawczy, afektywny, behawioralny i czynniki zewnętrzne. Element poznawczy zawiera w sobie: wspomnienia, plany dotyczące osiągnięcia celu, jego realizacji, ocenę możliwości osiągnięcia zakładanych celów. W komponencie afektywnym zawierają się: odczucia, emocje (mogą tu być np. poczucie humoru, poczucie rzeczywistości, wszystkie emocje pozytywne). Komponent behawioralny wyjaśniany jest jako aktywność oraz działania służące realizacji wytyczonego celu. W ramach czynników zewnętrznych wyróżniono np. dostępność do środków realizowania celu, opieka zdrowotna, relacje z innymi (Ibidem, s. 67). Według poznawczej koncepcji nadziei C.R. Snydera (2002) (cytowanej przez B. Gawdę), nadzieja ma charakter motywacyjny i komponent poznawczy jest w niej kluczowy, a afektywny jest jej skutkiem. C.R. Snyder podaje definicję nadziei jako „sumę przewidywanych zdolności do opracowania sposobów osiągnięcia upragnionych celów oraz towarzyszący temu określony poziom motywacji. Według tego autora w koncepcji nadziei istotne są 4 elementy: cel, siła, droga, bariery (Gawda, 2018, s. 68; za: Snyder, 2000, s. 8).

Kolejnym ujęciem definicyjnym jest rozpatrywanie nadziei jako dyspozycji osobowościowej. B. Gawda odwołuje się do tych koncepcji tego pojęcia w oparciu o H.E. Eriksona (2002) oraz C.S. Carvera i M.F. Scheiera (2002). Pisze ona o poglądach H.E. Eriksona (2002), odwołując się do pojęcia „nadziei podstawowej”, która w kluczowy sposób reguluje zachowanie człowieka. Jest to komponent osobowościowy ukształtowany w dzieciństwie, pełniący funkcję integracyjną. Buduje on w człowieku poczucie bezpieczeństwa i miłości, daje przekonanie, że świat jest z reguły harmonijny, uporządkowany i przychylny dla człowieka. Tak rozumiana nadzieja podstawowa powstaje w człowieku pod wpływem relacji z opiekunem we wczesnym dzieciństwie (Gawda, 2018, s. 68; za: Erikson, 2002). Kolejne ujęcie prezentują C.S. Carvera oraz M.F. Scheiera. W ich rozumieniu pojawia się termin *dyspozycyjnej nadziei* lub *dyspozycyjnego optymizmu*. Nazywają oni to pojęcie *optymistycznym stylem atrybucji* i zwracają uwagę na pozytywne przekonania powstające w człowieku dotyczące pewności osiągnięcia oczekiwanego/zakładanego celu. B. Gawda, korzystając z koncepcji A. Scioli i H.B. Billera, zwraca uwagę, że tak rozumiana nadzieja jest kształtowana czynnikami: biologicznymi, społecznymi i psychologicznymi. Wymiarami nadziei w tej koncepcji są ludzkie potrzeby: więzi, kompetencji, przetrwania i duchowości (Gawda, 2018, s. 68; za: Scioli, Biller, 2009, s. 30). P. Ricoeur wskazuje, że nadzieja to „radosne oczekiwanie, iż ziści się pożądane dobro, ratuje od rozpacz i martwicy. Życie w nadziei i życie nadzieją nabiera sensu” (Gawda, 2018, s. 69; za: 1991, s. 284). Warte uwagi jest też dychotomiczne opisanie wymiarów nadziei jako właściwości osobowościowej dokonanie przez J. Tischnera. Autor ten stwierdza, że nadzieja może być: „głęboka, albo płytka; szeroka, albo wąska; pozwala spodziewać się czegoś więcej, albo mniej; może być długodystansowa, albo chwilowa; może dotyczyć większej całości lub części. Każdy z tych wymiarów niesie z sobą pewne ryzyko poniesienia

większej lub mniejszej ofiary” (de Tchorzewski, 2018, s. 41; za: Tischner, 1992, s. 294 i nast.). Ujęcie to wskazuje na możliwe różnice w jakości nadziei występujące w obrębie osobowości ludzkiej pod kątem jej: głębokości, szerokości, zakresu oczekiwań, ukierunkowania temporalnego, obszaru obejmowania. Ten dychotomiczny podział ukazuje, jak bardzo ludzie mogą różnić się pod względem posiadanej nadziei w obrębie swoich osobowości – mogą posiadać tę cechę, a ujawniać ją w inny sposób i różnym zakresie.

Nadzieja jest w literaturze rozpatrywana również jako kategoria emocjonalna. Podkreśla się szczególnie jej wartość pozytywną, choć w specyficznym zakresie, gdyż jej ukierunkowanie na przyszłość (prospektywność) generuje aspekt niepewności (za: Gawda, 2018, s. 69; za: Fredrickson, 2009). W odniesieniu do nadziei jako emocji autorzy piszą:

Nadzieja wiązana była z wolnością i miłością. Jest ona czynnikiem budującym poczucie sensu życia. P. Ricoeur (1991, s. 284) wskazuje, że nadzieja to „radosne oczekiwanie, iż ziści się pożądane dobro, ratuje od rozpacz i martwicy. Życie w nadziei i życie nadzieją nabiera sensu” (Gawda, 2018, s. 69).

W tezach tych przewija się tematyka aspektu duchowego w człowieku. Szczególnie mocno akcentuje to odniesienie nadziei percepowanej znajdujące się w koncepcji A.M. Kraffta. Ta nadzieja rozumiana jest w aspekcie autotranscendentalnych, duchowych. Różni się od nadziei podstawowej i pojęcia optymizmu. Akcentuje się w niej istnienie siły większej od człowieka, w której człowiek zasadza swoją nadzieję. Jest ona zakotwiczona w uczuciach „które są powiązane z walką i wiarą w coś lub kogoś większego niż człowiek sam w sobie. (...) [Odnosi się do – dopisek Autorki] poczucia znaczenia i sensu życia, pomocy innym, doświadczania bliskości w relacjach z innymi, doświadczeń duchowych i religijnych” (Ibidem, s. 69). Ujęcie percepowane jest częściowo kompatybilne z tym proponowanym przez Katechizm Kościoła Katolickiego, który pojęcie nadziei określa następująco:

KKK 1817 Nadzieja jest cnotą teologalną, dzięki której pragniemy jako naszego szczęścia Królestwa niebieskiego i życia wiecznego, pokładając ufność w obietnicach Chrystusa i opierając się nie na naszych siłach, ale na pomocy łaski Ducha Świętego. „Trzymajmy się niewzruszenie nadziei, którą wyznajemy, bo godny jest zaufania Ten, który dał obietnicę” (Hbr 10, 23). On „wylał na nas obficie (Ducha Świętego) przez Jezusa Chrystusa, Zbawiciela naszego, abysmy, usprawiedliwieni Jego łaską, stali się w nadziei dziedzicami życia wiecznego” (Tt 3, 6-7).

W takim ujęciu uwidacznia się pochodzenie nadziei nie tylko od człowieka, ale czerpanie jej źródeł od Boga – siły wyższej. Jest to zgodne z koncepcją A.M. Kraffta. Warto jednak zaznaczyć, że ujęcie to nie wyklucza aktywności człowieka w nadziei – zaznacza jedynie jej pozaludzkie źródło. Człowiek musi odpowiadać na nadzieję, rozwijając ją w działaniach. W koncepcji A.M. Kraffta ten aspekt ujęty jest poprzez akcentowanie pomocy innym, relacji i budowania doświadczeń, zaś w KKK rozwija go poprzez stwierdzenie „Cnota nadziei odpowiada dążeniu do szczęścia, złożonemu

przez Boga w sercu każdego człowieka; podejmuje ona te oczekiwania, które inspirują działania ludzi” (KKK 1818). Katechizm Kościoła Katolickiego akcentuje zatem fakt, że Bóg jest przyczyną pierwszą działań zainspirowanych cnotą nadziei, a człowiek – przyczyną wtórną, ale równie istotną – bez współdziałania jego woli uzewnętrznianie się aktywności w codziennej rzeczywistości jest niemożliwe (jest to adekwatne do założeń paradygmatu partycypacyjnego zarysowanego w metodologii badań).

Wszystkie definicyjne określenia nadziei (lub Nadziei) mają zatem kontekst pozytywny. Nadzieja jest ukierunkowaniem na przyszłość, ma istotne aspekty motywacyjne i ukierunkowujące myślenie ludzi na pozytywne zrealizowanie zakładanych celów. Jej istnienie przeciwstawia się defetyzmowi, fatalizmowi, pesymizmowi. W aspekcie doczesnym nadzieja ma związek z optymizmem, pozytywną motywacją realizowanych celów. W odniesieniu do aspektu transcendentnego tworzy więź z siłą wyższą – z Bogiem – jako jej źródłem umożliwiającym jej wytworzenie jako cnoty w człowieku i urzeczywistnianie jej w formie ludzkich aktywności życiowych podejmowanych dla budowania relacji z innymi.

Istotne wydaje się również wspomnienie o roli nadziei w rozwoju młodego pokolenia. W tym kontekście, oprócz teorii już wspomnianych, przywołuje się powiązanie nadziei z pokonywaniem przez młodzież trudnych sytuacji szkolnych i życiowych. R. Stefańska-Klar pisze:

Z badań prowadzonych wśród dorosłych i młodzieży wynika, że istnieje bliskie powiązanie [sic!] pomiędzy nadzieją a jakością nastroju, a P. Halama wręcz uważa nadzieję za mediato-ra [sic!] pomiędzy osobowością a subiektywną jakością życia. Również, jeśli chodzi o dzieci i młodzież, w literaturze przedmiotu odnajdziemy pewną liczbę badań wykazujących istnienie pozytywny związku nadziei z radzeniem sobie przez dzieci i młodzież w sytuacjach szkolnych i pozaszkolnych a zarazem z jej wpływem na ich emocjonalne samopoczucie. Podobnie, w problematyce *resilience* uwzględnia się często nadzieję, jako czynnik personalny [sic!] w procesie pozytywnej adaptacji lub wręcz jako jego składnik (2012, s. 73; za: Halama, 2010, s. 310-314; Goldstein, Brooks, 2006).

R. Stefańska-Klar, komentując z kolei badania R. Snydera i współpracowników, zwraca uwagę, że udowodniono, iż młodzież mająca wysoki poziom nadziei ma też niskie wskaźniki depresji, wyższą samoocenę dotyczącą posiadanych możliwości sportowych, własnej fizyczności i wyglądu, akceptacji społecznej i kompetencji społecznych (Stefańska-Klar, 2012, s. 73; za: Snyder, 1997 i 2002). R. Stefańska-Klar, odnosząc się do związków między poziomem nadziei a innymi zmiennymi, pisze ponadto, że: „wysoka nadzieja koreluje u uczniów w wieku szkolnym z pozytywnymi interakcjami [sic!] społecznymi, wysoką samooceną ogólną, optymizmem i z powodzeniem w nauce oraz innymi sukcesami szkolnymi” (2012, s. 73), a także pozytywnymi emocjami i satysfakcją z życia (Ibidem, s. 74). Tak zarysowane dane z badań dotyczących młodzieży pozwalają sądzić, że wychowawcze kształtowanie nadziei powinno być niezwykle ważnym celem w wychowaniu, gdyż może przełożyć się na liczne wartościowe, dodatkowe skutki w osobowościach wychowanków. Jest to stwierdzenie tym bardziej istotne, gdyż istnienie tych skutków zostało potwierdzone w badaniach naukowych.

W obliczu poczynionych rozważań istotne jest pytanie o miejsce nadziei w zakresie zainteresowań pedagogów. Jak pisze A.M. de Tchorzewski: „pedagogika nadziei nie jest i nie może być traktowana jako subdyscyplina nauk pedagogicznych, a co najwyżej należy ją postrzegać jako próbę wnikania w istotę szczególnie ważnych elementów/czynników wspomagających rozwój osobowości człowieka” (2018, s. 49). Autor zaznacza, że ważne jest zaznaczenie, że pedagogika ma za podstawowy cel wychowanie wychowanków ku przyszłości i przygotowanie ich do przyszłego życia, czyli z tej racji jest powiązana z nadzieją. A.M. de Tchorzewski stwierdza, że istotne z pedagogicznego punktu widzenia jest zadanie sobie przez pedagogów pytania o naturę nadziei jako wartości i tego, z jakimi wartościami należy ją powiązać, by można ją było właściwie kształtować w przedstawicielach kolejnych pokoleń. Autor zauważa, że:

nadzieja, rozumiana jako wartość, winna stać się czymś, co skutecznie dynamizuje osobowość dorastających poprzez ukierunkowanie procesu wychowania ku przyszłości, jak i dorosłych odpowiedzialnych za jakość procesów pedagogicznych. Wychowujący winni zdawać sobie sprawę z tego, że istotą nadziei jest to, że skłania ona człowieka do perspektywicznego myślenia, przeżywania i działania na rzecz własnego dobra przy jednoczesnym dostrzeganiu dobra wspólnego (de Tchorzewski, 2018, s. 50).

Nadzieja może mieć więc znaczenie użyteczne w budowaniu zarówno wartościowej doczesności (ujawniającej się optymizmem związanym z realizacją przedsięwzięć realizowanych w życiu), jak też wymiaru duchowego człowieka – rozumianego jako relacyjne ukierunkowanie na Boga czy drugiego człowieka.

W pedagogice nadziei podkreśla się wymiar usprawniający tej wartości. Nadzieja, przeciwstawiając się beznadziei, rozpaczy, daje szansę, ukierunkowuje na pozytywne, daje wartościową energię do podejmowania wysiłków i działań. Ważne jest, żeby w aspekcie pedagogiki nadziei realizować ten jej aspekt w różnych środowiskach wychowawczych: rodzinie, szkole, duszpasterstwie (Ibidem, s. 51). Ten pełen treści pogląd zarysowany przez A.M. de Tchorzewskiego ukazuje, że kształtowanie pozytywnego stosunku do rzeczywistości widzialnej i transcendentalnej we wszystkich środowiskach wychowawczych jest niezmiernie ważne w procesie wychowania. Powstaje wtedy wspólny front w wychowaniu między środowiskami wychowawczymi oddziałującymi na wychowanków, co zwiększa szanse na skuteczność podejmowanych działań wychowawczych.

Kolejnym komponentem istotnym dla wychowawczo skutecznego budowania nadziei jest wiara. A.M. de Tchorzewski pisze, że wiara w odniesieniu do wartości nadziei ma różne wymiary: jest to wiara w drugiego człowieka i samego siebie oraz w tkwiące w innych i sobie dobro, które jest warte wysiłku jego osiągnięcia oraz które daje szansę na osiągnięcie innych wartościowych celów (Ibidem, s. 51). Odwołanie A.M. de Tchorzewskiego do wartości dobra można odnieść też do nadziei w aspekcie transcendentalnym i połączyć te poglądy z zawartymi w KKK, gdzie nadzieja jest rozpatrywana jako cnota, której źródłem jest Bóg (obecny w swoich stworzeniach KKK 300, 301). Aspekt dobra w nadziei uwypukla fakt, że nadzieja jest generowana przez dobro i do dobra prowadzi – jej pozytywny wydzźwięk wychowawczy jest przez to niezmiernie istotny.

M. Tchorzewski zwraca uwagę również na połączenie nadziei z miłością w wychowaniu:

Nadzieja kieruje się zawsze ku ludziom, których darzy się miłością, nawet wtedy, gdy wydaje się, że na nią nie zasługują. Rodzice czy nauczyciele nie są w stanie wyzwolić w sobie pokładów jakiejkolwiek nadziei względem dzieci i uczniów, gdy stają się oni im obojętni. Miłość jest zatem jednym z warunków zaistnienia nadziei, która jest niczym innym jak wyrazem troski i posługą dla drugiego człowieka (Ibidem, s. 52).

Ten klarowny pogląd uwidacznia konieczność nieustannego otwierania się wychowawców na wychowanków w obliczu nadziei i z nadzieją (oraz na siebie samych). Wychowankowie i wychowawcy nie są wolni od wad oraz ułomności. Wchodząc w relacje wychowawcze, powinni być ukierunkowani miłością, by mieli siłę wykrzesać z siebie nadzieję na budowanie relacji wychowawczej, osiąganie wspólnych celów, realizację działań w procesie wychowania i budowanie swoich charakterów.

Odnosząc się do pedagogiki nadziei, istotne jest budowanie jej elementów w powiązaniu z wiarą oraz miłością z ukierunkowaniem na pozytywne patrzenie w przyszłość, która powinna w wychowaniu ukazywać się jako pełna możliwości i sprawczego działania realizowanego z myślą oraz dzięki dobru transcendentalnemu i ludzkemu.

Podsumowując poczynione rozważania, można wnioskować, że tematyka ta jest ważna w aspekcie osobistego i wspólnotowego rozwoju każdego człowieka. Ma zasadnicze znaczenie dla pedagogów i jest wartością kluczową w projektowaniu nakierowanego na perspektywę przyszłości wychowania. Pedagogika nadziei realizowana przez wychowawców i nauczycieli z rozwagą, służąca dobru jednostek oraz grup społecznych, będzie procentować pozytywnymi cechami i wartościami ujawnianymi na gruncie społecznym, takimi jak np.: dobro, optymizm, wiara, miłość, wysokie poczucie własnej wartości i poczucie satysfakcji doznawane w życiu.

Scenariusz 1

Temat: Nadzieja na pokonanie uziemiających myśli i lot w przestworza w realizacji własnych planów – refleksje w oparciu o utwór *Jak ptak* Pawła Ryszarda Mikołajuwa (Popka)

Klasa: I-IV liceum lub technikum

Czas: 45 min

Cele ogólne:

- zdobywanie wiedzy o komunikowaniu dotyczącym opisywania własnych myśli w aspekcie Nadziei w społecznej i jednostkowej przyszłości;
- doskonalenie umiejętności opisywania własnych myśli w aspekcie Nadziei w społecznej i jednostkowej przyszłości;
- rozwijanie gotowości do opisywania własnych myśli w aspekcie Nadziei w opisywaniu społecznej i jednostkowej przyszłości.

Cele operacyjne:

- uczeń wyraża wiedzę adekwatną do wieku związaną z komunikowaniem własnych myśli w aspekcie Nadziei w opisywaniu społecznej i jednostkowej przyszłości na podstawie refleksji nad utworem *Jak ptak* Pawła Ryszarda Mikołajuwa;
- uczeń wykazuje adekwatne do wieku umiejętności związane z opisywaniem własnych myśli w aspekcie Nadziei w opisywaniu społecznej i jednostkowej przyszłości na podstawie refleksji nad utworem *Jak ptak* Pawła Ryszarda Mikołajuwa;
- uczeń wykazuje adekwatną do wieku gotowość do opisywania własnych myśli w aspekcie Nadziei w opisywaniu społecznej i jednostkowej przyszłości na podstawie refleksji nad utworem *Jak ptak* Pawła Ryszarda Mikołajuwa.

Metody nauczania: metoda ekspresyjna, metoda impresyjna z analizą tekstu, metoda ćwiczeniowa, klasyczna metoda problemowa, technika dyskusji za i przeciw.

Formy organizacyjne procesu kształcenia: zbiorowa, grupowa, jednostkowa.

Środki dydaktyczne: kserokopie tekstu utworu *Jak ptak* z linku: https://www.tekstow.o.pl/piosenka,popek__maro_maro,jak_ptak.html (dostęp: 5.06.2025) (po tyle razy, ilu jest uczniów w klasie), tablica multimedialna lub inny nośnik do odtworzenia piosenki z linku: <https://www.youtube.com/watch?v=TvPI77qAF78&t=9s> (dostęp: 05.06.2025), załączniki nr 1 i nr 2 (każdego po tyle kopii, ilu jest uczniów w klasie).

Przebieg lekcji

I. Część wstępna:

1. Przywitanie się nauczyciela z uczniami.
2. Metoda ekspresyjna, forma jednostkowa

Nauczyciela mówi do uczniów: Wyobraź sobie sytuację, w której czułeś się bardzo załamany, zdołowany, uziemiony. Zamknij oczy i przypomnij sobie tę sytuację. Potem mówi: Wypisz na kartce swoje odczucia związane z tą sytuacją. Uczniowie robią notatki dotyczące ich uczuć. Jako podsumowanie nauczyciel prosi 1 lub 2 uczniów o podanie listy uczuć, jakie towarzyszyły im w trudnych, „dołujących” sytuacjach. Jako wyjaśnienie i puentę do zadania może wykorzystać znajdującą się w uwadze metodycznej wiedzę o teorii zabójców pomysłów z książki Christine A. Padesky i Dennisa Greenbergera z 2017 roku pt. *Umysł ponad nastrojem* (tłum. Małgorzata Cierpisz, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego).

*Ważna uwaga metodyczna: myśli pojawiające się w naszych głowach mogą być automatyczne. Myśli automatyczne nie są zależne od naszej woli, ale mają bardzo duży wpływ na nasz nastrój, gdy będziemy o nich usilnie pamiętać i przywiązywać do nich wagę. Ch.A. Padesky i D. Greenberger ujmują ich siłę wpływu na osobowość/człowieka w procentach (tak to obrazują w ćwiczeniach zawartych w zaproponowanej książce). Myśłom automatycznym i ich sile można przeciwdziałać, generując świadome myśli o przeciwnej, optymistycznej treści. Siłę tych świadomie generowanych, pozytywnych, pełnych optymizmu myśli autorzy proponują też wyrażać w procentach. Różnica procentowa sił myśli negatywnych i pozytywnych szacowana jest przez człowieka indywidualnie w odniesieniu do jego własnych (posiadanych przez niego w głowie) myśli i ujawni szansę, jaka widzi on na pokonanie posiadanych przez siebie negatywnych myśli. W myśl tej teorii nieuleganie tym negatywnym myślom daje szansę na

niepoddawanie się negatywnemu nastrojowi (Padesky, Greenberger, 2017, s. 105-124). Forma obrazowania procentowego zaproponowana przez autorów daje szansę na dokonanie samodzielnej oceny przez każdego człowieka szans na pokonanie negatywnego nastroju i niepoddania się mu.

II. Część właściwa:

1. Metoda impresyjna z analizą tekstu, forma zbiorowa

Nauczyciel odtwarza na tablicy multimedialnej teledysk *Jak ptak* Pawła Ryszarda Mikołajuwa. Uczniowie wraz z nim rozmawiają o jego przesłaniu: odpowiadają, jak rozumieją jego tytuł, treść. W razie potrzeby nauczyciel rozdaje uczniom tekst utworu.

2. Metoda ćwiczeniowa, forma jednostkowa

Nauczyciel przekazuje uczniom załączniki nr 1 (po 1 dla każdego ucznia). Uczniowie mają uzupełnić je adekwatnie do tytułów kolumn w nim zawartych oraz wyjaśnień udzielonych po elemencie zajęć związanym z metodą ekspresyjną. Uczniowie wykonują zadanie. Po jego zakończeniu nauczyciel może zadać pytanie: Czy trudno było wykonać Wam to zadanie? Jeśli tak, co było trudne w tym zadaniu dla Was? Osoby chętne do udzielenia odpowiedzi mówią o swoich przemyśleniach na forum klasy.

3. Metoda ćwiczeniowa, forma jednostkowa

Nauczyciel rozdaje każdemu uczniowi załącznik nr 2. Zadaniem uczniów jest wpisanie, jaką pozytywną myśl ofiarują sobie jako datek, a jaką zastosują w rozmowie dokonywanej w myślach z inną osobą (lub z Innymi – jak ktoś chce) tak, by ulecieć w przestworza ku własnej pozytywnej przyszłości. Uczniowie uzupełniają załącznik. Po wykonanej pracy dzielą się swoimi pomysłami na forum klasy.

III. Część podsumowująca:

1. Metoda klasyczna problemowa, technika dyskusji za i przeciw, forma grupowa

Uczniowie dobierają się w pary i przeprowadzają dyskusje „za czy przeciw” z kolegą/koleżanką z pary. Każdy ocenia myśli uziemiające i uskrzydlające kolegi z ławki (z jego załącznika nr 1) i wydaje swoją opinię, dotyczącą szans kolegi na jego „lot” oraz zwycięstwo z uziemiającymi myślami.

Załącznik nr 1. Moc uskrzydlających myśli

*Inspiracją do stworzenia załącznika były ćwiczenia o myślach automatycznych, alternatywnych i wyważonych z książki Ch.A. Padesky i D. Greenbergera z 2017 roku pt. *Umysł ponad nastrojem* (tłum. Małgorzata Cierpisz, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, s. 105-124)⁴⁹.

Myśl uziemiająca	Moc myśli uziemiającej wyrażona w %	Myśl uskrzydlająca, która ją kontruje	Moc myśli uskrzydlającej wyrażona w %	Oceń swoje szanse na lot – porównanie mocy obu myśli

* moc ocenisz według własnego osądu (tak, jak czujesz), nie mierzysz jej.

** moc maksymalna to 100% – oznacza, że dana myśl ma taki wpływ na ciebie, że na pewno zachowasz się zgodnie z tym, co oznacza.

Źródło: opracowanie własne.

⁴⁹ Książkę sprzedano w ponad 1000 tys. egzemplarzy na całym świecie, co zaznacza polskie wydawnictwo na okładce.

Załącznik nr 2. Skrzydła myśli ku pozytywnej przyszłości

- *datek myślowy – twoja myślowa ofiara dla samego siebie, która ma ci pomóc polecić;
- * rozmowa w myślach – jakich myśli użyjesz w rozmowie z sobą samym/inną osobą w myślach (mogą to być Osoby**), by pomóc sobie w locie.
- ** dotyczy szczególnie lekcji religii. (porównaj Mt 6, 1-5 czy Iz 6, 1-3).

Źródło: opracowanie własne.

Scenariusz 2

Temat: Nadzieja na wspólnotowe spotkania oparte o serce – refleksje nad teledyskiem *Pośrodku* Jakuba Bireckiego (B.R.O.)

Klasa: I-IV liceum lub technikum

Czas: 45 min

Cele ogólne:

- rozwijanie wiedzy o opisywaniu Nadziei na wspólnotowe spotkania oparte o miłość/miłosierdzie w ujęciu jednostkowym i społecznym;
- kształtowanie umiejętności opisywania Nadziei na wspólnotowe spotkania oparte o miłość/miłosierdzie w ujęciu jednostkowym i społecznym;
- wyrabianie gotowości do opisywania Nadziei na wspólnotowe spotkania oparte o miłość/miłosierdzie w ujęciu jednostkowym i społecznym.

Cele operacyjne:

- uczeń wykazuje adekwatną do wieku wiedzę o opisywaniu Nadziei na wspólnotowe spotkania oparte o miłość/miłosierdzie w ujęciu jednostkowym i społecznym w oparciu o teledysk *Pośrodku* Jakuba Bireckiego;
- uczeń wykazuje adekwatną do wieku umiejętność opisywania Nadziei na wspólnotowe spotkania oparte o miłość/miłosierdzie w ujęciu jednostkowym i społecznym w oparciu o teledysk *Pośrodku* Jakuba Bireckiego;
- uczeń wykazuje adekwatną do wieku gotowość do opisywania Nadziei na wspólnotowe spotkania oparte o miłość/miłosierdzie w ujęciu jednostkowym i społecznym w oparciu o teledysk *Pośrodku* Jakuba Bireckiego.

Metody nauczania: metoda ekspresyjna, metoda impresyjna z analizą tekstu, metoda ćwiczeniowa, klasyczna metoda problemowa, technika dyskusji.

Formy organizacyjne procesu kształcenia: zbiorowa, grupowa, jednostkowa.

Środki dydaktyczne: kserokopie tekstu utworu *Pośrodku* z linku: https://www.tekstowo.pl/piosenka,b_r_o,posrodku_1.html (dostęp: 05.06.2025) (po tyle razy, ilu jest uczniów w klasie), tablica multimedialna lub inny nośnik do odtworzenia piosenki z linku: <https://www.youtube.com/watch?v=EhdDkGwOwqY> (dostęp: 05.06.2025); załączniki nr 1, 2 i 3 (każdego po tyle kopii, ilu jest uczniów w klasie), kolorowe flamastry i cienkopisy dla uczniów.

Przebieg lekcji

I. Część wstępna:

1. Przywitanie się nauczyciela z uczniami.
2. Metoda ekspresyjna, forma jednostkowa.

Nauczyciel zapoznaje uczniów z celami lekcji – informuje, czego się dziś nauczą. Potem rozdaje uczniom załączniki nr 1. Każdy uczeń ma za zadanie uzupełnić treść tego załącznika (może adekwatnie do danych osobowych jego dziadków, ale nie jest to konieczne). Zadaniem uczniów jest również ozdobienie zaproszenia elementami graficznymi zgodnie z własnym pomysłem.

II. Część właściwa:

1. Metoda impresyjna z analiza tekstu, forma zbiorowa

Nauczyciel puszcza teledysk utworu *Pośrodku* Jakuba Bireckiego za pośrednictwem tablicy multimedialnej lub innego nośnika elektrycznego. Po ekspozycji rozmawia z uczniami o jego przesłaniu i tym, jak uczniowie go rozumieją – uwzględniając cele zajęć, istotne jest odniesienie do tytułu i treści utworu. By wygodniej było komentować słowa utworu, warto rozdać kserokopie jego treści.

2. Metoda ćwiczeniowa, forma jednostkowa

Nauczyciel rozdaje uczniom załączniki nr 2 (dla każdego ucznia 1). Zadaniem uczniów jest uzupełnienie załącznika adekwatnie do poleceń w nim zapisanych. Po wykonaniu zadania przez wszystkich, nauczyciel prosi 2-3 uczniów o odczytanie ich odpowiedzi na forum klasy.

3. Metoda ćwiczeniowa z klasyczna metoda problemową, techniką dyskusji, forma jednostkowa, grupowa

Nauczyciel wręcza każdemu uczniowi kserokopie załącznika nr 3. Następnie daje polecenie uczniom, by uzupełnili go adekwatnie do zapisów zawartych w jego instrukcji i kolumnach tabeli narysowanej na tym załączniku. Po zakończonej pracy uczniowie w parach mają skomentować nawzajem swoje załączniki (każdy odnosi się do zapisów kolegi z pary).

III. Część podsumowująca:

1. Metoda klasyczna problemowa, technika dyskusji, forma zbiorowa

Nauczyciel zadaje pytanie do dyskusji: Jaki jest sens w poruszaniu niemiłych dla nas tematów na rodzinnym spotkaniu? lub Kiedy lepiej poruszać niektóre tematy rozmów na osobności? – wybór tematu do decyzji prowadzącego. Po podaniu tematu uczniowie dyskutują o swoich poglądach, podają adekwatne argumenty.

Załącznik nr 1. Zaproszenie – złota rocznica ślubu

Wyobraź sobie, że Twoi dziadkowie zlecili Ci zaprojektowanie i wydrukowanie zaproszeń na ich 50. rocznicę ślubu. Nie masz niestety kolorowego tonera do drukarki. Elementy ozdobne na zaproszeniach postanowiłeś/łaś zrobić ręcznie. Zaprojektuj wzór zaproszenia – posłuż się flamastrami, cienkopisami.

<p>ZAPROSZENIE</p> <p>.....i.....</p> <p style="text-align: center;">serdecznie zapraszają</p> <p>.....</p> <p style="text-align: center;">na kolację z okazji 50-tej rocznicy swojego ślubu która odbędzie się dnia..... o godzinie..... (adres).....</p> <p style="text-align: center;">Prosimy o potwierdzenie przybycia do dnia ..... na numer telefonu .....</p>

Źródło: opracowanie własne.

Załącznik nr 2. Spotkaniowe refleksje z Nadzieją

Poniżej znajduje się lista przykładowych tematów rozmów przy imprezowym stole, które, zdarza się, że są poruszane na spotkaniach rodzinnych. Zastanów się, na które z nich lubisz rozmawiać, a na które nie. Postaw „+” przy tych tematach, na które lubisz rozmawiać. Postaw „-” przy tych, na które nie lubisz prowadzić rozmów i „0” przy tych, które są dla ciebie neutralne.

- 1) narodziny nowego członka rodziny, powiększenie rodziny;
- 2) posiłki/dieta;
- 3) co chcesz robić, jak dorośniesz?;
- 4) Twoje plany na założenie rodziny;
- 5) różne przewiny/słabe strony osób z rodziny/Twoje;
- 6) śmierć kogoś.

Teraz zapisz, co czujesz, rozmawiając na spotkaniach rodzinnych na każdy z podanych tematów:

1) Narodziny nowego członka rodziny, powiększenie rodziny. Uczucia:

.....
Jak czułbym się, rozmawiając o tym temacie, gdyby to była rozmowa na osobności?
.....

2) Posiłki/dieta. Uczucia:

.....
Jak czułbym się, rozmawiając o tym temacie, gdyby to była rozmowa na osobności?
.....

3) Co chcesz robić, jak dorośniesz? Uczucia:

.....
 Jak czułbym się, rozmawiając o tym temacie, gdyby to była rozmowa na osobności?
 .....

4) Czy ty masz plany na założenie rodziny? Uczucia:

.....
 Jak czułbym się, rozmawiając o tym temacie, gdyby to była rozmowa na osobności?
 .....

5) Różne przewiny/słabe strony osób z rodziny/Twoje. Uczucia:

.....
 Jak czułbym się, rozmawiając o tym temacie, gdyby to była rozmowa na osobności?
 .....

6) Śmierć kogoś. Uczucia:

.....
 Jak czułbym się, rozmawiając o tym temacie, gdyby to była rozmowa na osobności?
 .....

Źródło: opracowanie własne.

Załącznik 3 – Nasze rodzinne rozmowy pełne Nadziei

By adekwatnie do polecenia przypisać do rubryk tematy rozmów przy stole, na które lubisz i na które nie lubisz rozmawiać, posłuż się tylko oznaczeniami (+, -), które zaznaczyłeś/łaś na załączniku nr 2. Pomiń tematy, które uznałeś za neutralne.

Tematy, na które <i>lubię</i> rozmawiać	Osoby poruszające wymienione tematy	Sposób zakomunikowania osobom poruszającym wymienione tematy, że lubisz o nich rozmawiać	Przyczyna, z powodu której te osoby mogą chcieć poruszać wymienione tematy
Tematy, na które <i>nie lubię</i> rozmawiać	Osoby poruszające wymienione tematy	Sposób zakomunikowania osobom poruszającym wymienione tematy, że nie lubisz o nich rozmawiać	Przyczyna, z powodu której te osoby mogą chcieć poruszać wymienione tematy

Źródło: opracowanie własne.

Scenariusz 3

Temat: Utwór *Póki masz siłę* Mateusza Danieckiego (Buki), Jakuba Ósrodka (Skor) i Michała Moszczyńskiego (Matiego): Oczekiwane w Nadziei momenty życiowych przemian

Cele ogólne:

- pogłębianie wiedzy o opisywaniu jednostkowo i zbiorowo oczekiwanych w Nadziei momentów życiowych przemian;
- doskonalenie umiejętności opisywania jednostkowo i zbiorowo oczekiwanych w Nadziei momentów życiowych przemian;
- rozwijanie gotowości do opisywania jednostkowo i zbiorowo oczekiwanych w Nadziei momentów życiowych przemian.

Cele operacyjne:

- uczeń wykazuje adekwatną do wieku wiedzę dotyczącą opisywania jednostkowego i zbiorowego oczekiwanych w Nadziei momentów życiowych przemian w oparciu o utwór *Póki masz siłę* Mateusza Danieckiego (Buki), Jakuba Ósrodka (Skor) i Michała Moszczyńskiego Matiego;
- uczeń wykazuje adekwatną do wieku umiejętność opisywania jednostkowego i zbiorowego oczekiwanych w Nadziei momentów życiowych przemian w oparciu o utwór *Póki masz siłę* Mateusza Danieckiego (Buki), Jakuba Ósrodka (Skor) i Michała Moszczyńskiego Matiego
- uczeń wykazuje adekwatną do wieku gotowość do opisywania jednostkowego i zbiorowego oczekiwanych w Nadziei momentów życiowych przemian w oparciu o utwór *Póki masz siłę* Mateusza Danieckiego (Buki), Jakuba Ósrodka (Skor) i Michała Moszczyńskiego (Matiego).

Metody nauczania: pogadanka wstępna/wyjaśnienie, metoda impresyjna z analizą tekstu, klasyczna metoda problemowa, technika mapy myśli, opis.

Formy organizacyjne procesu kształcenia: zbiorowa, jednostkowa.

Środki dydaktyczne: kserokopie tekstu utworu *Póki masz siłę* z linku: https://www.teksto.pl/piosenka,sumastyli,poki_masz_sile.html (dostęp: 05.06.2025) (po tyle razy, ilu jest uczniów w klasie), tablica multimedialna lub inny nośnik do odtworzenia piosenki z linku: <https://www.youtube.com/watch?v=Gsl-RjUlBS0>, (dostęp: 05.06.2025); załączniki nr 1 (każdego po tyle kopii, ilu jest uczniów w klasie), kolorowe flamastry i cienkopisy dla uczniów.

Przebieg lekcji:

I. Część wstępna:

1. Przywitanie nauczyciela z uczniami.
2. Metoda pogadanki wstępnej/wyjaśnienie, forma zbiorowa

Nauczyciel zadaje uczniom pytanie: Czy wiecie, co oznacza sformułowanie *de integro*? Jest to tytuł płyty, z której pochodzi utwór, z którego będziemy korzystać dziś na zajęciach. Jeśli uczniowie nie znają odpowiedzi, to wyjaśnia znaczenie słów z języka łacińskiego i hiszpańskiego. Podaje ich możliwą krótką interpretację: z łaciny: od nowa, od początku; bez zwracania uwagi na to, co było wcześniej (<https://sjp.pl/de+integro>, dostęp: 20.11.2024) i hiszpańskiego: pełny, całość, uczciwy, prawym, „być uczciwym”, „grać świętego” (<https://context.reverso.net/t%C5%82umaczenie/hiszpa%C5%84ski-pol-ski/de+%C3%ADntegro>, dostęp: 05.06.2025).

*Ważna uwaga metodyczna 1: zaleca się w interpretacji tytułu płyty, z której pochodzi utwór, zintegrować znaczenie łacińskie tej frazy z hiszpańskim.

*Ważna uwaga metodyczna 2: na religii można omawiane pojęcie do np. losów każdego z apostołów, np. w odniesieniu do św. Jakuba – poruszyć tematykę szlaku Camino de Santiago.

II. Część właściwa:

1. Metoda impresyjna, forma zbiorowa

Nauczyciel rozdaje uczniom tekst utworu *Póki masz siłę* i udostępnia jego wykonanie z podanego linku na tablicy multimedialnej. Po zakończonej projekcji rozmawia z uczniami na temat tego, jak rozumieją tytuł i treść utworu.

2. Metoda klasyczna problemowa, technika mapy myśli, forma jednostkowa

Nauczyciel daje uczniom czas na indywidualne narysowanie mapy myśli adekwatnie do instrukcji zawartej na załączniku nr 1. Możliwy czas 2 x po 45 min, ale mapa myśli może nie być skończona na jednych zajęciach (zależy od tempa pracy uczniów).

III. Część podsumowująca:

1. Opis, forma zbiorowa

Uczniowie na forum klasy opisują narysowane przez siebie mapy myśli. Nauczyciel i uczniowie mogą w odniesieniu do każdej pracy podkreślić to, co im się w niej najbardziej podoba i co jest najbardziej wartościowe.

Załącznik nr 1. Mapa myśli – „Oczekiwane momenty życiowych przemian”

Wykonaj mapę myśli według instrukcji: centrum – „Momenty w moim życiu, które mnie przemieniają”.

Wypisz **oczekiwane** przez Ciebie **momenty** z Twojego **życia**, które nadadzą mu nowy bieg, kierunek (te o których wiesz już, że wystąpią w Twoim życiu) – to nazwy odnóg głównych (każdy moment ma być napisany innym kolorem).

Do każdego z wypisanych momentów uwzględnij mniejsze 5 odnóg:

1. Do każdego z tych momentów wypisz **osoby**, które Ci się z tym momentem w życiu kojarzą.
2. Do każdego z tych momentów wypisz **nazwy uczuć**, jakich doznajesz na myśl o tym przyszłym momencie w Twoim życiu.
3. Do każdego z tych momentów wypisz to, czego **będziesz mógł się dowiedzieć**, co **będziesz mógł zrozumieć** dzięki niemu.
4. Do każdego z tych momentów napisz **umiejętności/działania**, z jakimi kojarzysz ten moment w Twoim życiu (**co nauczysz się robić**, gdy ten moment nastąpi).
5. Do każdego z tych momentów **wypisz zmiany w twojej woli rozwoju osobistym/woli życia**.
6. Przy każdej odnodze 1, 2, 3 narysuj rysunki obrazujące osoby, uczucia, umiejętności/działania, z jakimi kojarzysz dany moment w życiu, jak ten moment wpłynie na Twoją wolę rozwoju osobistego/życia.

Źródło: opracowane własne.

Scenariusz 4

Temat: *Jeszcze będzie pięknie* w perspektywie Jakuba Bireckiego (B.R.O.) Naprawianie świata Nadzieją na przyszłość – pomagamy jeżowi europejskiemu!

Cele ogólne:

- poszerzanie wiedzy o komunikowaniu jednostkowym i zbiorowym Nadziei w aspekcie naprawiania przyszłości poprzez pomaganie;
- doskonalenie umiejętności komunikowania jednostkowego i zbiorowego Nadziei w aspekcie naprawiania przyszłości poprzez pomaganie;
- rozwijanie gotowości do komunikowania jednostkowego i zbiorowego Nadziei w aspekcie naprawiania przyszłości poprzez pomaganie.

Cele operacyjne:

- uczeń wykazuje adekwatną do wieku wiedzę o komunikowaniu jednostkowym i zbiorowym Nadziei w aspekcie naprawiania przyszłości poprzez pomaganie zwierzętom w oparciu o teledysk *Jeszcze będzie pięknie* Jakuba Bireckiego;
- uczeń wykazuje adekwatne do wieku umiejętności komunikowania jednostkowego i zbiorowego Nadziei w aspekcie naprawiania przyszłości poprzez pomaganie zwierzętom w oparciu o teledysk *Jeszcze będzie pięknie* Jakuba Bireckiego;
- uczeń wykazuje adekwatną do wieku gotowość do umiejętności komunikowania jednostkowego i zbiorowego Nadziei w aspekcie naprawiania przyszłości poprzez pomaganie zwierzętom w oparciu o teledysk *Jeszcze będzie pięknie* Jakuba Bireckiego.

Metody nauczania: pogadanka wstępna/wyjaśnienie, metoda impresyjna z analizą tekstu, metoda klasyczna problemowa (bez konkretyzacji techniki), metoda klasyczna problemowa, technika plakatu, metoda klasyczna problemowa technika głosowania punktowego, ewentualnie: metoda klasyczna problemowa technika dyskusji.

Formy organizacyjne procesu kształcenia: zbiorowa, grupowa, jednostkowa.

Środki dydaktyczne: kserokopie tekstu utworu *Jeszcze będzie pięknie* z linku: https://www.tekstowo.pl/piosenka,b_r_o,jeszcze_bedzie_pieknie.html#google_vignette (dostęp: 10.06.2025) (po tyle razy, ilu jest uczniów w klasie), tablica multimedialna lub inny nośnik do odtworzenia piosenki z linku: (https://www.youtube.com/watch?v=1D-H_7W6pZs (dostęp: 10.06.2025), kolorowe flamastry i cienkopisy dla uczniów, kartki z kartonu A2 (1 dla każdej z 4-osobowych grup).

Zadanie dla chętnych nauczycieli (nie dla uczniów!) – „W pogoni za jeżem”: policz, ile razy jeż pojawił się w scenariuszu. Odpowiedź przeczytaj na końcu zakończenia książki dopiero wtedy, jak doczytasz tekst do tego momentu (wcześniej można, choć nie wolno⁵⁰). Jeśli jakaś grupa nauczycieli nie chce gonić jeża/ruszać za nim w pogoń, może zmienić temat zadania na: „W procesji za jeżem”.

---

⁵⁰ W znaczeniu: „Da się to zrobić, choć Autorka daje zakaz i stanowczo zabrania”. By odpowiednio odnieść się do tego cytatu Autorka proponuje skoczyć na minutkę do Skoczowa na adres: https://www.google.com/search?client=firefox-b-d&sca_esv=544f108bef3f1955&udm=7&sxsrf=AHTn8zoQh-xCc7Pb9tOS4ujrHSEPk_Hrw:1738599568033q=JP+II+Skocz%C3%B3w+cz+II&sa=X&ved=2ahUKEwiW6KKN9KeLAXULJRAIHZFbASwQ8ccDegQIFBAF&biw=1366&bih=643&dpr=1#fpstate=ive&vld=cid:225658c7,vid:mjaDhhD42J8,st:0 (minuta 12 i 0 sek. do 13 i 0 sek.), dostęp: 10.06.2025) lub skorzystać z linku do fragmentu: <https://www.youtube.com/watch?v=mjaDhhD42J8&t=721s>, (dostęp: 10.06.2025) (Autorka jest zwolenniczką powtarzania najważniejszych wiadomości).

*Ważna uwaga metodyczna: zważywszy na datę 26.09.2024, należy wspomnieć, że uwarunkowania lokalnego ekosystemu mogą być przyczyną wyboru innego zwierza zamiast jeża, np. chrząszcza, rysia (jest to wszak ważne zwierzę objęte ochroną), wołu, kleszcza czy wołka np. zbożowego (choć można wybrać też wołka kukurydzianego, ryżowego (nie wiemy przecież, czy nasz wołek toleruje gluten). Choć Autorka zdaje sobie sprawę, że wybór kleszcza i wołka może być zaskakujący, gdyż z pewnością mogą być osoby, którym te zwierzęta kojarzą się wyłącznie z pasożytnictwem (kleszcz)/szkodnictwem (wołek), to jednak zapewniam, że są perspektywy, w których ich rola pozytywna w ekosystemie może zostać odpowiednio naświetlona i podkreślona (np. w: <https://wydarzenia.interia.pl/lodzkie/news-papiez-podjal-decyzje-polska-ma-dwoch-nowych-biskupow,nId,7823172>, dostęp: 26.09.2024). Wydaje się też istotne zaznaczenie, że mogą być zwolennicy wyboru bardziej zwyczajnego zwierza do tego tematu, np. zająca (można wybrać gatunek np. zająca szaraka) lub wróbla domowego.

Przebieg lekcji

I. Część wstępna:

1. Przywitanie się nauczyciela z uczniami.
2. Metoda pokazu z pogadanką wstępną, forma zbiorowa.

Nauczyciel udostępnia na tablicy dobre zdjęcie odpowiedniego jeża. Następnie zadaje pytania: Co wiemy o jeżu europejskim?, Co nam daje to, że jeż europejski jest w ekosystemie? Uczniowie odpowiadają na postawione pytania. Nauczyciel ewentualnie uzupełnia udzielone odpowiedzi o własną perspektywę.

II. Część właściwa:

1. Metoda impresyjna z analizą tekstu, forma zbiorowa

Nauczyciel udostępnia na tablicy multimedialnej teledysk *Jeszcze będzie pięknie*. Po jego ekspozycji komentuje wspólnie z uczniami jego przesłanie, znaczenie jego tytułu i treści.

2. Metoda klasyczna problemowa, technika wywiadu

Nauczyciel zadaje uczniom pytanie: Jakie pytania chciałbyś zadać jeżowi, gdybyś przygotowywał z nim wywiad na temat: „Poznajemy kluczowe potrzeby jeża europejskiego”? Uczniowie w 4-osobowych grupach typują listę 4-8 pytań do wywiadu. Najpierw wymieniają wszystkie pytania, jakie przyjdą im do głowy, następnie w grupach decydują, które z wypisanych wstępnie pytań są najlepiej sformułowane i które faktycznie zadadzą jeżowi. Wszystkie pytania mają odnosić się do tematu wywiadu.

*Ważna uwaga metodyczna: w zależności od metaforycznego ujęcia tematu (np. na religii) można zmienić sformułowanie na „kluczowe dla ekosystemu”.

3. Metoda klasyczna problemowa, technika projektu kampanii społecznej, forma grupowa

Każda grupa ma na podstawie pytań do wywiadu wybrać drogą głosowania (stosując zwykłą przewagę głosów potrzebę [lub potrzebę kluczową dla ekosystemu] jeża, nad którą chce pracować). Następnie każda grupa wykonuje projekt kampanii społecznej. Celem projektu jest przekonanie członków swojej klasy, żeby zaangażowali się w społeczne aktywności wspierające realizowanie w ekosystemie tej kluczowej potrzeby jeża, którą sobie wybrali. Młodzież może projektować: spot reklamowy, ulotkę, hasło reklamowe, logo, logotyp. Projekt kampanii wykonywany jest na kartonach A2.

III. Część podsumowująca:

1. Metoda klasyczna problemowa technika głosowania punktowego, forma zbiorowa
Uczniowie poprzez podniesienie palców obu dłoni pokazują, na ile punktów (w skali 0-10) oceniają każdy projekt. Podniesienie 2 zwinionych pięści (0 palców) oznacza „bardzo kiepski projekt, według mnie bez szans na powodzenie”, podniesienie 10 palców oznacza „świetny projekt, według mnie na pewno jego realizacja się uda”. Jedna osoba z klasy liczy punkty, które otrzymał każdy projekt. Wygrywa ten z największą liczbą punktów. Nagrodą są oklaski i jego realizacja w klasie.

2. Metoda klasyczna problemowa, technika dyskusji, forma zbiorowa
Nauczyciel zadaje pytanie: Jakie zalety miały wasze kampanie? Uczniowie dowolnie wypowiadają się o zaletach zaprezentowanych kampanii. Każdy może komentować każdą kampanię, nie tylko cudzą, kampanię swojej grupy również.

3. Pożegnanie z uczniami
Zadanie dla chętnych: zrób kampanię „Przemieńmy zwyczaję jeża!”. W jej ramach uczniowie mają wskazać jakieś zachowanie jeża (lub innego zwierza), które według nich negatywnie wpływa na ekosystem i zaproponować jego kreatywną (choć najlepiej – realną) modyfikację w formie kampanii (czasem jest możliwe jedynie zmienianie skutków zachowań podanych zwierząt, np. zwierzę nie może zmienić całkowicie sposobu odżywiania, gdyż jest on uwarunkowany biologicznie, może zmienić tylko warunki zdobywania pokarmu).

*Ważna uwaga metodyczna: jeśli prowadzący uzna temat zadania domowego za ważny, może zaproponować uczniom zajęcia o takiej tematyce na kolejnym spotkaniu – do rozważenia. Proponowana wówczas metoda nauczania w części właściwej zajęć: odwrócona burza mózgów lub SMART.

Załącznik nr 1. Dobre zdjęcie odpowiedniego jeża

Link: .....

Źródło: opracowanie własne⁵¹.

---

⁵¹ Proszę odbiorców o sprawdzenie komentarza do scenariusza na końcu książki.

Scenariusz 5

Temat: Nadzieja zapalniczką naszych działań dla wspólnoty – rozważania w oparciu o utwór *Łatwopalny* Jakuba Bireckiego (B.R.O.)

Cele ogólne:

- poszerzanie wiedzy o komunikowaniu jednostkowym i zbiorowym aspektu nadziei jako inspiracji działań;
- doskonalenie umiejętności komunikowania jednostkowego i zbiorowego aspektu nadziei jako inspiracji działań;
- rozbudzanie gotowości do komunikowania jednostkowego i zbiorowego aspektu nadziei jako inspiracji działań.

Cele operacyjne:

- uczeń wykazuje adekwatną do wieku wiedzę o komunikowaniu jednostkowym i zbiorowym aspektu nadziei jako inspiracji działań w oparciu o utwór *Łatwopalny* Jakuba Bireckiego (B.R.O.);
- uczeń wykazuje adekwatną do wieku umiejętność komunikowania jednostkowego i zbiorowego aspektu nadziei jako inspiracji działań w oparciu o utwór *Łatwopalny* Jakuba Bireckiego (B.R.O.);
- uczeń wykazuje adekwatną do wieku gotowość do komunikowania jednostkowego i zbiorowego aspektu nadziei jako inspiracji działań w oparciu o utwór *Łatwopalny* Jakuba Bireckiego (B.R.O.).

Metody nauczania: Metoda klasyczna problemowa, technika dyskusji, metoda analizy tekstu, metoda impresyjna z analizą tekstu, metoda ekspresyjna, metoda ćwiczeniowa.

Formy organizacyjne procesu kształcenia: zbiorowa, jednostkowa.

Środki dydaktyczne: kserokopie tekstu utworu *Łatwopalny* z linku: https://www.tekstowo.pl/piosenka,b_r_o,latwopalny.html (dostęp: 12.06.2025) (po tyle razy, ilu jest uczniów w klasie), tablica multimedialna lub inny nośnik do odtworzenia piosenki z linku: <https://www.google.com/search?client=firefox-b-d&q=%C5%81atwopalny+B.R.O.> (dostęp: 12.06.2025), kolorowe flamastry i cienkopisy dla uczniów, ewentualnie inne własne materiały plastyczne uczniów (np. słowa wycięte z gazet, obrazki z gazet, kredki, klej, nożyczki, długopisy), kartki z kartonu A2 (1 dla każdej z 4-osobowych grup), załącznik nr 1 – w 1 kopii na ławkę, kserokopie załącznika nr 2 (po tyle razy, ilu jest uczniów w klasie).

Przebieg lekcji

I. Część wstępna:

1. Przywitanie się nauczyciela z uczniami.

2. Metoda klasyczna problemowa, technika dyskusji, forma zbiorowa

Nauczyciela zadaje uczniom pytanie: Co powoduje, że masz odwagę mówić na forum grupy o swoich poglądach, pomysłach? Uczniowie na podstawie tego pytania prowadzą z nauczycielem dyskusję, prezentując swoje poglądy.

3. Metoda analizy tekstu, forma zbiorowa

Nauczyciel prezentuje uczniom załącznik nr 1. W oparciu o niego dokonują omówienia znaczenia słowa *broski* i skrótu B.R.O., a także porównują ich znaczenia w slangu młodzieżowym. Odnoszą te znaczenia do wyboru muzycznej drogi Jakuba Bireckiego.

II. Część właściwa:

1. Metoda impresyjna z analizą tekstu, forma zbiorowa
Nauczyciel udostępnia na tablicy multimedialnej utwór *Łatwopalny*. Następnie wspólnie uczniami rozmawia o jego przesłaniu i znaczeniu tytułu.

2. Metoda ekspresyjna – forma jednostkowa
Każdy uczeń ma sformułować i przedstawić innym swoje najważniejsze życiowe przesłanie. Następnie z wiarą i nadzieją w to, że uda mu się innych zapalić do jego przyjęcia przedstawić je w formie pracy słowno-graficznej na forum klasy. Każdy wymyśla najważniejszą myśl przewodnią swojego życia: można ją zapisać w formie: dwuwierszu, zdania, hasła. Dostępne materiały: słowa wycięte z gazet, obrazki z gazet, flamastry, kredki, cienkopisy, klej, nożyczki, długopisy. Każdy prezentuje swoją życiową myśl przewodnią w kreatywnej formie na kartce A4 (kartka powinna zawierać tekst i elementy graficzne).

III. Część podsumowująca:

1. Metoda ćwiczeniowa, forma zbiorowa
Zbiorowe uzupełnianie załącznika nr 2. Cała klasa stara się podać 5-6 rad dotyczących tego: Jak zapalić w kimś iskrę i dać mu nadzieję na otrzymanie odwagi do głoszenia swoich poglądów?

2. Pożegnanie nauczyciela z uczniami.

Załącznik nr 1. Fragmenty oświadczenia B.R.O. o zmianie wizerunkowej

„Byłem raperem i jak przystało na rapera, zawsze byłem z Wami szczerzy. Nadchodzi nowy etap, do którego serdecznie Was zapraszam. Nadchodzi nowy rozdział B.R.O, w którym czuję się w końcu sobą w każdym calu. Zarówno muzycznie, jak i wizerunkowo – to jestem JA” – napisał.

„Progres to od zawsze była moja droga. Ścieżka człowieka, który dojrzeje, dorasta i rozumie, kim tak naprawdę jest. Tak samo prawdziwy byłem w 2012 roku w czapce z daszkiem rapując z prędkością broni maszynowej i tak samo prawdziwy jestem dziś w kapeluszu i z ukulele, śpiewając nowy singiel” – wyznał, dodając, że jego najnowszy singiel „Bilet” ukaże się już w ten piątek.

„Dla tych, którzy cały czas byli, są i będą ze mną, mam dobre wieści. Przed nami nowa przygoda pełna emocji i wrażeń. BROSKI TEAM. Pamiętajcie – trzeba zmieniać siebie, aby sobą pozostać” – zakończył. <https://glamrap.pl/b-r-o-nie-jest-juz-raperem/> (notka z 24.06.2024.r., dostęp: 26.06.2024).

Inne źródła:

B.R.O. – Skrót od angielskiego słowa Brother oznaczające Brat, lub Przyjaciel (<https://www.slangu.pl/definicja,120,Bro>, dostęp: 12.06.2025)

„Broski – to synonimiczne określenie na dobrego kumpla. Słowo to pochodzi od angielskiego „bro”, które w gwarze młodzieżowej oznacza brata, przyjaciela. Broski jest też slangowym określeniem na paczkę dobrych przyjaciół, którzy zrobiliby dla siebie wszystko” (<https://www.korektortekstu.pl/definicja/broski>, dostęp: 12.06.2025). W sformułowaniu Broski położony jest większy nacisk na wspólnotę, paczkę niż w nazwie B.R.O.

Źródło: opracowanie własne na podstawie źródeł internetowych.

Załącznik nr 2. Piorunująca zapalniczka iskier

Rady
1. Zapalona iskra .....
2. Zapalona iskra .....
3. Zapalona iskra .....
4. Zapalona iskra .....
5. Zapalona iskra .....
6. Zapalona iskra .....

Zródło: opracowanie własne.

III.9. Podsumowanie perspektyw komunikacji pionowej i poziomej doświadczane przez podmioty edukacji w ich człowieczeństwie z uwzględnieniem aspektu indywidualnego i społecznego w przebiegu życia

Konkludując odpowiedzi na podjęte problemy szczegółowe, można stwierdzić, że przedłożone rozdziały części III niniejszej publikacji stanowią rozwinięcie odpowiedzi na postawiony w części metodologicznej problem główny i odnoszą się do zagadnienia perspektyw komunikacji pionowej oraz poziomej doświadczanych przez podmioty edukacji w ich człowieczeństwie z uwzględnieniem aspektu indywidualnego i społecznego w przebiegu życia. Autorka poza odpowiedziami udzielonymi w ramach problematyki szczegółowej, dokona zwięzłego odniesienia do problemu głównego. Całość problematyki szczegółowej ukazana poprzez teledyski miała ukazać perspektywę człowieczeństwa jako drogę życiową człowieka, na której rozważa on istotne aspekty swojej egzystencji i mogące w niej pojawić się ważne/trudne momenty. Taki zamysł badawczy sprawił pewną nierównomierność rozłożenia liczby teledysków/scenariuszy w rozdziałach, lecz z perspektywy Autorki jest on badawczo uzasadniony.

Autorka pragnie zaznaczyć, że w toku odpowiedzi na problematykę szczegółową zastosowała: 2 metody badań z perspektywy metodologicznej, które połączyła metodycznie z wykorzystaniem 10 metod nauczania. Metody badań doprecyzowano do 5 technik badawczych znajdujących częściowe odzwierciedlenie metodyczne w 22 technikach dobranych do metod nauczania zaczerpniętych z literatury przedmiotu i 2 autorskich (stworzonych w oparciu o 2 autorskie narzędzia). Do technik badawczych zaproponowano narzędzia badawcze – opracowano 44 autorskie narzędzia i 2 powiązane ze wymyśleniem autorskiej techniki. Bardzo istotne dla Autorki było wykorzystanie w toku metody autoetnografii 38 osobiście opracowanych scenariuszy na 38-39 godzin lekcyjnych (zależy od tempa pracy uczniów), 33 utworów muzycznych (głównie z gatunku rap) i 224 pozycji w bibliografii z netografią (jako analizy źródeł pisanych).

Aktualnie zostaną sformułowane odpowiedzi na problematykę główną: zastaną one oparte o 5 aksjomatów komunikacyjnych P. Watzalicka w ramach systemowo-pragmatycznej teorii komunikacji.

Pierwszy z aksjomatów sformułowanych przez P. Watzlawicka głosi, że „nie można się nie komunikować” (Watzlawick, Beavin, Jackson, 2011; za: Jachimowicz, 2018, s. 22). Zgodnie z tym aksjomatem, każde zachowanie: werbalne i niewerbalne jest uznawane za komunikat wysyłany odbiorcy przez nadawcę. Komunikatami będą więc wszystkie zachowania ujęte w różne formy komunikacji: komunikację bezpośrednią i pośrednią, pisemną, graficzną, werbalną i niewerbalną. W kontekście zajęć lekcyjnych komunikacją będzie zarówno treść komunikatów słownych (czyli komunikacja werbalna i sposób ich wypowiedziania (stanowiący wokalikę jako element komunikacji niewerbalnej), całość zachowania uczestników zajęć. Ważne jest szczególnie zinterpretowanie terminu *zachowanie* – będą to bowiem nie tylko obserwowalne czynności wykonywane przez uczestników zajęć, lecz również całokształt towarzyszących im warunków oraz okoliczności, np. ubiór uczestników, ich prezencja, sposób posługiwania się przyborami szkolnymi/środkami dydaktycznymi (ich liczba, jakość). Niezmiernie istotne jest również to, że wspomniany aksjomat zakłada, że komunikaty są wysyłane zarówno intencjonalnie (celowo), jak i nieintencjonalnie, zatem uczestnicy komunikacji mogą nie zdawać sobie sprawy z tego, które elementy ich zachowań są interpretowane (i w jaki sposób) przez innych uczestników komunikacji. A ramach interpretacji tego aksjomatu zawarte jest też stwierdzenie, że brak zachowania też jest komunikatem. Jest to znaczące na zajęciach edukacyjnych. W obliczu tego stwierdzenia również np. *brak aktywności ucznia* („nicnierobie”) może podlegać interpretacji i być skomentowany przez nauczyciela, tak jak jego brak obecności na zajęciach. Warto jednak wspomnieć, że aksjomat ten (i zapis problemu badawczego!) zakłada dwustronność komunikacyjną oraz interpretacyjną: uczniowie też ustawicznie patrzą na nauczyciela, interpretując jego zachowania (*wszystkie* – nie tylko jego polecenia – nie tylko te zachowania, w których chce on być widziany przez uczniów). Odnosząc ten aksjomat do samego terminu *komunikacja interpersonalna*, należy zaakcentować, że w międzyosobowej komunikacji (również – albo przede wszystkim – tej z uczestnictwem Osób) istotne jest podmiotowe interpretowanie całokształtu wzajemnych zachowań.

Drugi z aksjomatów zawiera stwierdzenie, że w każdym komunikacie jest zawarty aspekt treściowy oraz relacyjny (Watzlawick, Beavin Jackson, 2011; za: Jachimowicz, 2018, s. 22). Aspekt treściowy stanowią znaki, symbole (w języku werbalnym: słowa), których interpretacja pozwala stwierdzić, *jaką treść* ktoś powiedział, jaki literalnie komunikat został nadany przez nadawcę. Jednak tak przekazany/zreferowany komunikat nie jest pełen, nie zawiera bowiem aspektu konotacyjnego (całego kontekstu) i elementów komunikacji niewerbalnej (nie wiadomo np. jakim tonem głosu, z jaką wokaliką coś zostało wypowiedziane itp.). Dopiero udzielenie pełnej informacji o komunikacie pozwala go zinterpretować i dowiedzieć się, *co faktycznie* ktoś mógł mieć na myśli, mówiąc daną treść, jak należy tak wypowiedzianą treść zrozumieć, zinterpretować w określonym kontekście interpersonalnym, językowym, zadaniowym itp. W odniesieniu do podjętego tematu i problemu głównego aspekt relacyjny jest najbardziej widoczny w słowie *społecznym*: wszystkie przykłady komunikacji interpersonalnej, interakcje społeczne powodują bowiem wchodzenie w relacje i je budują, gdyż dokonują się między osobami (lub osobami z Osobami i między Osobami).

Trzeci aksjomat brzmi: „natura relacji jest zależna od sposobu spacjowania sekwencji komunikacyjnych zachodzących między uczestnikami procesu komunikacji” (Watzlawick, Beavin Jackson, 2011; za: Jachimowicz, 2018, s. 23). W skrócie można

stwierdzić, że każdy komunikat jest reakcją na wcześniejsze zachowanie partnera. Prowadzi to np. do eskalacji nastawień emocjonalnych czy zachowań typu akcja-reakcja (zachowań odwetowych). W ramach tego aksjomatu interpretacje poruszają też przejmowanie tury w komunikacji – komentuje się wtedy, jak partnerzy dopuszczają się do głosu i jak często zwracają na siebie uwagę, interpretują nawzajem swoje zachowania. W ramach odwołań do tego aksjomatu można przywołać również jedną z reguł wywierania wpływu na ludzi – regułę wzajemności. Została ona sformułowana przez R. Cialdinię i brzmi następująco: „powinniśmy starać się właściwie odwdziżyć osobie, która wyświadczyła nam jakieś dobro” (2016, s. 35). Reguła ta odnosi się do faktu, że cyrkulacja dobra i jego odwzajemnianie jest podstawowym motorem scalającym społeczeństwa oraz tworzącym sieci powiązań międzyludzkich. Jest to szczególnie znamienne, gdyż Cialdini, komentując tę regułę, powołuje się na motto R.W. Emersona: „Spłacaj każdy dług tak, jakby sam Bóg wystawił ci rachunek” (Ibidem, s. 35). Można zatem stwierdzić, że R. Cialdini uprawnia odwołania transcendentalne tej reguły, choć czynią to również inni naukowcy (Doliński, Grzyb, 2022). Na tej podstawie warto odnieść regułę wzajemności (i przez nią 3. aksjomat P. Watzlawicka) do Pisma Świętego (np. Mt 7, 12; Mk 12, 28-31; Kapł 19,18; Mt 6,14). Sieć odwzajemnionych przysług, dobrych gestów, prezentów powoduje tworzenie się w grupach społecznych sieci powiązań ukierunkowanych na pozytywne wartości (istotnym przesłaniem tej reguły jest to, że ludzie odwzajemniają nie tylko przysługi materialne, ale również oddają sobie np. pozytywne wartości). W kontekście zajęć edukacyjnych ważne będzie zatem budowanie pozytywnego systemu, np. ukierunkowanej na edukację pomocy, przysług, wymienianie się wiedzą występujące między nauczycielem a uczniami.

Kolejny aksjomat sformułowany przez P. Watzlawicka brzmi: „ludzie komunikują się cyfrowo i analogowo. Język cyfrowy posiada wyżej zorganizowaną składnię, ale braki w istnieniu pojęć adekwatnie oddających naturę relacji międzyludzkich. Język analogowy posiada semantykę adekwatną do odzwierciedlenia aspektu relacyjnego, ale nie posiada składni adekwatnej do jednoznacznego opisywania natury relacji międzyludzkich” (Watzlawick, Beavin, Jackson, 2011, s. 65; za: Jachimowicz, 2018, s. 23). Treść zaprezentowanego aksjomatu oznacza, że komunikacja werbalna (utożsamiana z cyfrową) nie jest właściwa do komunikowania relacji (choć zawiera w tym celu adekwatną składnię), tę przynosi komunikacja niewerbalna, która ma odpowiednie symbole, nie ma ona jednak niezbędnej składni, by być jednoznacznie odczytaną. Właściwe na zajęciach edukacyjnych (i poza nimi też) będzie interpretowanie komunikatów niewerbalnych w celu odczytania aspektu relacyjnego w kontekście tego, co zostało przekazane werbalnie – pełen obraz znaczenia ludzkiej relacyjności uzewnętrznia się w połączeniu tych kodów, choć jej symbolika jest ukryta w komunikacji niewerbalnej (w aspekcie transcendentalnym istotny może być wstęp do ewangelii św. Marka).

Piąty, ostatni, aksjomat – sformułowany w ramach systemowo-pragmatycznej teorii – związany jest z tym, że „każda komunikacyjna wymiana jest symetryczna lub uzupełniająca się, zależy od tego czy opiera się o równości, czy różnicy” (Jachimowicz, 2018, s. 23; za: Kowalska, 2000). W interpretacji tego aksjomatu istotne jest, by brać pod uwagę aspekt układu pozycji partnerów komunikacji oraz jakość komunikatów wysyłanych w ramach procesu komunikacyjnego. Gdy uczestnicy procesu komunikacji reprezentują pod względem ważności pozycji (np. w ramach organizacji) różne

rangi, to ich komunikacja będzie niesymetryczna, a uzupełniająca się w sytuacjach i relacjach, gdy ranga pozycji partnerów komunikacji jest taka sama, ich komunikacja jest symetryczna. W szkole nauczyciele komunikują się symetrycznie z innymi nauczycielami, rodzice z rodzicami, nauczyciele niejednokrotnie (jak nie występują w roli specjalistów) komunikują się symetrycznie z rodzicami. Wobec uczniów (pomimo relacji partnerskiej i partycypacyjnego stylu kierowania wychowawczego, który jest postulowany w teorii pedagogicznej) reprezentują oni komunikację uzupełniającą się. Wynika to z wiodącej roli nauczyciela w procesie edukacji formalnej (przejmowania przez niego odpowiedzialności za realizację celów kształcenia oraz wychowania). W komunikacji ukierunkowanej transcendentalnie istotna jest też nierównowaga podmiotów, chociaż z akcentowaniem obopólnego podmiotowego szacunku oraz personalnego charakteru komunikacji (np. 1J 3, 1; J 15, 14-15, Mt 6, 9).

Reasumując całokształt perspektyw człowieczeństwa w aspekcie jednostkowym i społecznym, można stwierdzić, że są one doświadczane jednostkowo, a komunikowane w relacji do osób (i Osób) z uwzględnieniem siebie samych (forma jednostkowa na zajęciach edukacyjnych, połączenie paradygmatów konstruktywistycznego oraz partycypacyjnego). Co więcej, aspekt jednostkowy jest fundamentem i uzewnętrznia się w komunikacji intrapsychicznej każdego podmiotu (np. choćby: „kochaj bliźniego swego *jak* siebie samego”), która warunkuje to, jak komunikacja każdego z uczestników zajęć edukacyjnych uzewnętrznia się wobec innych. Aksjomaty komunikacyjne P. Watzlawicka dają szansę na syntezę perspektyw człowieczeństwa wobec podjętej problematyki szczegółowej i ukazują, że w odniesieniu do zajęć edukacyjnych w każdym ze szczegółowych aspektów problematyki głównej mają one kluczowe odzwierciedlenie.

III.10. Wskazówki praktyczne związane z organizacją i ewaluacją projektu badań

Przechodząc do praktyki realizacyjnej niniejszego projektu badań w środowisku lokalnym, należy uwzględnić wskazówki praktyczne związane z dalszą jego realizacją. Zważywszy na przyjęcie paradygmatu partycypacyjnego, Autorka: przeprowadzała w obrębie metody autoetnografii analizę tekstów pisanych zastanych i dokonała wyboru oraz analizy tekstów cyfrowych, by w oparciu o nie zaproponować narzędzia badań udostępnione jako załączniki do scenariuszy. Aktualnie w ramach szkolenia innych badaczy chcących zaangażować się w projekt będą udostępnione przez Autorkę wskazówki metodologiczne/praktyczne związane z tym, jak dalej badacze-nauczyciele/pedagodzy powinni realizować wytyczne niniejszego projektu.

a) Organizacja badań – uwagi praktyczne

Projekt ma charakter otwarty pod względem czasowym i będzie podlegał opracowaniu wyników w zmiennych interwałach czasowych, zależnych od zaangażowania innych jego uczestników. Nauczyciele/pedagodzy mogą przysyłać uzupełnione narzędzia ewaluacyjne dotyczące projektu na adres służbowy Autorki (jjachimowicz@ans-ns.edu.pl) – po przeprowadzeniu we własnym zakresie scenariuszy, co pozwoli zebrać materiał badawczy ze środowiska lokalnego/od innych badaczy i dokonywać cyklicznych podsumowań realizacji projektu w środowisku. Autorka będzie mogła zbierać nadsyłane

narzędzia ewaluacyjne i sukcesywnie – na podstawie uzyskiwanych z nich danych – publikować wyniki projektu w artykułach naukowych. Terminy publikowania artykułów zależą (m.in.) od: zainteresowania publikacją Autorki w środowisku, chęci zaangażowania się grona pedagogicznego w projekt, chęci posiadanych przez innych uczestników projektu związanych z uzupełnieniem i odesłaniem narzędzi ewaluacyjnych.

Realizacja projektu przez innych uczestników/badaczy i badanych rozpoczyna się od chwili publikacji niniejszego opracowania.

Nauczyciele/pedagodzy mogą korzystać w trakcie realizacji projektu ze scenariuszy w indywidualnie wybranym tempie, dostosowanym do podstawy programowej. Jak zaznaczono we wcześniejszych częściach publikacji, zawiera ona propozycje metodyczne/metodologiczne, nie ingerując w cele kształcenia sformułowane w ramach poszczególnych przedmiotów nauczania. Autorka jest przekonana, że praktycy są w stanie połączyć cele kształcenia i tematykę prezentowaną w scenariuszach z tą omawianą w ramach podstawy programowej.

b) Ewaluacja projektu i jej zasady. Narzędzia ewaluacyjne

Ewaluację projektu na etapie jego realizacji na zajęciach edukacyjnych przeprowadza nauczyciel/pedagog. Część ewaluacji dotyczącej realizacji scenariuszy na zajęciach edukacyjnych i jej oceny przeprowadza nauczyciel (uzupełniając narzędzia ewaluacyjne na podstawie samooceny i obserwacji własnych zajęć) i Autorka (dzięki analizie narzędzi ewaluacyjnych nadesłanych przez nauczycieli/pedagogów). Terminy ewaluacji nie są ogólnie ustalone – jest to związane z paradygmatem partycypacyjnym oraz daniem nauczycielom wolności dotyczącej tego: jak szybko chcą realizować scenariusze, kiedy chcą to robić, jak i kiedy chcą dokonać ewaluacji, czy i kiedy zechcą odesłać Autorce zaproponowane narzędzia ewaluacyjne. Ze względu na cele projektu i założenia opisane we wstępie, intencją Autorki jest realizowanie wszystkich scenariuszy przez innych badaczy (i do tego są oni zachęceni w procedurze badawczej). Jeśli to będzie (z różnych przyczyn) niemożliwe, Autorka podkreśla, że cele szczegółowe projektu zostaną zrealizowane, kiedy nauczyciele odniosą się do *co najmniej 1* scenariusza w ramach analizy każdego problemu szczegółowego.

Autorka zaprasza również nauczycieli do ułatwienia oceny zajęć uczniom. By ułatwić uczniom (i nauczycielom) udzielenie odpowiedzi, zachęca nauczycieli/pedagogów do tego, by udostępniili ankietę uczniom w formie elektronicznej, a po jej zebraniu wysłali plik z anonimowymi ankietami uczniów na podany adres mailowy Autorki.

Termin ewaluacji rozpoczyna się od roku szkolnego 2026/2027, zaś jego zakończenie nie jest z góry ustalone.

By ujednoczyć dokonywanie ewaluacji projektu przez innych badaczy, Autorka proponuje następujące narzędzia: ankietę ewaluacyjną, której odbiorcami będą nauczyciele/pedagodzy i ankietę ewaluacyjną skierowaną do uczniów/wychowanków. Ankietę skierowaną do uczniów nauczyciele mogą im udostępnić w elektronicznej wersji.

Ankieta ewaluacyjna dla nauczycieli/pedagogów

1. Proszę wypisać numery scenariuszy, z których realizację włączył/a Pan/i w proces edukacyjny (uwzględniono ich przypisanie do poszczególnych celów szczegółowych projektu):
  - perspektyw komunikacji pionowej i poziomej podmiotów edukacji dotyczącej aspektów różnic i podobieństw występujących między ludźmi doświadczanych przez nich jednostkowo i grupowo:
.....
  - perspektyw komunikacji pionowej i poziomej podmiotów edukacji dotyczących opisywania aspektów sumienia doświadczanych jednostkowo i grupowo:
.....
  - perspektyw komunikacji pionowej i poziomej podmiotów edukacji dotyczących społecznego i osobistego doświadczania związanego z życiem w ojczyźnie i walką o nią:
.....
  - perspektyw komunikacji pionowej i poziomej podmiotów edukacji dotyczących opisywania aspektu spełniania własnych marzeń:
.....
  - perspektyw komunikacji pionowej i poziomej podmiotów edukacji dotyczących opisywania możliwości budowania bliskich relacji, głównie w małżeństwie/związku w aspekcie szansy, zagrożeń, poczucia bezpieczeństwa:
.....
  - perspektyw komunikacji pionowej i poziomej podmiotów edukacji dotyczących opisywania Miłości jako cnoty i wartości w życiu człowieka:
.....
  - perspektyw komunikacji pionowej i poziomej podmiotów edukacji dotyczących opisywania aspektu przemijania w ludzkim życiu:
.....
  - perspektyw komunikacji pionowej i poziomej podmiotów edukacji dotyczących opisywania aspektu Nadziei w społecznej i jednostkowej przyszłości:
.....
2. Proszę podać, jakie modyfikacje wprowadzał/a Pan/i w scenariuszach, by dostosować ich realizacji do prowadzonego przez siebie przedmiotu nauczania/prowadzonych zajęć. Proszę się wypowiedzieć w odniesieniu do scenariuszy przyporządkowanych poszczególnym celom szczegółowym projektu:
  - perspektywy komunikacji pionowej i poziomej podmiotów edukacji dotyczącej aspektów różnic i podobieństw występujących między ludźmi doświadczanych przez nich jednostkowo i grupowo:
.....
.....
.....
  - perspektywy komunikacji pionowej i poziomej podmiotów edukacji dotyczących opisywania aspektów sumienia doświadczanych jednostkowo i grupowo:
.....
.....

- perspektywy komunikacji pionowej i poziomej podmiotów edukacji dotyczących społecznego i osobistego doświadczania związanego z życiem w ojczyźnie i walką o nią:

.....
.....
.....

- perspektywy komunikacji pionowej i poziomej podmiotów edukacji dotyczących opisywania aspektu spełniania własnych marzeń:

.....
.....
.....

- perspektywy komunikacji pionowej i poziomej podmiotów edukacji dotyczących opisywania możliwości budowania bliskich relacji, głównie w małżeństwie/ związku w aspekcie szansy, zagrożeń, poczucia bezpieczeństwa:

.....
.....
.....

- perspektywy komunikacji pionowej i poziomej podmiotów edukacji dotyczących opisywania Miłości jako cnoty i wartości w życiu człowieka:

.....
.....
.....

- perspektywy komunikacji pionowej i poziomej podmiotów edukacji dotyczących opisywania aspektu przemijania w ludzkim życiu:

.....
.....
.....

- perspektywy komunikacji pionowej i poziomej podmiotów edukacji dotyczących opisywania aspektu Nadziei w społecznej i jednostkowej przyszłości:

.....
.....
.....

3. Proszę podać dostrzegane przez siebie mocne strony tak sformułowanego projektu badawczego:

.....
.....
.....

4. Proszę podać dostrzegane przez siebie słabe strony tak sformułowanego projektu badawczego:

.....
.....
.....

Dziękuję za współpracę
Joanna Jachimowicz

Ankieta dla uczniów/wychowanków

Razem z Twoim nauczycielem/wychowawcą realizowałeś w trakcie zajęć tematy odnoszące się do tego, jak potrafisz i chcesz opisywać swoje doświadczenia związane z różnymi aspektami człowieczeństwa i ludzkiej drogi życiowej. Twój nauczyciel/wychowawca włączył ich realizację w program nauczania tak, by móc go urozmaicić. Postaraj się pomóc mu w ocenie tych zajęć. Twoja opinia jest bardzo ważna. Pozwoli pedagogom przekonać się, czy takie wzbogacenie przebiegu zajęć z Twojej perspektywy było atrakcyjne, czy nie. Pomyśl – suma opinii Twojej i innych Twoich kolegów może pozwolić odpowiedzieć badaczom na pytanie: Jak wartościowe dla Was są ich pomysły na urozmaicenie edukacji. Nie zmarnuj swojego głosu. Jeśli chcesz wykazać się zaangażowaniem w ocenę zajęć, odeślij swoją opinię na adres podany przez Twojego nauczyciela.

1. Jakie tematy związane z opisywaniem aspektów ludzkiej drogi życiowej w oparciu o utwory rapowe były realizowane na zajęciach w Twojej klasie/grupie. Wypisz te, które pamiętasz. Jeśli było ich dużo, napisz, „na przykład”:

.....
.....
.....
.....
.....

2. Co było według Ciebie najbardziej wartościowe w tych zajęciach?

.....
.....
.....
.....
.....

3. Co nie podobało Ci się w sposobie realizacji zajęć poświęconych tematyce opisywania doświadczeń życiowych w oparciu o utwory rapowe? Jeśli wszystko Ci się podobało, możesz napisać „nic”.

.....
.....
.....
.....
.....

4. Jeśli wymieniłeś jakieś aspekty zajęć w punkcie 3, napisz, jaką masz propozycję na ich zmianę tak, by były one atrakcyjne dla Ciebie.

.....
.....
.....
.....

Dziękuję za współpracę
Joanna Jachimowicz

Zakończenie

Autorka, uwzględniając własną perspektywę, uznaje, że poczynione rozważania z przełożeniem na dalsze implikacje badawcze w scenariuszach pozwolą odbiorcom stać się aktywnymi uczestnikami przedstawionego projektu badawczego. Ufa w umiejętności metodyczne i istnienie pozytywnej motywacji badawczej u czytelników i liczy na uzyskanie w przyszłości ich opinii dotyczącej realizacji projektu.

By uczynić zadość poczynionym zobowiązaniom, należy rozwiązać zadanie „W pogoni za jeżem” ze scenariusza „Jeszcze będzie pięknie! Naprawianie świata nadzieją na przyszłość – pomagamy jeżowi europejskiemu!”. Jest ono następujące: jeż pojawił się 15 razy jako słowo (i 1 raz w załączniku na zdjęciu, ale to liczymy fakultatywnie). Wszyscy, którzy tak twierdzą, odpowiedzieli zgodnie z oczekiwaniami. Ci natomiast, którzy przeczytali odpowiedź dopiero w tym momencie (czyli dopiero wtedy, kiedy było wolno – nie podglądali), otrzymują brawa od Autorki – **TERAZ MOGĄ SOBIE BIĆ BRAWO**. Wszyscy, którzy **WKLEILI** zdjęcie jeża w miejsce zaznaczone jako załącznik nr 1 do scenariusza „Jeszcze będzie pięknie! Naprawianie świata nadzieją na przyszłość – pomagamy jeżowi europejskiemu!”, w książki zakupione w wersji wydrukowanej, powinni sobie uświadomić, że: 1. Nie było takiego polecenia. 2. Niszczenie książek to akt wandalizmu.

Mam nadzieję, że niniejsza publikacja będzie oddawać⁵² i to oby jak najdłużej. Autorka zaprasza do podróży i zabrania tej książki na drogę: a to bileT (<https://www.youtube.com/watch?v=gu5509MRZLQ&t=3s>, dostęp: 01.06.2025).

---

⁵² „oddaje” otrzymało nagrodę jury w plebiscycie na młodzieżowe słowo roku 2023, oznacza: „coś się opłaca, zwraca włożony wysiłek (niekoniecznie pieniądze)”, w slangu młodzieżowym bardzo często rzeczy oddają (opłacało się je kupić, otrzymać, zrobić) (<https://www.pap.pl/aktualnosci/wybrano-mlodziezowe-slowo-roku-2023-oznacza-aprobate>, dostęp: 01.06.2025).

Koniec zakończenia – wyrwane z kontekstu

Pedagodzy: Czy z tego będzie sprawdzian?

Autorka: Nie.

Pedagodzy: Co z tej książki teraz mamy umieć?

Autorka: Jej czytanie było zadaniem dla chętnych. Można zapamiętać ciekawe źródła, metody nauczania i tytuły teledysków. Jeśli ktoś jest bardziej zainteresowany, to może wykorzystać scenariusze i uczyć się je modyfikować w swojej pracy z młodzieżą. Najbardziej zainteresowani mogą odszukać w niej fanarty i nauczyć się piosenek.

Pedagodzy: Jak to: „nauczyć się piosenek”?

Autorka: Normalnie – śpiewaj! Czy zgadzacie się ze mną?

Pedagodzy: *Rel*⁵³.

Autorka: To świetnie. Taki bileT⁵⁴.

---

⁵³ „Zwycięskie słowo "rel" jest wyrazem zgody. Dosłownie i metaforycznie. Z jednej strony oznacza aprobatę tego, co mówił przedmówca, z drugiej – obrazuje zgodną współpracę uczestników dialogu” – powiedziała PAP prof. A. Wileczek z Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach i z Obserwatorium Języka i Kultury Młodzieży UJK, przewodnicząca jury plebiscytu Młodzieżowe Słowo Roku.” Jest to młodzieżowe słowo roku 2023 (<https://www.pap.pl/aktualnosci/wybrano-mlodziejowe-slowo-roku-2023-oznacza-aprobate>).

⁵⁴ Zapis słowa „bileT” jest celowy.

Bibliografia

- Anusiewicz, J. (1991). Kulturowa teoria języka. Zarys problematyki. W: J. Anusiewicz, J. Bartmiński (red.), *Język a kultura. Tom 1. Podstawowe pojęcia i problemy* (s. 17-30). Wrocław: Wydawnictwo Wiedza o Kulturze.
- Bielecka-Prus, J. (2013). Paradygmat partycypacyjny w naukach społecznych. Wykorzystywanie danych wytworzonych przez badanych w analizie jakościowej. *Rocznik Lubuski*, 39(1), 29-51. Pobrane z: file:///C:/Users/Dell/Downloads/RL_T39_1_Bielecka-Prus-2.pdf.
- Bieńkowska, M. (2018). Rola kultury hip-hop w kształtowaniu się tożsamości młodzieży – wybrane konteksty. *Studia Edukacyjne*, 51, 457-467. Pobrane z: [file:///C:/Users/Dell/Downloads/bmrowicka,%207B\\$userGroup%2D,+51+Bie%20C5%84kowska+457-467.pdf](file:///C:/Users/Dell/Downloads/bmrowicka,%207B$userGroup%2D,+51+Bie%20C5%84kowska+457-467.pdf).
- Bitner, E. (2016). Wybrane metody dydaktyczne umożliwiające rozwój młodych ludzi i przeciwdziałanie porzucaniu szkół. *PRACE NAUKOWE Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie*, X, 199-210. Pobrane z: https://bazhum.muzhp.pl/media/texts/prace-naukowe-akademii-im-jana-dugosza-w-czestochowie-pragmata-tes-oikonomias/2016-tom-10/prace_naukowe_akademii_im_jana_dlugosza_w_czestochowie_pragmata_tes_oikonomias-r2016-t10-s199-210.pdf.
- Borek, M. (2020). Marzenia – sen czy jawa? (na materiale języka polskiego i rosyjskiego). W: A. Charciarek, E.P. Kapela, A. Zych (red.), *Jednostki języka w systemie i w tekście* (s. 17-30). Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego. Pobrane z: file:///C:/Users/Dell/Downloads/Borek_Marzenia_sen_czy_jawa-1.pdf.
- Borowska, B. (2012). Aspiracje edukacyjne licealistów w refleksji badawczej. W: B. Baraniak (red.), *Człowiek w pedagogice pracy* (s. 59-73). Warszawa: Wydawnictwo KUL. Pobrane z: epozytorium.kul.pl/server/api/core/bitstreams/0ad30d24-9525-43ee-93cd-4103363b2aa7/content.
- Boużyk, M. (2013). Miłość jako wartość: aktualność klasycznej teorii cnót. *Podstawy Edukacji*, 6, 187-207. Pobrane z: https://bazhum.muzhp.pl/media/texts/podstawy-edukacji/2013-tom-6/podstawy_edukacji-r2013-t6-s187-207.pdf.
- Brodziak, A., Kłopotowski, T. (2013). Biologiczne i środowiskowe uwarunkowania orientacji seksualnej. Pobrane z: file:///C:/Users/Dell/Downloads/Biologiczne_i_%20C5%9Brodowski%20skowe_uwarunko-1.pdf.
- Cialdini, R. (2016). *Wywieranie wpływu na ludzi. Teoria i praktyka*. Sopot: GWP.
- Ciechowska, M., Szymańska, M. (2018). *Wybrane metody jakościowe w badaniach pedagogicznych, cz. I*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie. Pobrane z: https://www.researchgate.net/profile/Magdalena-Ciechowska/publication/320024700_Wybrane_metody_jakosciowe_w_badaniach_pedagogicznych_Czesc_I/links/5c2fa37e92851c22a3597f3d/Wybrane-metody-jakosciowe-w-badaniach-pedagogicznych-Czesc-I.pdf.
- Chojnacka, M. (2024). *Zarządzanie jakością. Doskonalenie w teorii i w praktyce*. Zielona Góra: www.ptezg.pl. Pobrane z: <https://pte-zielonagora.home.pl/zj.pdf>.
- Dakowicz, A. (2014). *Powodzenie małżeństwa. Uwarunkowania psychologiczne w perspektywie transgresyjnego modelu Józefa Kozłowskiego*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersyteckie Trans Humana. Pobrane z: https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/4615/1/Andrzej%20Dakowicz_Powodzenie%20ma%C5%82%C5%BCe%C5%84stwa.%20Uwarunkowania%20psychologiczne%20w%20perspektywie%20transgresyjnego%20modelu%20J%C3%B3zefa%20Kozieleckiego.pdf.

- Dobosz, D. (2022). Współczesna kobiecość i męskość w opiniach młodych dorosłych – analiza w kontekście stereotypów płci oraz własnych koncepcji tożsamości płciowych badanych. *Studia Edukacyjne*, 67, 69-84.
- Doliński, D., Grzyb, T. (2022). *Sto technik wpływu społecznego*. Sopot: Smak Słowa.
- Dziewiątkowska-Kozłowska, K., Ulanowska, T. (2022). Triangulacja w badaniach pedagogicznych – możliwości, ograniczenia, zagrożenia. *Przegląd Pedagogiczny*, 2, 147-158. Pobrane z: <https://przegladpedagogiczny.ukw.edu.pl/archive/article/552/triangulacja-w-badaniach-pedagogicznych--mozliwosci-ograniczenia-zagrozenia/>.
- Drzeżdżon, W. (2013). Patriotyzm jako wartość w systemie edukacyjnym i wychowawczym. *Język – Szkoła – Religia*, 8(1), 70-80. Pobrane z: https://bazhum.muzhp.pl/media/texts/jezyk-szkoa-religia/2013-tom-8-numer-1/jezyk_szkola_religia-r2013-t8-n1-s70-80.pdf.
- Harasimowicz, M. (2013). Filozoficzne aspekty przyzwyczajenia. *Analecta Cracoviensia*, 45, 39-62. Pobrane z: file:///C:/Users/Dell/Downloads/Filozoficzne_aspekty_przyzwyczajeni-1.pdf.
- Gawda, B. (2018). Struktura pojęcia „nadzieja” i jego zróżnicowanie, *ANNALES UNIVERSITATIS MARIAE CURIE - SKŁODOWSKA LUBLIN – POLONIA*, XXXI(4), 65-81. Pobrane z: <file:///C:/Users/Dell/Downloads/7594-6277-1.pdf>.
- Gogolik, M. (2018). *Nauczyciel religii konstruktywistą*. Pobrane z: <http://www.pedkat.pl/images/czasopisma/pk8/art10.pdf>.
- Golonka-Legut, J., Pryszmont-Ciesielska, M. (2018). Teledysk muzyczny w przestrzeni badań nad edukacją, na przykładzie analizy i interpretacji teledysku do utworu The Last Refugee Rogera Watersa. *Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja*, 21, 3(83), 89-102. Pobrane z: <file:///C:/Users/Dell/Downloads/articles-2140827.pdf-2.pdf>.
- Jachimowicz, J. (2018). *Komunikowanie się nauczycieli szkół podstawowych z uczniami w procesie edukacji szkolnej*. Nowy Sącz: Wydawnictwo Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej.
- Jachimowicz, J., Załona, Z. (2022). O potrzebie komunikacji międzykulturowej we współczesnym świecie. W: J. Jachimowicz, Z. Załona, *Pedagogiczno-społeczny wymiar wyzwań współczesności. Wybrane konteksty* (s. 136-150). Nowy Sącz: Wydawnictwo Naukowe Akademii Nauk Stosowanych w Nowym Sączu.
- Jachimowicz, J. (2023). *Wartości wychowawcze w polskim rapie – propozycje metodyczne dla nauczycieli*. Nowy Sącz: Wydawnictwo Naukowe Akademii Nauk Stosowanych w Nowym Sączu.
- Katechizm Kościoła Katolickiego*. (1994). Poznań: Pallotinum.
- Kasperczyk, A. (2014). Autoetnografia – technika, metoda, nowy paradygmat?: o metodologicznym statusie autoetnografii. *Przegląd Socjologii Jakościowej*, 10(3), 32-75. Pobrane z: https://bazhum.muzhp.pl/media/texts/none/2014-tom-10-numer-3/przeglad_socjologii_jakosciowej-r2014-t10-n3-s32-75.pdf.
- Kazieko, M. (2013). Działania nawykowe a zachowania kierowane przez cele. *COACHING REVIEW* 1(5), 22-36. Pobrane z: <https://repozytorium.kozminski.edu.pl/pl/system/files/Kazieko2013.pdf>.
- Kierzkowska, M., Skarbek, K. (2019). Dobrobyt materialny rodziny a marzenia dzieci w kontekście dobrostanu psychicznego. *Kultura i Wychowanie*, 2019, 111-125. Pobrane z: https://ojs.ahelodz.pl/index.php/kultura_i_wychowanie/article/view/137.
- Klus-Stańska, D. (2020). Konstruktywizm edukacyjny – niejednoznaczność, kontrowersje, dylematy. *Problemy Wczesnej Edukacji / ISSUES IN EARLY EDUCATION*, 4(51), 7-20. Pobrane z: <https://czasopisma.bg.ug.edu.pl/index.php/pwe/article/view/5667>.
- Kmita, J. (1998). *Jak słowa łączą się ze światem. Studium krytyczne neopragmatyzmu*. Poznań: Wydawnictwo naukowe Instytutu Filozofii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (D19970483Lj).

- Konior, J. (2004). Wnioskowanie przez analogię i potrzeba jego rozwijania w edukacji matematycznej. *Nauczyciel i Szkoła*, 1-2(22-23), 67-77. Pobrane z: [https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Nauczyciel_i_Szkola/Nauczyciel_i_Szkola-r2004-t1_2_\(22_23\)/Nauczycieli_Szkola-r2004-t1_2_\(22_23\)-s67-77/Nauczyciel_i_Szkola-r2004-t1_2_\(22_23\)-s67-77.pdf](https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Nauczyciel_i_Szkola/Nauczyciel_i_Szkola-r2004-t1_2_(22_23)/Nauczycieli_Szkola-r2004-t1_2_(22_23)-s67-77/Nauczyciel_i_Szkola-r2004-t1_2_(22_23)-s67-77.pdf).
- Korombel, A. (2016). Mary Parker Follett – wizjonerka nauk o zarządzaniu. *ZN WSH Zarządzanie*, 3, 183-192. Pobrane z: https://www.humanitas.edu.pl/resources/upload/dokumenty/Wydawnictwo/Zarzadzanie_zeszyt/Zarz%203_2016%20podzielone/13.pdf.
- Kryński, M.J. (2023). „Modernizacja” małżeństwa – ewolucja czy rewolucja? *Civitas et Lex*, 3(39), 117-130.
- Kubinowski, D. (2010). Przyrodnicze i humanistyczne podstawy badań pedagogicznych. W: S. Palka (red.), *Podstawy metodologii badań pedagogicznych* (s. 29-44). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Kupisiewicz, Cz. (2012). *Dydaktyka. Podręcznik akademicki*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Lewandowska, K. (2019). Przemoc i agresja uczniów jako zagrożenie bezpieczeństwa w środowisku szkolnym. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis Studia de Securitate*, 9(2), 120-135. Pobrane z: <https://rep.up.krakow.pl/xmlui/bitstream/handle/11716/11884/AF280--10--Premoc-i-agresja--Lewandowska.pdf?sequence=1>.
- Lewicka, M., Wojciszke, B. (2000). Wiedza jednostki i sądy o świecie społecznym. W: J. Strelau (red.), *Psychologia. Podręcznik akademicki. Jednostka w społeczeństwie i elementy psychologii stosowanej* (t. III, s. 28-77). Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Lisiecki, B. (2017). Królestwo Boże wewnątrz nas czy pośród nas? *COLLOQUIA THEOLOGICA OTTONIANA*, 2, 127-144. Pobrane z: <file:///C:/Users/Dell/Downloads/Lisiecki-3.pdf>.
- Marek, Z. (2017). Wychowanie sumienia zadaniem pedagogów? *Horyzonty Wychowania*, 4(8), 89-108. Pobrano z: <https://horyzontywychowania.ignatianum.edu.pl/HW/article/view/1169>.
- Nowotnik, A. (2012). Funkcjonowanie uwagi u dzieci w wieku wczesnoszkolnym: grupy ryzyka. *Edukacja*, 1, 87-103. Pobrane z: <https://open.icm.edu.pl/server/api/core/bitstreams/b5309138-e8dd-4366-a84c-34fa59cd728a/content>.
- Nęcki, Z. (2000). *Komunikacja międzyludzka*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Drukarnia Antykwa s.c.
- Mandal, E. (2005). Osobowość kobiet i mężczyzn w rozwoju: różnice generacyjne i kulturowe. *Psychologia rozwojowa*, 10(2), 23-33. Pobrane z: <https://core.ac.uk/download/pdf/229240941.pdf>.
- Okoń, W. (2003). *Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej*. Warszawa: Difin.
- Padesky, Ch.A., Greenbergera, D. (2017). *Umysł ponad nastrojem*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*. Poznań-Warszawa: Wydawnictwo Pallotinum.
- Pryszmont, M. (2023). Rapowe konfrontacje – o biograficznym uczeniu się polskich raperów. *Edukacja Dorosłych*, 1, 55-74. Pobrane z: <https://apcz.umk.pl/ED/article/view/48788>.
- Paniotova, D. (2017). Co łączy przyjaciół: różnice czy podobieństwa? Badanie reprezentacji własnego Ja i Ja przyjaciela wśród ukraińskich kobiet i mężczyzn. *Studia Psychologica UKSW*, 17(1), 47-64. Pobrane z: http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.ojs-doi-10_21697_sp_2017_17_1_03.
- Retter, H. (2005). *Komunikacja codzienna w pedagogice*. Gdańsk: GWP.
- Sawicka, K. (1999). *Socjoterapia*. Warszawa: Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej Ministra Edukacji Narodowej.
- Solecki, R. (2022). *Raport z badania kondycji psychicznej młodzieży*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe UKEN. Pobrane z: <https://rep.up.krakow.pl/xmlui/bitstream/handle/11716/13321/Solecki%20-%20Raport%20z%20badania%20kondycji%20psychicznej%20m%20C5%82%20odzierzy.pdf?>

- Stefańska-Klar, R. (2012). Nadzieja i jej znaczenie u dzieci i młodzieży. Między psychicznym dobrostanem a rezyliencją. W: M. Fula, M. Martinek, I. Bieokowska, *SOCIÁLNĚ-VÝCHOVNÉ KONTEXTY PRÁCE S OHROŽENOU MLÁDEŽÍ Monografie příspěvků z mezinárodní vědecké konference*. Pobrane z: https://www.researchgate.net/profile/Renata-Stefanska-Klar/publication/321278408_Nadzieja_i_jej_znaczenie_u_dzieci_i_mlodziemy_Miedzy_psychicznym_dobrostanem_a_rezyliencja/links/5a188858aca272df080a85d9/Nadzieja-i-jej-znaczenie-u-dzieci-i-mlodziemy-Miedzy-psychicznym-dobrostanem-a-rezyliencja.pdf.
- Stewart, J. (2000, 2005, 2008). *Mosty zamiast murów. Podręcznik komunikacji interpersonalnej*. Warszawa: PWN.
- Sztaba, M. (2011). Miłość społeczna wewnętrzną formą wychowania społecznego refleksja w świetle nauczania społecznego Jana Pawła II i Benedykta XVI. *Roczniki Pedagogiczne*, 3(39), 27-42. Pobrane z: <http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-7039e4ca-8739-4610-aac0-a57c8dcec33d>.
- Strus, W. (2012). *Dojrzałość emocjonalna a funkcjonowanie moralne. Dysertacje*. Warszawa: Wydawnictwo Liberi Libri. Pobrane z: file:///C:/Users/Dell/Downloads/Dojrza%C5%82o%C5%9B%C4%87_emocjonalna_a_funkcjonow.pdf.
- Sztejnberg, A. (2001). *Podstawy komunikacji społecznej w edukacji*. Wrocław: Wydawnictwo ASTRUM Sp. z o.o.
- Szulakiewicz, M. (2011). *Czas i to, co ludzkie. Szkice z chronozofii i kultury*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Szymańska, M. (2016). Miłość wychowawcza i jej egzemplifikacja w myśli wybranych pedagogów w ciągu wieków. W: *Salezjańska Ars Educandi* (s. 67-100). Kraków: Wydawnictwo WAM, Akademia Ignatianum w Krakowie. Pobrane z: https://www.researchgate.net/publication/319651114_Milosc_wychowawcza_i_jej_egzemplifikacja_w_myсли_wybranych_pedagogow_w_ciagu_wiekow.
- Śmieja, P. (2020). Sumienie w świetle obowiązujących przepisów prawa. *ANNALES UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA LUBLIN – POLONIA*, LXVII (2G), 201-219. Pobrane z: file:///C:/Users/Dell/Downloads/Sumieniew%C5%9Bwieleobowi%C4%85zuj%C4%85cych_p.pdf.
- Śmigielski, A. (2005). *Podążaj za marzeniami*. Internetowe Wydawnictwo Złote Myśli. Pobrane z: <file:///C:/Users/Dell/Desktop/IV%20marzenia/Pod%C4%85%C5%BCaj%20za%20marzeniami.pdf>.
- św. Tomasz z Akwinu, *Suma Teologiczna, Tom 3, O Trójcy Przenajświętszej, Część III O Bogu* (1, 27-43). Pobrane z: <https://www.katedra.uksw.edu.pl/suma/Suma%203.pdf>.
- św. Tomasz z Akwinu, *Suma Teologiczna* (12, *O wadach i grzechach* (1-2, q. 71-89). Nakładem Katolickiego Ośrodka Wydawniczego „Veritas” 4-8. Praed Mews, London, W.2., za: https://www.katedra.uksw.edu.pl/suma/suma_12.pdf.
- Świątecki, P., Wojucka, D., Bożym, P. (2016). *Cichociemni – elita Polski walczącej (Materiały z konferencji 10 maja 2016 r.)*. Warszawa: Druk: Biuro Spraw Senatorskich. Pobrane z: <https://www.senat.gov.pl/download/gfx/senat/pl/senatzespolnyinformacje/zeszyt/031.pdf>.
- de Tchorzewski A.M., (2019). Nadzieja – cnota usprawniająca jakość życia współczesnego człowieka. *Studia Paedagogica Ignatiana*, 21(4), 31-54. Pobrane z: <https://apcz.umk.pl/SPI/article/view/SPI.2018.4.002>.
- Tokarz, M. (2006). *Argumentacja. Perswazja. Manipulacja. Wykłady z teorii komunikacji*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe (Dz.U. z 2021 r., poz. 1082).
- Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty (Dz.U. z 2020 r., poz. 1327).
- Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (Dz.U. z 2004 r., Nr 64, poz. 593). Pobrane z: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20040640593/U/D20040593Lj.pdf>.

- Walaszek, Ł. (2016). Teologalna cnota miłości w kształtowaniu rodzin. *Teologia i Moralność*, 11, 1(19), 211-224. Pobrane z: <https://pressto.amu.edu.pl/index.php/tim/article/view/12252>.
- Warmuz, D. (2018). Rola rodziny oraz szkoły w wychowaniu ku wartościom i postawom patriotycznym. *Perspectiva: legnickie studia teologiczno-historyczne*, 17(2), 219-228. Pobrane z: <https://perspectiva.pl/pdf/p33/17-WARMUZ.pdf>.
- Wendland M., (2011). *Konstrukttywizm komunikacyjny*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Instytutu Filozofii UAM. Pobrane z: file:///C:/Users/Dell/Desktop/Pulpit/NOTATKI%20WA%20C5%BBNE/Konstrukttywizm/Konstrukttywizm_komunikacyjny-1.pdf.
- Wosik-Kawala, D. (2018). Uwarunkowania skuteczności procesu wychowania w środowisku szkolnym. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin-Polonia*, XXXI(3), sectio J, 9-21. Pobrane z: <https://journals.umcs.pl/j/article/view/7084>.
- Wójciuk, A. (2016). Perswazja w reklamach społecznych. *Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów UJ Nauki Humanistyczne*, 13(2), 109-125. Pobrane z: <https://ruj.uj.edu.pl/entities/publication/d262b782-9474-40e0-85e2-e8233e4883a3>.
- Wrońska, K. (2017). Sumienie jako własność i wyróżnik osoby w jej procesie rozwoju. *Horyzonty Wychowania*, 4(8), 205-225. Pobrano z: <https://horyzontywychowania.ignatianum.edu.pl/HW/article/view/1183>.
- Zacłona, T., Danielewska, M., Cembruch-Nowakowski, M. (2025). Audiowizualne narzędzia dydaktyczne w kształtowaniu kompetencji przedsiębiorczych i wiedzy ekonomicznej osób z zaburzeniami słuchu. Audiovisual educational tools for the development of entrepreneurial competences, as well as knowledge of economics, in those with hearing disorders. *Przedsiębiorczość – Edukacja*, 21(1), 149-174. Pobrane z: <https://p-e.uken.krakow.pl/article/view/11838/10815>.
- Zbróg, Z. (2013). Badania społeczności/zjawisk społecznych z wykorzystaniem (elementów) teorii społecznych reprezentacji-perspektywa pedagogiczna. W: J. Góral-Półroła (red.), *Pedagogika. Badania, dyskusje, otwarcia. Zeszyt 2. Specyfika pomiaru w badaniach społecznych* (s. 45-60). Kielce: Staropolska Szkoła Wyższa w Kielcach. Pobrane z: https://stsw.edu.pl/wp-content/uploads/2020/06/2_zeszyt_ped.pdf.
- Zbróg, Z. (2019). *Wiedza pedagogiczna przyszłych nauczycieli w perspektywie teorii reprezentacji społecznych*. Warszawa: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej. Pobrane z: http://www.aps.edu.pl/media/3000017/wiedza_pedagogiczna_przyszlych_e-book.pdf.
- Zduniak, A. (2017). Założenia fenomenologiczne i konstruktywistyczne... jako podstawy teorii komunikacji w socjologii religii. *Zeszyty Naukowe KUL*, 60, 2(238), 283- 302.
- Żywczok, A. (2019). Prawość i cnoty pokrewne. Reaktywacja cnót istotnych w procesie wychowania moralnego. *Forum Pedagogiczne*, 9, 2(2), 77-91. Pobrane z: <https://czasopisma.uksw.edu.pl/index.php/fp/article/view/3851>.
- <file:///C:/Users/Dell/Desktop/IV%20marzenia/Pod%20C4%85%C5%BCaj%20za%20marzeniami.pdf>.
- file:///C:/Users/Dell/Downloads/20250528_Podstawowe_kierunki_realizacji_polityki_o%20C5%9Bwiatowej_pa%20C5%84stwa_na_rok_szkolny_2025_2026.pdf.
- file:///C:/Users/Dell/Downloads/Biologiczne_i_%20C5%9Brodowiskowe_uwarunko-1.pdf.
- <file:///C:/Users/Dell/Downloads/KapitalludzkiSeniorow.pdf>.
- file:///C:/Users/Dell/Downloads/Prakseologia_149_2009_s.63_87.pdf
- http://www.aps.edu.pl/media/3000017/wiedza_pedagogiczna_przyszlych_e-book.pdf.
- [file:///C:/Users/Dell/Downloads/smiszczak,+%207B\\$userGroup%20D,+119-138+adamska.pdf](file:///C:/Users/Dell/Downloads/smiszczak,+%207B$userGroup%20D,+119-138+adamska.pdf).
- http://www.zet.edu.pl/sites/default/files/metody_aktywizujace.pdf.
- <https://akademiaprzyszlosci.org.pl/raport-o-dolowaniu/>.
- <https://arslege.pl/kodeks-rodzinny-i-opiekunczy/k2/s101/>.
- <https://context.reverso.net/t%C5%82umaczenie/hisza%C5%84ski-polski/de+%C3%A4Dntegro>.
- <https://elitadywersji.org/cichociemni-rekrutacja/>.
- [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604(01)).

https://fdds.pl/_Resources/Persistent/9/8/0/6/9806b3e0ede09f24c5a2f54d66b6bf465fa42663/Dzieci%20si%C4%99%20licz%C4%85%202022%20-%20Zdrowie_seksualne.pdf.

<https://glamrap.pl/b-r-o-nie-jest-juz-raperem/>.

<https://glamrap.pl/szpaku-zamyka-wytownie-gugu-oswiadczenie/>.

<https://gloswielkopolski.pl/oczy-przestaja-widziec-ale-muzyka-rozswietla-mrok-foto-wideo/ar/9388462>.

<https://gloswielkopolski.pl/swiatowy-dzien-trzewosci-2024-problem-z-alkoholem-ma-juz-nawet-mlodziej-wiek-inicjacji-z-roku-na-rok-sie-obniza/ar/c14-18461515>.

<https://gry.interia.pl/newsy/news-technoblade-fani-zmarlego-youtubera-zebrali-ogromna-sume-na,nId,6380255>.

<https://hhns.pl/2019/12/rahim-odznaczony-przez-ministerstwo-kultury/>.

<https://hhns.pl/2019/12/rahim-odznaczony-przez-ministerstwo-kultury/>.

<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20240001019/O/D20241019.pdf>.

<https://kwalifikacje.gov.pl/images/Publikacje/Polska-rama-kwalifikacji.pdf>.

<https://labib.team/2024/01/02/jak-zrobic-ladny-i-czytelny-plakat-artykul-nagranie-webinarium/>.

<https://lewiatan.org/wp-content/uploads/2023/03/Gi-Group-raport-Migracje-zarobkowe-Polakow-2023.pdf>.

<https://newsroom.sonymusic.pl/349114-kuqe-2115-i-wielka-historia-jego-utworu-taki-maly-ja>.

https://odn.zgora.pl/pdf/warto/metody_aktywizujace.pdf.

<https://okp.umed.pl/wp-content/uploads/2019/03/jak-przygotowa%C4%87-plakat.pdf>.

https://pl.wikipedia.org/wiki/Diecezja_Bouar.

https://pl.wikipedia.org/wiki/Technoblade#/media/Plik:Technoblade_tribute_at_TommyInnit_&_Friends_Live,_July_2022.jpg.

<https://pte-zielonagora.home.pl/zj.pdf>.

<https://repozytorium.amu.edu.pl/server/api/core/bitstreams/83554404-6fa4-4eea-9ae7-a0e78d960d3f/content>.

<https://ruchmuzyczny.pl/article/4653-czego-i-jak-sluchaja-polacy>.

<https://rymcerze.pl/>.

<https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/warunki-i-sposob-organizowania-nauki-religii-w-publicznych-16794677>.

<https://sjp.pl/de+integro>.

<https://sjp.pwn.pl/sjp/perspektywa;2499421.html>.

<https://sjp.pwn.pl/sjp/rozmowa;2516765.html>.

<https://sjp.pwn.pl/slowniki/przewidywa%C4%87.html>.

<https://sjp.pwn.pl/slowniki/trans.html> <https://www.youtube.com/watch?v=5thhsQL6AC0>.

https://squared-media.fandom.com/wiki/TECHNOBLADE_NEVER_DIESkuleta_czlowiek_jako_kreator_zmian_2002.pdf.

<https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/migracje-zagraniczne-ludnosci/informacja-o-rozmiarach-i-kierunkach-czasowej-emigracji-z-polski-w-latach-2018-2023,18,2.html>.

<https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/roczniki-statystyczne/roczniki-statystyczne/rocznik-demograficzny-2024,3,18.html>.

<https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/warunki-zycia/ubostwo-pomoc-spoleczna/osoby-niepelnospawne-w-2023-roku,26,6.html>.

<https://synonim.net/synonim/r%C3%B3%C5%BCnorodny>.

<https://teksciory.interia.pl/buka-rahim-nawyki-tekst-piosenki,t,653401.html>.

<https://teksciory.interia.pl/moro-x-popek-cofnac-czas-cover-i-ll-be-missing-you-prod-clearbeat-tekst-piosenki,t,722580.html>.

<https://teksciory.interia.pl/zeus-lubic-ludzi-goscinnie-justyna-kusmierczyk-tekst-piosenki,t,720614.html>.

<https://www.1944.pl/artykul/cichociemni-1941-1945-szkolenie,5106.html>.

- <https://www.ans-ns.edu.pl/uczelnia/o-uczelni/aktualnosci/5381-konferencje-stop-przemocy-dyskryminacji-agresji-kobieto-rozwin-skrzydla>.
- <https://www.ans-ns.edu.pl/uczelnia/o-uczelni/aktualnosci/6662-inzynier-miroslaw-skrzypiec-odtworzyl-suknie-z-obrazu-matki-boskiej-tuchowskiej-jego-praca-trafi-do-muzeum>.
- https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2019/K_007_19.PDF.
- https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2019/K_042_19.PDF.
- <https://www.facebook.com/100063458435226/videos/eks-feat-amicus-nic-nie-musisz-m%C3%B3wi%C4%87-nic/436398917591384/>.
- <https://www.google.com/search?client=firefox-b-d&q=%C5%81atwopalny+B.R.O.+>
- <https://www.google.com/search?client=firefox-b-d&q=800+120+002++B.R.O.+#fpstate=ive&vld=cid:26c46f75,vid:jVXxrNzeo0A,st:0>.
- <https://www.google.com/search?client=firefox-b-d&q=dlaczego+viksen+zmieni%C5%82+kisywk%C4%99+#fpstate=ive&vld=cid:dcf8aef6,vid:K391W16kZBc,st:0>.
- <https://www.google.com/search?client=firefox-b-d&q=dlaczego+viksen+zmieni%C5%82+kisywk%C4%99+#fpstate=ive&vld=cid:dcf8aef6,vid:K391W16kZBc,st:0>.
- <https://www.google.com/search?client=firefox-b-d&q=kazdy+z+nas+poppek+i+matheo+tekst+>
- <https://www.google.com/search?client=firefox-bd&q=poppek+u+zurnalisty+#fpstate=ive&vld=cid:73630b25,vid:yCqGFiEvSd8,st:0>.
- https://www.google.com/search?client=firefox-b-d&sca_esv=544f108bef3f1955&udm=7&sxsrf=AHTn8zoQh-xCc7Pb9tOS4ujrHSEPKc_Hrw:1738599568033&q=JP+II+Skocz%C3%B3w+cz+II&sa=X&ved=2ahUKEwiW6KKN9KeLAXULJRAIHZFBASWQ8ccDegQIFBAF&biw=1366&bih=643&dpr=1#fpstate=ive&vld=cid:225658c7,vid:mjaDhhD42J8,st:0.
- https://www.google.com/search?client=firefox-b-d&sca_esv=6f4cffb8fcc6cffb&udm=7&sxsrf=AHTn8zo8L6dgL23yKsBBjq8GjSYSB5Ijsg:1746541243010&q=Mozna%3F+rahim&sa=X&ved=2ahUKEwjK_fShY-NAxWuCBAlHUbgDNcQ8ccDKAF6BAhPEAI&biw=1366&bih=643&dpr=1#fpstate=ive&vld=cid:bc096b59,vid:snRFc0HaFvk,st:0.
- https://www.tekstowo.pl/piosenka,b_r_o,800_120_002_feat__tau.html.
- https://www.google.com/search?q=%C5%9Bmier%C4%87+technoblade+film+z+dubbingiem+&client=firefox-b-d&sca_esv=34b770eb4fc2a6ee&sxsrf=AHTn8zoTaZGaypOpPjiQKlqSY83mus8Vkw%3A1744717876633&ei=NEj-Z_6zJrq8wPAP97PyEQ&ved=0ahUKEwj-nZTK_NmMAxU6HhAIHfeZPAIQ4dUDCBA&oq=%C5%9Bmier%C4%87+technoblade+film+z+dubbingiem+&gs_lp=Egxnd3Mtd2l6LXNlcnAiJ8WbbWllcsSHIHRIY2hub2JsYWRIIGZpbG0geiBkdWJiaW5naWVtIDIFECEY0AEyBRAhGKABMgUQIRigATIFECEY0AEyBRAhGKABSIVBU04FWN0vcAF4AZABAJgBggGgAeI PqgEENy4xMrgBDMgBAPgBAZgCFKACgBLCAGoQABiwAxjWBBhHwgIGEAAYFhgewgIFEAAy7wXCAGUQIRifBcICBBAhGBXCAGcQIRigARgKmAMAIAYBkAYIkgcEMS4xOaAH-GqyBwQwLjE5uAfpEQ&sclient=gws-wiz-serp#fpstate=ive&vld=cid:1977e713,vid:QD2Q75K-8lw,st:0.
- https://www.google.com/search?q=Nic+nie+musisz+m%C3%B3wi%C4%87+nic+pos%C5%82uchaj&client=firefox-b-d&sca_esv=1bbf12dcdfa0a2c&biw=1366&bih=643&sxsrf=AHTn8zrS1zgVhxeqbm7_nkj3Ml1rXeX6tg%3A1747233738217&ei=yqskaNaODa7GwPAPzZKqAc&ved=0ahUKEwjWm7nymKONAxUuIxAIHU0JcNUQ4dUDCBA&oq=Nic+nie+musisz+m%C3%B3wi%C4%87+nic+pos%C5%82uchaj&gs_lp=Egxnd3Mtd2l6LXNlcnAiJU5pYyBuaWUgbXVzaXN6IG3Ds3dpxIcgbmljIHBvc8WCdWNoYWoyBhAAGAcYHjIIEAAYgAQYogQyCBAAGIAEGKIEMgUQABjvBTIIEAAYgAQYogQyBRAAGO8FSKEPUN8DWN8DcAF4AJABAJgBaqABwgGqAQMxLjG4AQzIAQD4AQGYAgKgAowBwgIKEAAYsAMY1gQYR8ICDRAAGIAEGLADGEMYigWYAwCIBgGQBgmSBwMxLjGgB4cLsgcDMC4xuAd8&sclient=gws-wiz-serp#fpstate=ive&vld=cid:3eabeb18,vid:PgxqEtFgajc,st:0.

https://www.katedra.uksw.edu.pl/suma/suma_1.pdf.
<https://www.korektortekstu.pl/definicja/broski>.
<https://www.youtube.com/watch?v=gu5509MRZLQ&t=3s>.
<https://www.nask.pl/pl/aktualnosci/5316,Co-robia-nasze-dzieci-w-sieci-czyli-Raportz-najnowszego-badania-NASK-Nastolatki.html>.
<https://www.dlanastolatek.pl/jakiej-muzyki-lubi-sluchac-mlodziez/>.
https://www.pfron.org.pl/fileadmin/Badania_i_analazy/2024/2024-08-07_Raport_koncowy/Raport_koncowy_Badanie_potrzeb_ON_w_Polsce_2024.pdf.
<https://www.polsat.pl/news/2024-08-24/magiczne-zakonczenie-wakacji-przeboj-lata-radiazet-i-polsatu-2024/>.
<https://www.popkiller.pl/2014-06-08%2Cvideo-dnia-pokoj-nauczycielski-tau-ks-bartczak-besiu-wspolny-mianownik>.
<https://www.popkiller.pl/2022-02-20%2Cco-hip-hop-daje-osobom-niepelnosprawnym-felieton>.
<https://www.prezydent.pl/prawo/konstytucja-rp/ii-wolnosc-prawa-i-obowiazki-czlowieka-i-obywatela>.
https://www.reddit.com/r/hypixel/comments/vq084b/minecrafts_tribute_to_technoblade/.
https://www.researchgate.net/publication/316513603_WYCHOWANIE_MORALNE_I_SUMIENIE_CZLOWIEKA.
<https://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/polski/1.htm>.
<https://www.senat.gov.pl/download/gfx/senat/pl/senatzespolnyinformacje/zeszyt/031.pdf>.
<https://www.slangu.pl/definicja,120,Bro>.
https://www.sport.pl/sport/7,181553,28664315,wzruszajacy-gest-tworcow-minecrafta-uho-norowali-zmarlego-youtubera.html#s=amtp_pnHP_gallery_button.
https://www.tekstowo.pl/piosenka,aron_krux,anioly.html.
https://www.tekstowo.pl/piosenka,b_r_o,jeszcze_bedzie_pieknie.html#google_vignette.
https://www.tekstowo.pl/piosenka,b_r_o,latwopalny.html.
https://www.tekstowo.pl/piosenka,b_r_o,posrodku_1.html.
https://www.tekstowo.pl/piosenka,b_r_o,wszystko_co_mam.html.
https://www.youtube.com/watch?v=z_YeCv8ay6Q.
https://www.tekstowo.pl/piosenka,eks_nic_nie_musisz_mowic.html.
https://www.tekstowo.pl/piosenka,gibbs,zloty_chlopak.html.
https://www.tekstowo.pl/piosenka,k2,teoria_wzglesdnosci.html.
https://www.tekstowo.pl/piosenka,kielas_gibbs,piekny_swiat.html.
<https://www.youtube.com/watch?v=bH28HGZ1SMI>.
https://www.tekstowo.pl/piosenka,kleszcz,proba_luster.html.
https://www.tekstowo.pl/piosenka,kuqe_2115_,taki_maly_ja.html.
https://www.tekstowo.pl/piosenka,mezo_kasia_wilk,sacrum.html.
https://www.tekstowo.pl/piosenka,paluch,gdybys_kiedys.html.
<https://www.youtube.com/watch?v=qSNV03we7Cg>.
https://www.tekstowo.pl/piosenka,popek_maro_maro,jak_ptak.html.
https://www.tekstowo.pl/piosenka,popek_x_matheo_x_rootzmans,rozni_nas_wiele.html.
https://www.tekstowo.pl/piosenka,popek_x_matheo_x_rootzmans,rozni_nas_wiele.
<https://www.tekstowo.pl/piosenka,rahim,mozna.html>.
https://www.tekstowo.pl/piosenka,sumastyli,poki_masz_sile.html.
<https://www.youtube.com/watch?v=Gsl-RjUlB50>.
https://www.tekstowo.pl/piosenka,tau,trace_cie.html.
https://www.tekstowo.pl/piosenka,vix_n_ne_rozumiju.html.
https://www.tibum.pl/shop/wp-content/uploads/projekty1.pdf?srsId=AfmBOooIYhhijKnaIhF0WfhXIv4nndhCfC_co_a2_m0CwCoeQxhyEK1.

<https://www.trojmiasto.pl/rozrywka/Zmiany-w-podejsciu-do-muzyki-Disco-polo-juz-tak-nie-boli-mlodych-n184072.html>.
https://www.ultramontes.pl/salezy_i_14.htm.
https://www.wbc.poznan.pl/Content/72029/Maszczak_T.pdf.
<https://www.youtube.com/playlist?list=PL99ceh-K04B-uunrUjLDR3pOgK81IOjpX>.
https://www.youtube.com/watch?v=1D-H_7W6pZs.
https://www.youtube.com/watch?v=4IwqHYcYEQA&list=RD4IwqHYcYEQA&start_radio=1.
<https://www.youtube.com/watch?v=4IwqHYcYEQA>.
<https://www.youtube.com/watch?v=5ibMXOzlVEs&t=1s>.
https://www.youtube.com/watch?v=6FIH_nMrOjg&list=RD6FIH_nMrOjg&start_radio=1&rv=6FIH_nMrOjg.
<https://www.youtube.com/watch?v=bld1uhJxvW4>.
<https://www.youtube.com/watch?v=EhdDkGwOwqY>.
<https://www.youtube.com/watch?v=F8yliKGFd0s>.
<https://www.youtube.com/watch?v=fxaKEEsdpVQ>.
<https://www.youtube.com/watch?v=GcU0fqpcHI4>.
<https://www.youtube.com/watch?v=GfI9fIW8ecU>.
<https://www.youtube.com/watch?v=HXdTIEWWKIU&t=1s>.
<https://www.youtube.com/watch?v=iLafKDM-E9U>.
<https://www.youtube.com/watch?v=ItA5uBGhrk>.
https://www.youtube.com/watch?v=kpF9B_TQ5CY.
<https://www.youtube.com/watch?v=Loz0pBcBuVs>.
https://www.tekstowo.pl/piosenka,bajorson,wiecznosc_ft__robert_wiewiora.html.
<https://www.youtube.com/watch?v=mjaDhhD42J8&t=721s>.
https://www.youtube.com/watch?v=P8J_Q0LwbQU.
<https://www.youtube.com/watch?v=qBINBdl5NME>.
<https://www.youtube.com/watch?v=qshtCwpYwlQ>.
<https://www.youtube.com/watch?v=T4ZZUZT7MZ0>.
https://youtu.be/mjaDhhD42J8?list=OLAK5uy_n_wykm8QVG9a6xyal-R2glhDzgPIGIv0&t=724.
https://www.youtube.com/watch?v=tLd_1QVmjku&t=2s.
<https://www.youtube.com/watch?v=TRKVcpBnXgQ&t=1s>.
<https://www.youtube.com/watch?v=TvPI77qAF78&t=9s>.
<https://www.youtube.com/watch?v=u3HeJFr01T0>.
<https://www.youtube.com/watch?v=X52ha7KhWa8&t=4s>.
<https://www.youtube.com/watch?v=XCzxSm83aJY&t=2s>.
<https://www.youtube.com/watch?v=XNNG9E4cFlA>.
<https://www.youtube.com/watch?v=zpHBWv0FBMw>.
<https://wydarzenia.interia.pl/lodzkie/news-papiez-podjal-decyzje-polska-ma-dwoch-nowych-biskupow,nId,7823172>.
https://youtu.be/kpF9B_TQ5CY?t=220.
https://youtu.be/kpF9B_TQ5CY?t=29.
https://youtu.be/mjaDhhD42J8?list=OLAK5uy_n_wykm8QVG9a6xyal-R2glhDzgPIGIv0&t=724.
nck.pl.
teksciory.interia.pl/gibbs-czerwone-lzy-feat-szpaku-prod-jonatan-4money-gibbs-tekst-piosenki,t,714829.html.